

insan & toplum

the journal of humanity and society

Cilt / Volume: 15 • Sayı / Issue: 1 • 2025
ISSN: 2146-7099 - E-ISSN: 2602-2745

insan & toplum üç ayda bir yayımlanan uluslararası ve hakemli bir dergidir.
The Journal of Humanity and Society is an international peer reviewed quarterly journal.

İlmi Etüdlere Derneği Adına İmtiyaz Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü
Owner and Chief Executive Officer

Taha Eğri

Kurucu Editör / Founding Editor
Lütfi Sunar / İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Baş Editör / Editor-in-Chief
Muhammed Hüseyin Mercan / Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Editörler / Editors*

Abdulgani Bozkurt, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi | Adem İnce, Samsun Üniversitesi | Alkan Üstün, Bartın Üniversitesi | Ali Osman Karaoğlu, Yalova Üniversitesi | Ayşe İrem Ayçan Özer, Marmara Üniversitesi | Hakan Gülerce, Harran Üniversitesi | Fatih Yaman, İstanbul Medeniyet Üniversitesi | Mahmut Hakkı Akın, İstanbul Medeniyet Üniversitesi | Mehmet İnanç Özekmekçi, Erciyes Üniversitesi | Muharrem Hilmi Özev, İstanbul Üniversitesi | Murat Çemrek, Necmettin Erbakan Üniversitesi | Murad Duzcu, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi | Nilüfer Öztürk Aykaç, Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi | Öner Buçukçu, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi | Sümeyye Sakarya, Ankara Üniversitesi | Taha Eğri, Kırklareli Üniversitesi | Zafer Çelik, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Danışma Kurulu / Advisory Board*

Abdel-Rahman Yousri Ahmad, Alexandria University | Bünyamin Bezci, Sakarya Üniversitesi | Douglas Kellner, University of California | Fahim Khan Riphah, International University | Gerasimos Tsouparas, Glasgow University | Masudul Alam Choudhury, Sultan Qaboos University | Mehmet Özkan, Milli Savunma Üniversitesi | Muhammad Al-Mukhtar Al-Shinqiti, Qatar University | Necati Anaz, İstanbul Üniversitesi | Necdet Subaşı, Milli Eğitim Bakanlığı | Nihat Erdoğan, Yıldız Teknik Üniversitesi | Nizar Hermes, University of Virginia | Sari Hanafi, American University of Beirut Sijepan | Gabriel Meštrović, Texas A&M University | Syed Farid Alatas, National University of Singapore

*İsme göre alfabetik sıralı / In alphabetical order by name

Yayın Sekreteri / Secretariat

Ayşe Merve Kosova, Nokta Yayın Grubu

Tashih / Proofreading

Mehmet Erturan (Türkçe)
Abdullah Collins (English)

Dil Editörü / Language Editors

Abdullah Collins

Kitap Değerlendirme Editörü / Book Review Editor

Mahmut Hakkı Akın, İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Tasarım / Graphic Design

Seyfullah Bayram

Yayın Türü / Publication Type

Yerel Süreli Yayın / National Periodical

Yayın Periyodu / Publication Period

Üç ayda bir (Mart, Haziran, Eylül, Aralık) yayımlanır / Published quarterly (March, June, September, December)

Yayın Tarihi / Publication Date

Mart / March 2025

İletişim / Correspondence

insan & toplum

Sultantepe Mah. Cumhuriyet Cad. No:39/1
• insanvetoplum.org • editor@insanvetoplum.org

Yer alınan indeksler / indexed and abstracted by

ESCI, DOAJ (Directory of Open Access Journals), EBSCO Sociological Index, Index Islamicus, CSA Sociological Abstract, CSA Worldwide Political Science Abstracts, CSA Social Services Abstracts, Ulrich's Periodicals Directory, ASOS Index, TÜBİTAK ULAKBİM Sosyal ve Beşeri Bilimler Veri Tabanı.

araştırma makaleleri / research articles

Tradition, Secularization, and Religion: Neo-Islamization in the Composition of Turkish Nationalism

Gelenek, Sekülerleşme ve Din: Türk Milliyetçiliğinin Terkibinde Neo-Islamileşme

YUSUF ZİYA BÖLÜKBAŞI, İLHAN BİLİCİ / 1

Comparative Analysis of Integration Policies in Switzerland, Germany, and Türkiye: Is Türkiye a Country of Immigration?

İsviçre, Almanya ve Türkiye'nin Entegrasyon Politikalarının Mukayeseli Analizi: Türkiye, Bir Göç Ülkesi mi?

ERTUĞRUL GÖKÇEKUYU / 22

Toplum ve Doğa İkililiğinden Örgüt Sosyolojisine Bakış

A View of Organizational Sociology from the Duality of Society and Nature

GÖZDE GEÇİMLİ / 46

Iraq and Iran: A Poliheuristic Assessment of the Iraq-Iran War

Irak ve İran: Irak-İran Savaşının Poliheuristik Teori Çerçevesinde Değerlendirilmesi

FATİH OĞUZHAN İPEK / 78

Afganistan ve Uğradığı İşgaller: Karl Polanyi'nin "Çifte Hareket" Kavramıyla Açıklanabilir mi?

Could Afghanistan and Its Occupations be Explained through Karl Polanyi's "Double Movement" Concept?

KEMAL GÖKÇAY, ADEM LEVENT / 94

Değiştirilmiş Etiketleme Teorisi ve Damgalanmanın Sosyopsikolojik Etkileri: Suç İşlemiş Bireyler Üzerine Fenomenolojik Bir Araştırma

Modified Labeling Theory and the Sociopsychological Effects of Stigmatization: A Phenomenological Study on Criminalized Individuals

HİLAL SOYSAL BULGURCU / 123

Ethnic and Religious Dynamics of the North-South Conflict as a Colonial Legacy in Africa: An Analysis of the Sara Tribes

Afrika'da Kolonyal Miras Olarak Kuzey-Güney Çatışmasının Etnik ve Dini Dinamikleri: Sara Kabileleri Üzerine Bir Analiz

OSMAN TÜRK / 158

"Dini şiddeti" Çerçevelemek: Kolonyal Modernite, Zaman ve Mekan

Framing Religious Violence in the Contexts of Colonial Modernity, Time, and Space

MURAT BATUR / 192

kitap değerlendirmeleri / book reviews

Özge Baykan Calafato, Modern Türk Vatandaşının İnşası Erken Cumhuriyet Döneminde Vernaküler Fotoğraf, Çev. Solina Silahlı, Doğan Kitap, 2024, 320 s.

Erdem Çanak / 204

Jan De Vries, Çalışkanlık Devrimi: 1650'den Günümüze Tüketici Davranışı ve Hane Halkı Ekonomisi, VakıfBank Kültür Yayınları, Çev. Ramiz Üzümpçeker, 2024, 469 s.

Ali Haydar Beşer / 209

Fatma M. Göçek, Osmanlı'da Burjuvazinin Yükselişi: İmparatorluğun Çöküşü, Fol Yayınları, 2023, 368 s.

Ömür Nihal Karaarslan / 214

Eva Illouz, Modern Ruhı Kurtarmak: Terapi, Duygular ve Kişisel Gelişim Kültürü, Çev. Kadir Gülen, Fol Kitap, 2024, 368 s.

Ali Eren Demir / 220

Zehra Zeynep Sadıkoğlu, Yeni Anneliğin Sosyolojisi: Postmodern Zamanda Anne Olmak, Alfa Kitap, 2023, 256 s.

Sahra Rayana / 226

Antony Loewenstein, Filistin Laboratuvarı: İsrail İşgal Teknolojilerini Dünyaya Nasıl İhraç Ediyor? Çev. Özlem Özarpacı, Metis Yayınları, 2024, 297 s.

Ömer Acar / 231

Tradition, Secularization, And Religion: Neo-Islamization in the Composition of Turkish Nationalism

Yusuf Ziya Bölükbaşı
İlhan Bilici*

Abstract: This study focuses on the relationship between Turkish nationalism and religion by considering the key role of religion in comprehending the pre-modern foundations of nationalism. The nationalism that emerged in the late Ottoman Empire had an eclectic relationship with Islam and was theoretically and politically religious in nature. With the establishment of the modern state, the relationship between religion and nationalism was interrupted, and Kemalist nationalism with its Western ethno-secular conception of identity represented a new typology within Turkish nationalism. This situation continued until the beginning of the Cold War, and the political, economic, and sociological changes necessitated the reunification of religion and nationalism, which politically reflected upon the establishment and socialization of the Nationalist Movement Party. Today, the understanding of nationalism the Nationalist Movement Party represented has become more Islamized, and the present study uses the theory adaptation approach to analyze this situation through the issues of Palestine and Hagia Sophia. The implications demonstrate the currently increasing Islamization of nationalism to be influenced by Islamic notions within the national identity, pragmatism, changes in the official ideology of the state, and the rising tide of the right worldwide that has led to an increase in the intensity of Turkish-Islamic nationalism.

Keywords: Nationalism, Religion, Islam, Hagia Sophia, Palestine, Nationalist Movement Party, Turkish-Islamic ideal

Öz: Bu çalışma, milliyetçiliğin modern öncesi temellerini anlamada dinin kilit rolünü göz önünde bulundurarak Türk milliyetçiliği ve din arasındaki ilişkiye odaklanmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde ortaya çıkan milliyetçilik, İslam ile eklektik bir ilişkiye sahipti ve teorik ve siyasi olarak dini nitelikteydi. Modern devletin kurulmasıyla birlikte din ve milliyetçilik arasındaki ilişki kesintiye uğramış ve Kemalist milliyetçilik, Batılı etnoseküler kimlik anlayışıyla Türk milliyetçiliği içinde yeni bir tipolojiyi temsil etmiştir. Bu durum Soğuk Savaş'ın başlangıcına kadar devam etmiş, siyasi, ekonomik ve sosyolojik değişimler din ve milliyetçiliğin yeniden birleşmesini zorunlu kılmış, bu durum da siyasi olarak Milliyetçi Hareket Partisi'nin kuruluşuna ve toplumsallaşmasına yansımıştır. Günümüzde Milliyetçi Hareket Partisi'nin temsil ettiği milliyetçilik anlayışı daha fazla İslamileşmiştir ve bu çalışmada bu durum Filistin ve Ayasofya meseleleri üzerinden kuram uyarlama yaklaşımı ile analiz edilmiştir. Sonuçlar, günümüzde milliyetçiliğin giderek İslamlaşmasının, milli kimlik içindeki İslami kavramlardan, pragmatizmden, devletin resmi ideolojisindeki değişimlerden ve Türk-İslam milliyetçiliğinin yoğunluğunun artmasına neden olan dünya çapında yükselen sağ dalgadan etkilendiğini göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Milliyetçilik, Din, İslam, Ayasofya, Filistin, Milliyetçi Hareket Partisi, Türk-İslam Sentezi.

* Corresponding Author

@ Assoc. Prof. Dr., Anadolu University, yzb@anadolu.edu.tr
Asst. Prof. Dr., Recep Tayyip Erdoğan University, ilhan.bilici@erdogan.edu.tr

id <https://orcid.org/0000-0003-4723-5977>
<https://orcid.org/0000-0002-4085-7274>

DOI: 10.12658/M0752
insan & toplum, 2025; 15(1): 1-21.
insanvetoplum.org

Received: 02.07.2024
Revised: 13.09.2024
Accepted: 14.10.2024
Online First: 20.12.2024

Introduction

Although nationalism had emerged as a modern intellectual movement resulting from the French Revolution, its historical foundations can be traced back to early modern Europe when the idea of the secularization and limitation of political power became widespread. After the rivalry between the Church and kings ended in favor of the kings, the idea that the arbitrary rule of the increasingly powerful absolute monarchies should be ended and that power should be shared brought about the emergence of nationalism as a modern ideology with the French Revolution. Nationalism has been accepted as the main principle of political legitimacy since the 19th century and is considered as a doctrine and ideology in which people are united by solidarity, fate, and common political aspirations (Gat & Yakobson, 2013, p. 37). Breuille (1993, p. 3) viewed nationalism as a political ideology and described the main goal of this ideology as the acquisition of state power and its legitimization through nationalist arguments that are shaped around the phenomenon of a nation. This means that nations have the highest value and are endowed with sovereign power. Therefore, the phenomenon of nations is a key concept in understanding nationalism. According to Grosby (2005, p. 7), a nation is “an innate territorial community.” However, the concept of nations consists of many other factors, of which religion is in the forefront.

One can argue religion to be the concept with which nationalism has had the most complex relationship since its emergence as a political ideology. Nationalism’s ties with the French and Industrial Revolutions, capitalism, and Enlightenment thought caused it to maintain a confrontational relationship with religion initially. Hayes (1995) argued nationalism to be the religion of modernity, while Schulze (2005, p. 155) stated nationalism to differ from religion in that nationalism is the worldly faith of the Industrial Revolution and creates modern states. Nonetheless, the conflict seen in the relationship between nationalism and religion in the early days later turned into eclecticism. This relationship can be observed within nationalist movements (Öğün, 2000, pp. 88–89). In the past, many religious institutions were the driving forces of nationalism. In some places such as the Armenian and Georgian Church, and the Muslim communities in Pakistan and Punjab nationalism was born from the conflict between two rival religions, while in others such as Sri Lanka and Ireland, nationalism was fueled by it. The nationalist attitude of the Church in its struggle against Russian communism should also be underlined in countries such as Czechoslovakia, Poland, and Hungary (Kellas, 1998, p. 34). For Gat and Yakobson (2013, pp. 20–24, 35), far from religion being at odds with national and traditional thought, it is one of its strongest supporters. The most fundamental elements of national identity and solidarity are religion and language, which were the basic criteria

of the pre-modern national community. More precisely, religious identity does not overpower ethno-national identity but instead strongly supports national cohesion through the religious community, thus fully harmonizing with it. Ultimately, as the place of religion rises in the phenomenon of ethnicity, which is defined as culture and kinship ties, its importance also rises. According to Baron (2007), who stated religion to have been replaced by nationalism through modernity in the relations between people, nations have been connected to each other only by religious ties for a significant part of world history, and the trinity of religion, nationality, and state has been seen since ancient times.

This study uses the theory adaptation approach (Jaakkola, 2020) with the aim of exploring the evolving fractions between the two critical phenomena (i.e., religion and nationalism) by considering the ongoing live connection between religion and nationalism. The main function of the theory adaptation method is to “problematize an existing theory or concept and resolving identified dilemmas,... expand the application domain of an existing theory or concept,... [and] revise current understanding... [with the aim of] identifying new dimensions of an established construct by introducing a new theoretical lens” (Jaakkola, 2020, p. 22). More precisely, theory adaptation studies examine the process of differentiating a theory with universal implications under varying contexts and conditions. In other words, the main aim of theory adaptation studies is to explore the variability of theories in specific contexts in light of their universal dimensions. The present research mainly discusses the basic theory in the context of the phenomenon of nationalism and in light of the current debates on the opening of Hagia Sophia and the Palestinian issues, thus attempting to shed light on the Islamization processes in Turkish nationalism.

Put more clearly, the hypothesis of this study is determined as follows: Today’s mainstream Turkish nationalism has become Islamized again since the 1970s. In this context, a historical reading of Turkish nationalism needs to be made because this ideology, which began to take shape in the last quarter century of the Ottoman Empire, initially had a religious character. After the collapse of the Empire, the newly established state’s understanding of nationalism, similar to its counterparts in the Western world, had gained a secular character. This was also accepted as the official ideology of the state (i.e., Kemalism), with Atatürk and the Republican People’s Party (*Cumhuriyet Halk Partisi* [CHP]) becoming its main actors. However, with the beginning of the Cold War and the context of where Türkiye was positioned, changes occurred in its official ideology, nationalism, and actors. As a result of the divisions experienced within Kemalism (right and left Kemalisms), the ideological transformation of the CHP (left of center) and the rise of reactions within the right wing against the rise in communism, the Nationalist Movement Party (*Milliyetçi*

Hareket Partisi [MHP]), and its charismatic leader Alparslan Türkeş became the new actors of nationalism. The MHP's adoption of Turkish-Islamic ideals and becoming a key party in Turkish politics made it the representative of mainstream Turkish nationalism. The present study discusses the issue of the current re-Islamization of nationalism by comparing it with the 1970s through two case studies: the Hagia Sophia and the Palestine issue. The main reason why the study does not include the 1980s when the party was closed, the 1990s, or the 2000s in its scope is that MHP had adopted a more secular approach during those periods. In other words, between 1980-2015, MHP had a more secular nature and did not adopt a dominant policy in terms of Islamization. Therefore, when considering the main objective of the research, the study has excluded this period from its scope and determined the research dataset accordingly. In fact, nationalism does not have just one character or actor in Türkiye, nor has MHP experienced very sharp changes apart from the first period in the 1970s. Nevertheless, examining and analyzing the changes Turkish nationalism experienced is necessary in the context of the two case studies mentioned after the first period of 2000s.

Religion and Nationalism in the Biographical Story of Turkish Nationalism

Comprehending Turkish nationalism's general characteristics is necessary for analyzing the association between nationalism and religion. Turkish nationalism has three main characteristics: (i) It is a state-based ideology, (ii) it emerged in a late period, and (iii) it has a reactionary character (Bölükbaşı, 2020). In the history of Turkish thought, nationalism is a product of modernization. The mission of keeping the state alive during the disintegration of the empire was based on the fact that the subject of Turkish modernization should be the state phenomenon (Bora, 2017, pp. 32–36). In this framework, Turkism, which can be described as the third answer to the question of how to keep the crumbling Empire afloat, was born as a state-based ideology (Köseoğlu, 2009, p. 209) under the leadership of the military and civil bureaucracy. Connectedly, an element of sociological conflict in the relationship between religion and nationalism can be highlighted. The military and civilian bureaucrats were the executors of the Ottoman-Turkish modernization, and the fact that they had graduated from schools that provided a Western-style education shaped by a positivist understanding impacted the secular nature of this process. Additionally, they forced the traditional Ottoman political and social structure to change, which caused the conflict with the ulema and Ottoman elites to surface over religion and nationalism.

State identity also constitutes a function that brings religion and nationalism together in an ideological context. The state's approach to religion (i.e., *Din-ü Devlet*) was the traditional Ottoman idea that emphasized protecting the state to mean protecting religion (Bora, 2017, p. 32). In this context, the Tanzimat reforms, which are considered the deadline of Ottoman-Turkish modernization, were put into effect. In addition to administrative, financial, and legal regulations, these reforms produced approaches to identity. Ottomanism, Islamism, and Turkism approaches were adopted in order to stop the disintegration of the state by creating an upper identity. Ottomanism, which had been the dominant ideological paradigm starting with the Tanzimat reforms in 1839 until 1913, was shaped by the ideas of a territorial nationalism and Ottoman patriotism inspired by the French type of civil nation and nationalism (Bora, 2017, p. 56). The idea of Ottomanism marked both a rupture and a continuity in terms of the relationship between Islam and nationalism. The continuation of the institutionalized Ottoman order was a parameter of continuity, but the idea of abandoning the millet system based on a religious-sectarian distinction and moving toward equal citizenship symbolized a rupture. This situation led to a conflict between religion and nationalism. The second approach was Islamism, which had been in conflict with nationalism in terms of its desire for the continuation of the sociology of the ummah over the idea of a nation. However, Islamism's reflex of religionizing nationalism and inevitably embracing the developing nation-state model dates back to the Second Constitutional Era (Duran, 2021, p. 135). Meanwhile, the attempt to create a super-identity by referring to Turkish sovereignty can be considered the common characteristics of religion and nationalism, just as in the politics of Ottomanism.

The third fundamental characteristic of Turkish nationalism is its reactionary character. The defeats against Western countries; the uprisings of the Christian elements living in the Balkans and their independence; the loss of Crimea, the Caucasus, the Balkans, and the Middle East; and the massacres of the Turks living in these regions led to the development of Turkish nationalism in a reactionary context. The wars and migrations that happened have occupied a critically important place in how Turkish nationalism gained a reactionary character. According to Çağaptay (2006, pp. 8–9), thanks to those who migrated to Anatolia as a result of the wars and defeats, this region became religiously and culturally homogenized and formed the sociological structure on which Turkish nationalism would be built. The Armenian deportation that was carried out during the Committee of Union and Progress (CUP) period, and the Turkish-Greek exchange, which was one of the first acts of the Republic, should also be added to this. At the same time, Turks should be noted to have been introduced to nationalism through immigrants. Russian Turks had

an important influence in this regard. Among the intellectuals who came to the Ottoman Empire from Russia, Yusuf Akçura is the most crucial name. In his work titled *Üç Tarzı Siyaset* [Three Ways of Politics], Turkism was seen to be articulated as a political option for the first time. Stating that a unity to be established among Turks based on language and culture has many benefits, Akçura (1976, pp. 19–24) had made no clear preference between Islamism and Turkism at the end of his work.

The most important actor in understanding Ottoman Turkism is Ziya Gökalp, but Namik Kemal should also be underscored, because he was the most important representative of Neo-Ottomanism, which criticized the Tanzimat reforms and sought for modernization to be carried out on an Islamic basis. The concepts he used in his works (e.g., state, homeland, nation) opened the door to the idea of a nation and the modern state, and in Bora's (2017, p. 25) words, "The pathos attributed to religious *asabiyya* was replaced by nationalism." On the other hand, Ziya Gökalp theorized Ottoman Turkism and shaped the basic approaches and mental world of traditional-conservative nationalism. As a prominent figure of the CUP, Gökalp constructed his ideas under the influence of Durkheim's sociology and put forward Turkism through his two works, *Principles of Turkism* and *Turkism, Islamism, and Modernism*. According to him, a nation is a community of individuals who share a common religion, morality, education, and tradition, and religion and language are the basic criteria for being a nation (Gökalp, 2004, pp. 18–23). Unlike Akçura, Gökalp (1976, pp. 58–59) also asserted that conflicting identities are complementary elements, emphasizing, "I belong to the Turkish nation, the Islamic ummah, and Western civilization." Gökalp became the founding actor of a culture-based nationalism through the link he established among the phenomena of religion, nation, and nationalism.

Political actors should also be underscored and explained regarding the construction of Turkish nationalism in the Ottoman Empire. Since 1913, the CUP, which had consolidated its power, had been the most important actor in the politicization of Turkish nationalism. The CUP, which used Ottomanism, Islamism, and Turkism policies until the Balkan Wars, fully gained power after this date and implemented Turkism as a political program. This period, which was essentially the abandonment of Ottomanism, should also be underlined as the time when nationalism occurred in a way that would form the foundations of the modern state without making a sharp separation from Islamism. However, World War I prepared the end of the Ottoman Empire, and nationalism, which had acted as the ideology of the war period, transformed and became effective in the post-war period. During this process, Islam was used as a component of social consolidation and nationalism (Findley, 2010, pp. 201–220). Nonetheless, this situation would undergo a radical change with the establishment of the new state. As the first modern nation-state

in Turkish history, Türkiye also represented a new phase in Turkish modernization. The ideological infrastructure of this period was Kemalism, which is often used interchangeably with Kemalist nationalism, and it was seen to involve a nation-state formation, secular-Western society building, and territorial nationalism. However, Kemalist nationalism severed the link that was seen between religion and nationalism in Ottoman Turkism and turned toward the construction of an ethno-secular identity through the reforms in the 1930s. This would also lead to the emergence of different typologies within Turkish nationalism, and the Kemalist nationalism that had marked the early Republican period would be differentiated by its ethno-secular identity design and its emphasis on pre-Islamic history. Although Kemalism was influenced by civil and ethnic nationalism in terms of national identity, it should also be noted to have not included the element of religion. Nevertheless, the religion-state relationship, being one of the most debated issues in Turkish political history, is important for the nature of the study. The Republican revolutions that corresponded to a radical rupture in Turkish modernization had transformed the religion-state relationship, attempted to nationalize religion by removing it from the public sphere, and sought to construct a smooth Sunni Islam under the control of the state. Therefore, challenges may be had in arguing that religion-state affairs were separated in the early Republican period. Moreover, even though the continued existence of religion as the main criterion for loyalty to the state and the state's attempt to nationalize religion (Çelik, 2019, pp. 84–87) have been described as attempts to reduce or weaken the relationship between nationalism and religion, religion continued to maintain its sociopolitical importance.

The Turkism-Turanism approach is another nationalism approach that needs to be analyzed in terms of the relationship between religion and nationalism in the early Republican period. This typology of nationalism was not an ideology developed and used by the state apparatus as Kemalist nationalism had but was instead fed by a civilian source and developed with a critical attitude towards the official ideology. Turkist-Turanist nationalism differed from Kemalist nationalism with its understanding of ethno-Turkism, Turanist foreign policy, and militarist emphasis. On the issue of religion, the Turkist-Turanists did not differ much from the official ideology and maintained their understanding of secularism and secular society. However, the Turkist-Turanists prepared the groundwork for reestablishing the relationship between religion and nationalism, which had been weakened by the official ideology. The romantic ties that thinkers within this group, who were known as the Turkists of the Republican period, had established with the Ottoman Turkists and their recirculation of Ottoman history within the framework of their criticism of Kemalist nationalism's understanding of history (Bölükbaşı, 2018, pp.

55–56) created the necessary channel for developing a religion-based nationalism. Nonetheless, the construction of such a nationalism would require the official ideology to marginalize Turkist-Turanism through the Racism-Turanism trial in 1944 and the beginning of the Cold War.

The Meeting of Turkish Nationalism with Islam: Turkish-Islamic Synthesis and the Nationalist Movement Party

The understanding of how to control the sociopolitical functions of religion and substitute them with nationalism that was seen in the early years of the Turkish nation-state had been carried out within the framework of a radical secularization program. In this way, Islam had been removed from the public sphere, and the new secular order would provide the solidarity and social cohesion that religion had fulfilled in the Ottoman Empire. However, secular nationalism was realized over time to be unable to function as a substitute for religion and to be ineffective at gaining society's loyalty. In this framework, leaders and intellectuals circulated religious approaches to appeal to the emotions of society and to optimize the nation-building process. Eventually, the secular approach was replaced by a sacred synthesis of religion and nationalism. The political developments after World War II played a major role in the implementation of this approach. Political conflict and fragmentation following the transition to multi-party life and an increasingly pluralistic public sphere, the rise of communism, and ethnicist demands led to the emergence of anarchy and brought the state to the brink of disintegration. In this process, religion was instrumentalized in a context compatible with nationalism in order to ensure social cohesion and combat these problems (Grigoriadis, 2013, pp. 92–97). The main issue during the Cold War was the emergence of the Turkish-Islamic synthesis. This synthesis was constructed in the 1950s using Peyami Safa's East-West synthesis alongside Osman Turan, Mümtaz Turhan, Nurettin Topçu, and Necip Fazıl's views; this movement was supported by the various associations, youth organizations, and political parties that were established in the 1960s and 1970s and became the official ideology of the state in the early 1980s (Akgün & Çalış, 2009, p. 346). During this time, the demand for a common ground between religion and nationalism against the irreligious Turkism in Anatolia (i.e., the positivism of Kemalist nationalism and Turanism's abstract concept of homeland) gave birth to conservative nationalism (Ayvazoğlu, 2009, p. 569).

The liberalization process in Türkiye started under the CHP government as part of the efforts to join the Western alliance due to the Soviet threat after World War II. It gained momentum with the Democrat Party (DP) government and the 1961 Constitution, which allowed freedom of association after the coup on May 27,

1960. This period also reenergized the Turkist-nationalist circles, which had been marginalized after the 1944 Racism-Turanism trial. Turkish nationalism, which had been the ideology of a small intelligentsia group and was unable to find the opportunity to spread, started being organized in cities and provinces via non-governmental organizations such as the Association for Combating Communism, the Nationalists Association, and the Union of Turkish Nationalists. Since the 1960s in particular as a result of the right-left divergence within these organizations and the strengthening of communism, religion reached a strong influence on society (Poulton, 1997, pp. 136–139). However, this influence would be observed at the end of the 1960s in the political sphere in which the politicization of Turkish nationalism took place. At this point, shedding light on the transformation the MHP underwent would be appropriate. As the head of the MHP, Türkeş replaced the Atsızizm understanding of nationalism with a religious-based nationalism, which helped stop the rise in communism from becoming widespread. In this vein, the Turkist group known as the *Bozkurtçular* [Grey Wolves], namely Atsız and his followers, were liquidated at the Adana Congress. Türkeş, who considered Turkishness and Islam as inseparable components of national identity,¹ updated the *Dokuz Işık* [Nine Lights], the manifesto on nationalism, because it had had no previous emphasis on Islam. In addition, Grey Wolves Organizations were established with the logo of the Grey Wolf within the crescent moon. While this development symbolized the traces of the Turkist-Turanist approach in the Party, it also showed the impact of Islam on the party (Poulton, 1997, pp. 155–158).

The MHP should also be viewed as a laboratory for Turkish nationalism. In conjunction with Turkist-Turanism and Atatürk's nationalism, which reflect the ethnicist and civilian parts of Turkish nationalism, Islamization added an ethno-religious dimension to the party's ideology. Aside from that, a brief parenthesis should be included for Alparslan Türkeş, who was tried in the 1944 Racism-Turanism trial and was the great colonel of the 1960 coup. In addition, Türkeş was raised in the armed forces where the official ideology had been produced (Cizre, 2009, p. 135). He also had Turkist beliefs, which naturally demonstrated his secular side. In fact, Bora (1995, pp. 289–291) determined the MHP, which led the rise of nationalism with PKK terrorism and the independence of Turkic countries since the 1990s, had reverted to racist-Turkism. This was accomplished through the control of cadres fighting against terrorism, politics based on the awareness of the state's survival, and the expulsion of extremist Islamic forces from the party. Although Bora was

1 "Turkishness is our body, Islam is our soul. A body without a soul is a corpse." (www.mhp.org.tr)

anachronistic and viewed the MHP as racist, noting that the MHP had adopted a more secular concept of Turkism in response to the emergence of political Islam and ethnic terrorism in the 1990s is crucial. Moreover, Türkeş's assertions arguing that Turkish nationalism did not seek to propagate Islam or unite Muslims and that Turks would not be portrayed as the sword of Islam² might be interpreted as a result of his state-centered politics, pragmatism, and conjunctural developments.

To understand the ideological transformation in the MHP and to draw the general framework of Turkish nationalism, one needs to understand *Yeni Ufuklara Doğru* [Towards New Horizons], which Alparslan Türkeş wrote in the relevant period. In this work, Türkeş argued that the Turkish nation must become stronger to return to the glorious days of the past and to fight against the threat of communism. Referring to religion, he viewed one of the four aspects needed for this, "having a high, strong spiritual belief and strong morality" to be essential. Türkeş's criticism of Turkish modernization through intellectuals and secularization can be read as the religionization of nationalism. Nevertheless, the Nine Lights, which is seen as a national doctrine, is said to have two main sources: Turkishness and Islam. Emphasizing the civilizational circle of Turks as Turkish-Islamic civilization in an ethnocentric context and making historical references within this framework are also valuable in this respect. No specific principle related to religion is found in the Nine Lights. However, to understand the party's ideology and emphasis on Islam, the principles of nationalism, idealism, and moralism need to be analyzed. The principle of nationalism is stated as loving the Turkish nation and working toward its interests, while Turkishness is defined by the concepts of consciousness and loyalty. Idealism aims at raising the Turkish nation and comes out based on the *Kızıl Elma* [Red Apple], the mythological ideal of the Turks. Regarding moralism, Turkish tradition and Islam constitute the moral structure of the Turkish nation, which is important for highlighting the traditional-cultural impact of religion and its place in the ideological context (Türkeş, 1974, pp. 8–20).

The influence of intellectuals was also evident in the reunion of Turkish nationalism with Islam in the Cold War conjuncture. During the Cold War in particular, some media organs and the intellectuals who took part in the right-wing politics in the struggle against communism had a significant impact on the religionization of nationalism, which even contributed to the MHP's ideological change. Although many Turkist journals were published in this period, *Serdengeçti* and *Büyük Doğu* in

2 For more information: Alparslan Türkeş: Başbuğ Siyaseti. 32nd Gün Documentary, 1992, <https://www.youtube.com/watch?v=cN0emLBJ220>.

particular attached special importance to religion in the composition of nationalism. Published by Osman Yüksel, *Serdengeçti* was a great success in its day and built the mental codes of the Turkish right. As stated in the first issue of the journal, they positioned themselves at the center of Turkish-Islamic nationalism with the phrase “We are as Turkish as the Tian Shen (Tanrı) Mountains and as Muslim as Mount Hira” (*Serdengeçti*, 1949, p. 3). This phrase is the motto of the journal and has defined the Turkish-Islamic idealists from the beginning of the Cold War until today. The *Büyük Doğu* journal, published by Necip Fazıl Kısakürek, should also be emphasized. Many examples (e.g., Kısakürek’s emphasis on a fascist state based on Islamic foundations in his series of articles titled “*İdeolocya Örgüsü*”) placed Turks at the center of Islamic civilization using the figure of the grey wolf; his approach was that “A Turk is a Turk only after becoming a Muslim”) can be underscored concerning Kısakürek’s crucial role in forming the rhetorical and intellectual foundations of the Turkish right on the intersection of nationalism, Islamism, and conservatism (Duran, 2021, pp. 130–151). Kısakürek’s involvement in the MHP and his relationship with Türkeş should also be noted.

Seyyid Ahmet Arvasi was the grandson of a Naqshbandi sheikh of prophetic lineage and was the most important theoretician of the concept of the Turkish-Islamic ideal, which is the theoretical reflection of Islamic-based nationalism. Stating Turkishness and Islam to be complementary concepts, Arvasi (1998, pp. 8, 118–122) explained how the combination of the two should be expressed not as a synthesis but as an ideal, and he made a sociological definition of Turkishness on the basis of religion with the concept of social race. Finally, attention needs to be critically directed toward Erol Güngör. In addition to his organic ties with the MHP, his friendship with Dündar Taşer, and being a student of Mümtaz Turhan who’d continued the Ziya Gökalp tradition, what sets him apart was his approach to Turkish nationalism based on civilization, national culture, and history. Güngör (1975, p. 108) criticized the Turkish history thesis and Kemalist modernization; according to him, nationalism makes “national culture itself a source of civilization.” In short, Güngör viewed the Turkish nation to be within Islamic civilization. The discourse on civilization and the conservative themes were important in shaping both the neo-liberal conservative nationalism of center-right politics based on a service approach and the nationalist rhetoric of Islamist thought based on the understanding of Türkiye as the leading country within Islamic civilization (Bora, 1995, pp. 124–126). This showed the power of the conservative nationalist approach in shaping the world of ideas from among the ideologies that make up the Turkish right.

The Neo-Islamic Period in Turkish Nationalism: The People's Alliance

The People's Alliance refers to a political bloc between the MHP and the Justice and Development Party (AK Party) that started after the 2015 attempted coup on July 15 and that was shaped around the discourse of survival (*beka*). This alliance, which covers the 2017 Constitutional Referendum and the 2018 and 2023 General Elections and Presidential Elections, as well as the 2019 and 2024 Municipal Elections, has brought about significant transformations in Turkish political life. In fact, MHP leader Devlet Bahçeli, who had harshly opposed the AK Party since the early years of its rule and criticized its expansionist policies, was instrumental alongside President Recep Tayyip Erdoğan in shaping this alliance after the attempted coup. Briefly touching upon the evolution of the MHP in the period leading up to the formation of this political bloc is essential. After its transformation, the MHP became one of the important parties of Turkish political life in the 1970s and took its place in Parliament by increasing its votes after every election. It was also a key party in the Nationalist Front (*Milliyetçi Cephe*) governments. The party was shut down with the 1980 Coup on September 12 but reentered politics in 1987 under the name of the Nationalist Workers Party (*Milliyetçi Çalışma Partisi* [MÇP]). With the return of Alparslan Türkeş, whose political ban had been lifted, a recovery period was initiated and MÇP took up its old name again. The MHP, which could not pass the threshold in the elections held in the 1990s, the only exception being the 1991 General Elections when it entered alongside the Welfare Party (*Refah Partisi* [RP]), continued to be the strongest representative of Turkish nationalism in the political arena due to the rise of PKK terror and the independence of the countries of the Turkish world. During the same period, Muhsin Yazıcıoğlu, who claimed that the party had moved away from its traditional codes, left and founded the Grand Unity Party (*Büyük Birlik Partisi* [BBP]). Devlet Bahçeli was elected as the Chairman instead of Alparslan Türkeş, who passed away in 1997. Subsequently, the MHP received 18% of the votes in the 1999 General Elections, the highest vote rate in its political history, and became a governmental partner. Early elections were held after the economic crisis in the early 2000s, but the party failed to pass the threshold in 2002. After this, the MHP acted alongside the nationalists and criticized many of the ruling party's policies, especially the Kurdish Opening, the Cyprus issue, and relations with the Gülenists who would later become the FETO terrorist organization. The 2000s saw three main categories of Turkish nationalism: radical Turkism, neo-liberal conservatism, and Kemalist-nationalism (Uzunçayır, 2013, p. 204), and the MHP stood between the first and third typologies. Nationalism, which includes nation-statist, isolationist, anti-imperialist, and militarist approaches against the democratization and European Union-oriented policies of the early AK Party government (Grigoriadis & Özer,

2010, pp. 111–112), actually became the basic characteristic element of Turkish nationalism until the July 15, 2015 coup attempt. The MHP, which was in Parliament in 2007, 2011, and 2015, gained public appreciation for its effective opposition. After the attempted coup and the developments that followed, the MHP put aside its 13 years of policies and formed a common bloc with the government. While this process reshaped Turkish nationalism with Islamic concepts in the rhetorical and symbolic context, Islamist conservatism also started to adopt Turkist-nationalist concepts. This cycle can be read through two current events: The Palestinian issue and the reconversion of Hagia Sophia into a place of worship.

A Change in the Nationalism-Islam Relationship: The Palestinian Question

The Palestine issue constitutes the first example of the Islamization phenomenon with regard to understanding MHP nationalism, the representative of mainstream Turkish nationalism. The issue of Palestine, which is a cause for Islamists, does not mean the same thing for nationalists, as the Turkish world and captive Turks have been given more emphasis from the past to the present. However, this situation is seen to have transformed with the change of discourse in the MHP after the People's Alliance (*Cumhur İttifakı*). The first sign of this change could be detected in the “Curse on Oppression, Support for Jerusalem” rally held in Yenikapı in May 2018 with the People's Alliance partners after the US embassy moved to Jerusalem. In his speech there, MHP leader Bahçeli criticized Zionism, Netanyahu, Trump, and the Islamic states that did not speak out against this oppression. Bahçeli also emphasized the oppression of the Palestinian people and the importance of Jerusalem for Islam. Reciting verses from Mehmet Akif İnan and Sezai Karakoç, Bahçeli (2018) asserted, “Jerusalem bears the traces of Turkishness, and the Turks who resisted the Crusaders in the past can do the same today. Israel is murderous and a terrorist.” Furthermore, another speech he made in the recent past occupies an important place in showing the position of the Palestinian issue for Turkish nationalists. Harshly criticizing the operations launched in Gaza and the West Bank, Bahçeli argued that the real aim was to realize the Greater Israel Project. Bahçeli also stated, “Netanyahu will be tried for war crimes like Milosevic and Ratko Mladic, and those who criticize Türkiye's support for Hamas are in essence supporters of PKK, PYD, YPG, and FETO” (*BengüTürk*, 2023). Underlining how Hamas is defending Palestine, Bahçeli noted, “Palestine can be defended by volunteer Jerusalem Grey Wolves if necessary” (*BengüTürk*, 2023). Apart from these, the MHP program titled “*Milli Yükseliş İradesi*” [National Will for Advancement] and published in 2024 included the Palestinian issue for the first time. This program emphasized how Al-Aqsa Mosque is a red line, how Israeli

oppression in the region should end, and how MHP supports a two-state solution by returning to the 1967 borders (MHP Party Program, 2024, p. 162).

This sensitivity seen in the MHP approach to the Palestinian issue today essentially expresses a change. To understand this change, a comparison needs to be made with the period when the Turkish-Islamic ideal was formed. First, the Nine Lights Doctrine, which describes the ideological framework of the party at that time and was stated in Alparslan Türkeş's *Yeni Ufuklara Doğru* [Towards New Horizons], does not include any thoughts on this issue. The doctrine formulated the issue of captive Turks as one of the two components of nationalism. Accordingly, the doctrine envisaged the conceptualization of the Red Apple, which symbolizes idealism in ethnocentric terms, and the phenomenon of the rescue of captive Turks (Türkeş, 1974, pp. 19–20). In other words, the political approach of the Turkish-Islamic ideal towards foreign policy has a vision of the Turkic world more than of the Islamic world. Hence, the issue of Turks living in the Soviet Union was kept alive on the axis of Turan. The 1969 MHP Election Declaration (1969, pp. 5–6) gave the Soviets and China wide coverage and emphasized how Turks were enslaved in these regions through policies such as “Slavic and yellow race chauvinism” and how they faced various problems. However, the 1977 MHP Election Declaration (1977, p. 51) limited the problem defined as cognates and foreign Turks to Bulgaria, Western Thrace, and Kirkuk. As can be seen, Turkish nationalism acted with a realpolitik attitude in terms of foreign policy. Regarding the Palestinian issue, the fact that Türkeş's statement regarding the 1967 Six-Day War (*Milliyet*, 1967) when the CKMP (Republican Peasants Nation Party [Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi]) had not yet transformed into the MHP stated that Türkiye should support the Arabs is significant. Another important example is that the MHP, alongside the CHP, supported the National Salvation Party's (*Milli Selamet Partisi* [MSP]) censure of Foreign Minister Hayrettin Erkmek for not reacting sufficiently to Israel after Israel declared Jerusalem as its capital in 1980 (Özcan, 2005, p. 50). In fact, for the first time during this period, the Islamic world was on the MHP agenda, and the need to improve relations with Islamic states through common religious, cultural, and fraternal ties was emphasized (MSP Election Declaration, 1977, p. 51). The reason for the rupture at this point should not be difficult to guess. Since 1964, the foreign policy course was turned toward the Middle East due to the lack of support from the Western Alliance as a result of the Cyprus Problem. After the 1974 Cyprus Peace Operation, this support became more necessary. The conjunctural changes in the 1990s were reflected in MHP policies. Accordingly, the détente that started with the Arab-Israeli peace talks, the conflicts in Türkiye's neighboring geography, and the rise of PKK terrorism led to the strengthening of the “security-ist” paradigm in foreign policy. In 1992, Türkeş, who'd participated in a program organized by the 500th Year

Foundation, claimed that he considered Jews as close allies. As a matter of fact, the same was also true for the Jews. This approach by the MHP leader was subjected to harsh criticism by the Welfare Party (*Refah Partisi* [RP]) and the Grand Unity Party (*Büyük Birlik Partisi* [BBP]), but the support of Israel and the USA was considered essential for Türkiye to get out of its situation (Bali, 1997, pp. 51–52). Likewise, Türkeş reported in one of his speeches that the nationalist movement did not have a problem with the Palestinian issue.³ Türkeş, who was friends with Jak Kamhi, a businessman of Jewish origin (Ojalvo, 2020), can also be highlighted for having a national interest-based approach in domestic and foreign policy in the 1990s. Finally, although the fact that he did not mention the Palestinian issue in any of his speeches in the Grand National Assembly of Türkiye may seem like a paradox in the 1970s and 1990s,⁴ Türkeş was consistent in terms of realpolitik and was understood to have taken an attitude similar to the official ideology on this issue.

Besides the view of the MHP, which was a political actor in the period when the Turkish-Islamic ideal was shaped, the approaches of important thinkers of the period are also important to include. Atsız, who was opposed to the concept of the Turkish-Islamic ideal despite his many writings on this issue, was known to have been a real antisemite. Furthermore, apart from his antisemitic views, his perceptions toward the Palestinian problem in the 1960s and 1970s needs to be underlined. He articulated in his article “Proposal to Save the Arabs” that Türkiye should unite with Lebanon, Egypt, Syria, and Jordan under the roof of a confederation and eliminate the danger Israel posed in the region (Atsız, 1992, pp. 215–217). In the article “Ringleader in the Middle East: Israel” published in the *Serdengeçti* journal, Osman Yüksel (1957, p. 13) also suggested that Israel should be abolished, that Jews should be deported to the island of Madagascar, and that all Muslim states from the Atlantic to Indonesia should unite to solve this problem. Meanwhile, Arvasi (1998, pp. 383–384) drew attention to the dangers of Zionism, which represents the dominance of Jews on earth, and thought that Zionism can be defeated by raising national-spiritual values. Güngör (1975, pp. 247–251) argued that Türkiye is a Middle Eastern state and should revise its foreign policy under this framework. According to him, after the disintegration of the Ottoman Empire, Western imperial powers weakened the Arab states politically and economically by establishing Israel in the region, while Türkiye adopted the wrong attitude by moving away from the circle of (Islamic) civilization. What needs to be done for the Arab states, Iran, and Türkiye is to provide solidarity in the region and come together to solve this problem. The

3 The related speech can be accessed from the link <https://www.youtube.com/watch?v=4XOLhUznB5M>.

4 For more information: Uğur, 2009.

threat of Zionism and Israel, which were addressed in the writings and journals of Turkish-Islamic idealists apart from Atsız, were not reflected in the MHP's foreign policy vision in this period. Instead, the traces of Atsız Turanism and the foreign policy vision of the official ideology were more effective.

A Symbolic Stop in the Nationalism-Islam Relationship: Hagia Sophia

One of the symbolic concepts that should be emphasized in the context of the relationship between Turkish nationalism and religion is Hagia Sophia. Converted to a museum in 1934, Hagia Sophia was an issue that had been fought and discussed by the components of the Turkish right for its conversion into a mosque with the transition to multi-party life. This goal was achieved 86 years later, with Hagia Sophia having become a place of worship again. The MHP leader Devlet Bahçeli lit the fuse to this transformation, and after his proposal, President Erdoğan transferred Hagia Sophia to the Presidency of Religious Affairs by presidential decree and reopened it for worship as a mosque on July 24, 2020 with the Friday prayer (Erdoğan, 2020). Following the opening of Hagia Sophia and the statements of Ali Erbaş, the Director of Religious Affairs in Türkiye, targeting Atatürk during the first Jumah service and the controversy this caused, Bahçeli made a statement. Noting that the reconversion of Hagia Sophia into a mosque was a sign of conquest and a reflection of respect for ancestors, Bahçeli viewed this situation as a result of the sovereignty and independence of the Muslim Turkish nation. However, Bahçeli asserted that Erbaş's statements had been taken out of context and blamed the opposition, CHP and Good Party (*İYİ Parti*), as well as Greece, for the opening of Hagia Sophia and the discussions that took place in this process. In the face of the opposition's criticisms based on Atatürk and the Republican revolutions, Bahçeli specified that Türkiye continues to carry the spirit of 1923 and made special mention of Atatürk. Articulating that any criticism of Atatürk, the founder of the Republic, should be seen as treason, the MHP leader emphasized that Gazi Mustafa Kemal Atatürk is a source of pride for the Turkish nation and its history, that his legacy will be protected by prayers and not curses, and that the MHP will always continue to defend Atatürk even if no one makes a noise on this issue. Bahçeli (2020) also underlined how Mehmet the Conqueror who conquered Istanbul, Abdul Hamid II, and Atatürk have the same historical continuity, similarity, and value as the Ottoman Empire and the Republic of Türkiye and tried to put an end to the historical debates between Islamist-conservatives and secular groups. Indeed, after the opening of Hagia Sophia, discussions on Atatürk continued, and Bahçeli reacted to the comparisons of the Imam Mustafa Demirkıran as cruel and infidel by stating that such approaches were crypto-Fetöizm and aimed at disrupting Türkiye's internal peace (NTV, 2021).

Putting aside the 2020 opening for worship and the MHP's initiative in this regard, reflecting on the ethno-religious character that Hagia Sophia represents is imperative for the Turkish right as an element of continuity, namely as the origins of its being seen as both a place of worship and a monumental symbol of Ottoman-Turkish history. First, the Hagia Sophia issue is perceived as a cause for Islamists. Necmettin Erbakan, the founding leader of the National Vision (*Milli Görüş*) parties, had made numerous speeches calling for the reconversion of Hagia Sophia into a mosque. Similarly, the BBP leader Muhsin Yazıcıoğlu has expressed similar views on the same issue. However, the MHP had not made any official statements on this issue during or after the formation of the Turkish-Islamic ideal. As a political action, the MHP only supported Prime Minister Demirel's decision to open the Hünkâr Mahfili of Hagia Sophia for worship in 1980. Meanwhile, nationalist intellectuals had written many articles about Hagia Sophia. Although Atsız, one of the ideological pillars of the MHP, did not write directly about Hagia Sophia, he is known to have wanted it to be converted back into a mosque. In fact, he had the idea of converting Hagia Sophia back into a mosque through an event planned to be held in 1953 on the 500th anniversary of the conquest of Istanbul, with Turkist youth occupying Hagia Sophia and praying (Deliorman, 2013). Fethi Tevetoğlu (1951, p. 69), who was tried alongside Atsız in the 1944 trial, emphasized the ethno-religious character of Hagia Sophia, which he saw as the ornament of the Turkish-Islamic paradise of Istanbul, by stating that Mehmet the Conqueror had transformed it into the temple of the Turks in his article published in *Sebilürreşad*. However, Osman Yüksel is the first name that comes to mind when mentioning Hagia Sophia. Yüksel had been tried and sentenced to prison for his article on Hagia Sophia, and his views on this issue are quite clear. His article begins with the phrase "The light of Islam, the pride of Turkishness," in which he described the conversion into a museum of Hagia Sophia, which he viewed as the symbol of Fatih's conquest of Istanbul and Islam, as follows: "Who is the one who removed the Book of the Holy Book, this great religion from the temple of the conquest of Fatih? Who is the one who attacked our religion, our faith!... Whose hands are the hands that want to revive the old Byzantium from behind the centuries-old walls, whose are the tongues that say this? Which madman is the one who made Hagia Sophia a pagan temple?!" Yüksel (1952, p. 3), who criticized the conversion of Hagia Sophia into a museum, was put on trial at the High Criminal Court (*Ağır Ceza Mahkemesi*) for his statements therein. According to Yüksel (*Serdengeçti*, 1952b, p. 3), who invited the nationalists of the period to action, Hagia Sophia would become a mosque again, a second conquest would take place, and a second Fatih would come. In another article, Yüksel viewed what happened as a nightmare for Fatih and argued, "A thousand Crusader armies could not have done this! How could you do it? Those who did it are now buried and honored on another hill as heroes

of freedom” (*Serdengeçti*, 1952a, p. 3), directly targeting those who’d turned Hagia Sophia into a museum and Atatürk with the analogy of Anıtkabir. Finally, in his defense during the trial, he stated that as a Muslim Turk, he was saddened by what had happened to Hagia Sophia because of all the Islamic elements in this building as relics of Fatih and the symbol of the conquest of Istanbul had been destroyed and in its place, the features of the Christian Byzantine period had been brought to the fore. Therefore, expressing the wrongs that had been committed should not be a crime (Yüksel, 1956, p. 6). Indeed, given Yüksel’s political identity among the AP (Justice Party [Adalet Partisi]), MSP, and MHP, as well as his prominent personality symbolizing the Turkish right, his influence on the Hagia Sophia issue was quite prominent. However, despite all of this, the MHP did not express any official opinion on this issue until 2020, and the views of nationalist intellectuals did not influence the party’s discourse.

Conclusion

The present study was designed as a theory adaptation study, and its main goal can be summarized as shedding light on the phenomenon of neo-Islamization embedded in Turkish nationalism within the framework of two main events: the opening of Hagia Sophia and the issue of Palestine. In connection with this, the study has first analyzed within its scope the basic characteristics of Turkish nationalism and its relationship with religion over historical developments. Also in this context, the study emphasized the religionization of Turkish nationalism during the Cold War period and its transformation into the mainstream. The study then used two critical issues to investigate the parameter of change in Turkish-Islamic nationalism, which was revived with the People’s Alliance (*Cumhur İttifakı*). The insights demonstrate how mainstream nationalism in Türkiye has become more Islamized throughout history.

The meeting of religion and nationalism, which Grigoriadis (2013) called “sacred synthesis,” was a process whose theoretical origins can be traced back to the Ottoman Empire through Gökbalp in the 1970s. Comparing the Cold War to the present day, various reasons can be found concerning the Islamization of nationalism. Just as the rise of communism and the Soviet threat gave birth to conservative nationalism with an Islamic sensitivity in the past, various problems (e.g., foreign policy, PKK, and Feto-terrorist organizations) currently affect the production of the survival discourse and nationalism. Nationalism can also be suggested to have an Islamic framework for ensuring social consolidation due to the security issue, whereas some have claimed the opposite. Kemal Can (2021) stated that nationalism has been used for various purposes by the state apartheid in every period and that the AK Party

utilized nationalists to maintain its power; similarly, the MHP allied to dominate the judiciary and security bureaucracy. In this vein, the transformation in the official ideology with the influence of the ideological apparatus of the state can be noted to have been effective in the symbiosis between nationalism and Islamism. Although the official ideology is attributed to the early Republican period, the transition to multi-party life and the DP government was the period in which political culture was shaped in Türkiye. The MHP was a product of this process, and as the official ideology is now transforming again, the MHP is embracing more religious nationalism. Nevertheless, the MHP maintains strong ties to the founding ideology, as seen in the debate on Atatürk at Hagia Sophia. In addition, unlike during the Cold War, the MHP is no longer alone in the field of nationalism but is being challenged by secular nationalist parties on the other side of the fault line. Despite this challenge, the MHP remains the representative of mainstream nationalism, because the idea of religious nationalism still constitutes the mainstream itself. Meanwhile, secular nationalism is in its infancy, and this may be reversed in the future.

The present study can be concluded to have made a current contribution to the mainstream literature on nationalism by providing insights into current issues. However, further research can be conducted to shed light on the tendency of the MHP towards Islamization, the ingredients of the MHP's Islamization, and the modifications in the discourses of the MHP and AK Party so as to explore the uniqueness of neo-Islamization within the framework of mainstream nationalism.

References

- 32nd Gün. (1992). *Alparslan Türkeş: Başbuğ Siyaseti* [Documentary]. Youtube. <https://www.youtube.com/watch?v=cNOemLBJ220>
- Akçura, Y. (1976). *Üç tarz-ı siyaset*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Akgün, B., & Çalış, Ş. H. (2009). Tanrı Dağı kadar Türk, Hira Dağı kadar Müslüman: Türk milliyetçiliğinin terkinde İslamcı doz. In T. Bora (Ed.), *Modern Türkiye'de siyasi düşünce: Milliyetçilik* (Vol. 4, pp. 584-618). İletişim Yayınevi.
- Arvasi, S. A. (1998). *Türk-İslam ülküsü*. Burak Yayınevi.
- Ayvazoğlu, B. (2009). Tanrı Dağı'ndan Hira Dağı'na uzun ince yollar. In T. Bora (Ed.), *Modern Türkiye'de siyasi düşünce: Milliyetçilik* (Vol. 4, pp. 541-584). İletişim Yayınevi.
- Bahçeli, D. (2018, May 18). *Zulme lanet, Kudüs'e destek* [Video]. Milliyetçi Hareket Partisi Website. https://www.mhp.org.tr/htmldocs/genel_baskan/konusma/4420/index.html
- Bahçeli, D. (2020, July 27). *Ayasofya-i Kebir Cami-i Şerif'in ibadete açılmasıyla birlikte yayınlanan tehlikeli kuttuplaşmalar ve siyasi gündem* [Press Statement]. Milliyetçi Hareket Partisi Website. https://www.mhp.org.tr/htmldocs/mhp/4705/mhp/Milliyetci_Hareket_Partisi_Genel_Baskani_Sayin_Devlet_Bahceli_nin_Ayasofya_i_Kebir_Cami_i_Serif_in_Ibadete_Acilmasiyla_Bir.html
- Bali, R. (1997, October). Yahudilerin Türk milliyetçiliği. *Birikim*, 102, 47-53.
- Baron, S. W. (2013). *Modern milliyetçilik ve din* (M. Özay, Trans.). Açılım Kitap.

- BengüTürk. (2013, December 6). MHP lideri Bahçeli Türkgün'e konuştu: İsrail'in nihai hedefi Türkiye. Retrieved from: <https://www.benguturk.com/mhp-lideri-devlet-bahceli-turkgune-konustu-israilin-nihai-hedefi-turkiye-1>
- Bora, T. (2017). *Cereyanlar*. İletişim Yayınevi.
- Bora, T. (1995). *Milliyetçiliğin kara baharı*. Birikim Yayınları.
- Bölükbaşı, Y. Z. (2020). *Milliyetçilik ve dış politika: Türkiye'nin Kuzey Irak ve İsrail politikalarına teorik bir bakış*. Gazi Kitabevi.
- Bölükbaşı, Y. Z. (2018). Türkçü-Turancı milliyetçiliğin düşünsel temelleri üzerine bir inceleme. *Akademik Hasasiyetler*, 5(10), 45–60.
- Breully, J. (1993). *Nationalism and the state*. Manchester University Press.
- Çağaptay, S (2006). *İslam, secularism, and nationalism in modern Türkiye*. Routledge.
- Can, K. (2021). "Türkiye'de milliyetçilik ve muhafazakârlık: Ruşen Çakır, Tanıl Bora ve Kemal Can tartışıyor", *Medyascope*, <https://medyascope.tv/2021/05/15/turkiyede-milliyetcilik-ve-muhafazakarlik-rusen-cakir-tanil-bora-ve-kemal-can-tartisiyor/>
- Çelik, N. B. (2019). Kemalizm: Hegemonik bir söylem. In A. İnsel (Ed.), *Modern Türkiye'de siyasi düşünce: Kemalizm* (Vol. 2, 9th ed., pp. 75–92). İletişim Yayınları.
- Cizre, Ü. (2009). Egemen ideoloji ve Türk silahlı kuvvetleri. In A. İnsel & A. Bayramoğlu (Ed), *Bir zümre, bir parti Türkiye'de ordu* (4th ed., pp. 135–163). Birikim Yayınları.
- Deliorman, A. (2013). *Atsız*. Berikan Yayınevi.
- Duran, B. (2021). Cumhuriyet Dönemi İslamcılığı. In Y. Aktay (Ed.), *Modern Türkiye'de siyasi düşünce: İslamcılık* (Vol. 6, pp. 129–157). İletişim Yayınevi.
- Erdoğan, R.T. (2020, July 10). *Cumhurbaşkanı kararı* (Report No. 2729). T.C. Cumhurbaşkanlığı Resmi Gazete. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2020/07/20200710M1-1.pdf>.
- Findley, C. V. (2010). *Türkiye, İslam, nationalism, and modernity*. Yale University Press.
- Gat, A., & Yakobson, A. (2019). *Uluslar*. (Ş. Özcan, Trans.). Bilge Kültür Sanat.
- Gökalp, Z. (2004). *Türkçülüğün esasları* (M. Ünlü & Y. Çotuksöken, Eds.). İnkılap Yayınları.
- Gökalp, Z. (1976). *Türkleşmek, İslamlaşmak, muasırlaşmak ve doğru yol* (Y. Çotuksöken, Ed.). İnkılap Yayınları.
- Grigoriadis, I. (2013). *Instilling religion in Greek and Turkish nationalism: A "sacred synthesis"*. Palgrave Macmillan.
- Grigoriadis, I. & Özer, I. (2010). Mutations of Turkish nationalism: From neo-nationalism to Ergenekon affair. *Middle East Policy*, XVII(4), 101–113.
- Grosby, S. (2005). *Nationalism*. Oxford University Press.
- Güngör, E. (1975). *Türk kültürü ve milliyetçilik*. İrfan Matbası.
- Hayes, C. (1995). *Milliyetçilik: Bir din* (M. Çiftkaya, Trans.). İz Yayıncılık.
- Jaakkola, E. (2020). Designing conceptual articles: Four approaches. *AMS Review*, 10(1-2), 18–26.
- Kellas, J. G. (1998). *The politics of nationalism and ethnicity*. Macmillan Press.
- Kösoğlu, N. (2009). Türk milliyetçiliği ideolojisinin doğuşu. In T. Bora (Ed.), *Modern Türkiye'de siyasi düşünce: Milliyetçilik* (Vol. 4, pp. 208–226). İletişim Yayınevi.
- Milliyet. (1967, June 6). Savaş başladı. <https://gazetearsivi.milliyet.com.tr/liste?tarikh=1967.06.06>
- National Movement Party. (n.d.). Milliyetçi Hareket Partisi. <https://www.mhp.org.tr>
- National Movement Party. (1969). Election manifesto of the National Movement Party. Ankara.
- National Movement Party. (1977). Election manifesto of the National Movement Party. Ankara.

- National Movement Party. (1977). Party constitution of the National Movement Party. Ankara.
- National Movement Party. (2024, March 17). Party program of the National Movement Party. Ankara. https://www.mhp.org.tr/usr_img/_mhp2007/kitaplar/mhp_partiprogrami_2024.pdf
- NTV. (2021, June 1). Devlet Bahçeli'den Atatürk'e hakaret tepkisi. <https://www.ntv.com.tr/turkiye/devlet-bahceliden-ataturke-hakaret-tepkisi,CfCcxwVM2HE-Jm3UZ1jFrwx>
- Öğün, S. S. (2000). *Milliyetçilik*. Alfa Yayınevi.
- Ojalvo, D. (2020, October 7). Jak Kamhi. *ŞALOM*. <https://www.salom.com.tr/arsiv/haber/116105/jak-kamhi>
- Özcan, G. (2005). *Türkiye-İsrail ilişkilerinde dönüşüm: Güvenliğin ötesi*. Tesev Yayınları.
- Poulton, H. (1997). *Top Hat, Grey Wolf and Crescent*. New York University Press.
- Schulze, H. (2005). *Avrupa'da ulus ve devlet*. (T. Binder, Trans.). Literatür Yayınları.
- Serdengeçti. (1947). Yolumuz – bizim milliyetçiliğimiz. *Serdengeçti*, 1(1), 3–4.
- Serdengeçti. (1952a). Fatih Sultan Mehmet Han'ın hitabı. *Serdengeçti*, 6(15-16), 3–4.
- Serdengeçti. (1952b). Türk Milliyetçileri Derneği. *Serdengeçti*, (19-20), 25.
- Tevetoğlu, F. (1951). 500'üncü yılı karşılarken: Ayasofya Camiimiz. *Sebilürreşad*, 5(105), 69.
- Türkeş, A. (1974). *Yeni ufuklara doğru*. Kutluğ Yayınları.
- Uğur, H. H. (2009). *Alparslan Türkeş'in TBMM'deki konuşmaları*. TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu.
- Uzunçayır, C. (2013). 2000 sonrası Türk milliyetçiliğinin farklı yüzleri: Bir sınıflandırma denemesi. *Liberal Düşünce Dergisi*, 18(71), 203–218.
- Yüksel, O. (1952). Ayasofya. *Serdengeçti*, 17, 3.
- Yüksel, O. (1956). Ayasofya! *Serdengeçti*, 22, 5–6.
- Yüksel, O. (1957). Orta Şark'ta çıban başı: İsrail. *Serdengeçti*, 23, 13.

Comparative Analysis of Integration Policies in Switzerland, Germany, and Türkiye: Is Türkiye a Country of Immigration?

Ertuğrul Gökçekuyu

Abstract: This article performs a comparative analysis to evaluate the importance of immigration policies by studying the experiences of Swiss, German, and Turkish immigration policies. As a relatively recent immigration destination, Türkiye faces challenges and the resultant struggles between regulating immigrants and public sentiments. The central objective of this exploration of past political dynamics aims to demonstrate the paths to be learned regarding policy-making for Türkiye, where Turkish experiences are not only new but are also marked by new legislation such as the 2013 Law on Foreigners and International Protection (YUKK). While YUKK regulates immigration, it does not offer integration policies. This analysis situates Türkiye's immigration experiences in a broader context by looking at the successes and shortcomings of Swiss and German immigration policies. More importantly the study presents crucial insights for Türkiye's policy framework, which views immigration as a temporary phenomenon. Nevertheless, the inception of the Syrian conflict in 2011 revealed Turkish society to have enacted significant public scrutiny regarding immigration. Turkish immigration experiences at this point in time overlook integrationist policies comparable to the past Swiss and German assumption that someday immigrants will return home. The analysis based on insulation theory shows that starting integration policies is the first step to Turks acknowledging their own country as an immigration country. The central question of the analysis is how Türkiye's immigration policies have evolved to address long-term integration challenges by drawing on comparative lessons from Swiss and German immigration experiences. One important finding from the analysis is that the Turkish government relies on short-term regulative legislation similar to the historical Swiss and German immigration policies. This approach renders Türkiye unable to accept itself as a permanent immigration country, thereby underlining the importance of adopting comprehensive social integration policies.

Keywords: immigration, integration, Switzerland, Germany, Türkiye, refugees

Öz: Bu makalede, İsviçre, Almanya ve Türkiye'nin göç politikalarını inceleyerek, göç politikalarının önemini değerlendirmek için karşılaştırmalı bir analiz gerçekleştirilmiştir. Nispeten yeni bir göç konumu olan Türkiye, göçmenleri düzenleme ve kamuoyu tepkileri arasında mücadele ederek zorluklarla karşı karşıyadır. Geçmiş siyasi dinamiklerin incelenmesinin temel amacı, Türkiye'nin politika oluşturma sürecine ilişkin öğrenilecek yolların olduğunu göstermektir; zira Türkiye'nin göç deneyimleri yalnızca yeni değil, aynı zamanda 2013 tarihli Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu (YUKK) gibi yeni mevzuatlarla da şekillenmiştir. YUKK göçü düzenlese de, uyum politikaları sunmamaktadır. Bu analiz, Türkiye'nin göç deneyimlerini İsviçre ve Almanya gibi ülkelerin göç politikada başarı ve eksikliklerine bakarak daha geniş bir bağlamda konumlandırmaktadır. Daha önemlisi, bu analiz, göçü geçici bir olgu olarak gören Türkiye'nin politika çerçevesi için önemli içgörüler sunmaktadır. Bununla birlikte, 2011'de Suriye çatışmasının başlaması, Türk toplumunun göç konusunda ki önemli eleştirisini ortaya çıkarmıştır. Bu noktada, Türkiye'nin göç deneyimleri, İsviçre ve Almanya'nın geçmişteki varsayımlarına benzer şekilde, göçmenlerin bir gün geri

@ Asst. Prof. Dr., Anadolu University, egokcekuyu@anadolu.edu.tr

https://orcid.org/0000-0001-5037-499X

DOI: 10.12658/M0753
insan & toplum, 2025; 15(1): 22-45
insanvetoplum.org

Received: 15.10.2024
Revised: 19.09.2024
Accepted: 21.10.2024
Online First: 20.12.2024

döneceği düşüncesiyle entegrasyon politikalarını göz ardı ettiğidir. İzolasyon teorisine dayalı bu analiz, entegrasyon politikalarına başlamanın, kendi ülkemizi bir göç ülkesi olarak kabul etmenin ilk adımı olduğunu göstermektedir. Analizin temel sorusu, Türkiye'nin göç politikalarının İsviçre ve Almanya göç deneyimlerinden alınan karşılaştırmalı dersler temelinde uzun vadeli entegrasyon zorluklarını ele almak üzere nasıl geliştiğidir. Analizin önemli bir bulgusu, Türk hükümetinin İsviçre ve Almanya göç tarihinin benzeri şekilde kısa vadeli, düzenleyici mevzuatlara güveniyor olmasıdır. Bu yaklaşım Türkiye'nin kendini kalıcı bir göç ülkesi olarak kabullenmesini engellediği için, kapsamlı sosyal entegrasyon politikaları benimsemesinin önemini vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: göç, uyum, İsviçre, Almanya, Türkiye, mülteciler

Introduction

Prominent leaders such as Angela Merkel, David Cameron, and Nicolas Sarkozy, are known during their tenures in the past decades to have been publicly critical of failed social cohesion in their respective countries due to failed integration policies. While immigration is considered crucial for economic reasons, such nations have been seeking out ways to promote diversity instead of social fragmentation and tension. This sentiment has been echoed by newer leaders such as Emmanuel Macron in France, Giorgia Meloni in Italy, and Geert Wilders in the Netherlands who have called for stricter immigration controls and stronger national identity policies. Such criticisms may be indicative of a growing trend in the debate over national security, social harmony, and immigration policies. Immigration has also contributed to public unrest in Türkiye, for example, a public protest erupted on July 1, 2024 in the city of Kayseri following allegations that a Syrian immigrant had assaulted a young Syrian child in his shop (Kaya, 2024). This incident incited public tensions and has led to widespread unrest, demonstrating the fragile nature of Türkiye's immigration challenges. On a similar note, the former Minister of Foreign Affairs Mevlüt Çavuşoğlu suggested in 2018 that the Turkish state might consider normalizing relations with Bashar Al Assad (*Milligazete*, December 16, 2018), which provoked the Syrian Freedom Army to protest by taking down and burning Turkish flags in Northern Syria. The situation repeated itself when President Recep Tayyip Erdogan reiterated the intention to normalize relations with Assad recently on July 1, 2024, resulting again in Syrian Freedom Fighters burning Turkish flags (*Euronews*, June 28, 2024). During this time, the Turkish political arena has witnessed the emergence of new political parties, with the *Zafer Partisi* [Victory Party] standing out by capitalizing on public discontent with immigration.

Western countries, primarily liberal-democratic and post-industrial ones, have played a leading role in developing and evaluating immigration as well as integration policies. These nations' experiences in policy-making have over time allowed them invaluable insights that have improved governance regarding prioritizing integration policies. According to Antje Ellerman (2021, p. 47) once European countries accepted

having become permanent immigration countries, integration policies became real policies. Contrary to Swiss and German experiences, Turkish immigration policies may be labelled as regulatory ones ordained in the *Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu* [2013 Law on Foreigners and International Protection] (YUKK), which is considered to be the most modernized immigration law in Turkish history (Baykal & Yılmaz, 2020, p. 643). The definitional difference between European countries' policy experience on immigration and Türkiye's is how they prioritized areas of integration, whereas Türkiye's policies have revolved around the temporariness of immigration and thus are regulatory efforts. YUKK can be compared to the historical regulatory frameworks in Switzerland and Germany, which had similarly prioritized control and regulation of immigration in particular with no focus on integration. In Germany, the 1965 Aliens Act was devised to manage only the entry of guest workers, much like YUKK today, which regulates the stay and employment of foreigners while treating immigration as a temporary phenomenon. Switzerland's 1931 Federal Law on the Stay and Settlement of Foreigners also focused on controlling the labor market and the presence of foreign workers without addressing long-term integration.

In an era where immigration poses substantial political challenges, the formulation of effective policies is critical (Casarico et al., 2015, p. 673), as a lack of such policies not only determines the integration of immigrants but also affects national security, the health of labor markets, social cohesion, and the political landscape. Understanding the importance of policymaking not only for regulating immigration but also for drawing insights from diverse national experiences is essential for decision-making in critical multifaceted areas (Halla et al., 2012, p. 15). Western countries are currently experiencing a significant evolution in both aspects of policymaking, and policy frameworks for managing persistent migratory waves and the rise of extreme-right movements are important (Eatwell & Mudde, 2004, p. 1). These challenges demonstrate the urgency of developing effective policy frameworks, especially given projections of increasing immigration in the coming decades.

The development of immigration policies shows a variation in importance across different historical periods in Western countries, as the Industrial Revolution was a significant catalyst for human mobility driven by economic opportunities as people sought employment (Heifetz & Jaffe, 2023, p. 219). Most theories on immigration emphasize the economic dimension of migration policies, which have often been crafted in response to labor demands. Comparing the Turkish experience with that of Western countries reveals notable differences. Historically, Türkiye has been more of an emigration country, with Turkish citizens migrating to Western Europe, particularly during the mid-20th century, and contributing significantly to labor markets in such countries as Germany, the Netherlands, Belgium, and France (Kirişci,

2007, p. 16). However, Türkiye's role in global migration shifted dramatically post-2011 due to the Syrian civil war (Aksu et al., 2022, pp. 1–2).

Since 2011, Türkiye has become a major recipient of refugees, primarily from Syria, with official statistics indicating approximately 3.5-4 million Syrian refugees having been taken in under temporary protection (Directorate of Immigration Management, 2024), making Türkiye one of the largest refugee-hosting countries globally (Yavcan, 2016, p. 1). Unlike Western countries that have experienced immigration waves incrementally over extended periods, Türkiye faced the mass migration of millions from war-torn areas in a short burst of time. As a signatory to the UN Refugee Convention, Türkiye applies what is called a geographical limitation for accepting refugees from Europe only as eligible for full refugee status (Kır, 2017, p. 6). This stipulation means that Syrians and other non-European refugees in Türkiye are classified under temporary protection status rather than as conventional refugees (Rygiel et al., 2016, p. 316). Because the geographical limitation was a common practice during those days, Türkiye was also quite aware of the disadvantages of a probable mass migration from disadvantaged countries in the East (Parlak, Şahin, 2015, p. 70). This temporary status presents several challenges, as Syrian refugees in Türkiye cannot become asylum seekers under Turkish law, thus limiting their rights and long-term stability. These constraints create significant social, economic, and political issues within Turkish society, which has not developed the extensive support systems seen in many Western countries with more experience in integrating refugees and immigrants. It also shows Türkiye's approach to refugee management to focus more on short-term solutions rather than long-term integration, which is not without inherent dangers, as these challenges have become more and more visible in areas where Syrian refugees are more salient and exert pressure on Türkiye's economic resources (Uzun, 2015, p. 107) and social services. This has spurred debates about national identity, integration, and the limits of Turkish hospitality.

Methodology

This article conducts a political-historical discourse analysis by employing insulation theory (Ellermann, 2021, p. 21) and using the comparative case study method. This study takes a broader approach by analyzing the existing immigration policies under the three different national contexts of Switzerland, Germany, and Türkiye and compares the policy trajectories across these different countries that have not combined various methodologies under a single system. Switzerland and Germany have been chosen as cases because they provide a valuable comparison for Türkiye due to their similar historical trajectories as non-traditional immigration countries. Unlike settler countries such as the United States of America, Canada, and the

United Kingdom, whose immigration policies were shaped by a foundational need for immigration to build their nation-states, Switzerland and Germany only later recognized themselves as immigration countries. Both countries initially approached immigration with reactive regulatory policies, expecting immigrants to return home, much like Türkiye today. Over time, however, Switzerland and Germany have transitioned toward more comprehensive integration policies, thus offering critical insights for Türkiye as it navigates its own challenges regarding migration and integration.

This article has also chosen Switzerland and Germany as case studies because both countries have developed distinctly different approaches to policymaking regarding immigration. They also both represent unique aspects as well as commonalities, such as embracing being immigration countries, thus making them ideal case studies. None of the three countries have been considered traditional immigration countries, and all three have expected immigrants to return while facing harsh public scrutiny. All three countries are known to have started their initial policies as reactive and regulative policies, but Swiss and German policymakers have recently turned to more permanent integration policies. Switzerland has constructed a common public memory as early as the 1850s, and this has led to long dealings in experimenting with political decision-making. The Swiss attempts to address public sentiments go back and forth between integration versus assimilation. Antje Ellerman's observations that Western countries' experiences are generally built on periods of denial of being an immigration country and that this has been an obstacle to moving forward in the direction of integration policies are important to note. Ideally, a second period commences later that embraces having become an immigration country. The initial period of immigration for both countries was associated with the belief that immigration was temporary and that the immigrants at some point will return to their home countries. This period parallels the lack of integration policies. In the cases of both Germany and Switzerland, the moment they embraced being an immigrant country was also the starting point for their integration policies.

This research uses insulation theory for its framework, because unlike other immigration theories predicting policy-making efforts, insulation theory provides a matrix that delineates three distinct pressures (i.e., popular, interest group, and diplomatic) that act upon four key arenas (i.e., executive, legislative, judicial, and electoral). The theory is based on the premise that immigration theories are inadequate for explaining why and how immigration policies come into existence. Built on the theoretical framework of Ellen Immergut (2010), insulation theory emphasizes that institutions, arenas and vetoing are all connected by inherent rules and representations. This theory can be used to explain the evolutionary trajectory

of immigration policies in different democratic countries such as Switzerland, Germany, and Türkiye.

As Türkiye continues to navigate in the perilous waters of immigration policymaking, lessons from Western experiences can provide valuable insights for Türkiye's dire need to develop and execute integration policies. Given the complexity of immigration policy in democratic regimes, insulation theory stands out as one of the most novel and comprehensive frameworks of the last decade for addressing the theoretical gaps in immigration studies and offering a grounded explanation for policymaking. The discipline of immigration studies is widely acknowledged to have struggled with a lack of theoretical models capable of capturing the full scope of policymaking processes. Insulation theory has responded to this critique by providing a multidimensional framework that reflects the dynamic nature of immigration policies, thus making it relevant for analyzing policymaking under diverse democratic regimes. The theory highlights how various factors ranging from public opinion to interest group lobbying and diplomatic negotiations have impacted policy outcomes. This allows for a deeper understanding of how countries such as Switzerland, Germany, and Türkiye have approached immigration and integration over time, thus providing a more complex and layered analysis than traditional theories allow.

Early Theories: Ravenstein's Insights Into Migration Mechanics

One of the earliest scientific accounts on migration was conducted by Ernst Georg Ravenstein, who examined migration patterns within England (Gurieva & Dzhioev, 2015, p. 101). His research revealed that a significant proportion of migrants, approximately 75%, typically moved to nearby locations, provided there were compelling reasons for doing so. Ravenstein posited that migration was predominantly motivated by economic factors, with individuals seeking enhanced living conditions and employment opportunities (Ravenstein, 1889, p. 302). This often entailed short-distance relocations. He observed that migrants progressively moved from one settlement to another as they found work, while 25% of migrants embarked on longer journeys, often to industrial port cities. These urban areas, characterized by their economic opportunities, attracted a continuous flow of new immigrants, creating what Ravenstein termed a counter-current. He also noted a lower propensity for migration among urban dwellers compared to their rural counterparts. Ravenstein concluded that, within national contexts, women migrated more frequently than men, while international migration was predominantly undertaken by individuals rather than families. Ravenstein argued immigration rather than internal population dynamics such as birth rates to primarily drive urban growth. Ravenstein's accounts of

immigration focused on domestic immigration and did not account for international immigration or the need for politics to design policies.

Karl Marx's views can be referenced for another early account. While Marx did not study immigration, his views offered a different perspective, grounding immigration strongly again in economic factors, particularly the rise of the capitalist mode of production. Marx asserted that the shift from the feudal to capitalist systems had precipitated significant rural-to-urban migration. He linked this transition to colonialism and slavery, which he viewed as catalysts for forced migrations. Marx's theory was built on the concepts of surplus value and the reserve army of labor, suggesting that in capitalist economies, workers receive less than the full value for their labor, leading to impoverishment and suppressed wages (O'Laughlin, 2021, p. 156). This economic deprivation drives workers to migrate in search of better conditions and higher pay, predominantly from rural areas to urban centers. Marx's analysis was particularly effective at explaining migrations during the historical shift from feudalism to capitalism. However, it fell short in addressing migrations driven by non-economic factors such as political oppression, warfare, and natural disasters, or the modern perceptions of the need for policymaking. His theory's focus on singular economic causation did not account for the multifaceted nature of migration, which is influenced by a combination of economic, social, cultural, and political dimensions.

Hein de Haas' (2021) influential work "A Theory of Migration: The Aspirations-Capabilities Framework" critiques the recent stagnation in migration theory. De Haas argued that contemporary studies often lack a cohesive theoretical framework and instead lean toward qualitative descriptions that fail to systematically address the associations between macrostructural factors and individual migration experiences. He emphasized the need for an integrative approach that reconciles both structural influences and individual agency in order to provide a more comprehensive understanding of migration (p. 9). De Haas also critiqued several classical migration theories for their limited scope. Meanwhile, Zelinsky's (1971, pp. 221–222) hypothesis on demographic and economic transitions acknowledged the dynamic nature of migration but insufficiently addressed socioeconomic forces. Similarly, models focused solely on economic differentials or segmented labor markets, (e.g., Piore, 1983) lack a holistic view of the structural and institutional contexts influencing migration. De Haas has advocated for a more nuanced framework that combines insights from both qualitative and quantitative research, thus bridging the disciplinary divides that have historically fragmented migration studies.

Insulation theory posits that policymakers develop strategies to shield themselves from various pressures in four distinct policy arenas: executive, legislative, electoral,

and judicial. These arenas provide different degrees of insulation from public demands and organized interest groups (Ellermann, 2021, pp. 21–22). For instance, in the executive arena, national governments and senior bureaucrats may craft policies insulated from public scrutiny, whereas in the legislative arena, the formulation of immigration policies is more exposed to public opinion and lobbying efforts. Interest group insulation occurs when policymakers distance themselves from the influences of organized groups advocating for more liberal immigration policies. This is particularly relevant in neo-corporatist systems, where business interests exert significant pressure due to their financial and organizational advantages. Diplomatic insulation involves managing the conflicting demands from both migrant-sending and receiving countries through diplomatic channels to minimize external pressures on immigration policy. In the electoral arena, public opinion exerts considerable influence, especially in democracies where anti-immigration sentiments driven by economic and cultural concerns are prevalent. Conversely, the judicial arena offers a degree of insulation, with courts capable of overturning policies deemed unconstitutional, as has been the case in Switzerland and Germany. However, the degree of insulation provided by these arenas varies across different political contexts, thus affecting how immigration policies are shaped and implemented. One important aspect not encountered in early theories is immigration as a security threat. The fact that a shift in perception has occurred under the influence of issues such as rising nationalism, terrorist attacks, economic concerns, integration challenges, and political manipulation must be taken into account. The securitization of immigration is known to lead to restrictive policies, increased surveillance, social division, and economic impacts.

Securitization of Immigration

One counter-conceptualization over the last two decades involves the emergence of the securitization of migration having become an existential threat within the scope of urgent and extraordinary policies. Externalization of migration controls (Muftuler-Bac, 2022, p. 293) in its most general sense includes cross-border state actions aimed at preventing migration. With the construction of migration as a threat and its transfer to the security area, measures put forward in migrant-sending and transit third countries have been used in an attempt to solve the issue at its source by preventing it before immigrants reach the recipient borders. This enables extraordinary measures to be handled outside the boundaries of referencing a threat through the use of force when necessary, making tragic consequences more likely in terms of the humanitarian dimension of migration.

Türkiye declared on March 20, 2016 that it will take back migrants who have illegally entered EU borders through Türkiye in accordance with the EU-Türkiye

Readmission Agreement, which had been enacted in 2013 (Aka & Özkural, 2015, pp. 256–260). This agreement was created on the basis of preventing irregular migrants from trying to cross to Greece through Türkiye. Since March 20, 2016, all irregular migrants who've reached the Aegean islands by means of Türkiye and who had not applied for international protection or who had applied but were rejected are to be returned to Türkiye. Under the one-to-one formula, for every Syrian returned to Türkiye, one Syrian from Türkiye will be resettled in the EU (Turkish Ministry of Foreign Affairs, 2016). One of the main reasons why the Turkish government made the deal was the provision of visa liberalization for its own Turkish citizens into the EU to be accelerated, provided that the issues in the visa liberalization criteria were met (Heck & Hess, 2017, p. 44). From the EU's point of view, irregular crossings from Türkiye's borders to Greece needed to be minimized, and from Türkiye's point of view, financial aid worth 6 billion Euros was to be realized for Syrians under temporary protection, as well as travelling facilities for Turkish citizens. The financial support for Syrian refugees under protection was to be spent on areas such as health, education, and nutrition, with no mention of any integration programs. While Türkiye's success was largely limited to obtaining financial resources, no gain was achieved regarding the rights of Turkish citizens to travel without a visa in EU countries.

Approaches to Immigration Policies in Switzerland

Switzerland's approach to immigration transitioned from open borders in the 19th century to more controlled and rotational policies in the 20th century. This shift was driven by the challenges of preventing permanent settlement and not having to integrate large numbers of foreign workers into Swiss society. One notable policy was the rotational model, which allowed immigrants to work in Switzerland for a fixed period, typically three years, before requiring them to return to their countries of origin (Yeung, 2016, p. 723). The rotational labor policy had been developed in response to labor immigrants during industrialization in the 1850s and was aimed at managing foreign workers' contributions to the economy without allowing them to settle permanently. The aim of this approach was to prevent "overforeignization," namely the excessive influence of foreign elements on national identity (Skenderovic, 1945, p. 210).

In the 1940s and 1950s, the rotational labor policy effectively prevented the permanent settlement of foreign workers, despite the high costs for employers associated with workforce turnover (Ellermann, 2021, p. 29). In the 1960s and 1970s, Switzerland's immigration policy faced challenges due to increased competition for labor within Europe and domestic political pressures. The government responded by expanding rights for Italian workers while restricting the admission of new foreign

workers. In response to rising public concern over the impact of immigration, the Swiss government initiated an investigation into what was termed the “Foreignization Danger” (Hoffmann-Nowotny, 1995, p. 303).

In 1964, Italy’s successful pressure on Switzerland led to the Federal Council announcing revisions to the Swiss-Italian agreement on migrant workers, which sparked significant public debate (Mayer, 1965). Anti-immigrant movements such as the Zurich-based *Schweizerische Volksbewegung gegen die Überfremdung*¹ emerged, portraying the Federal Council as overly accommodating to Italian demands and warning of the dangers posed by excessive foreignization (Fagetti, 2016, p. 9). To prevent a potential referendum against the revised agreement, the Federal Council pledged to reduce the number of worker admissions and tighten border controls.

To further address public concerns, the government implemented the double ceiling system in 1965. This system limited the total number of foreign workers employed by any single company and reduced the permanent foreign workforce by 5% while also decreasing new admissions by 40,000. In 1965, the Zurich-based Democratic Party, a small nationalist faction, gathered 60,000 signatures for the Overforeignization Initiative, which called for reducing the foreign population to 10% of the total population. Responding to both growing employer opposition to the double ceiling system and the threat of public initiatives, the Federal Council announced a further 5% reduction in the foreign workforce in 1966. Despite diminishing support from influential interest groups and the public, the government continued to enforce restrictive numerical controls to address societal demands. To stabilize the situation, the Federal Council proposed a general quota system, which differed from previous limitations by capping new migrant admissions annually based on expected departures. While cantons and employers opposed this system, trade unions supported it, and the government assured the public it would provide stability.

The 1970 referendum, which became a pivotal moment in Switzerland’s post-war history, saw record voter turnout with 74% participation (Ellerman, 2021, p. 97). 54% of voters rejected the proposal to reduce the foreign population to 10%, leading to the general quota system being adopted and ending market-driven labor recruitment. This satisfied trade unions and the public by effectively limiting immigration. Despite the politically challenging nature of implementing the general quota system, which significantly impacted employer associations (Switzerland’s strongest interest

1 Swiss People’s Movement Against Over-Foreignization. This organization was a political movement established in 1971 with the sole focus on limiting immigration, especially from non-European countries. The political movement does not exist anymore but has become an ideological foundation for new extreme-right parties in Switzerland.

group within its liberal corporatist framework), notable changes had occurred by 1975. The number of issued permits decreased from 70,000-50,000. The oil crisis further reduced the number of seasonal and annual workers, as authorities ceased issuing and renewing permits. This marked the first decline in Switzerland's foreign population since the early 1950s.

By the late 1980s, the general quota system faced scrutiny as European integration accelerated (Christin & Trechsel, 2002, p. 416). Switzerland, along with other European Free Trade Association (EFTA) members, was invited to join the European Economic Area (EEA), which advocated for the free movement of goods, people, services, and capital. Swiss authorities recognized that its quota systems were incompatible with the EEA's fundamental principles of free movement. During negotiations, EU countries with significant labor exports such as Portugal and Spain rejected Switzerland's low legal status for seasonal workers (Fischer et al., 2002, p. 168). Consequently, Switzerland had to consider discontinuing its seasonal worker program in order to align with European integration. Faced with the European Commission's ultimatum of all-or-nothing membership, the Swiss People's Party (SVP) initiated a counter-movement, sparking debates on cultural proximity. Switzerland's strategic approach aimed to merge the right to free movement with the concept of cultural proximity, gaining public support through a referendum. The implementation of the Three Circles Policy in 1991 and the subsequent Two Circles Policy in 2008 reflected Switzerland's attempts to align its immigration policies with European integration while addressing domestic concerns about immigration (Gross, 2006, p. 21).

The First Circle included citizens from the European Union (EU) and the European Free Trade Association (EFTA); these people were granted the privilege of free movement and employment opportunities in Switzerland, thus reflecting the country's economic and cultural ties to Europe (Barker-Ruchti et al., 2015, pp. 1217-1225). The Second Circle comprised nationals from countries perceived to uphold strong human rights protections, such as Yugoslavia, the USA, Canada, Australia, and New Zealand. Individuals from these countries were admitted under more restrictive conditions compared to the First Circle but were still considered favorably. The Third Circle consisted of nationals from all other countries, who were largely excluded from entering Switzerland except under refugee status (Barker-Ruchti et al., 2015, p. 1217). This exclusion reflected a clear ethnic and cultural dimension, distinguishing between groups based on perceived cultural distance and compatibility with Swiss society.

Despite implementing an annual cap, the Three Circles Policy did not halt the growth of immigration, which had reached 18.4% (Ellermann, 2021, p. 98). By

1998, the Federal Council officially abandoned the Three Circles model in favor of the Two Circles Policy, which prioritized the admission of individuals based on their professional qualifications rather than their cultural or geographic origin. In devising the Three Circles Policy, the Federal Council had appeared to prioritize populist demands over the interests of the business sector. The subsequent Two Circles Policy explicitly favored highly skilled labor, thus aligning more closely with economic needs. This policy shift marked a departure from the quota system that had been in place since the 1950s, liberalizing entry procedures for EU workers while initiating a targeted search for highly qualified professionals. Between 1996-2006, the proportion of economic migrants among primary immigrants increased from 19% to 37%, and the proportion of highly skilled individuals within this group doubled. The long-term viability of this new policy depended on the assumption that both flows of immigrants would remain modest, thus appeasing public concerns about immigration while aligning with the trend towards prioritizing highly skilled European workers. The 2008 legislation repealed the 1931 law, formalizing the prioritization of European workers and the exclusionary stance toward non-EU countries (Hotzy et al., 2019, p. 74). Between 2006-2015, immigration surged by 50%, driven by the influx of Germans and other Europeans, as well as the rise of populism (Ellermann, 2021, p. 123). In 2014, Switzerland faced a critical referendum on halting immigration from EU countries.

Table 1²

Analysis of Switzerland Based on Antje Ellerman’s Theoretical Framework

	Popular Insulation	Interest Group Insulation	Diplomatic Insulation
Executive arena	Low	Low	Low
Legislative arena	Low	Low	High
Electoral arena	Low	Medium	High
Judicial arena	Medium	Medium	High

In the legislative arena in Table 1, while popular and interest group insulation is low, a high degree of diplomatic insulation is observed, where relations with Italy and the EU played a crucial role in shaping immigration policy outcomes. By displaying a

2 The tables presented in this article analyze immigration policies using a categorization of low, medium, and high across four key pressure points. This categorization follows the framework used by Antje Ellermann (2021), which allows for a structured comparison of immigration policy dynamics. The analysis traces the historical and political pressures that have influenced immigration policy trajectories.

low level of popular insulation due to direct democracy (referenda), a medium level of interest group insulation, and a high level of diplomatic insulation, the electoral arena indicates that both domestic political dynamics and international factors have impacted immigration policies greatly.

Approaches to Immigration Policies in Germany

In contrast to Switzerland, Germany's historical trajectory has profoundly been shaped by the legacy of the Holocaust. This influence has impacted its immigration policies and responses. During the post-World War II period, German politicians, in need of industrial workers engaged in competition with other industrialized nations to attract European and non-European guest workers (Martin, 2002, p. 17). Unlike Switzerland, however, Germany did not adopt rotational policies for non-Western immigrants. The German authorities initially believed that state interests would take precedence over individual rights, allowing them to send immigrants back when deemed necessary (Ellermann, 2021, pp. 239–240). However, the rule of law in a democratic context made the forced repatriation of immigrants unfeasible (Kalicki, 2020, p. 712).

The German immigration experience has diverged fundamentally from that of Switzerland, as Swiss policies were significantly influenced by the country's direct democracy and a deep-seated fear of cultural dilution. In contrast, Germany's approach was driven by the need to address and correct the historical stigma associated with the Holocaust (Feindt, 2017, p. 556). German politicians were initially overly confident in their ability to halt immigration altogether, and this led to a delay in the implementation of social and cultural integration policies. This need became increasingly evident during the 1980s. The establishment of the Ministry of Immigration in 1986 marked a pivotal moment when Germany officially acknowledged its status as an immigration country (Bauer et al., 2004). This recognition underscored the need to addressing the cultural and linguistic needs of economic immigrants and prompted the question of what integration would mean for minority groups residing in Germany.

The post-war economic boom (*Wirtschaftswunder*) in the 1950s necessitated additional labor, leading the Adenauer government to establish a recruitment agreement with Italy in 1955 to strengthen economic ties and address worker shortages (Borkert & Bosswick, 2011, p. 96). However, the construction of the Berlin Wall in 1961 halted the flow of East German labor. To compensate, Germany signed labor agreements with Spain (1960), Türkiye (1961), Portugal (1964), and Yugoslavia (1968; see Borkert & Bosswick, 2011, p. 96). These agreements were primarily driven

by the Christian Democratic Union Party (CDU), while the Social Democratic Party (SPD) and trade unions initially viewed immigrants as competitors for jobs. The worker recruitment programs initiated by Minister of Labor Blank, aimed not only to boost West German industry but also to strengthen European integration and reshape global perceptions of Germany (Rothberg, 2014, p. 123).

During the peak of labor migration in 1973, 2.6 million *Gastarbeiter* (guest workers) were perceived as foreigners despite their permanent resident status. The German government has faced ongoing challenges in integrating non-ethnic Germans and highly skilled workers, moving away from traditional concepts of citizenship. The period between 1945-1949 saw approximately 12 million refugees relocate to West Germany, primarily from East Germany as a result of the economic revival and their ethnic backgrounds. This facilitated relatively smooth integration. Additional migration occurred between 1949-1961, with about 3.8 million Germans moving from East to West Germany. Even after the construction of the Berlin Wall, another 400,000 Germans moved westward. Between 1950-1987, about 1.4 million more migrated to West Germany. Following the fall of the Iron Curtain, over 1 million ethnic Germans emigrated from the former Soviet Union, Poland, and Romania between 1988-2003 (Ellermann, 2021, p. 359).

These policies, however, did not facilitate the acceptance of non-European workers as permanent residents. The agreement with Türkiye included a worker rotation clause, which was unique and not applied to the treaties with Italy, Spain, or Greece. The business community quickly rejected the rotation idea due to the costs associated with repatriating workers, which Switzerland had experienced. Also, the costs of recruiting and training new workers made permanent immigration more feasible. Before 1978, local authorities had the discretion to grant residency to immigrants. The 1965 law centralized this authority, transferring it to federal states to prevent discriminatory practices. The economic recession and the 1973 oil crisis intensified scrutiny of social migration. Unemployment surged from 105,743 in August 1966 to 673,572 in February 1967 (Nagle, 1970, p. 50). This economic downturn, combined with the ideological consolidation under the SPD and CDU's grand coalition, enabled the National Democratic Party (NPD) to gain traction in Hesse and Bavaria, advocating for the prioritization of the German workforce over immigrants. By the 1970s, the Turkish community had become the largest immigrant group in Germany, surpassing Italians and Yugoslavs. The recession of 1973 significantly impacted the export-oriented economy, resulting in half a million unemployed Germans. This social and economic complexity compelled the government to halt foreign worker recruitment (*Anwerbestopp*) in November 1973 (Davy, 2005, p. 123). Contrary to popular belief,

this decision was driven by the realization that the guest worker program was not cost-effective rather than directly by the 1973 Arab oil embargo.

By the end of 1971, Italy, Spain, Greece, Türkiye, and Yugoslavia accounted for almost 1.8 million migrants in Germany concentrated in North Rhine-Westphalia, Baden-Württemberg, and Bavaria. Studies indicated that 28% of these immigrants had resided in the Federal Republic for at least seven years, and many were living with their families, which strained the social infrastructure. The Ministry of Labor set a deadline (*Stichtag*) of November 13, 1974 to limit the future issuance of work permits to children of foreigners (Spicka, 2013, p. 346). Furthermore, childcare compensation for foreigners was reduced, and neighborhoods with high foreigner populations were declared off-limits to new non-German settlers. These measures were categorized under labor policies and reflected West Germany’s reluctance to see itself as an immigration country (Green, 2013, p. 24). Despite these policies, flexibility in family reunification was allowed to address social aspects. By the late 1970s, integration became the government’s primary strategy, transitioning from a business-oriented to a socially inclusive approach (Schmidt, 1987). Social science research was promoted in order to better understand the social dimensions of the guest worker program. During the mid-1970s, all major political parties began advocating for integration. While supporting cultural preservation, the CDU aimed for a temporary integration that would eventually lead to migrants returning to their countries of origin. Advocating equal rights and protections, the FDP took a nuanced stance, while the SPD viewed integration as a bilateral process that required both foreigners and Germans to adapt to one another. According to Kohlmeier et al. (2006), the 2005 Policy Analysis Report on Migration and Asylum indicated the 2005 Skilled Immigration Act to have marked a significant development facilitating the entry of skilled workers from outside the EU.

Table 2

Analysis of Germany Based on Antje Ellerman’s Theoretical Framework

	Popular Insulation	Interest Group Insulation	Diplomatic Insulation
Executive arena	High	Low	Low
Legislative arena	High	Medium	Low
Electoral arena	Medium	Medium	High
Judicial arena	Medium	High	Medium

Germany's executive arena is characterized by high popular insulation, low interest group insulation, and low diplomatic insulation, where policy decisions are influenced by public opinion rather than by interest groups or international pressures. As with the Swiss situation, the corporatist nature of the country has allowed the corporate world great influence on the executive arena. In the legislative arena, popular insulation is high, interest group insulation is medium, and diplomatic insulation is low, meaning that public opinion is the most important. The electoral arena displays medium levels of popular and interest group insulation and high diplomatic insulation, showing that both domestic political dynamics and international factors impact immigration policies.

Does YUKK Embrace Integration Policies?

YUKK was enacted in Türkiye in 2013 and represents a significant development in the country's approach to managing the status and rights of foreigners and refugees. This legislation aligns Türkiye more closely with international asylum standards and in particular reflects the influences from the EU's legal framework. However, YUKK also reveals unique adaptations that reflect Türkiye's specific geopolitical and socioeconomic context (Göksel, 2015, p. 76). YUKK delineates three categories of international protection: refugee status, conditional refugee status, and subsidiary protection. These classifications are crucial in understanding how Türkiye navigates its obligations under the 1951 UN Refugee Convention while maintaining its geographical limitation to European refugees. Due to this geographical limitation, one holdover from the original terms of the 1951 Convention means that Türkiye does not grant full refugee status to those fleeing conflicts or persecution outside Europe.

This geographical limitation is a critical point of divergence from the UN Refugee Convention, which broadly defines refugees without regard to their country of origin (Glynn, 2012, p. 142). By maintaining this exception, Türkiye strategically positions itself to manage the immense traffic of refugees from neighboring non-European regions without committing to the same integration and resettlement responsibilities it would bear for European refugees. The introduction of the temporary protection regime under YUKK primarily addresses the Syrian refugee crisis (Yavuzekinci & Gursoy, 2022, p. 4). This framework provides immediate, albeit limited, relief to millions of displaced Syrians, offering them temporary residence and access to basic services such as healthcare and education. However, the term "temporary" fundamentally limits the long-term prospects for these individuals. Unlike traditional refugee status that can lead to permanent residency or citizenship, temporary protection is inherently provisional. This status results in a precarious existence, one where refugees are constantly facing potential repatriation and are often excluded from fully integrating into the host society.

Temporary protection holders in Türkiye have restricted access to the formal labor market, a policy that curtails their economic self-sufficiency and long-term stability. They often find themselves working in the informal sector, where they are vulnerable to exploitation and lack legal protections (Long, 2013, p. 15). This not only affects their personal economic opportunities but also hinders their ability to contribute formally to the Turkish economy. In contrast, the UN Refugee Convention promotes a more permanent and integrated approach to refugee protection. It encourages host countries to offer refugees the possibility of long-term settlement and integration into the socioeconomic fabric of society. Bound by the Convention without geographical limitations, many Western nations have developed robust systems to facilitate the integration of refugees, including comprehensive support services, language training, and access to the labor market. The temporary nature of the protection offered to most non-European refugees does not encourage a long-term investment in integration efforts by either the government or the refugees themselves. This policy creates a societal divide where refugees remain on the periphery of Turkish society, thus affecting their quality of life and limiting their potential contributions (Memişoğlu & Yavçan, 2022, p. 5).

The establishment of the Directorate General of Migration Management (DGMM) under YUKK signifies Türkiye's commitment to a more organized and centralized management of migration issues (Göksel, 2015, p. 76). This institutional development is a positive step toward improving the administrative aspects of refugee and migration management. However, the DGMM's role is predominantly regulatory and administrative rather than integrative. The societal implications of YUKK are profound. Türkiye's decision to emphasize temporary protection over permanent integration reflects broader sociopolitical considerations. The country faces significant economic pressures, political challenges, and social tensions stemming from hosting a large refugee population. Furthermore, the temporary status and limited integration opportunities exacerbate social tensions and hinder cultural assimilation. Refugees under temporary protection are often seen as a burden rather than as potential contributors to society. This perception can lead to increased xenophobia and social unrest, making refugees' ability to integrate and the host society's ability to accept them more challenging.

YUKK represents a pragmatic approach to an overwhelming refugee crisis. While it does provide immediate relief to millions of displaced individuals, it falls short of offering a path to long-term stability and integration for non-European refugees. By maintaining a policy of temporary protection, Türkiye has managed to address the urgent needs of refugees without fully committing to their permanent settlement. However, this approach comes at a cost, both for the refugees who

remain in a state of uncertainty as well as for Turkish society, which misses out on the potential benefits of fully integrating these new members. When comparing Türkiye’s approach under YUKK to the principles of the UN Refugee Convention and Western integration practices, while Türkiye has made strides in providing for refugees, significant gaps evidently remain in terms of promoting their long-term integration into society. Moving forward, a balanced policy that addresses both immediate humanitarian needs as well as facilitates long-term integration would be beneficial for both refugees and Turkish society as a whole.

Table 3

Analysis of Türkiye Based on Antje Ellerman’s Theoretical Framework

	Popular Insulation	Interest Group Insulation	Diplomatic Insulation
Executive arena	High	Medium	High
Legislative arena	High	High	High
Electoral arena	Medium	High	High
Judicial arena	High	High	High

Türkiye’s executive arena is characterized by high popular, medium interest group, and high diplomatic insulation, suggesting that policy decisions are insulated from public opinion and international pressures but moderately influenced by interest groups. The 2023 Presidential elections demonstrated that the highly agitated public debates on immigrants and the new rise of the populist Victory Party were nowhere near sufficient to influence the outcome of the Presidential elections. In the legislative arena, high levels of popular, interest group, and diplomatic insulation indicate that policy outcomes are insulated from public opinion, interest groups, and international factors. The electoral arena, with medium popular insulation, high interest group insulation, and high diplomatic insulation, shows that domestic political dynamics are moderately insulated while international and interest group influences are strong. With high levels of popular, interest group, and diplomatic insulation, the judicial arena suggests that legal decisions are heavily insulated from all external pressures. The complex interplay of these insulation factors determines the openness or restrictiveness of immigration policies.

Table 4

Comparative Overview of Insulation Levels Across Switzerland, Germany, and Türkiye

Arena	Switzerland	Germany	Türkiye
Executive Arena	Low (Popular, Interest, Diplomatic)	High (Popular), Low (Interest, Diplomatic)	High (Popular, Interest, Diplomatic)
Legislative Arena	Low (Popular, Interest), High (Diplomatic)	High (Popular), Medium (Interest), Low (Diplomatic)	High (Popular, Interest, Diplomatic)
Electoral Arena	Low (Popular), Medium (Interest), High (Diplomatic)	Medium (Popular, Interest), High (Diplomatic)	Medium (Popular), High (Interest, Diplomatic)
Judicial Arena	Medium (Popular, Interest), High (Diplomatic)	Medium (Popular), High (Interest), Medium (Diplomatic)	High (Popular, Interest, Diplomatic)

Switzerland shows generally low insulation in most arenas, with a higher level of diplomatic insulation, especially in the legislative, electoral, and judicial arenas. This suggests a governance model that prioritizes consensus-building and stability over direct public engagement. As indicated in the above paragraphs, this situation directly correlates with the fact that Switzerland recognizes referenda and thus direct public involvement. The Swiss model emphasizes direct democracy through referenda, which may account for the limited influence of interest groups, as policy decisions are made through popular votes rather than negotiations. The country relies on expert-driven policy formulation rather than direct public involvement.

Germany has high popular insulation, particularly in the executive and legislative arenas, and lower diplomatic insulation compared to Switzerland. The low interest and diplomatic influence suggest a potential disconnect between political elites and interest groups, leading to a scenario where popular sentiment may not always translate into policy action. This could reflect a structural rigidity in the German political system, where established parties dominate the legislative process, often side-lining emerging interest groups. Even though German integration policies are federal, the content and execution of policies take place on local governance levels. Interest group insulation for both countries is medium to high in most arenas.

Türkiye demonstrates a high level of insulation across all categories and arenas, indicating a more isolated political environment regarding the popular, interest group,

and diplomatic factors. The Turkish political regime shows medium popular influence alongside high diplomatic engagement, which creates an electoral landscape distinct from the German federal system and moving beyond the direct referenda model seen in Switzerland. While Germany and Switzerland have adopted immigration models that prioritize skilled individuals and intensive integration programs, Türkiye's experience has been shaped by the mass migration of Syrian civilians compelled to flee their homeland due to civil war. However, Türkiye still lacks a comprehensive integration policy for addressing the societal challenges arising from this forced mass migration.

Conclusion

In conclusion, while the nature of immigration waves to Switzerland, Germany and Türkiye varies, the fact that the essence of immigrant psychology (i.e., seeking safety in economic, political, and social milieus) remains consistent is important to note. While immigration to Switzerland and Germany is often economically motivated, immigrants to Türkiye primarily come from war-torn areas, making integrationist policies equally necessary. The above analysis has shown the influence of the four arenas (i.e., executive, legislative, electoral, judicial) in Switzerland, Germany, and Türkiye. The use of insulation theory has demonstrated the high influence of executive pressure in Türkiye compared to the other two countries, with legislative influence varying and electoral factors having a moderate role in shaping public opinion.

Insulation theory has demonstrated its ability to explain whether a country with immigration experiences may evolve into having open or closed immigration policies. Still, the theory does not account for when a country posits the need to construct immigration and integration policies. The theory allows the study and construction of a historical analysis of immigration policies in order to reveal the critical importance of recognizing and adapting the realities of immigration countries. The analysis shows that both Switzerland as well as Germany have come to realize the need for skilled immigrants. Meanwhile neither country was able to avoid public sentiments regarding the effects of immigration. This means that both countries have had to strike a balance between economic need and public dissatisfaction. Switzerland's federal system and Germany's responses to labor demands and historical legacies have demonstrated how integration policies and governance models can construct social cohesion as well as economic prosperity.

The analyses demonstrate how the Turkish state has yet to fully embrace its evolving status as a major destination for immigrants, primarily refugees from conflict zones. Switzerland and Germany have long histories of immigration and

integration policies, while Türkiye's approach has been more reactive and short-term, particularly in the context of the Syrian crisis. The temporary protection status granted to Syrian refugees has led to fragile social, economic, and political challenges, limiting the refugees' rights and stability and creating tensions within Turkish society. If Türkiye continues to resist its identity as an immigration country and fails to implement immediate integration policies while ignoring electoral scrutiny, the consequences could be dire. The analyses show the importance of electoral sensitivity to long-term integration strategies for avoiding social divisions, economic strain, and threats to national identity. Without comprehensive policies that support both Turkish citizens and Syrian refugees, the real risk exists for societal fragmentation and increased polarization.

Moreover, signs of the rising extreme-right political movements are already present. These factions appear to exploit the immigration issue for electoral gains, thus exacerbating xenophobia and deepening societal divides. The emergence of such political leadership could destabilize Türkiye's democratic foundations and erode the principles of inclusivity and human rights. Türkiye's future stability and prosperity hinge on its ability to adapt and integrate the realities of immigration into its national framework. It has the opportunity to embrace its role as a country of immigration and develop inclusive sustainable policies. By learning from the examples of Switzerland and Germany, Türkiye can develop a proactive balanced approach to immigration. Establishing a Ministry of Integration would be a crucial step in this direction. This ministry would be tasked with policy-making and focus on creating inclusive, sustainable, and effective integration strategies that address the needs of both immigrants and the native population across the country. Such an institution could facilitate the development of policies that promote social cohesion, economic integration, and cultural understanding. Similar policies in Switzerland and Germany include long-term language courses implemented all across the country that offer a diverse set of language skills to support integration. These courses not only focus on language but also include discussions and debates on the norms and values of each country, such as democratic inclusiveness, equality, freedom, and adherence to laws and regulations. In such integration programs, individuals are encouraged to commit themselves to furthering their education and to consider their social, cultural, and economic contributions to society.

References

- Aka, H. B., & Özkural, N. (2015). Turkey and the European Union: A review of Turkey's readmission agreement. *The European Legacy*, 20(3), 255–272.
- Aksu, E., Erzan, R., & Kırdar, M. G. (2022). The impact of mass migration of Syrians on the Turkish labor market. *Labour Economics*, 76, 102183.
- Barker-Ruchti, N., Barker, D., Sattler, S., Gerber, M., & Pühse, U. (2015). Second generation immigrant girls' negotiations of cultural proximity in Switzerland: A Foucauldian reading. *Journal of International Migration and Integration*, 16, 1213–1229.
- Bauer, T., Larsen, C., & Matthiessen, P. C. (2004). Immigration policy and Danish and German immigration. In *Migrants, Work and the Welfare State* (pp. 31–74). University Press of Southern Denmark.
- Baykal, S., & Yılmaz, L. (2020). Yabancılar ve uluslararası koruma kanunu ile göç idaresi bağlamında Türkiye'nin yeni göç siyaseti. *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 7(2), 633–652.
- Boenigk, S., Fisk, R., Kabadayi, S., Alkire, L., Cheung, L., Corus, C., Finsterwalder, J., Kreimer, A. A., Luca, N., & Omeira, M. (2021). Rethinking service systems and public policy: A transformative refugee service experience framework. *Journal of Public Policy & Marketing*, 40(2), 165–183.
- Borkert, M., & Bosswick, W. (2011). The case of Germany. In *Migration Policymaking in Europe* (pp. 95–128). Amsterdam University Press. <https://doi.org/10.1515/9789048515165-004>
- Casarico, A., Facchini, G., & Frattini, T. (2015). Illegal immigration: Policy perspectives and challenges. *CESifo Economic Studies*, 61(3–4), 673–700.
- Christin, T., & Trechsel, A. H. (2002). Joining the EU? Explaining public opinion in Switzerland. *European Union Politics*, 3(4), 415–443.
- Davy, U. (2005). Integration of immigrants in Germany: A slowly evolving concept. *Eur. J. Migration & L.*, 7, 123.
- De Haas, H. (2021). A theory of migration: The aspirations-capabilities framework. *Comparative Migration Studies*, 9(1), 8.
- Directorate of Immigration Management. (2024). Temporary protection. Retrieved from <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638>
- Eatwell, R., & Mudde, C. (2004). *Western democracies and the new extreme right challenge*. Routledge London.
- Ellermann, A. (2021). *The comparative politics of immigration: Policy choices in Germany, Canada, Switzerland, and the United States* (1st ed.). Cambridge University Press.
- Euronews. (2024, June 28). Cumhurbaşkanı Erdoğan: Suriye Devlet Başkanı Esad ile ailece görüşebiliriz. Author. <https://tr.euronews.com/2024/06/28/cumhurbaskani-erdogan-suriye-devlet-baskani-esad-ile-ailece-gorusebiliriz>
- Fagetti, G. (2016). *Die Überfremdungs-und Integrationspolitik in der Schweiz (1900-Gegenwart): Ein echter Paradigmenwechsel im Laufe eines Jahrhunderts?*
- Feindt, G. (2017). From 'flight and expulsion' to migration: Contextualizing German victims of forced migration. *European Review of History*, 24(4), 552–577.
- Fischer, A., Nicolet, S., & Sciarini, P. (2002). Europeanisation of a non-EU country: The case of Swiss immigration policy. *West European Politics*, 25(4), 143–170.
- Givens, T. E. (2022). Post-war transitions: The conflation of immigration and race. In *The Roots of Racism* (pp. 62–74). Bristol University Press.
- Glynn, I. (2012). The genesis and development of Article 1 of the 1951 Refugee Convention. *Journal of Refugee Studies*, 25(1), 134–148.

- Gokcekuyu, E. (2023). The effects of populism on Muslim minorities: How politicians' distrust in Islam affects Muslim attitudes towards violence in the Netherlands? *Nazhruna: Jurnal Pendidikan Islam*, 6(2), 159–173.
- Göksel, G. U. (2015, June). Post-immigration policies in Turkey: Integration versus harmonization (pp. 76–82). Paper presented at the *Turkish Migration Conference*. Prague, Czech Republic.
- Green, S. (2013). Germany: A changing country of immigration. *German Politics*, 22(3), 333–351.
- Gross, D. M. (2006). *Immigration policy and foreign population in Switzerland* (Vol. 3853). World Bank Publications.
- Gurieva, L. K., & Dzhioev, A. V. (2015). Economic theories of labor migration. *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 6(6), S7.
- Halla, M., Wagner, A. F., & Zweimüller, J. (2012). *Immigration and voting for the extreme right*. Working paper.
- Heck, G., & Hess, S. (2017). Tracing the effects of the EU-Turkey Deal. *Movements. Journal for Critical Migration and Border Regime Studies*, 3(2), 35–56.
- Heifetz, I., & Jaffe, P. G. (2023). Exploring the impact of industrialization on social mobility in rural communities: Towards inclusive and sustainable economic transformation. *Law and Economics*, 17(3), 218–236.
- Hoffmann-Nowotny, H.-J. (1995). Switzerland: A non-immigration immigration country. *The Cambridge Survey of World Migration*, 302–307.
- Hotzy, F., Hengartner, M. P., Hoff, P., Jaeger, M., & Theodoridou, A. (2019). Clinical and socio-demographic characteristics associated with involuntary admissions in Switzerland between 2008 and 2016: An observational cohort study before and after implementation of the new legislation. *European Psychiatry*, 59, 70–76.
- Immergut, E. M. (2010). Political institutions. In *The Oxford handbook of the welfare state* (pp. 227–240). Oxford University Press.
- Kahanec, M., & Zimmermann, K. F. (2011). High-skilled immigration policy in Europe. In B. R. Chiswick (Ed.), *High-skilled immigration in a globalized labor market* (pp. 264–314). American Enterprise Institute.
- Kalicki, K. (2020). Trading liberty: Assisted repatriation in liberal democracies. *Government and Opposition*, 55(4), 711–731.
- Kaya, R. (2024, July 1). Kayseri'de çocuğa cinsel istismarda bulunduğu gerekçesiyle yakalanan Suriyeli zanlı tutuklandı. In *Anadolujans*. Retrieved from: <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/kayseride-cocuga-cinsel-istismarda-bulundugu-gerekcesiyle-yakalanan-suriyeli-zanli-tutuklandi/3262946>
- Kirişçi, K. (2007). Turkey: A country of transition from emigration to immigration. *Mediterranean Politics*, 12(1), 91–97.
- Kır, M. (2017). *A reconsideration of Turkey's geographical limitation to the 1951 Geneva Convention*. Master's thesis. Hacettepe University Graduate School of Social Sciences, Department of International Relations.
- Kohlmeier, M., Heine, J., Mananashvili, S., & Hecht, H. (2006, February). 2005 policy analysis report on migration and asylum. *German national contact point of the European migration network*. Retrieved from https://home-affairs.ec.europa.eu/system/files/2020-09/germany_policy_report_20-3_en.pdf
- Leumann, C. (2021). Swiss science: Quo vadis after exclusion from the European Framework Program? *Chimia*, 75(9), 810–811.
- Long, K. (2013). When refugees stopped being migrants: Movement, labour and humanitarian protection. *Migration Studies*, 1(1), 4–26.
- Martin, P. L. (2002). *Germany: Managing migration in the 21st century*. Working paper. University of Berkeley.

- Mayer, K. B. (1965). Postwar migration from Italy to Switzerland. *The International Migration Digest*, 2(1), 5–13.
- Memişoğlu, F., & Yavcan, B. (2022). Beyond ideology—a comparative analysis of how local governance can expand national integration policy: The case of Syrian refugees in Istanbul. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 48(3), 503–523.
- Milligazete. (2018, December 16). Mevlüt Çavuşoğlu: Esad ile çalışmayı değerlendirebiliriz. Author. <https://www.milligazete.com.tr/haber/1765494/mevlut-cavusoglu-esad-ile-calismayi-degerlendirebiliriz>
- Muftuler-Bac, M. (2022). Externalization of migration governance, Turkey's migration regime, and the protection of the European Union's external borders. *Turkish Studies*, 23(2), 290–316.
- Nagle, J. D. (1970). *The National Democratic Party: Right radicalism in the Federal Republic of Germany*. University of California Press.
- O'Laughlin, B. (2021). Making people's 'surplus population' in Southern Africa. In *Reclaiming Development Studies* (p. 113).
- Parlak, B., & Şahin, A. U. (2015, July). Türkiye iltica ve göç mevzuatının coğrafi kısıtlama uygulaması yönünden analizi. *Tesam Akademi Dergisi - Turkish Journal of TESAM Academy*, 2(2), 65–79.
- Piore, M. J. (1983). Labor market segmentation: To what paradigm does it belong? *The American Economic Review*, 73(2), 249–253.
- Ravenstein, E. G. (1889). The laws of migration. *Journal of the Royal Statistical Society*, 52(2), 241–305.
- Rothberg, M. (2014). Multidirectional memory in migratory settings: The case of post-Holocaust Germany. *Transnational Memory: Circulation, Articulation, Scales*, 123–145.
- Rygiel, K., Baban, F., & Ilcan, S. (2016). The Syrian refugee crisis: The EU-Turkey 'deal' and temporary protection. *Global Social Policy*, 16(3), 315–320.
- Schmidt, M. G. (1987). West Germany: The policy of the middle way. *Journal of Public Policy*, 7(2), 135–177.
- Skenderovic, D. (1945). Constructing boundaries in a multicultural nation: The discourse of 'overforeignization' in Switzerland. In *European Encounters: Migrants, Migration and European Societies Since 1945* (pp. 186–209). Taylor Francis.
- Spicka, M. E. (2013). City policy and guest workers in Stuttgart, 1955–1973. *German History*, 31(3), 345–365.
- Turkish Ministry of Foreign Affairs. (2016). *Implementation of Türkiye-EU Agreement of 18 March 2016*. https://www.mfa.gov.tr/implementation-of-turkiye_eu-agreement-of-18-march-2016.en.mfa
- Uzun, A. A. (2015). Günümüzün sosyal ve ekonomik sorunu olan Suriyelilerin mülteciler ve ekonomi hukuku bakımından değerlendirilmesi. *Ankara Barosu Dergisi*, 1.
- Yavcan, B. (2016). On governing the Syrian refugee crisis collectively: The view from Turkey. *Near Futures Online*, 1(8), 201.
- Yavuzekinci, M., & Gursoy, F. (2022). Concepts of migration and temporary protection. In *Recent research studies in health sciences* (pp. 3-12). St. Kliment Ohridski University Press.
- Yeung, S. (2016). From cultural distance to skills deficits: "Expatriates," "Migrants" and Swiss integration policy. *Multilingua*, 35(6), 723–746.
- Zelinsky, W. (1971). The hypothesis of the mobility transition. *Geographical Review*, 61(2), 219–249.
- Zincone, G., & Caponio, T. (2006a). 10. The multilevel governance of migration. In *The Dynamics of International Migration and Settlement in Europe* (pp. 269–304). Amsterdam University Press.
- Zincone, G., & Caponio, T. (2006b). Immigrant and immigration policy-making: The case of Italy. *Amsterdam: IMISCOE Working Papers*.

Toplum ve Doğa İkiliğinden Örgüt Sosyolojisine Bakış

Gözde Geçimli

Öz: Örgüt sosyolojisi alanında ilk çalışmalardan günümüze dek doğa ve toplum etkileşiminin belirleyiciliği göz ardı edilemez bir boyut kazanmıştır. Başlangıçta doğa ve toplum ilişkisi, analogik bir bağlamda değerlendirilmiş olsa da zamanla bunun analojiden öte organik bir ilişki sergilediği ortaya çıkmıştır. Bu nedenle bu çalışma, doğa ve toplum arasında kurulan ilişkinin, örgüt sosyolojisinin temel kuramlarının şekillenmesindeki güçlü etkisini merkeze almaktadır. Çünkü bu merkez, doğa ve topluma dair yeni bilgilerden yola çıkarak kurulacak yeni ilişkilerin, sosyolojik perspektifle mevcut örgütlenme biçimlerini analiz ederken dikkate alınması gerekliliğinin altını çizmektedir. Ayrıca söz konusu etkinin ortaya koyduğu bağlam üzerinden hareket etmek, örgüt sosyolojisi tarihinde geliştirilen teorilerin ve paradigmaların örgütlenmesinde de yine doğa ve toplum ikiliğinin ne denli önemli olduğunu gösterecektir. Bu doğrultuda bu inceleme, örgüt teorisi literatüründeki söz konusu düalizmi görünür kılacak şekilde biyoloji ve sosyoloji analojisi kapsamında sınırlandırılmıştır. İlgili sınırlandırma ve incelemeler kuramsal tartışmanın seyrini takip etmeyi kolaylaştıracak şekilde tarihsel bölümlere ayrılarak ele alınmıştır. Dolayısıyla çalışma, 20. yüzyılın başından günümüze dek örgüt teorilerinin gelişimlerinde rol oynayan doğa bilimsel ve sosyal bilimsel etkileri incelemeye odaklanmıştır. Bu odak, doğa ve toplum bağlantısı üzerinden kurulan analogik ve organik ilişkinin örgüt sosyolojisi kapsamındaki belirleyici gücünü ön plana çıkararak, alandaki yeni tartışma ve analizlere katkı sağlayan bir zemin oluşturmaya imkan verecektir.

Anahtar Kelimeler: Örgüt Sosyolojisi, Örgüt Teorisi, Endüstri Sosyolojisi, Evrimsel Sosyoloji, Sosyal Örgütlenme, Doğa ve Toplum.

Abstract: From the earliest studies in organizational sociology to the present day, the decisive interaction between nature and society has gained undeniable significance. Initially assessed in an analogical context, the relationship between nature and society has gradually been recognized as exhibiting an organic connection beyond mere analogy. For this reason, this study focuses on the strong impact of the relationship between nature and society in shaping the basic theories of organizational sociology. Because this center underlines the necessity of taking into account the new relationships to be established based on new information about nature and society when analyzing existing forms of organization from a sociological perspective. Additionally, examining the context of this influence will demonstrate the importance of the nature-society duality in the organization of theories and paradigms throughout the history of organizational sociology. In this regard, this examination is delimited within the analogy of biology and sociology to highlight the aforementioned dualism in the organization theory literature. The relevant delimitation and analyses have been addressed by dividing them into historical sections to facilitate the tracking of the theoretical discussion. Consequently, the study focuses on examining the natural and social scientific influences that have played a role in the development of organizational theories from the early 20th century to the present. This focus aims to lay a foundation for new discussions and analyses in the field by highlighting the determining power of the analogical and organic relationship between nature and society within the realm of organizational sociology.

Keywords: Organizational Sociology, Organization Theory, Industrial Sociology, Evolutionary Sociology, Social Organization, Nature and Society.

@ Dr. Öğr. Üyesi, Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, ggecimli@bandirma.edu.tr / gozde.gecimli@gmail.com

https://orcid.org/0000-0003-2555-028X

DOI: 10.12658/M0754
insan & toplum, 2025; 15(1): 46-77
insanvetoplum.org

Başvuru: 14.06.2024
Revize: 14.08.2024
Kabul: 21.10.2024
Erken Baskı: 21.01.2025

Giriş

Canlıların yaşam imkanı buldukları herhangi bir ortamda, yaşamı sürdürülebilir kılmak amacıyla geliştirdikleri her türlü strateji ve adaptasyon hamlesi bir örgütlenme eylemidir. Bu eylem doğada herhangi bir canlıda olduğu gibi, insanda ve onun sosyalleşme modellerinde de gerçekleşmektedir. Başka bir deyişle örgütlenme, hem doğada hem de insanın sosyal alanında, mensuplarının kendilerine mevcut koşullar altında uygun ve sürdürülebilir bir yaşam alanı inşa etme şeklidir. Ve bu durum, doğanın mevcut şartlarıyla ilişki içerisinde belli bir uyum ve süreklilik yakalama çabasıyla birlikte devamlı olarak yeniden üretilir. Fakat doğadaki örgütlenme ile sosyal örgütlenme arasındaki mücadele ve strateji benzerliği, basit bir analogik ilişki olmanın ötesindedir. Öyle ki bilimsel anlamda doğayı ve insanı anlama çabasının temelinde dahi bu iki yapının örgütlenme biçiminin temel dinamiklerini anlamak ve buna göre en ideal ve uyumlu yapıları inşa edebilmek amaçlanmıştır. Bu nedenle 19. yüzyıl boyunca modern toplumun anlaşılma ve tanımlanma çabası, bir yönüyle toplumun örgütlenme biçimlerinin, nedenlerinin ve dinamiklerinin anlaşılmasıdır. Nitekim 19. yüzyıl pozitivist bilim paradigmasının ilerlemeci misyonu ve özne-nesne diyalektiği üzerinden şeyleri anlamlandıran düalist materyalist felsefesi gereği, mevcut örgütlenmelerin en iyi formuna erişebilmesi için gerekli anahtar arayışı bu analogik ilişkiyi derinleştirmiştir.

Örgüt sosyolojisinin gelişiminde doğa ve toplum arasındaki ilişki 19. yüzyılda olduğu kadar 20. yüzyıl boyunca alandaki kuramsal yaklaşımları ve paradigmaları da belirlemiştir. Canlıların örgütlenme biçimleriyle doğrudan ilgili biyoloji ile sosyal yapıların örgütlenmesiyle doğrudan ilgili sosyoloji arasındaki ilişki, bu bağlamda yürütülen tartışmaların en önemli kavşağıdır. Bu ikili yapının ilişkisinden doğan bilgiler geçmişin, şimdinin ve geleceğin sosyal örgütlenmeye yönelik yaklaşım biçimlerini şekillendirmiştir ve şekillendirmektedir. Diğer bir deyişle toplum ve doğa ikiliği bilimsel düşünce öncesinde ve sonrasında yaşamın örgütlenmesinde temel bir kaynak olarak işlemeye devam etmiştir. Nitekim 19. yüzyıldan sonra bilimlerin doğayı ve toplumsal olanı çok daha kesin verilerle anlayabildiği pozitivist varsayımların temelinde de bu ilişkinin dinamikleri etkili olmuştur. Başlangıçta düzen ve sistemlerin doğadaki versiyonlarına yönelik analogik yaklaşım, 19. yüzyıl ve sonrasında bilimsel disiplinlerin metodolojisinde bir alışkanlık olarak varlığını sürdürmüştür. Hatta bugün doğa ve sosyal yapı arasındaki analogi, düşünüldüğü gibi azalmamış, aksine organik bir temasa dönüşmüştür.

Bu ilişkinin seyrettiği kuramsal rotadan ilerleyerek örgüt sosyolojisinin tarihsel gelişiminin sosyolojik bir perspektiften yeniden değerlendirilmesi gerekmektedir. Çünkü gelişim sürecinde yaşanan kırılmalar ve dönüşüm noktalarının ortaya

konulması, söz konusu ilişkinin görünürlüğüne artıracaktır. Bu görünürlük ise örgüt sosyolojisi kapsamında yalnızca genel sosyal teorinin değil, Türkiye’de yürütülen örnek çalışmaların ve yaklaşımların mevcut durumunu gündeme getirme imkanı verecektir. Türkiye’de birkaç çalışma dışında örgüt sosyolojisi alanının göz ardı edilmiş olması, yalnızca bu alanın değil, genel anlamda sosyoloji biliminin temel düşünme noktalarından birisinin ihmal edilmesi demektir. Özellikle de son yirmi yıldır yükselen biyoloji ve sosyoloji ilişkisinin yeni perspektiflerle gündeme gelmeye başladığı sosyolojik düşünce atmosferinde, örgütlenmeye bakışın örgüt sosyolojisi kapsamında yeniden gözden geçirilmesine daha çok ihtiyaç vardır.¹

Bu niyetle burada, örgüt sosyolojisine yönelik literatürde yer alan çalışmalar belli tarihsel bölümlere ayrılarak kronolojik bir analizle değerlendirilmiştir.² Analiz boyunca Batı’da ön plana çıkan teorilerin yanı sıra alanın Türkiye’deki yansımalarına da değinilmiştir. Bu değerlendirmeye örgüt sosyolojisi alanında Türkiye’de kuramsal tartışma seyrekliğinin azaltılması amaçlanmaktadır. Böylece bu çalışma, alanda çalışmak isteyenler için örgüt sosyolojisinde ana omurgayı oluşturan ekollerin ve kuramların genel görünümünü ve tarihsel olarak yaşadığı teorik dönüşümlerini görebilmeyi sağlayan bir zemin görevi görebilecektir.

Örgütlenmenin “Klasik” Evresi: 1800-1950

Doğa, insanın bireysel ve toplumsal anlamda kendi varlığının anlam sınırlarını inşa ettiği hem bir alan hem de bir öteki olarak işlev görür. İnsan, bu doğanın içerisinde var olup onunla ve ona rağmen tarih boyunca sosyal sistemler geliştirmiştir. Doğanın el verdiği imkanlar ve aynı zamanda kısıtlılıklar, insanın sosyal sistemini meydana getirirken soyut ve somut materyallerinin neler olacağını da belirlemiştir. Bu nedenle doğa ve toplum arasındaki etkileşim, insanın doğrudan varlık alanına temas eden bir zemin görevi görür. Dolayısıyla insan ve doğa arasındaki ilişkinin kendi dönemine has etkileşim kalıpları, sosyal ilişkilerin anlamlarını ve bağlamlarını doğrudan belirleyen bir niteliğe sahiptir. Üstelik bu düalizm, tek taraflı bir etkileşimden ibaret değildir. İnsanın mevcut doğa koşulları ve ona yönelik anlamsal inşası, doğayla birlikte devamlı yapılırken, doğanın anlamını da bu paradigma ve etkileşim kalıpları şekillendirmeye

1 Sosyoloji ve biyoloji ilişkisine dair yeni evrimsel sosyoloji perspektifini geliştiren belli başlı çalışmalar için bkz. (Maryanski, 1994; Runciman, 2009; Rosenberg, 2015; Conley & Fletcher, 2017; Lopreato & Crippen, 2017; Turner & Machalek, 2018; Hopcroft, 2019).

2 Çalışmanın tarihsel başlıkları yapılırken iki kaynak, model olarak kullanılmıştır. Bunlardan ilki Richard Scott’ın “1950 ve öncesi”, “1950-1990” ve “1990 ve sonrası” şeklindeki bölümlendirmesidir (Scott, 2004). Bir diğeri ise Behlül Üsdiken ve Hüseyin Leblebici’nin örgüt kuramının doğuşu ve gelişimine dair ortaya koydukları dört ana evredir (Üsdiken & Leblebici, 2001).

devam etmiştir. Bu nedenle toplum ve doğa ikiliği, karşılıklı etkileşim döngüsü içindedir. Öyleyse bir dönemin doğa ve toplum ilişkisinin bağlamı, o dönemde sosyal sistemlere ve sosyal örgütlenme biçimlerine bakışı anlayabilmenin güçlü bir teorik anahtarı haline gelmektedir.

Modern toplumun ortaya çıkışı ve örgütlenme modelleri 19. yüzyıl endüstrisiyle doğrudan bağlantılı bir gelişim süreci izler. Bu yüzden modern toplumsal yapının örgütlenme biçimlerine yönelik tartışmalar, biyoloji ve sosyoloji arasındaki doğa ve toplum analojisinden temel alarak gözle görünür formunu endüstrinin gelişimiyle birlikte kazanmıştır. Sosyal örgütlenme tartışmaları, 19. yüzyıl ve sonrasında -özellikle de 20. yüzyıl Batı endüstrisindeki yükselişle- çoğunlukla üretimin ve üretim ilişkilerinin örgütlenmesi ekseninde değerlendirilmiştir. Diğer bir deyişle bu dönemde Batı'da modern endüstriyel yapıların az maliyetle çok karlı üretim gerçekleştirme hedefleri, aynı dönemde organizasyon biçimlerinin dinamizmini anlamayı ön plana çıkarmıştır. Bu nedenle klasik dönem örgüt teorilerindeki örgütlenme anlayışı, mekansal bir birlikteliği temsil eden, formüle edilebilir ve kapalı bir sistem modeline dayanır. Bu dönem, örgüt kuramlarında "idari" köken olarak da tanımlanmıştır (Üsdiken & Leblebici, 2001). Nihayetinde bu zeminden gelişen endüstriyel örgütlenme modelleri, ilerleyen yıllardaki örgüt teorilerinin temelinde yine üretimi ve ticari ilişkileri belirleyici kabul eden paradigmaların temel aldığı modellere dönüşmüştür.

Bilimsel bilginin gelişiminde, doğa bilimleri alanında canlıların örgütlenmesi ve değişimine yönelik güncel tartışmalar etkilidir. Bunda bilhassa canlıların doğa içinde ve onun karşısında konum alışlarına göre örgütlenme biçimlerini anlamaya odaklanan biyoloji bilimindeki teorik ve felsefi tartışmalar belirleyicidir. Çünkü 19. yüzyılda doğanın yasalarının keşfedilmesi, ona hakim olabilmenin ve gidişatını öngörebilmenin başlıca koşuluydu. Doğa yasalarındaki düzen ve keşfedilebilirlik özelliği, doğaya ait bir tür olan insana ve onun örgütlenme biçimi olan toplumsal alana da uyarlanabilirdi. Toplumsal yasaların, varlığı ve düzenliliği, aşamaları tespit edilebilir ve hatta gelecekte ne olacağı dahi kesin olarak bilinebilirdi. Doğa ve toplum yasaları arasındaki bu analogi, 19. yüzyılda doğa ve sosyal bilimler arasındaki hem ayrımın hem de metodolojik ortaklığın ana arteriydi.

Bu şartlar altında 19. yüzyılda biyolojide ve sosyolojide yaşanan teorik tartışmalar da doğa ve toplum örgütlenmelerinin ilişkisi ekseninde vücut bulmuştur. Charles Darwin'in evrim teorisi, canlılığın örgütlenmesinde yeni bir başlangıç noktası ve düşünme modeli ortaya koyarken, sosyal ve endüstriyel örgütlenmeler, doğanın analogik etkisiyle rasyonel ve bilimsel yönetim ilişkileri çerçevesinde değerlendirilmiştir. Canlıların birbirinden bağımsız prototipler halinde var olup örgütlendiği varsayımının yerini, birbirleriyle ilişkisel ve türler arası geçişi savunan bu yeni evrim teorisinin

almaya başlaması, sosyal örgütlenmelerdeki perspektif değişiminde rol oynamıştır. Endüstri devriminin modern toplumdaki üretim ve toplumsal ilişkilerin merkezinde konumlanması, Darwinci evrim teorisinin materyalist ve neden-sonuç ilişkisine dayalı ilerlemeci perspektifinin daha verimli üretim imkanları uğruna elverişli olmasını sağlamıştır. Bu doğrultuda 1900'lerden itibaren özellikle rasyonel örgütlenme modeli dahilinde Frederick Winslow Taylor'ın Bilimsel Yönetim Teorisi ve Henri Fayol'un İdari Yönetim Teorisi ve Max Weber'in Bürokratik Yönetim Yaklaşımı, doğadaki örgütlenme modelleriyle kurulan analogik ilişkinin modern bilimsel yönetim modelleri içerisinde değerlendirilip formüle edildiği alanın klasik örneklerindedir.

Weber, örgütler ve örgütsel yapıların sosyolojisi bağlamında klasik ve ayrıcalıklı bir noktada durur. Ona göre insanlık tarihindeki örgütlenme yapılarında temel bir dinamik olarak işleyen güç ve otoritenin modern örgütlenmelerdeki karşılığı -ister akılcı olsun ister duygusal olsun- bürokratik ilişki biçimleridir (Weber, 1995). Modern toplumun 19. yüzyılın rasyonel ve pozitivist paradigmatları, 20. yüzyılın başlarında etkisini sürdürürken Weber için modern örgütler, rasyonel ve objektif eylemlere dayalı olarak düşünülebilir yapılar olarak değerlendirilmiştir. Öyle ki sosyal örgütlenmenin merkezinde yer alan güç ve otorite ağı, bu zamana dek örgütlerin varlığını sürdürebilmesinin başlıca kaynağı olmuştur (Weber, 2005). Bu yüzden ona göre modern endüstriyel örgütlenmelerde esas hedef olan verimlilik kaygısını çözebilecek en önemli araç, bürokratik yapılanmanın rasyonel bir biçimde inşa edilmesi ve sürdürülmesidir. Diğer bir deyişle örgütler, rasyonel ve mekanik olarak gereklilikleri yerine getirildiğinde beklenen sonuçları sağlaması umulan otonom yapılardır (Weber, 2012). Dolayısıyla Weber için, bu rasyonel ve bürokratik örgütlenmenin mevcut yapısı ve temelleri sosyolojik olarak analiz edilebilir ve sistematik bir biçimde anlamlandırılabilirdi.

Weber'in kendi sosyolojik yöntemleri dahilinde modern kapitalist örgütlenme yapısını anlamlandırma çabası, örgüt sosyolojisinin temellerini oluşturmuştur. Onun yaklaşım biçimi ve yöntemleri, ilerleyen dönemlerde eleştirel bir perspektiften sürekli olarak geri dönülen ve referans alınarak yeni bilgilerle revize edilen bir zemin görevi görmüştür. Weber'in bürokratik yapılanmayı temsilen kullandığı "demir kafes" metaforu söz konusu zemine örnek bir kavramdır (Weber, 2013). Bugün dahi "demir kafes" metaforu, güncel örgüt araştırmalarında başlangıç bir düşünme noktası olarak değerlendirilmeye devam etmektedir.³ Doğanın mekanik ve rasyonel işleyişine dair hakim düşüncelerin içerisinde Weber'in bu bakış açısı son derece işlevselken,

3 İlgili kavramı farklı bağlamlarda değerlendirmiş olan bilinen bazı kaynaklar için bkz. (Abrahamson, 2011; Clegg & Baumeler, 2010; Courpasson, 2000; Gabriel, 2005; Ritzer, 2011).

20. yüzyılın ikinci yarısıyla birlikte doğaya ve insana bakışta yaşanan değişimler örgütlenmelere yönelik yaklaşımların da yeniden gözden geçirilmesini gerektirmiştir.

Modern endüstriyel örgütlenmelerin ortaya çıkışıyla birlikte bu yeni yapıların yönetim modellerini ilk elden incelemiş olan ve örgüt sosyolojisinin neredeyse temellerini temsil eden bir diğer isim Taylor'dır. Ona göre modern toplumdaki iş bölümü, uzmanlaşma ve modern endüstriyel üretim yapılarında mevcut askeri yönetim modelinin yerini, bilimsel bir idari sistem almalıdır (Taylor, 2003). Çünkü endüstriyel üretim alanında gelişen ve ilerleyen endüstriyel yapının içinde artık o işin her aşamasından haberdar olabilecek ve analiz edebilecek donanımda yönetim birimlerine ihtiyaç vardır. Dolayısıyla bilimsel yönetim sistemiyle alandaki bilgiye hakim bir idari sistemin, örgütlenmedeki verimliliği ve sürekliliği sağlayacağını düşünür. Başka bir deyişle Taylor'a göre bilimsel yapının doğayı keşfeden ve dinamiklerini anlayarak yol alan pozitivist doğası gereği, örgütlenmelerin işleyişlerinde benzer rasyonel bir yaklaşımla sonuç alabilmek mümkündür. Onun görüşlerini inceleme fırsatı bulan Fayol ise bu görüşlere belli oranda katılmakla birlikte Taylor'ın kumanda birliğinin kaldırılmasına dair düşüncelerini eleştirir (Fayol, 2005). Bu bağlamda yeni ve daha başarılı bir ilke bulunana kadar, kumanda birliği yapısından vazgeçilmemesi gerektiğini belirtir (Fayol, 2005).

Fayol'un yaklaşımında endüstriyel örgütlenmede yönetim birimlerinin, üretim faaliyetlerindeki başlıca ve neredeyse tek unsur olarak değerlendirildiği görülmektedir. Ona göre örgütlenme, yönetim ve bu yönetimin altında kendi iş bölümlerince tanımlanmış çalışanlar arasında yaşanan üretim faaliyet sahasıdır. Bu sahada kurallar, tıpkı doğanın kendi hiyerarşik ve rekabetçi dengesinde olduğu gibi ortaya çıkmakta ve alanın böyle yönetilmesi gerekmektedir. Özellikle Fayol'un örgütlenmeleri makinelere, hayvanlara, bitkilere ve hatta hücre sistemlerine benzeten yaklaşımları, bu dönemde sosyal örgütlenmelerdeki yapı ve yönetime dair bakış açısını özetler niteliktedir:

İş bölümü tabiattan doğan bir düzenin gereğidir. Hayvanlar alemi incelendiğinde, hayvanların gelişmişliği ölçüsünde çeşitli görevlerini yerine getirecek organlarının olduğu görülür. İşletmelere bakıldığında da sosyal bünye ne kadar önemliyse, iş ile o işi gören organ arasındaki ilişki de o derece sıktır. Şirket büyüdükçe önceleri birçok işi bir arada gören tek bir organın yerini tutmak için yeni organların ortaya çıktığı görülür (2005).

Çünkü bir ağacın gelişmesi, büyümesi ve bu büyümeyi sağlayan öz suyun belli sınırları olması gibi, sosyal yapıdaki gelişmeyi sağlayan yönetim becerileri de o yapının maksimum düzeyde gelişmesini sağlar (2005). Dolayısıyla bu gelişimin sınırları, ağaçlarda dikey yönde son bulunduğu noktada yatay anlamda bir ormanlaşmayı, hücrelerdeki gelişim de birbirinden görev olarak ayrılan organlara dönüşmeye başladığı

yerde ise sosyal yapıların diğer sosyal yapılarla ilişki kurduğu ve örgütlenmenin farklı uzmanlaşmalara ve iş bölümlerine doğru çeşitlendiği noktayı temsil eder (2005). Sosyal ve endüstriyel örgütlenmelerin, 20. yüzyılın başında mevcut üretim modelleri ve bilimsel paradigmlar ekseninde doğanın mekanik işleyişi varsayımından hareketle tanımlandığı ve bu doğrultuda analiz edildiği açıktır. Fakat bu yaklaşım biçimi, örgütler üzerine yapılan çalışmalarda süreçlerin mekanik ve keskin bilgilerle analiz edilmesinin ötesinde daha karmaşık ve çeşitli faktörlerin göz önünde bulundurulması gerektiği gerçeğiyle birlikte dönüşüm geçirmeye başlamıştır.

1940'lı yıllardan itibaren doğadaki örgütlenme biçimlerinde düşünülenden daha karmaşık bir ilişki ağının varlığı gündeme gelmiştir. Bu gündemle birlikte sosyal örgütlenmeler de bir tür organizma olarak psikolojik ve çevresel özellikler kazanmaya başlamıştır. Bir yanda endüstriyel örgütlenme biçimlerinde rekabetin esas olduğu verimlilik hedefi tüm hızıyla etkisini devam ettirirken, diğer yanda bu hedefe erişim araçlarında bazı değişiklikler yaşanmıştır. Artık örgütlenmeler Fordist üretim modelinin Taylorist rasyonel ve keskin yönetim modellerine göre değil, kendi başına bütünüyle öngörülemez esnek bir organizma anlayışı ekseninde değerlendirilmiştir. Sosyal psikoloji alanındaki çalışmaların endüstriyel örgütlenmeler üzerinde yaptıkları çalışmaların bu dönemde artması tesadüf değildir. Örneğin Elton Mayo'nun Hawthorne Çalışmaları örgüt sosyolojisinde bu dönemde bir kırılma noktası olarak değerlendirilir. Mayo'nun çalışmalarında da verimlilik ve rekabetçi yapı anlayışı devam ederken bu sorunların çözümünde bilişsel ve psikolojik etkenlerin de değerlendirmeye dahil edilmiş olması onun ayırt edici yönüdür (Mayo, 2003). Yine bugün örgütsel davranış olarak bilinen bilişsel yönetim yaklaşımlarının ortaya çıkışı da bu paradigma değişiminin bir çıktısıdır.

Söz konusu bu yeni örgüt çalışmalarında verimlilik, rekabet ve istikrarlı gelişim modelleri hala temel motivasyon kaynağıdır. Temel güdülerde bir değişiklik olmaksızın rasyonel sistem modelindeki katı ve kesin sonuç odaklı yaklaşımlardan netice elde edilememesi, sorunlar karşısında çözümleri, daha farklı ve değerlendirme dışı tutulmuş noktalarda aramaya yöneltmiştir. Bu dönemde doğa bilimleri alanında yaşanan yeni gelişmeler de örgütler ve doğa arasındaki analogilerin bu yeni veriler ışığında tekrar düşünülmesini sağlamıştır. Dolayısıyla örgüt teorisi literatüründe de rasyonel sistem modelinden doğal sistem modeline geçildiği görülür. Bu geçişte mevcut kaygılar benzerlik taşıırken, örgütlerin yapısına dair bakış açısı ve çözüm modelleri açısından farklılık söz konusudur.

Bunlardan ilki, fizyolojik ve psikolojik etkenlerin örgütlenmenin üretim ve çalışma verimliliği üzerindeki etkisi olurken, bir diğer farklılık ise örgütlenmelerin artık bir sosyal sistem olarak görülmesidir. Bu değişim, sosyal bilimsel anlamda sosyal örgütlenmelerin bilimsel düzlemde bir çalışma alanına dönüşmesinde de etkili

olmuştur. 1950'lere kadar yapılan çalışmalar çoğunlukla endüstriyel yapılanmaların modern sistemin çekirdeği olarak daha ileriye nasıl taşınacağı kaygısıyla rasyonel varsayımlar üzerinden incelenirken, 1950'lerle birlikte örgütlenme biçimleri genel bir sosyal sistem olarak görülmüş ve bilimsel olarak etraflıca analiz edilmesi gereken birimler olarak değerlendirilmiştir.

Örgütlenmenin “Yeni” Evresi: 1950-1990

Örgüt teorilerinde 1950'lere uzanırken örgütlerin sosyal bir sistem olarak kabul edilmeye başlandığı görülür. Bu dönem aynı zamanda örgütlerin yapısal çözümlerinin gündeme gelmeye başladığı ve örgüt çalışmalarının artık yeni bir yön kazandığı “sosyolojik” köken evresine geçiş aşamasıdır (Üsdiken & Leblebici, 2001). Burada örgütlerin yönetim ve verimlilik kaygısı devam ederken, mevcut rasyonel anlayışın örgütlerin sosyal bir sistem ve dolayısıyla karşılaştırmalı vakalar olarak analiz edilebilmesi de önem kazanmıştır. Başka bir ifadeyle mevcut endüstriyel yapının bürokrasisi, bu kez insanı merkeze alarak onun meydana getirdiği sosyal ve psikolojik sistemi örgütsel analizlerin konusu haline getirmiştir (Selznick, 1949; Gouldner, 1954; Blau, 1955). Aynı dönemde davranışsal psikoloji alanındaki gelişmeler, örgütlerde yönetim modellerini analiz ederken insanın oluşturmuş olduğu sistemsel sürü davranışını baz alan davranışçı teorilerin ağırlık kazanmasına neden olmuştur (Üsdiken & Leblebici, 2001).

Söz konusu sosyal sistem yaklaşımına başlıca örnek çalışmalar ise Chester Barnard ve Philip Selznick'in araştırmalarıdır. Barnard ve Selznick doğal sistem teorisine eleştirel bir perspektiften yaklaşarak klasik örgüt teorilerinin rasyonel boyutlarını revize eden bir konumdan hareket etmişlerdir. Taylor ve Fayol da yönetim sisteminin yukarıdan aşağıya tek yönlü yapılanmasını, çift yönlü bir işleyişe dönüştürerek örgüt içinde bireyler arası iş birliğine dayalı etkileşimleri ön plana çıkarmışlardır. Barnard bu yapıyı bireylerin ortak bir hedef için rasyonel bir biçimde eylemde bulunduğu “İşbirlikçi Sistemler” olarak tanımlar ve bu sistemlerin oluşmasında örgüt içi motivasyon ve değerlerin önemine dikkat çeker (Barnard, 1948, 1971). Fakat Barnard için söz konusu rasyonalite klasik bağlamdaki anlamından farklı bir bağlama oturtulmuştur. Klasik yaklaşımın dışsal ve sorgulanamaz bir aktör olarak gördüğü insan aklı, Barnard için çıkarımlarının hatalı olabilme potansiyeli yüksek, dolayısıyla aslında sınırlı bir yapıdır. Örgüt teorisinde aklın değişmez bir öncül olarak görülmesini sorgulamayı temele yerleştiren bu yaklaşım, örgütlere bakış için henüz eksikleri olsa da önemli bir değişim noktası olmuştur. Benzer şekilde Tennessee Valley Authority (TVA) çalışmasında klasik rasyonel yaklaşımdaki belli başlı sapmaları tespit eden Selznick çevresel koşulların dönüştürücü etkisinin altını çizmiştir (Selznick, 1949). Selznick

için de örgütler düşünüldüğü kadar bütünüyle rasyonel yapılar değillerdir.⁴ Çünkü ona göre her bir örgütlenme rasyonel sistem olmasının yanı sıra kendisine ait canlı ve organik bir yapılanmayı temsil eder (Selznick, 1948, 1984). Bu yeni bakış açıları, 1950'lerle birlikte sosyal örgütlenmenin doğadaki iş birliği/özgecil yaklaşımlarla benzer ama aynı zamanda sosyal ve psikolojik etkenlerin de dahil olduğu etkileşimli bir ilişki ağı olarak değerlendirilmeye başlandığını gösterir. Bu kırılma noktası, toplum ve doğa ilişkisinin analogik yapıdan öteye geçmeye başladığının en önemli göstergelerindendir. Söz konusu gelişmeler bir sonraki aşamada, örgütler arası ilişkiselliğin de göz önünde bulundurulmaya başlandığı bir tür örgüt ekosistemi paradigmasının başlangıcı olmuştur.⁵ Örgüt ve akıl/zeka ilişkisi, bu yeni zeminden hareketle 20. yüzyıl boyunca örgüt belleği ve örgütsel öğrenme gibi kavramlar etrafında örgütlerin canlı ve aktif deneyim yapıları olarak analiz edildiği yaklaşımlara sahne olacaktır (March & Levitt, 1995).

1960'lara gelindiğinde ise alanda resmi anlamda örgüt sosyolojisi çalışmalarının bir araya geldiği bilimsel dergiler ortaya çıkmaya başlamıştır.⁶ Örgütler sosyal birer sistem olarak görülmenin ötesinde, yaşayan bir organizmaya benzetilerek değerlendirilmiştir. Sosyal psikologların alandaki çalışmalarının giderek artmasıyla birlikte örgüt sosyolojisi iyiden iyiye bir alt disiplin olarak ilgi görmüştür. Ve sosyal sistem olarak örgütlerin onları oluşturan bireyler bütünü olmaktan ötede farklı davranış yapıları geliştirdiği üzerine tartışmalar geliştirilmiştir. Burada doğa ve sosyal yapı arasındaki ilişkinin, mutlak bir neden-sonuç ilişkisinin ötesine geçerek daha karmaşık ve bütünüyle öngörülemez bir bağlama yerleştiği görülür. Yeni ilişki modeli, doğadaki örgütlenmenin keşfinin sosyal yapıyı da bütünüyle açıklayacağı düşüncesinden uzakta konumlanmaktadır. Çünkü rasyonel sistem modelini de etkileyen modern bilimsel pozitivist metodolojinin artık doğayı açıklamakta dahi son derece eksik kaldığı düşünülmektedir. Böylece yalnızca sosyal yapı değil, doğanın örgütlenmesini analiz eden modeller de değişmeye başlamıştır.

1960'lı yıllarda örgüt teorilerinde görünür olmaya başlayan Durumsallık Yaklaşımı (Koşul Bağlılık), örgütlerin yaşayan bir organizma olarak görülmeye başlandığının en anlamlı örneklerindendir. Artık örgütleri klasik rasyonel yaklaşımlarda olduğu gibi tek ve en doğru yaklaşımla ele almak değil, kendi şartları ve koşulları etrafında değerlendirmek esas model olur. Bu noktada da örgütlenmelerin çevresel koşulları ve iç yapılarına odaklanma ihtiyacı doğar. Aynı endüstriyel alanda yer alan altı

4 Yeni kurumsal kuram kapsamında detaylı bir değerlendirme için bkz. (Özen, 2015).

5 İlgili çalışmalar için bkz. (Simon, 1952; March & Simon, 1993).

6 Söz konusu dergi (Administrative Science Quarterly) yayın hayatına hala devam etmektedir. Detaylar için bkz. <https://www.johnson.cornell.edu/administrative-science-quarterly/>

farklı kuruluşu inceleyerek söz konusu koşul bağımlılığı ve iç yapılara yönelik değerlendirmelerin örgütlenmelerdeki önemini ortaya koyan Lawrence ve Lorsch'un çalışmaları bu teoremin güçlü bir örneğidir (Lawrence & Lorsch, 1967). Onlara göre örgütlenmelerde yaşandığı aşıkarak olan, giderek karmaşıklaşan ve farklılaşan yapıların kontrol edilebilirliği ve sürdürülebilirliğine dair durumsal değerlendirmeler ve buna uygun yönetim modelleri geliştirilmelidir:

Giderek artan bir şekilde, modern kuruluşların hem oldukça dinamik hem de oldukça istikrarlı sektörlere sahip heterojen ortamlarla başa çıkması bekleniyor. Bilimdeki ilerlemeler bazı alt sistemlerde değişim hızını artırırken, diğerlerinde düzenlilik ve standardizasyon gereklilikleri devam etmektedir. Bu da organizasyonlarda farklılaşma ihtiyacını sürekli olarak artırıyor; yine de birleşik bir çabaya ulaşmak için entegrasyonun gereklilikleri en azından her zamanki kadar büyük. Bu çalışmanın bulguları, diğer şeyler eşit olduğunda, farklılaşma ve bütünleşmenin esasen zıt olduğunu ve birinin ancak diğerinin pahasına elde edilebileceğini göstermektedir (Lawrence & Lorsch, 1967).

Bir sosyal sistem olarak örgütlenmelerin canlı birer organizma özelliği kazanmaya başlaması, yalnızca bu organizmanın kendi iç dinamiklerinin değil, diğer örgütlerle olan çevresel ilişkilerini de gündeme getirir.⁷ Farklı sosyal örgütlenmeler arasındaki karşılıklı ilişkilerin iç yapılarında ve birbirlerinde yarattıkları etkiler örgüt sosyolojisinde yeni tartışmaların zeminini oluşturmuştur. Bu noktada koşullar ve yapıların mevcut durumları ön plana çıkar. Bu da 1960'lı yıllarda koşul bağımlı yaklaşımı ve 1970'li yıllarda ise kaynak bağımlı yaklaşımı açıklamaktadır. Örgütlerin mevcut koşullarda ve kaynak imkanları etrafında varlıklarını uygun şekilde sürdürebilmeleri için geliştirecekleri stratejilerin bağlı olduğu şartlar, artık hem içeride hem de dışarıda gerçekleşenlerle belirlenmeye başlamıştır.

Pfeffer ve Salancik'in çalışmalarında görünür olan kaynak bağımlı yaklaşımda, çevre ve çevreye uyum sağlamak esastır (Salancik & Pfeffer, 1978). Ancak farklı olarak yalnızca koşullar değil, koşullar içerisinde örgütün varlığını meydana getiren temel kaynakların süreç içerisindeki varlığı, eksikliği ve yapısı ön plandadır (Pfeffer, Salancik & Leblebici, 1976). Dolayısıyla kaynaklara sahip olma gücü ve diğer örgütlerin bu güce olan yakınlığı önemli bir belirleyici olmaktadır. Çevresel adaptasyon, örgütün kaynak bağımlı ortamda varlığını sürdürebilmesi için stratejiler geliştirebilme kapasitesiyle doğrudan bağlantılıdır. Bu durum örgütlerde yönetim mekanizmalarının önemini

7 Aynı dönemdeki sosyobiyojoloji tartışmaları hayvanların organizasyonları ve insan örgütleri arasındaki ilişki üzerine gündemi şekillendirmiştir. Konu kapsamında tartışmaları gündemine almış bir çalışma için bkz. (Segerstrale, 2000).

korumaya devam ettiğini gösterir. Ancak klasik örgütlerin kendi içine kapalı ve sistematik yapısının aksine, kendine ait bir örgütsel ekolojiye sahip, rasyonel bir biçimde öngörülebilir olmayan, çevresel ve karmaşık bir örgüt anlayışıyla hareket edildiğine işaret eder.

Örgütlere yaklaşım biçimleri ve metodolojiler ekseninde düşünüldüğünde sosyolojinin 1960'lardaki yoğunluğu, kabul edilen ve hatta kaygılanılan bir düşünüş olarak görülse de bir yönüyle yeni örgütlenme modellerinin yeni teorik ve metodolojik yaklaşımlarının sosyoloji içerisinde etkisini sürdürmeye devam ettiği görülmektedir. Bu yönüyle hakim kanının aksine örgüt tartışmalarının sosyoloji içerisinde bütünüyle gerilemediği, yalnızca örgütleri ele alan tartışmaların çoğunlukla yeni kurumsal kuram ve ağ teorisi yaklaşımları içerisinde değerlendirildiği sonuçlarına varılmıştır (Grothe-Hammer & Kohl, 2020). Konuların ve yöntemlerin çeşitliliğinde yaşanan azalma, örgütlerin sosyoloji alanında bir tartışma unsuru olmaktan çıktığı yönünde bir endişeye neden olmuştur (Grothe-Hammer & Kohl, 2020). Bu durum, güncel örgütlenme modelleri karşısında yeni teorik ve yöntemsel üretimlerin ne denli elzem olduğunu göstermesi açısından da önemlidir.

Koşullar ve çevresel olanın etkileri örgütlerin hem bu ilişkiler içerisinde hem de kendi yapısal özellikleri çerçevesinde değerlendirilmesini beraberinde getirmiştir. Ludwig von Bertalanffy'nin doğal sistem yaklaşımına göre örgütlenmenin gelişimi ve sürekliliği, mevcut çevresel koşullarla birlikte ve ona karşı uyum sağlayabilme kapasitesiyle doğru orantılı olarak artmaktadır. Doğada canlıların kendi çevresel koşullarıyla birlikte hareket ederek mevcut yaşam düzenlerini ve formlarını oluşturmuş olmalarına benzer şekilde örgütlenmeler de kendi dönem ve koşulları çerçevesinde şekillenir ve yapılarındaki özgünlüğü buna göre meydana getirirler (Bertalanffy, 1969). Doğadaki sistemler gibi insanların ve toplumların örgütlenme biçimlerinde de basitten karmaşık yapıya doğru bir seyri savunarak analizlerini gerçekleştiren Blau'ya göre ise örgütlerin büyüklükleri, koşulları, karşılıklı etkileşim biçimleri ve dengesizlikleri o sosyal yapının kendine ait doğasını ve dinamiklerini oluşturmaktadır (Blau, 1964). Psikolojik etkenlerin de dahil olduğu ve toplumsal anlamda çıkarları gözetmenin başlıca dinamik olarak kabul edildiği bu yaklaşımda, sosyal örgütlenmeler belli ödül ve fayda/çıkar ilişkisi içerisinde şekillenir. Blau için, doğadaki karşılıklı fayda ve kişisel çıkar amacıyla kurulan örgütlenme güdüsü, insanlarda daha farklı araçlar ve karmaşık yapılarla sosyal örgütlenmeleri meydana getirmektedir (Blau, 1974; Blau & Scott, 1962).

Öte yandan toplumsal ve kurumsal yapıların 20. yüzyılın ikinci yarısında yükselen sosyal ve siyasal kaos atmosferi içerisinde yeniden sorgulanmaya başlaması tesadüf değildir. 1960'lı ve 1970'li yıllarda Batı'da ön plana çıkan eleştirel teori ve neomarksist

perspektiflerin sosyal örgütlenme teorilerinde yaşanan bu kırılmalarda etkili olduğu bir gerçektir. Toplum ve doğa ikiliği özelinde doğrudan bireyin ve toplumun karşılıklı çatışmalı ilişkisine odaklanan modellerden olan eleştirel teori, Frankfurt Ekolü ile birlikte 1940'lı yıllardan itibaren yükselişe geçmiştir. Neomarksist ve antisistemantik bir perspektiften hareket eden eleştirel teoriye göre Aydınlanma, kapitalist üretim ve tüketim ilişkileri içerisinde rayından çıkarılmıştır. Rotasından sapmış olan Aydınlanma, kapitalist ve otoriter bir yönetim mekanizması altında kitleleri yapay bir kültür endüstrisine mahkum etmiş ve tek tipleştirmiştir (Adorno, 2005, Adorno & Horkheimer, 2014; Marcuse, 1990). Aynı zamanda bu sistem güçlü azınlıkların çıkarlarına odaklanmış bir şekilde inşa edilmiştir. Başka bir ifadeyle halihazırdaki sosyal örgütlenmeler manipüle edilmiş ve bozulmuş yapılardır. Mevcut örgüt teorileri sosyal sistemleri ve örgütlenmeleri incelerken mevcut yapıları doğal ve meşru bir yapı olarak yeniden üretmeye hizmet etmektedir. Bu nedenle öncelikle modern bireyin, gerçek manasıyla özgür olabilmesi ve esas aydınlanmanın ona sunacağı araçsallaştırılmamış rasyonaliteye erişebilmesi için, mevcut eşitsiz ve adaletsiz yapının ortadan kaldırılması gerekmektedir (Horkheimer, 2013; Adorno & Horkheimer, 2014). Dolayısıyla eleştirel teoriye göre örgüt teorisyenleri bunun farkında olmalı ve daha demokratik bir yapılanmanın imkanlarına odaklanmalıdır. Bu yönüyle doğal ve açık sistem paradigmasının doğa ve toplum ikiliğinden analogi ve ötesi bir ilham alarak yaptığı analizlerin, mevcut ideolojik yapıların yeniden üretimine ne denli hizmet ettiği ya da etmediği konusunda yeni bir perspektif alanı geliştirmişlerdir.⁸ Aynı zamanda eleştirel teoride özgür öznenin imkanlarının tartışılması, 20. yüzyılın ikinci yarısında doğaya ve insana bakışta, biyolojik verilerin işleyişinde 19. yüzyılın keskin çıkarımlarından ders almış yeni ilişki modellerinin gelişimi açısından önemli bir fren görevi görmüştür. Eleştirel teorinin yanı sıra bu doğrultuda örgüt teorisi tartışmalarında bilhassa otorite ve tahakkümün örgütler üzerindeki rolü ön plana çıkmaya başlamıştır (Pfeffer, 1997). Ayrıca bu dönemler, mevcut kabul ve değerlerin eleştirel açıdan tekrar sorgulanmaya başladığı, değer boşluğundan kaynaklı kaosun ve sosyal anarşinin ön plana çıktığı dönemler olarak değerlendirilmiştir (Etzioni, 1964, 1975, 1993). Öte yandan aynı dönemde doğa ve sosyal yapıların farklı eylem ve yapılar olduklarını göz ardı ederek sosyal ve doğa olguların karşılaştırılmasının "ölümcül bir kusur" olduğunu öne süren eleştirel yaklaşımlar da ortaya çıkmıştır (Silverman, 1970).

1970'lerle birlikte örgüt sosyolojisi alanında ekolojik yaklaşım modellerinin gelişmesi, bir organizma olarak örgütler arasındaki etkileşimlere, örgütlerin bulunduğu çevresel koşulları da dahil etmiştir. Popülasyon ekolojisi olarak da bilinen örgütsel

8 Bu bağlamda detaylı bir değerlendirme için bkz. (Keskin, Akgün & Koçoğlu, 2016).

ekoloji yaklaşımında çevresel olanın öneminin yanı sıra, örgütlenmelerin niş yapılar olarak ayrışmaları ve farklılaşmalarının da esas aldığı görülür (Freeman & Hannan, 1983). Bu teoriye göre örgüt belli bir dış katman tarafından sarmalanmış sabit bir yapı değildir. Örgütler gerek kendi içlerinde gerekse çevresel etkenler sonucunda devamlı olarak yeni örgüt biçimleri meydana getiren bir dinamizme sahiptir. Bu nedenle bu değişken süreçte örgütlerin, tek başına yapılar olarak değil, örgütsel topluluklar halinde analiz edilmesi gerekir (Hannan & Freeman, 1977). Buradan bakıldığında örgütlerin devamlı dengeye ve başarıya ulaşmadığı, mevcut koşullar karşısında başarısız olanların tıpkı doğadaki gibi doğal bir seçim sonucunda yok olup ayıklandığı görülür. Dolayısıyla örgütlerin sürekli olarak meydana geldiği ve yok olduğu bu süreçte esas nokta örgütsel çeşitlilik, bu çeşitliliği analiz etmeyi sağlayan popülasyon yapısı ve örgüt topluluklarıdır (Baum, 1999). Çünkü örgütlenmelerin dinamik yapısı tam olarak popülasyonun içinde ve onun belli işlevsel yapılarla bütünleşme hali olan örgütsel topluluklarda anlaşılır olmaktadır. Böylece örgütlerin çevreyle ve diğer örgütlerle olan ilişkisinde geliştirdikleri strateji ve davranış modelleri adeta doğal bir sistem olan sosyal sistem içerisinde değişimin, rekabetin, uyumun ve uyumsuzluğun anlaşılabilirdiği bir noktaya dönüşür. Bu nedenle sürekli olarak evrimleşen bir popülasyonun diğer popülasyonlarla etkileşime geçtiği noktada, mevcut bireylerinin hayatta kalma başarısı yine diğer popülasyon ve örgütlerle olan bağının doğasına ve gücüne bağlı olmaktadır (Baum, 1999). Diğer bir ifadeyle sosyal, ekonomik ve siyasal değişimler toplum içerisinde hem bireysel hem de örgütsel anlamda bir adaptasyon gerektirirken, örgütsel topluluklar özelinde bir seçim etkisi de meydana getirir (Hannan & Carroll, 1992).

Örgütsel ekoloji yaklaşımı popülasyon, seçim ve örgütsel topluluk etkileşimleri çerçevesinde değerlendirildiğinde evrim teorisinin doğal seçim mekanizmasına oldukça benzerlik gösterir. Bakıldığında örgütler ve popülasyon değişimleri, doğada kendi sistemini inşa etmiş olan canlı biyolojisinin incelenmesi gibi “birlikte uyum”, “ayrışma”, “ayıklanma” “genetik kod” benzeri kavramlarla analiz edilmiştir (Hannan & Freeman, 1977). Hatta doğadaki canlılar gibi örgütlerin de nasıl hareket edeceğini veya edemeyeceğini belirleyen belli başlı prensiplerin meydana geldiği genetik kodları vardır (Hannan & Freeman, 1984). Dolayısıyla örgütsel ekoloji yaklaşımıyla birlikte örgütlenme dinamiklerine yalnızca uyum ve adaptasyon süreçleri değil, uyumsuzluklar ve ayrışmalar da eklenmiştir (Hannan & Freeman, 1984). Böylece ekolojik örgütlenme modelinde, doğa ve insan arasındaki örgütlenme ilişkisinde eksik bırakılan ayıklanma boyutu tartışmalara dahil edilmiştir.⁹ Bu durum toplum

9 Detaylı bir değerlendirme için bkz. (Önder & Üsdiken, 2015).

ve doğa ikiliğinin örgütlenme özelinde anlamlı bir zemin olarak çalışmaya devam ettiğinin ve analoginin ötesine taşındığının göstergelerindedir.

1977'de ise John Meyer ve Brian Rowan'ın çalışmalarında örgütlerin bir ekosistem içerisindeymişçesine birbirleriyle etkileşim ve belli başlı benzerlikler gösterdiklerine dair yeni kurumsal yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Öyle ki örgütlerin kurumsal ve resmi yapılanmaları, onların kaynak, istikrar ve hayatta kalma stratejilerini içeren bir tür mit olarak işlemektedir (Meyer & Rowan, 1977). Çünkü:

Modern toplumlarda, rasyonelleştirilmiş resmi yapının unsurları, sosyal gerçekliğin yaygın anlayışlarına derinlemesine yerleşmiştir ve bunları yansıtmaktadır. Modern örgütlerin pozisyonları, politikaları, programları ve prosedürlerinin birçoğu kamuoyu, önemli bileşenlerin görüşleri, eğitim sistemi aracılığıyla meşrulaştırılan bilgi, sosyal prestij, yasalar ve mahkemeler tarafından kullanılan ihmal ve ihtiyatlılık tanımları tarafından uygulanmaktadır. Resmi yapının bu tür unsurları, belirli kuruluşlar üzerinde bağlayıcı olan yüksek düzeyde rasyonelleştirilmiş mitler olarak işlev gören güçlü kurumsal kuralların tezahürleridir (Meyer & Rowan, 1977).

Yeni kurumsal kuramın bir örneği olan bu yaklaşımda, örgütler artık modern sosyal yaşamın içerisinde onunla karşılıklı ve çevresel bir etkileşim sergileyen, kurumsallaşabildiği kadar sürdürülebilir ama aynı zamanda da mevcut karmaşık koşullara adapte olabildiği ölçüde istikrarlı olabilir bir anlam kazanmıştır.¹⁰ Bu istikrar, yeni kurumsal kuram çerçevesinde örgütlerin benzerliğine odaklanmasından kaynaklanır. Popülasyon ekolojisinde, örgütlerin nasıl bu denli çeşitli olabildiği esas soruyken, yeni kurumsal kuramda bu soru örgütlerin nasıl bu denli benzerlik gösterdiğine odaklanır (Sargut & Özen, 2015; Keskin ve diğerleri, 2016). Meyer, Rowan, DiMaggio ve Powell gibi temsilcileriyle ön plana çıkan bu yeni teorik yaklaşımda, örgütlerin çevresel koşulların ve farklılıkların çeşitliliklerine rağmen yine de benzer strateji ve sistemler geliştirdiklerinin ardındaki nedenler masaya yatırılmıştır. Diğer bir deyişle yeni kurumsal kuram, klasik kurumsal yaklaşımın ve klasik örgüt teorilerinin eski tip sorularına yeni model yanıt arayışının bir karşılığı olarak geliştirilmiştir (DiMaggio & Powell, 1991). Bu yönüyle yeni şartlar içerisinde eskinin sorularını da kapsayarak örgütlerdeki çatışma ve uyumsuzluk sorunlarına karşı geliştirilen stratejilerin denklemini ve baş etme biçimlerinin ortaklığını çözümleme

10 Aynı dönemde yaşayan bir organizma olarak doğanın ve dünyanın algılanışı noktasında ön plana çıkan Gaia Hipotezi de örgütlere yönelik değerlendirmelerde etkili olmuştur. Karmaşık doğa ve yaşayan bir sistem olarak sürekli kendisi ve çevresiyle ilişki halinde olan canlı bir organizmanın örgütlenmelerdeki analogik bağlantısı bir kez daha organik bir yapı kazanmaya başlamıştır. İlgili hipoteze dair temel çalışma için bkz. (Lovelock, 2000).

amacı taşır.¹¹ Bu nedenle yeni kurumsal kuramda “çevre” sosyal, kültürel, teknik, ekonomik ve yasal bağlamda kendisini resmileştirmesi gereken daha kapsamlı bir boyut kazanmıştır (Sargut & Özen, 2015).

Örgütlerin durumsallık teorisiyle canlı bir organizma yapısı olarak değerlendirilmesi ve yeni kurumsal kuramda geniş bir anlam kazanan çevre yaklaşımı, örgüt kuramlarının daha geniş perspektiflerden büyük ölçekli karşılaştırmalarla incelenmesini sağlamıştır (Üsdiken & Leblebici, 2001). Böylece doğadaki örgütlenme modellerine bakışın sunduğu bilgiler 1970’ler ve sonrasında hızla sosyal örgütlenmelerin yapısında analogik kullanımdan öteye, bir yöntem ve yaklaşım metodolojisine dönüşmüştür. Aynı dönemde sosyolojik literatürde, yine doğa ve toplum ikiliğinin analogik olarak kullanılarak hayvanların sabit ve kapalı olarak karakterize olmuş tür içi davranışlarının aksine, insan ve çevresiyle etkileşim ve iletişimlerinin dünyaya-açıklık (world-openness) olarak tanımlanması tesadüf değildir (Berger & Luckmann, 2008). Dolayısıyla farklı yaklaşım ve teorilerin gelişmesi 20. yüzyılda örgüt teorilerindeki mevcut paradigmalardan analizini de beraberinde getirmiştir. Özellikle 1960 ve 1970’li yıllarda özne-nesne ve değişim-düzen ikilikleri üzerinden dört şekilde kategorize edilerek (radikal hümanizm, radikal yapısalcılık, yorumlamacılık ve işlevselcilik) mevcut paradigma değişimleri açıklanmaya çalışılmıştır (Burrell & Morgan, 2019).

Diğer yandan bu dönemde söz konusu karmaşıklık teorilerinin örgütlenmelerdeki karmaşıklığa istinaden düşünülmesi, beraberinde teknolojik yapının örgütlenme içerisindeki rolünü tartışmaya açmıştır.¹² Diğer bir deyişle teknoloji örgütsel yapıda ve onun gelişim seyrinde önemli bir noktaya konumlandırılmaya devam etmiştir. Bu bağlamda, değerlendirmelerde biyolojik ve antropolojik olarak teknik gelişmelerin insanlığın gelişim seyirleriyle olan ortaklığını eş zamanlı olarak yorumlayan yaklaşımlar ön plana çıkmaya başlar.¹³ Öyle ki teknoloji felsefesi kapsamında yürütülen tartışmalarda bilhassa tarih ve sosyoloji özelinde dönemlerin ve toplumsal değişimlerin kırılma noktası olarak özerk, kaçınılmaz ve devingen bir teknoloji varsayımının hakim olduğu görülür (Hansen, 2023). Özerk teknoloji anlayışını kıran ve teknolojinin siyasal ve sosyal bir sürecin parçası olduğunu göstermeye odaklanan yaklaşımlarda biyolojik evrim ve teknolojik evrim ilişkisinin bir model olarak kullanılması da dikkat çekicidir (Winner, 1977).

11 Bu dinamizm aynı zamanda yeni kurumsal kuramın kavramsallaştırma ve belirsizliklerle baş etme yapısını tartışmalı hale getirmiştir (Keskin ve diğerleri).

12 Aynı dönemde yeni-evrimcilik ve modern evrimsel sentez tartışmalarının doğanın ve sosyal yapının örgütlenmesinde son derece önemli paradigmalardan kullanılması bu gelişmelere örnektir. Bu bağlamda bir değerlendirme için bkz. (Sunar & Geçimli, 2023).

13 İlgili tartışmalardan birkaç örnek için bkz. (Childe, 1994; 2006; 2009, Harris, 1979, Steward & Shimkin, 1961; White, 2007).

1970'lerden itibaren teknolojik olanın örgütsel yapıdaki önemi, kullanılan teknolojinin araçsal boyutlarıyla değil, daha çok ilgili teknolojik yapının nitelikleri ve tasarım düzeyindeki etkileri üzerinde incelenmeye başlamıştır (Perrow, 1970; Thompson, 1967). Perrow'un da ifade ettiği üzere bir bütün olarak ele alınması gereken örgütlerde teknoloji, yalnızca teknik bir yapı olmanın ötesinde bir tür bağımsız değişken olarak değerlendirilecek kadar örgütün işleyişinde önemli bir yer teşkil etmektedir (Perrow, 1967; 2014). Hatta onun için, teknolojinin giderek gelişmesi, doğa karşısındaki istilacı tavrı ve bunun uzun vadede savaşımlardan çevre felaketlerine kadar neden olacağı yeni sorunların olasılığı da örgütlenmelerde teknolojik etkilerin rolünün tasarım ve hedef doğrultusunda değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymak için yeterlidir (Perrow, 1999).

Bu tartışmalar beraberinde 1980'lerden itibaren örgüt teorilerinde kendisine yer bulmaya başlayan birlikte-evrim (co-evolution) kavramını getirmiştir. Biyoloji kökenli bir kavram olarak birlikte-evrim, doğada canlıların örgütlenme biçimlerinde çevresel etkiler ekseninde birbirini etkileyen bir evrimsel süreçten hareket eder. Bu yaklaşım, 1960'lardan sonra biyolojide elde edilen yeni bilgilerin evrimsel düşünce üzerinde yarattığı kırılmalar ve yeni düşünme modelleri sonrasında şekillenmiş ve kısa sürede biyolojik düşüncede güçlü bir paradigma haline gelmiştir.¹⁴ Örgüt tartışmalarının aynı dönemlerden itibaren çevresel olana yönelik yeni yaklaşımlar geliştirmesinin ardından birlikte-evrim kavramı da örgüt literatüründe yerini almıştır (Lewin & Volberda, 1999; Luhmann, 2012).

Örgütlenmenin “Güncel” Evresi: 1990 ve Sonrası

1990'lardan itibaren alanda domine edici açıklamalar Richard Scott'tan gelir. Scott sosyoloji içerisinde örgüt çalışmalarının seyrini kronolojik bir seyirle ele alan önemli isimlerden birisidir. Belli periyotlar halinde örgüt çalışmalarındaki değişimleri yıllara göre bölümlere ayırıp rasyonel ve doğal sistem modelleri arasındaki ayrıma dikkat çeker. Ona göre klasik örgütlenme modellerinin kendi içine kapalı ve rasyonel yapısının yerini bilhassa 1960'lardan itibaren açık ve çevresel bir doğal sistem yaklaşımı almıştır (Scott & Davis, 2016). Ancak Scott, burada yaşanan geçişte örgütlenmelerin yapısal olarak esnek, akışkan ve dinamik bir hal kazanmış olduğuna dair ana akım yaklaşıma temkinli bakmaktan yanadır. Çünkü yaşanan değişimler etkenlerin ve yapıların içeriğinde gerçekleşmektedir. Ona göre söz konusu gelişmeler bütünüyle artık örgütsel sınırların kalktığı ve sonsuz esneklik kazandığı anlamına gelmemekte, örgütlerin

14 Konu kapsamında ilham kaynağı olan birkaç çalışma için bkz. (Ehrlich & Raven, 1964; Lewontin & Levis, 2007).

sınırlarını belirleyen yapıların materyalist modelden sembolik bir modele geçtiğini göstermektedir (Scott, 2004). Scott için buradaki değişim, sınırlarda, stratejilerde, iktidar süreçlerinde, bağlamda yaşanmaktadır. Diğer bir deyişle örgütler, dışarıdan müdahale edilen pasif yapılar değil, artık kendi ilişki ağlarına sahip ve çevresel bir etkileşim içerisinde doğal ve açık bir sistemi oluşturan aktörler haline gelmiştir (Scott & Davis, 2016). Böylece modern dönemle birlikte başlayan örgütlenme analizlerinin doğa ile olan analogik ilişkisinin 1960'lar sonrasında biyolojide ve sosyolojide gerçekleşen yeni bilgiler ekseninde organik bir yapı kazanmaya başladığı netleşmektedir. Doğal ve açık sistem modellemeleri, etkisini büyük oranda modern evrimsel sentezin doğada yaşanan örgütlenmelerdeki yeni düşünce modellerine borçludur. Scott'un sosyal örgütlenmelerdeki değişimleri belli yapısal faktörler özelinde değerlendirmesi, örgütlenmenin doğal bir aktör olarak varlığını sürdüren bir form şeklinde ele alınmasının altını çizmektedir.

1990'lardan itibaren geriye dönük yaşanan değişimleri analiz edebilme avantajının da etkisiyle Scott, örgüt teorilerindeki değişimlerin ardında yatan temel gerekçelere odaklanmış ve bu bağlamda paradigmalarının kısıtlayıcılığını eleştirel bir açıdan aşmaya çabalamıştır. Nitekim Weber'in bürokratik ve rasyonel örgütlerindeki demirden kafesin ortadan kalktığını ima eden yeni örgütlenme modellerinde aslında saydam yeni kafes biçimlerinin ve yeni sınırlılıkların oluştuğu gerçeği ortadadır. Scott'un analizinde konumlandığı nokta örgütlere bakışta hem değişimleri hem de değişimlerin düzeyini anlamlandırabilmeyi sağlamaktadır.

Nihayetinde 21. yüzyılda örgütler ve yönetim sistemlerinde yaşanan değişim çok daha esnek, adapte olabilirliliği yüksek ve akışkan modellere dönüşmüştür. Bu haliyle uyum sağlayamayan klasik örgüt ağları, mevcut örgütler arası ilişkilerde varlığını sürdüremez hale geldikçe rekabetin anlamı en güçlü olandan en uyumlu olana ve uyumlu olabilmeyi de en hızlı şekilde gerçekleştirebilene olacak şekilde tanım değiştirmiştir.¹⁵ Bu nedenle Peter Drucker herhangi bir sosyal bilim alanındaki varsayımların, o alandaki gerçeklikleri anlamamanın önemli bir göstergesi olduğunu düşünür (Drucker, 2000). Çünkü bir alanda mevcut paradigmaları çözümleyebilmek için söz konusu varsayımlara bakılması, neyin değerlendirmeye dahil edildiği, neyin ise dışarıda bırakıldığını anlayabilmeyi sağlar (Drucker, 2000). Örgüt teorisi ve örgüt sosyolojisi tarihinde özellikle 1960'larla birlikte yaşanan kırılmanın ardında Drucker'ın da kavramsallaştırdığı üzere örgütlenmeye bakışta kullanılan varsayımların,

15 Örgüt teorileri tarihsel bir metodoloji değişikliği geçirdiği gibi farklı coğrafyalarda benimsenen metodolojiler kapsamında da incelenmiştir. Örgüt literatüründe Atlantik Bölünmesi olarak ifade edilen Kuzey Amerika ve Avrupa'da örgüt araştırmalarının izlediği metodolojileri karşılaştıran tartışmalar buna önemli bir örnektir. Konuyla ilgili detaylı bir değerlendirme için bkz. (Dirlik, 2022).

yani gerçekliklerin dönüşümü yer almaktadır. Varsayımlar üzerine düşünmek ve bu bağlamda analizler yapmak da yine bu kırılmanın ardından örgütlenmelerin daha açık, esnek ve değişken yapılar olduğu düşüncesiyle birlikte alandaki anlamlı metodolojilerden birisi olmuştur. Varsayımlar kadar varsayımların değişebilir olması da yeni yönetim modellerinde olmazsa olmaz bir özelliğe dönüşmüştür (Drucker, 2000).

Yalnızca paradigmalar ve varsayımların dönüşümü değil, örgütlenmelerin yapılarında da önemli değişimler yaşanmıştır. Ancak bu değişimlerin neden olduğu klasik hiyerarşik ve bürokratik yapılanmanın ortadan kalktığına yönelik illüzyon, gerçekliği yansıtmamaktadır. Bu nedenle de örgütlenmelere yönelik analizlerde yönetimin ve hiyerarşik yapılanmaların hala ne denli önemli bir yer teşkil ettiği tartışılmaya devam etmektedir (Drucker, 2000). Yönetim ve yöneten yapı varlığını sürdürmekte ancak yönetim modelleri ve örgütlenmenin ilişki biçimleri değişmektedir. Örgüt sosyolojisinde bu nüans son derece önemlidir. Söz konusu geçişin ilişkiselliğinin biyolojik varsayım ve paradigmalar ekseninde şekillenmiş olması da ilgi çekici ve örgüt sosyolojisi içerisinde yeni bir evrimsel sosyolojik perspektifin anlamlı bir metodoloji olarak işleyebilme potansiyeline işaret etmektedir.

Bürokratik ve rasyonel yapının verimlilik kaygısıyla birlikte yeni örgüt teorilerinde devam ediyor olması, alanın iktisadi ve idari bilimler çerçevesinde yoğunlukla incelenmesini de açıklamaktadır. Pfeffer için de örgüt çalışmalarında modern endüstrinin verimlilik ve süreklilik arayışının etkisinin sürmesi, alanı, işletmeciler ve mühendisvari bir noktaya sürüklemiştir (Pfeffer, 1997). Endüstriyel ve örgütsel mühendislik, örgütlenme üzerine modern anlamda düşünmenin endüstriyel yapıların verimliliği temeline yaslanıyor olması bunda önemli bir etkidir:

Örgütsel sosyoloji, özellikle endüstriyel/örgütsel psikoloji ile karşılaştırıldığında, 1990'dan 1994'e kadar geçerliliğini korusa da disiplinin önde gelen dergisi *American Sociological Review*'daki makalelerin yalnızca %15'i örgütlerle ilgilidir. Dolayısıyla organizasyon çalışmalarının sosyolojideki yeri, özellikle tabakalaşma çalışmalarına kıyasla küçüktür (Pfeffer, 1997).

Ayrıca yeni örgütlenmelerde endüstriyel ve teknolojik gelişmelerin çoklu etkisiyle birlikte üreticinin verimliliğine, tüketicinin tercihleri ve eylemleri de dahil olmaya başlamıştır. Artık tüketicinin geri dönüşleri ve davranış biçimleri, özellikle endüstriyel örgütlenmelerde yeniyi ve yeniye adapte olma biçimlerini belirleyici bir seviyeye ulaşmıştır. Nitekim bugün güncel örgüt tartışmalarında bilgi çağı örgütleri ve teknolojik gelişmelerin neden olduğu ve olacağı yeni yapılanmalar tartışılmaya başlanmıştır. Bu yapıların örgütlenmelerde yeni bilgi işçileri meydana getirdiği ve bunun klasik örgütlenme modellerindeki hiyerarşik ilişki modellerinin bir yenisi olup

olmadığı örgüt çalışmalarının güncel çok etkenli analizlerinde gündeme gelmektedir. Yeni örgütlenme modellerinde bilginin yepyeni bir güç ve etkileşim kaynağına dönüşmüş olması örgüt çalışmalarında da hakim tartışma konusu haline gelmiştir.¹⁶ Bilhassa endüstriyel örgütlenmelerin çalışanlar için yalnızca geçim değil bir tür kendini gerçekleştirme ve kimlik kazanma aracına dönüşmeleriyle birlikte yeni örgütlenme yapısında analize dahil edilen detaylar da dönüşüm geçirmektedir (Bozkurt, 2014; 2020). Bu dönüşüm, örgüt kuramları literatüründe tartışılmaya devam eden düalizmler ve temel metodolojilerin günümüzde yeni ve alternatif sentezler inşa etmeye uygun bir altyapı sağladığına da işaret etmektedir (Üsdiken & Leblebici, 2001).

Sosyolojinin 1960'lardan itibaren örgüt tartışmalarında yükselen yeri, 21. yüzyıla doğru multidisipliner yaklaşımların etkisiyle çok boyutlu bir hal kazanmıştır. Fakat örgütler üzerine yapılan çalışmaların çoğunlukla yönetsel ve verimlilik odaklı devam ediyor olması, bu alanda sosyolojiden çok, yönetim bilimlerinin baskın olmasının hem nedeni hem de sonucudur. Aynı zamanda örgüt tartışmalarının söz konusu süreç içerisinde disiplinler arası bir analize evrilmesi, alanın yönetim bilimlerinde nispeten daha popüler bir çalışma konusuna dönüşmesinde etkilidir. Çünkü örgüt çalışmalarının 1950'lerde Amerika'daki işletme sorunlarına bilimsel bir çözüm arayışı olarak yeni bir yön kazanması, bugüne dek örgütleri sosyal bir sistem olarak çevresel ve psikolojik koşullar altında düşünen yeni kuramsal yaklaşımların temel dinamiği olmuştur (Üsdiken & Leblebici, 2001). Türkiye'de de örgüt çalışmalarının iktisadi ve idari bilimler bünyesinde ve özellikle de işletme bölümü özelinde ağırlık kazanması da bu çıkarımı destekler niteliktedir.¹⁷ Fakat bu bilimlerin inceleme yöntemleri ve sunacakları veriler oldukça değerli olmakla birlikte, sosyolojik perspektifin eksik kalmasına neden olmaktadır. Örgütlerin ve örgütlenmelerin sosyal boyutlarını analiz edebilmenin başlıca metodolojisi aynı oranda sosyolojik düşünce ekseninde de gerçekleştirilmelidir.¹⁸ Türkiye'de de örgütler üzerine yapılan çalışmaların sosyoloji disiplini içerisindeki yüzdeler dağılımına bakıldığında bu alandaki boşluk daha somut bir hal almaktadır:

16 İlgili çalışmalar için bkz. (Machlup, 1980; 1982; Drucker, 1993; 2011a; 2011b)

17 Türkiye'de yönetim ve organizasyon çalışmalarına dair önemli bir değerlendirme için bkz. (Çil, 2022). Ayrıca iktisadi ve idari bilimler alanındaki yönetim ve organizasyon tartışmalarının makro ve mikro değişimlerini tarihsel olarak görebilme imkanı sağlayan güncel bir çalışma için bkz. (Coşkun, 2023).

18 Sosyologlar ve örgütler arasındaki ilişkiyi tarihsel olarak araştıran bir çalışma için bkz. (Turhan, 2022).

Tablo 1*Türkiye’de Örgüt Çalışmalarının Oranı*

Bilim Alanı	Sosyoloji			
	Anahtar kelime	İş ve örgüt sosyolojisi	Endüstri sosyolojisi	Çalışma sosyolojisi
Öğretim elemanı sayısı	23	23	84	1382
Tüm anahtar kelimeler içerisindeki yüzdesi (%)	1,66	1,66	6,08	100,00

Kaynak: Turhan, 2022, s. 25

Türkiye özelinde örgüt teorileri üzerine yapılan çalışmaların 1970’li yıllardan 2000’li yıllara kadar uzun soluklu bir ara vermesi, alana yönelik kuramsal bilgi eksikliklerine neden olmuştur (Sargut & Özen, 2015). Ayrıca Batı kökenli örgüt teorilerinin incelenmesi ve uygulanması, literatürdeki çelişki ve sorunların da devralınması demektir.¹⁹ Örgüt kuramlarında kronikleşen bir tartışma olarak örgütlerin bilim yapmak için mi yoksa işletmelerin verimliliğini artırmak için mi analiz edileceğine yönelik ayrım (Üsdiken & Leblebici, 2001) Türkiye’de örgüt çalışmalarında işletme ve sosyoloji odaklı bakışın seyrinde belirleyici olmuştur.²⁰

Öte yandan Türkiye’de örgüt kültürü, örgütsel davranış ve örgüt kuramları üzerine değerlendirmelerde bulunan pek çok güncel çalışma mevcuttur.²¹ Bu bağlamda yapılan incelemede çoğunlukla örgütsel davranış ve örgüt psikolojisi bağlamında değerlendirilen ya da yönetsel ve idari çerçevede örgütlerin nasıl daha iyi yönetileceğine yönelik çalışmaların yapıldığı görülmektedir.²² Burada yine örgüt kuramlarının verimlilik yönetimiyle başlayan ve 1950’lerden sonra ABD kökenli iş ve yönetim modellerinin, fikirlerin ve uygulamaların alandaki paradigmayı etkilemesinin rolü büyüktür (Locke, 1996). Dolayısıyla örgüt sosyolojisi bağlamı da çoğu zaman örgütlenmelere yönelik idari bilimler kapsamında teorik ve metodolojik

19 Türkiye’de örgütlenme modellerinin ithal edilmesi ve uygulanması üzerine bir değerlendirme için bkz. (Özen & Önder, 2022).

20 Yönetim ve örgüt araştırmalarının toplumsal bağlamda değerlendirildiği güncel bir çalışma için bkz. (Dirlik & Özen, 2024).

21 Örnek niteliğinde birkaç güncel çalışma için bkz. (Bekmezci & Boztoprak, 2023; Keskin ve diğerleri, 2016; Tutar, 2017; Sözen & Basım, 2017; Zencirkıran, 2018).

22 1970 sonrası örgüt teorilerinin soru ve metodolojileri hakkında Hüseyin Leblebici’nin kapsamlı değerlendirmesi için bkz. (Aksu, 2022).

değerlendirmelerde bulunurken kullanılmıştır. Tüm bu çalışmalar arasında, sosyolojik açıdan örgütleri bir örnek olay olarak merkeze alıp değerlendiren çalışmaların sayısı kısıtlı düzeydedir.²³

Örgütlere sosyolojik açıdan yaklaşan çalışmalara, en yakın sosyal örgütlenmeler ve örgütlenmelerin dinamikleri üzerine tartışan küçük gruplar sosyolojisi alt disiplini içerisinde rastlanmaktadır. Burada da örgütlenmeler özelinde hareket etmekten ziyade, birey ve grup arasındaki etkileşimler ön plana çıkmıştır. Ancak bu çalışmalar doğrudan örgüt sosyolojisi dahilinde değerlendirilirse dahi örgüt sosyolojisi üzerine düşünmeyi teşvik edici ve alana katkı sağlayıcı olmaktadır.²⁴ Özetlemek gerekirse, Türkiye’de örgüt sosyolojisi çalışmaları süreklilik sağlayabilecek bir ritme sahip olmasa da örgütler üzerine sosyal bilimler alanında önemli çalışmalar mevcuttur.²⁵ Yapılan çalışmalar, çoğunlukla örgüt kuramlarının tarihsel analizlerini ortaya koymak ve teorik gelişmelerin ilişkiselliklerini açıklamak amacıyla birleşmektedir.²⁶

Sonuç

Doğanın ve insanın örgütlenmesi arasında kurulan analogik bağlantılar, biyoloji ve sosyoloji disiplinleri kadar örgüt sosyolojisi kapsamında yürütülen tartışmalarda merkez metodoloji olma özelliğini korumuştur. Doğada canlıların belli yaşam stratejileri sonucu geliştirdikleri örgütlenmeler ve davranış modelleri biyolojinin en temel inceleme alanıdır. Sosyolojide de insanın toplumsal doğası olarak görülen sosyal örgütlenmeler, örgüt sosyolojisi kapsamında benzer stratejilerle analiz edilmiştir. Diğer bir deyişle doğada canlıların örgütlenme biçimlerine dair modeller, insanın örgütlenme biçimini anlamak üzere hem neden hem de sonuç ilişkisi olarak çalışmıştır.

Bu doğrultuda örgüt sosyolojisi tarihçesine bakıldığında 1940’lı yıllardan önce örgütler birer mekansal ve endüstriyel yönetim alanı olarak görülürken,

23 Güncel birkaç çalışma için bkz. (Ünlü & Akyurt, 2023; Yetim, 2012; Aka, 2010).

24 Küçük gruplar sosyolojisi özelinde örgütlenmelere değinen birkaç çalışma için bkz. (Akbiyık, 2023; Şatıroğlu, 2000).

25 Türkiye’de örgütsel sosyolojiye örnek olabilecek erken dönem çalışmalardan birisi Mübcecel Belik Kıray’ın İzmir ve Ereğli üzerine yapmış olduğu kent ve modernleşme çalışmalarıdır. Kıray bu çalışmalarında örgütlenmeye yönelik bir merkezden hareket etmiyor olsa da kentleşmenin ve modernleşmenin belirleyici unsurları olarak teknolojik gelişmelerin ve endüstriyel altyapının dönüşümünü incelemiş olması yönüyle örgütlenmelere temas etmektedir. 1960’lı yıllara ait olan bu çalışmada yeni-evrimci paradigmalarda teknoloji ve gelişmişlik arasında kurmuş olduğu turnusol ilişkisinin Türkiye özelinde uygulandığı da görülmektedir. Kıray için örgütlenen endüstri ve bunu sağlayan uygun teknolojik imkanlar modernleşmenin ve modern anlamda kentleşmenin temel gereklilikleri olarak değerlendirilmiştir (Kıray, 1972; 2000). Fakat bunun gibi belli Batılı metodolojiler etrafında analizler yapılmaya çalışılmış ancak örgütsel yaklaşım biçimleri sosyoloji alanında kendisine süreklilik gösteren bir ekol oluşturamamıştır.

26 Bu çalışma da benzer bir yöntem izliyor olmasına karşın söz konusu ilişkilerin paradigmatik dönüşümünün örgüt sosyolojisi içerisindeki yaklaşımları nasıl etkilediğine odaklanması yönüyle ayrılmaktadır.

1950'lerle birlikte sosyal ve doğal sistemler olarak kabul edilmeye ve 1960'lı yıllardan itibaren de örgüt içi değil, örgütler arası etkileşimlerin devreye girdiği, bir tür canlı organizma anlayışıyla ele alınmaya başlamıştır. 1960'larla beraber örgüt salt bir mekan olmaktan çıkmış, bireylerin bir araya gelerek oluşturduğu yaşayan, değişen ve yapının formunu etkileyen sistemli bir organizmaya dönüşmüştür. Bu noktadan sonra örgüt çalışmalarında bir artış yaşanmış ve örgütlere sosyolojik olarak bakışın bu tarihlerden itibaren bilimsel olarak değerlendirilmesi ön plana çıkmıştır. Örgütlerin yaşayan bir organizmaya dönüşmesi, onu oluşturan bireylerin çevresel ve örgütle diyalektik ilişkisini doğal olarak gündeme taşımıştır. Böylece bir organizma olarak örgüte bakışta çevresel ve psikolojik etmenlerin tartışmaya dahil edildiği görülmektedir. 1960'lardan itibaren örgüt teorilerinde yeni-evrimciliğin ve modern evrimsel sentezin etkili olması yalnızca dönemsel bir tesadüf değil, iddia edildiği üzere organik ve paradigmatik dirsek temasının sonucudur. Örgüt teorilerinin bu akışı, çalışmanın savını destekleyici nitelikte toplum ve doğa ikiliğinin biyoloji ve sosyoloji disiplinleri arasındaki veri ilişkisinde varlığını devam ettirmiştir. Nitekim bu ilişki örgüt teorilerinin bilimsel ve yönetsel olarak ayrışan paradigma seyrinde belirleyici bir rol oynamıştır. Bilhassa 1970'li yıllarla birlikte alandaki popülasyon ekolojisi ve yeni kurumsal kuram tartışmalarında söz konusu rol belirginlik kazanmıştır.

Dolayısıyla 1950'ler ve özellikle 1960'lardan sonra örgütlenmelere sosyolojik olarak bakışın bir kırılma noktası olması bu etkenler etrafında şekillenmiştir. Örgütlerin bir organizma olarak görülmesi demek, sonraki süreçlerde örgüt çalışmaları ve teorilerinin de biyolojik analogilere daha çok başvurmasının ve hatta analogiden öte ilişkilerin kurularak değerlendirilmesinin önünü açmıştır. Örgütlenmenin temel ilkelerinin ve insanın sosyal örgütlenme biçimlerinin biyolojik olarak anlaşılma çabası, endüstriyel üretimde olabildiğince yüksek verim ve düşük maliyet temellerine kurulmuştur. Verimlilik ve örgütlenmenin mevcut düzene en ideal şekilde uyumlu olup olmaması esas alınmıştır. Buradaki bu yaklaşımlar da düzen, ilerleme ve biyolojik analogi yaklaşımlarına uygun şekilde işlemiştir. Bu durum örgüt teorisi kapsamında geriye dönük ve güncel değerlendirmelerde biyoloji ve sosyoloji disiplinlerinin ilişkisini gözeten toplum ve doğa ikiliği perspektifinin işlevsel bir bakış açısı sunabileceği savını desteklemektedir.

Öte yandan paradigmanın bu temeller üzerine inşa edilmesi, örgüt teorilerinin geliştirilmesinde iktisadi ve idari bilimlerin baskın rolünü de açıklamaktadır. Bu nedenle 1950'li yıllarda sosyolojinin gündeminde önemli bir alan kaplamış olan örgüt sosyolojisi çalışmaları, son yıllarda sosyologlar için ilgisi azalan bir grafik sergilemiştir. Bu durum, en temel amacı sosyal bir örgütlenme olan toplumu anlamak üzere yola çıkan bir disiplin olan sosyolojinin, güncel örgüt teorisi verilerinden

mahrum kalması demektir. Batı'da bu minvalde ilerleyen süreç, aktarımcı bir bilim perspektifine sahip Türkiye'de de benzer şekilde karşılık bulmuştur ve bulmaktadır. Dolayısıyla Türkiye'deki örgütlenmeler ve örgüt çalışmalarında gerek pratikte gerekse teorik yaklaşımda güncel tartışmaların seyrinde önemli bir payı olan toplum ve doğa ikiliğinin işaret etmiş olduğu noktalara odaklanmanın anlamlı olacağı görülmektedir.

1990'lara kadar örgüt sosyolojisi alanında başlangıç noktasına nazaran örgütsel yapıyı ve örgütlenme biçimlerini açıklama modelleri çok daha karmaşık, değişken, esnek ve çok etkenli bir yapıda tartışılmıştır. 1990'lardan sonra ise bu tartışmalara örnek olan örgütlenme modellerinin ortaya çıktığı görülmüştür. Günümüzde söz konusu çok etkenli ve dinamik organizma yapısını kabul eden bir paradigma hakimdir. Örgüt sosyolojisi tartışmalarındaki tüm süreçlerde ve geçiş noktalarında, doğa ve toplum ilişkisinden geliştirilen bilgilerin belirleyici olduğu bu paradigma görünür hale gelmiştir. Doğanın ve toplumsal olanın sunduğu yeni veriler, mevcut düşünme modellerini sorgulamaya açarken, bu sorgulamalar da güncel paradigmlar ekseninde kendi tartışma sahalalarını meydana getirmekte ve buradan da yeni düşünme modellerinin bir araya geleceği güncel perspektifler ortaya çıkmaktadır. Öyleyse örgüt sosyolojisi alanındaki tartışmaların doğa ve toplum bilgisi eksenine yerleştirilmesi, örgütlenmeyi anlama biçimlerinin analizini yapmayı ve ortaya çıkan tablonun tasvirini yapabilmeyi kolaylaştıran bir işleve sahiptir.

Örgütler, sosyoloji alanında hangi dönemde olursa olsun gündem olmaya devam edecek temel bir inceleme alanıdır. Örgüt çalışmalarındaki rekabet, verimlilik, güç ve hiyerarşi odaklı klasik anlayışın sürekliliği, doğa ve insan ikiliğinde örgütlenmeleri anlamlandırmaya çalışmayı sürdürdüğü gibi sosyolojik olarak örgütler üzerine yapılan değerlendirmelerin de multidisipliner bir alanda dağılım göstermesine neden olmuştur. Güç ve yönetim, örgütler üzerinde yönetim bilimi alanlarının ağırlık kazanmasına, doğanın örgütlenme modellerinin kavramsal ve teorik olarak temel alınması da doğa bilimlerinin ve bilhassa biyolojik yaklaşımların örgütlenmeleri anlamlandırmada etkili olmasına neden olmuştur. Bilimsel anlamda birbirine temas eden alanların yoğun olduğu bu düzlemde, sosyal örgütlenmeleri bütünüyle geçmiş tecrübeleri doğrultusunda analiz edebilecek olan sosyolojinin örgütsel bakıştaki stratejik önemi sosyologlar açısından fark edilmeyi ve işlenmeyi bekleyen bir cevher niteliğindedir. Dolayısıyla yeni örgütlenmeleri anlayabilmek için gelişen disiplinler arası ilişki ağı içerisinde sosyolojik perspektifin ağırlığının artırılması gerekmektedir. Bu gelişmeler yeni örgütlenmelerde yeni toplumsal düzen içerisinde işin ve çalışmanın anlamını yeniden sorgulamaya açmaktadır. Örgütlenmelerdeki mevcut rekabet ve verimlilik analizleri, söz konusu paradigma bağlamında doğa ve toplum ilişkisinden devamlı olarak etkilenen, etkilenirken örgütlenmeye ve örgütlenirken de etkilenmeye

devam eden dinamik, refleksif ve diyalektik bir ilişki ağında yürütülmektedir. Örgütlenmelerdeki bu yeni modellere bakış da örgüt teorilerinde yeni tartışmaları ve metodolojileri gerekli kılmaktadır. 21. yüzyılda giderek artan bir ilgiyle karşılık bulan yeni evrimsel sosyolojinin biyolojik ve sosyolojik yapıların kavşağındaki güncel konumu, yeni toplumsal yapılar, sorunlar ve krizlerin anlaşılmasında örgüt sosyolojisi alanında kritik bir metodoloji olma potansiyeli barındırmaktadır. Toplum ve doğa ikiliğinin artık basit bir analogiden öteye geçildiği bu noktada, sosyal örgütlenmelere bakışta kullanılan alışlagelmiş perspektiflerin yanı sıra bilimsel düşünce modellerinin güncel versiyonları ekseninde düşünmek bu gerekliliği karşılayabilecek niteliktedir. Bu nedenledir ki toplumsal sorunların ve güncel meselelerin analizinde örgüt teorilerinin ve yeni evrimsel sosyolojinin metodolojisinin, sosyoloji içerisinde iyiden iyiye tartışılması gerekmektedir.

A View of Organizational Sociology from the Duality of Society and Nature

Gözde Geçimli

Introduction

Whether one applies the concept of organization to living beings in nature or to human communities, it fundamentally represents an outcome that emerges both due to and despite the conditions ensuring the continuity of life. Just as living beings organize around basic needs, the forms of human social organization are evaluated based on strategies and adaptations developed under existing conditions. This similarity sheds light on the persistent, though varying in intensity, analogical relationship between biology and sociology from the 19th century to the present. However, this relationship extends beyond mere comparison. Often, this analogy involves a much more intertwined theoretical process to understand the nature and dynamics of organization. This process is directly related to the paradigms that shape the construction of scientific knowledge. By examining this relationship, this article analyzes the historical developments and critical turning points in organizational theories, revealing the significant role of meanings derived from the duality of nature and society in these regards. Therefore, the study occasionally highlights the importance of the connection between social organizations and evolutionary sociology. Indeed, the influence of nature and society in contemporary organizations has evidently gained an undeniable dimension within sociological methodology.

@ Asst. Prof., Bandırma Onyedi Eylül University, ggecimli@bandirma.edu.tr / gozde.gecimli@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0003-2555-028X>

 DOI: 10.12658/M0754
insan & toplum, 2025; 15(1): 46-77
insanvetoplum.org

 Received: 14.06.2024
Revised: 14.08.2024
Accepted: 21.10.2024
Online First: 21.01.2025

The Classical Stage of Organization: 1800-1950

In the 19th century, the close contact between biology and sociology brought the discovery of social dynamics to the forefront, akin to the exploration of nature. At this juncture, the organizational behaviors of living beings became the fundamental model for understanding societal organizational forms. The paradigmatic impact of Darwin's theory of evolution during this period also influenced the reflex for developing analogical models. Moreover, this influence remained significant in understanding, defining, and explaining social organizations as the theory of evolution was revised throughout the 20th century. While this interaction was mostly unidirectional in the 19th century, it became bidirectional in the 20th century. This shift made the simultaneous consideration of the duality of society and nature an indispensable condition in organizational theories.

When examining the history of organizational theories, one can observe the influence of the duality of society and nature in every period. Scientific studies on organizations, particularly in sociology, began to emerge prominently in the 1950s. However, the relational structures that prepared the conditions for these studies can be traced back to earlier theories. Max Weber's theory of bureaucracy (1995, 2005, 2012, 2013) Frederick W. Taylor's (2003) scientific management theory, and Henri Fayol's (2005) theory of process management are important starting points that can be considered as organizational theory studies. The biological and sociological data influencing these early works supported the closed, rigid, and materialistic perspectives of organizations within the context of the 19th century.

The New Stage of Organization: 1950-1990

In the 1930s and 1940s, psychological studies that came to the forefront in social theory led to the consideration of psychological and environmental factors in social organizations. At this juncture, human relations theory, also known as organizational behavior, that emerged within the scope of Elton Mayo (2003) and the Hawthorne studies, along with Chester Barnard (1948) and Philip Selznick's (1948, 1949, 1984) view of organizations as social systems, reflected this change. Until the 1950s, organizational theory studies had continued along a multidisciplinary line, building their ideas on the influences of biological and sociological determinism.

The 1950s marked a period when the closed, rigid, and static structure of rational organizational theory began to break down. Organizations started to be understood as open, flexible, and dynamic social systems that interact with environmental factors. This transformation led to the prominence of the dialectical relationship among the

individuals who form organizations, their environment, and the organization itself. This shift emphasized social and psychological factors when evaluating organizations, marking a turning point in sociological perspectives on organizations after the 1950s and particularly in the 1960s. Viewing organizations as living organisms paved the way for subsequent organizational studies and theories to increasingly draw on biological analogies and establish relationships beyond analogy.

In the 1960s, the works of Daniel Katz, Robert Kahn, Karl Weick, Paul Lawrence, Jay Lorsch, and James Thompson in the field of social psychology represent the most significant examples of contingency theory when evaluating organizations as social systems. In the 1970s, Pfeffer and Salancik's (1976, 1978, 1997) research within the framework of resource dependence theory, as well as Oliver Williamson's transaction cost approach, which interprets organizations as based on transactions, serve as notable examples. Additionally, Michael Hannan and John Freeman's (1977, 1983, 1984) organizational ecology approach is another theory demonstrating how the relationship between nature and society continued to be nourished by modern evolutionary synthesis. This approach established the paradigm of evaluating organizations as almost organic structures with environmental relationships. Post-1990, Richard Scott's (2004, 2016) approach to organization theory and his retrospective analyses further substantiated the existence and continuity of this dialectical influence.

The Contemporary Stage of Organization: 1990 to the Present

The 1990s provided a foundation that facilitated the analysis of the history of organization theory. With this advantage, contemporary theorists such as Richard Scott, Peter Drucker, Jeffrey Pfeffer, Behlül Üsdiken, Selami Sargut, and Şükrü Özen have been able to assess changes in organizational theories from a broader and more critical perspective. A common point in the post-1990 evaluations is the recognition that organizations have transformed into much more flexible, variable, and fluid models in both scientific and managerial contexts. These characteristics also reflect the rise of theoretical approaches viewing organizations as living entities, a perspective that began in the 1970s. Analogical approaches derived from the dualism of society and nature have gained a context beyond analogy in the post-1990 organizational theories. Organizations have become accepted as being structures shaped by environmental, psychological, economic, political, and social interactions similar to living organisms. This study supports the argument for organization theories being influenced by the dualism of society and nature. Similarly, the trajectory of organizational studies in Türkiye has been shaped by discussions centered on the

USA and Europe. Consequently, the relationship and debates between sociological and business perspectives when approaching organizations as social systems have also found a place in organizational studies in Türkiye.

Conclusion

The subject of organization, whether in nature or social structuring, is the foundation of scientific knowledge. Thus, perspectives on organization have been influenced by the evolving paradigms of scientific knowledge and, in turn, have also influenced these paradigms. The progression of organizational models in nature from simple to complex has served as a foundation for understanding modern society and social organizations throughout the 19th century. Within the historical process, this foundational point has influenced views on natural organizations and affected the ways of understanding social organizations through new findings on natural organizational models. A deeply meaningful, intertwined, reflexive, and dialectical relationship is at play. In attempting to understand the natural and social forms of organizations, considering developments in both the natural and social sciences has become almost obligatory.

As this study reveals, the duality of nature and society in contemporary organizational sociology necessitates new methodologies that are cognizant of the pitfalls of past deterministic perspectives. Viewing the relationship between nature and society as an absolute form of connection or rejecting it entirely is not a meaningful approach. Organizational sociology discussions exemplify this balance. Discussions and studies on social organizations can be discussed without resorting to either extreme methodology. In this context, new evolutionary sociology, one of the current areas of discussion, is well-suited for understanding, analyzing, and interpreting new organizations. However, evaluations regarding new evolutionary sociology will be the subject of another study, and their details are not included here.

Kaynakça

- Abrahamson, E. (2011). The iron cage: Ugly, uncool, and unfashionable. *Organization Studies*, (32)5. 615-629. <https://doi.org/10.1177/0170840611405425>
- Adorno, T. W. (2005). *Minima moralia*. O. Koçak & A. Doğukan (Çev.). Metis Yayınları.
- Adorno, T. W. & Horkheimer, M. (2014). *Aydınlanmanın diyalektiği*. N. Ülner & E. Ö. Karadoğan (Çev.). Kabcacı Yayıncılık.
- Aka, A. (2010). "Örgüt ve sosyal ağlar". F. Merter & M. Talas (Ed.) *Sosyoloji* içinde (ss. 274-285). Lisans Yayıncılık.
- Akbiyık, M. (2023). Küçük gruplar sosyolojisinin sosyolojideki yerine ilişkin bir değerlendirme. *İstanbul University Journal of Sociology*, 43(1), 98-109. <https://doi.org/10.26650/SJ.2023.43.1.0039>
- Aksu, B. (2022). Hüseyin Leblebici'nin gözünden örgüt kuramı alanının gelişimi. Ş. Özen (Der.) *Örgüt kuramı çalışmaları* içinde (s. 55-70). İmge Kitabevi.
- Barnard, C. & Andrews, K. R. (1971). *The functions of the executive*. Harvard University Press.
- Barnard, C. (1948). *Organization and management*. Harvard University Press.
- Baum, J. A. C. (1999). Organizational ecology. S. R. Cleeg & C. Hardy (Eds.), *Studying organization: Theory and method* içinde (s. 71-108). Sage Publications.
- Bekmezci, M. & Boztoprak, H. (2023). Örgüt kültürü: Kavramlar, modeller ve ölçüm araçları. Nobel Yayıncılık.
- Berger, P. & Luckmann, T. (2008). *Gerçekliğin sosyal inşası*. V. S. Ögütle (Çev.). Paradigma Yayıncılık.
- Blau, P.M. (1955). *The dynamics of bureaucracy*. University of Chicago Press.
- Blau, P. M. (1964). *Exchange and power in social life*. John Wiley & Sons.
- Blau, P. M. (1974). *On the nature of organizations*. Wiley.
- Blau, P. M. & Scott, W. R. (1962). *Formal organizations: A comparative approach*. Stanford Business Books.
- Bozkurt, V. (2014). *Endüstriyel ve post-endüstriyel dönüşüm*. Ekin Basım Yayın.
- Bozkurt, V. (2020). *Değişen dünyada sosyoloji*. Ekin Kitabevi Yayınları.
- Burrell, G. & Morgan, G. (2019). *Sociological paradigms and organisational analysis*. Routledge.
- Childe, V. G. (1994). *Toplumsal evrim*. C. Balcı (Çev.). Alan Yayıncılık.
- Childe, V. G. (2006). *Kendini yaratan insan*. F. Ofluoğlu (Çev.). Varlık Yayınları.
- Childe, V. G. (2009). *Tarihte neler oldu?*. A. Şenel & M. Tunçay (Çev.). Kırmızı Yayınları.
- Clegg, S. & Baumeler, C. (2010). Essai: From iron cages to liquid modernity in organization analysis. *Organization Studies*, (31)12. 1713-1733.
- Conley, D. & Fletcher, J. (2017). *The genome factor: What the social genomics revolution reveals about ourselves, our history, and the future*. Princeton University Press.
- Courpasson, D. (2000). Managerial strategies of domination: Power in soft bureaucracies. *Organization Studies*, (21)1. 141-161.
- Coşkun, R. (2023). 'Sevkiidare ve teşkilat'tan' 'yönetim ve organizasyon'a: Bir bilimsel disiplinin soyağacını oluşturma girişimi. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, (s. 167-186). <https://doi.org/10.18657/yonveek.1200120>
- Çil, U. (2022). Türkiye'de yönetim ve organizasyon çalışmalarının güncel görünümü. Ş. Karabulut (Der.). *Bilimsel gelişmeler ışığında yönetim ve strateji araştırmaları* içinde, (s. 93-108). Ekin Yayınevi.
- DiMaggio, P. J. & Powell, W. W. (1991). *New institutionalism in organizational analysis*. University of Chicago Press.
- Dirlik, S. (2022). Örgüt ve yönetim araştırmalarında Atlantik bölünmesi: 2009-1980 dönemi boyunca kuzey Amerika ve Avrupa araştırmalarındaki merkezi kuramsal yaklaşımların tarihsel karşılaştırılması. Ş. Özen (Der.) *Örgüt kuramı çalışmaları* içinde (s. 255-316). İmge Kitabevi.

- Dirlik, S., Özen, Ş., Erdil, S. E., Çetin, Ö., Türker, Y. & Yalçınkaya, A. (2024). *Yönetim ve örgüt araştırmalarında toplumsal bağlam*. S. Dirlik & Ş. Özen (Der.). İmge Kitabevi.
- Drucker, P. (2000). 21. yüzyıl için yönetim tartışmaları. İ. Bahçıvangil & G. Gorbun (Çev.). Epsilon Yayınları.
- Drucker, P. (1993). *The new society: The anatomy of industrial order*. Transaction Publishers.
- Drucker, P. (2011a). *Post-Capitalist society*. Routledge.
- Drucker, P. (2011b). *Technology, management and society*. Routledge.
- Ehrlich, P. R. & Raven, P. H. (1964). Butterflies and plants: A study in coevolution. *Evolution*, 18(4), 586-608. <https://doi.org/10.2307/2406212>.
- Etzioni, A. (1964). *Modern organizations*. Pearson.
- Etzioni, A. (1975). *A comparative analysis of complex organizations*. Free Press.
- Etzioni, A. (1993). *The spirit of community*. Crown Publishers.
- Fayol, H. (2005). *Genel ve endüstriyel yönetim*. M. A. Çalhoğlu (Çev.). Adres Yayınları.
- Freeman, J. & Hannan, M. T. (1983). Niche width and the dynamics of organizational populations. *American Journal of Sociology*, 88(6), 1116- 1145.
- Gabriel, Y. (2005). Glass cages and glass palaces: Images of organization in image-conscious times. *Organization* (12)1. 9-27. <https://doi.org/10.1177/1350508405048574>
- Geçimli, G. (2023). Yeni-evrimcilik ve örgütler: Endüstri sonrası döneme geçilirken örgütlenme modellerinde yaşanan değişimler. [Doktora Tezi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi]. Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Gouldner, A.W. (1954). *Patterns of industrial bureaucracy*. Free Press.
- Grothe-Hammer, M. & Kohl, S. (2020). The decline of organizational sociology? An empirical analysis of research trends in leading journals across half a century. *Current Sociology*, 68(4), 419-442. <https://doi.org/10.1177/0011392120907627>
- Hannan, M. T. & Freeman, J. (1977). The population ecology of organizations. *American Journal of Sociology*, 82(5), 929- 964.
- Hannan, M. T. & Freeman, J. (1984). Structural inertia and organizational change. *American Sociological Review*, 49(2), 149-164. <https://doi.org/10.2307/2095567>
- Hannan, M. T. & Carroll, G. R. (1992). *Dynamics of organizational populations density, legitimation, and competition*. Oxford University Press.
- Hansen, S. B. (2023). *Teknoloji felsefesi*. M. Bayrak (Çev.). Ketebe Yayınları.
- Harris, M. (1979). *Cultural materialism: The struggle for a science of culture*. Random House.
- Hopcroft, R. L. (2019). *Sociology a biosocial introduction*. Routledge.
- Horkheimer, M. (2013). *Akl tutulması*. O. Koçak (Çev.). Metis Yayınları.
- Keskin, H., Akgün, A. E. & Koçoğlu, İ. (2016). *Örgüt teorisi*. Nobel Yayıncılık.
- Kıray, M. B. (1972). *Örgütlemeyen kent*. Sosyal Bilimler Derneği Yayınları.
- Kıray, M. B. (2000). *Ereğli: Ağır sanayiden önce bir sahil kasabası*. Bağlam Yayınları.
- Lawrence, P. R. & Lorsch, J. W. (1967). Differentiation and integration in complex organizations. *Administrative Science Quarterly*, 12(1), 1-47. <https://doi.org/10.2307/2391211>
- Lewin, A. Y. & Volberda, H. W. (1999). Prolegomena on Coevolution: A framework for research on strategy and new organizational forms. *Organization Science*, 10(5), 519-534.
- Levitt, B. & March, J. G. (1995). Chester I. Barnard and the intelligence of learning. O. E. Williamson (Eds.). *Organization Theory From Chester Barnard to the Present and Beyond* içinde (s. 11-37). Oxford University Press.

- Lewontin, R. & Levins, R. (2007). *Biology under the influence: Dialectical essays on the coevolution of nature and society*. Monthly Review Press.
- Locke, R. R. (1996). *The collapse of the American management mystique*. Oxford University Press.
- Lopreato, J. & Crippen, T. (2017). *Crisis in sociology: The need for Darwin*. Routledge.
- Lovelock, J. (2000). *Gaia: A new look at life on Earth*. Oxford University Press.
- Luhmann, N. (2012). *Theory of society (I)*. R. Barrett (Çev.). Stanford University Press.
- Machlup, F. (1980). *Knowledge: Its creation, distribution and economic significance*. Volume I: Knowledge and Knowledge Production. Princeton University Press.
- Machlup, F. (1982). *Knowledge: Its creation, distribution and economic significance*, Volume II: The Branches of Learning. Princeton University Press.
- March, J. G. & Simon, H. (1993). *Organizations*. Wiley Blackwell.
- Marcuse, H. (1990). *Tek boyutlu insan*. A. Yardımlı (Çev.). İdea Yayınları.
- Maryanski, A. (1994). The pursuit of human nature in sociobiology and evolutionary sociology. *Sociological Perspectives* (37)3. 375-389. <https://doi.org/10.2307/1389502>
- Mayo, E. (2003). *The human problems of an industrial civilization*. Kenneth Thompson (Eds.). Vol. VI. Routledge.
- Meyer, J. W. & Rowan, B. (1977). Institutionalized organizations: Formal structure as myth and ceremony. *American Journal of Sociology*, 83(2). 340-363.
- Önder, Ç. & Üsdiken, B. (2015). Örgütsel ekoloji: Örgüt toplulukları ve çevresel ayıklama. S. Sargut & Ş. Özen (Der.). *Örgüt kuramları içinde* (s. 133-192). İmge Kitabevi.
- Özen, Ş. (2015). Yeni kurumsal kuram: Örgütleri çözümlemede yeni ufuklar ve yeni sorunlar. S. Sargut & Ş. Özen (Der.). *Örgüt kuramları içinde* (s. 237-330). İmge Kitabevi.
- Özen, Ş. & Önder, Ç. (2022). Türkiye’de örgütler ithal yönetim modellerini nasıl uyguluyor? Aslına sadakat ve göstermelik uygulama. Ş. Özen (Der.). *Örgüt kuramı çalışmaları içinde* (s. 345-388). İmge Kitabevi.
- Özen, Ş., Aksu, B., Arıkan, Ö. A., Bozkurt, F. G., Dirlik, S., Kor, Y. Y., Önder, Ç., Şehitoğlu Y. & Üsdiken, B. (2022). *Örgüt kuramı çalışmaları*. Ş. Özen (Der.). İmge Kitabevi.
- Perrow, C. (1967). A framework for the comparative analysis of organizations. *American Sociological Review*, 32 (2). 194-208. <https://doi.org/10.2307/2091811>
- Perrow, C. (1970). *Organizational analysis*. Wadsworth.
- Perrow, C. (1999). *Normal accidents: Living with high-risk technologies*. Princeton University Press.
- Perrow, C. (2014). *Complex organizations: A critical essay*. Echo Point Books & Media.
- Pfeffer, J. (1997). *New directions for organization theory*. Oxford University Press.
- Pfeffer, J., Salancik, G. R. & Leblebici, H. (1976). The effect of uncertainty on the use of social influence in organizational decision making. *Administrative Science Quarterly*, 21 (2). 227-245. <https://doi.org/10.2307/2392044>
- Ritzer, G. (2011). *Toplumun McDonaldlaştırılması*. Ş. S. Kaya (Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Rosenberg, A. (2015). The biological character of social theory. J. H. Turner, R. Machalek, & A. Maryanski (Eds.). *Handbook on Evolution and Society Toward an Evolutionary Social Science içinde*, (ss. 31-59). Paradigm Publishers.
- Runciman, W. G. (2009). *The theory of cultural and social selection*. Cambridge University Press.
- Sargut, A. S. & Özen, Ş. (2015). Örgüt kuramlarına genel bakış: Karşılaştırmalı bir çözümleme. A. S. Sargut & Ş. Özen (Ed.). *Örgüt kuramları içinde* (s. 11-34). İmge Kitabevi.
- Sargut, A. S., Özen, Ş., Gökşen, N. S., Oğuz, F., Önder, Ç., Üsdiken, B. & Yıldırım, E. (2015). Örgüt kuramları. A. S. Sargut & Ş. Özen (Ed.). İmge Kitabevi.

- Salancik, G. R. & Pfeffer, J. (1978). Uncertainty, secrecy, and the choice of similar others. *Social Psychology*, 41 (3). 246-255. <https://doi.org/10.2307/3033561>
- Scott, W. R. (2004). Reflections on a half-century of organizational sociology. *Annual Review of Sociology* (30). 1-21. <https://doi.org/10.1146/annurev.soc.30.012703.110644>
- Scott, W. R. & Davis, G. F. (2016). *Organizations rational, natural, and open systems*. Routledge.
- Seegerstrale, U. (2000). *Defenders of the truth: The battle for science in the sociobiology debate and beyond*. Oxford University Press.
- Selznick, P. (1948). Foundations of the theory of organization. *American Sociological Review* (13) 1. 25-35.
- Selznick, P. (1949). *TVA and the grass roots*. University of California Press.
- Selznick, P. (1984). *Leadership in administration: A sociological interpretation*. University of California Press.
- Silverman, D. (1970). *The theory of organizations*. Heinemann.
- Simon, H. (1952). Comments on the theory of organization. *American Political Science Review*, (46) 4. 1130-1139. <https://doi.org/10.2307/1952117>
- Steward, J. & Shimkin, D. B. (1961). Some mechanisms of sociocultural evolution. *Daedalus* (90) 3. 477-497.
- Sözen, H. C. & Basım, H. N. (Ed.). (2017). *Örgüt kuramları*. Beta Yayınları.
- Sunar, L. & Geçimli, G. (2023). The effects of the modern evolutionary synthesis on the new organizational paradigm. *Phil. Trans. R. Soc. A*, 381 (2256). <https://doi.org/10.1098/rsta.2023.0017>
- Şatıroğlu, A. (2000). J. L. Moreno ve dosyometri üzerine. *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Dergisi*. 111-126.
- Taylor, F. W. (2003). *Scientific management*. Kenneth Thompson (Ed.). Vol. I. Routledge.
- Thompson, J. D. (1967). *Organizations in action*. McGraw-Hill.
- Turhan, M. S. (2022). Sosyologlar ve örgütler: Türkiye’de yazılan doktora tezlerindeki eğilimlerin değerlendirilmesi. *Yönetim ve Organizasyon Araştırmaları Dergisi*, 7 (1), 23-48. <https://doi.org/10.15659/yoa.7.1.002>
- Turner, J. H. & Machalek, R. S. (2018). *The new evolutionary sociology: Recent and revitalized theoretical approaches*. Routledge.
- Tutar, H. (Ed.) (2017). *Örgüt ve yönetim sosyolojisi*. Detay Yayıncılık.
- Ünlü, O. & Akyurt, M. (2022). Bourdieu’nün yönetim ve örgüt araştırmalarında alımlanma biçimleri. *Yönetim ve Organizasyon Araştırmaları Dergisi*, 7 (2), 47-80. <https://doi.org/10.15659/yoa.8.1.003>
- Üsdiken, B. & Leblebici, H. (2001). Organization theory. N. Anderson, D. Ones, H. K. Sinangil & C. Viswsvaran (Ed.). *International handbook of work and organizational psychology Vol II* içinde, (s. 377-397). Sage Publication.
- Weber, M. (1995). *Toplumsal ve ekonomik örgütlenme kuramı*. Ö. Ozankaya (Çev.). İmge Kitabevi.
- Weber, M. (2005). *Bürokrasi ve otorite*. H. B. Akın (Çev.). Adres Yayınları.
- Weber, M. (2012). *Ekonomi ve toplum (1-2)*. L. Boyacı. (Çev.). Yarın Yayınları.
- Weber, M. (2013). *Protestan ahlaki ve kapitalizmin ruhu*. M. Köktürk (Çev.). BilgeSu Yayıncılık.
- White, L. A. (2007). *The evolution of culture: The development of civilization to the fall of Rome*. Left Coast Press.
- Winner, L. (1977). *Autonomous Technology: Technics-out-of-control as a theme in political thought*. MIT Press.
- von Bertalanffy, L. (1969). *General system theory*. George Braziller.
- Yetim, N. (2012). İş ve örgüt yazınında oryantalist eğilimler ve “diğeri”nin yüzü. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 3 (24), 209-232.
- Zencirkıran, M. (Ed.) (2018). *Örgüt sosyolojisi*. Dora Yayıncılık.

Iraq and Iran: A Poliheuristic Assessment of the Iraq-Iran War

Fatih Oğuzhan İpek

Abstract: The Iraq-Iran crisis stands as one of the most intricate conflicts in the Middle East. This study employs the poliheuristic (PH) theory to scrutinize Iraq's decision-making throughout the crisis. Utilizing Mintz's (1993, 2004) PH model, the research aims to uncover the decision-making processes and outcomes during this period by scrutinizing the major policy dimensions and options accessible to Iraq's leadership. In addition, it seeks an answer to the question of why Iraq, as a rising power in Middle Eastern politics, waged war against revolutionary Iran rather than sustaining diplomacy efforts initiated with Pehlevi Iran. The findings align with existing PH literature, revealing that Iraqi decision-makers followed a two-stage decision-making approach during the crisis. In the first stage, Iraqi leaders discarded options that could lead to losses, adhering to a non-compensatory rule. In the second stage, Iraqi President Saddam Hussein's decisions were guided by expected utility maximization.

Keywords: Iraq, Iran, Iraq-Iran War, Poliheuristic Theory

Öz: Irak-İran krizi dünyanın en karmaşık çatışmalarından biridir. Bu makale, Irak-İran krizi sırasında Irak'ın karar alma sürecini analiz etmek için poliheuristik (PH) teoriyi kullanıyor. Araştırma, Mintz'in (1993, 2004) PH modelini kullanarak, Irak liderlerinin erişebildiği başlıca politika boyutlarını ve seçeneklerini inceleyerek bu dönemdeki karar alma süreçlerini ve sonuçlarını ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Ayrıca, Ortadoğu siyasetinde yükselen bir güç olan Irak'ın, Pehlevi İrani ile başlatılan diplomasi çabalarını sürdürmek yerine neden devrim sonrası İran'a savaş açtığı sorusuna bir cevap aramaktadır. Bulgular, mevcut PH literatürüyle uyumludur ve Iraklı karar vericilerin kriz sırasında iki aşamalı bir karar alma yaklaşımı izlediğini ortaya koymaktadır. İlk aşamada, Irak liderleri telafi edici olmayan prensibine bağlı kalarak kayıplara yol açabilecek seçenekleri bir kenara bıraktılar. İkinci aşamada, beklenen fayda maksimizasyonu Irak Devlet Başkanı Saddam Hüseyin'in kararlarını yönlendirdi.

Anahtar Kelimeler: Irak, İran, Irak-İran Savaşı, Poliheuristik Teori

@ Dr., fatihoguzhanipek@gmail.com

id <https://orcid.org/0000-0002-8216-6287>

DOI: 10.12658/M0755
insan & toplum, 2025; 15(1): 78-93
insanvetoplum.org

Received: 05.06.2024
Revised: 04.09.2024
Accepted: 24.10.2024
Online First: 23.11.2024

Introduction

The Iraq-Iran war dominated international attention in the 1980s by involving great, middle, and small powers and by leading Iraq and Iran to a war of attribution. The war was costly for Iraq, raising Iraq's external debt from around \$2.5 billion at the beginning of the war to over \$50 billion at the end (Marr, 2012, pp. 202–203). This situation in Iraq necessitates an analysis of how Iraqi leadership positions evolved, bringing about Iraq's attack on Iran in 1979. The first question I answer in this article is: What were the major policy dimensions and options accessible to Iraq's leadership during the crisis between Iraq and Iran? The second question is why Iraq, a rising power in Middle East politics, waged war against Iran rather than sustaining diplomacy efforts initiated with Pehlevi Iran. The assumptions of the poliheuristic (PH) theory offer a clear explanation of these two questions.

The 1970s marked a significant turning point in the Middle Eastern regional order. The 1973 Arab-Israeli War, one of the crucial events, led Arab OPEC members to impose an embargo against the United States (US) in retaliation for its support for the Israeli military and to gain influence in post-war negotiations. With the soaring oil prices, Iraq emerged as a regional power with some military and financial weight. However, Iraq's economy became dependent on oil revenues: while the share of oil revenues was 30 percent of its gross domestic product in 1970, it jumped around 60 percent before the Iran-Iraq war (World Bank, 1993, pp. 90-91).

The Ba'ath Party, which rose to power in 1968, used these oil revenues to strengthen its position in Iraqi domestic politics and increase its leverage in Middle East politics. To ensure national interests, the Ba'athist leaders also sought an alliance with a Great Power and friendly relations with neighbors. For ideological reasons, the Ba'ath political circles initially chose the Soviet Union as Iraq's ally rather than a Western power. Furthermore, Iraq has begun to distinguish economic and political objectives in its relations with the US since the Soviet Union followed a détente policy with the US (Khadduri, 1978, pp. 174–175). On the other hand, independent economic power, thanks to oil revenues, opened the possibility of Iraq's escape from the binary opposites of the Cold War. Iraqi President Saddam Hussein regarded Egypt's pursuit of negotiations with Israel during 1978 as an opportunity to assert Iraq's role as a potential leader of the Arab world, resulting in the Iraqi government's calling of the Baghdad Summit in November 1978. Iraq's ambition for regional supremacy peaked using military force against Iran (Tripp, 2003, p. 208).

Although there are several studies on the Iraq-Iran war in the context of Iraqi foreign policy, there is little focus on the decision-making process of Iraqi President Saddam Hussein. Scholars make two predominant arguments for Iraq's invasion of

Iran in September 1980. One argument is that Saddam struck Iran for geopolitical gains. Another is that Saddam saw war as a means to neutralize the promoting effect of the Islamic revolution on Iraq's restless Shi'a majority. Some scholars have been content with one factor or the other,¹ while others have ascribed both motivations to Saddam's decision to invade Iran.² A recent study accounts for Saddam's decision to attack Iran in connection with neoclassical realism theory (İpek, 2023).

The PH theory has mainly been applied to the analysis of decisions by US presidents: Eisenhower's decision not to use force in Vietnam in 1954, Eisenhower's decision regarding Guatemala in 1954, Kennedy's approval of the Bay of Pigs operation in 1961, Johnson's de-escalation of the US engagement in Vietnam, Reagan's decision regarding Grenada in 1983, Bush's decision regarding Iraq in 1991, and Clinton's decision regarding Kosovo (DeRouen, 2003; Taylor-Robinson et al., 2003; DeRouen, 2001; Redd, 2000; Dougherty, 2013). Additionally, the theory has been used to analyze decisions by leaders in the democratic and non-democratic polity: Pakistan's Decision to Test the Bomb, Arafat and Sharon's policy alternatives and dimensions during the intifada, decision-making in Iran's foreign policy, introduction of non-compensatory principle to coalition formulation in Israel, and Türkiye's decisions over the Cyprus crisis (Mintz, 2005, p. 95; James & Zhang, 2004; Mintz, 2004; Astorino-Courtois et al., 2000; Sathasivam, 2003; Mintz & Mishal, 2003; Maleki, 2002; Clare, 2003; Mintz, 1995; Özdamar & Erciyas, 2020). Against the backdrop of the literature, the PH theory is one of the theoretical approaches to shed light on Iraqi President Saddam Hussein's decision-making environment related to the Iran-Iraq crisis.

This article will contribute to the literature by investigating the Iraqi leader's decision-making processes in the Iraq-Iran crisis. The subsequent sections explore the literature on Iraq's war decision on Iran, a discussion of the PH theory, and an analysis of Iraqi leader Saddam Hussein's decision during the Iraq-Iran crisis from the perspective of the PH theory. The concluding section discusses the importance of the analysis for Iraqi foreign policy studies by laying bare limitations and future research directions.

Poliheuristic Decision Model

- 1 For accounts that underline the geopolitical gain, see (Makiya, 1998, pp. 262-276; Marr, 2012, pp. 180-182; Parasiliti, 2003). For those that stress domestic threat to Iraq, see (Cleveland & Bunton, 2013, pp. 405-406; F. G. Gause, 2002, pp. 63-69; G. Gause, 2010, pp. 63-64; Karsh, 1990).
- 2 For example, see (Bakhash, 2004, pp. 21-22; Brands, 2011; Cordesman & Wagner, 1990, pp. 31-33; Ramazani, 1988, pp. 62-69; Workman, 1994).

Despite the rational choice school's assumption that decision-makers are rational, scholars seek alternative theories because policymakers pursue "irrational" policies (Below, 2008, p. 3). Although rational choice focuses on decision-maker choices, and cognitive psychology focuses on processes and beliefs, the PH theory builds a bridge between the two schools (Özdamar & Erciyas, 2020, p. 459). The theory's characteristics, such as dimension-based and non-compensatory, distinguish it from other theories (expected utility theory, cybernetic theory, and prospect theory) (Mintz, 2004, p. 7; Mintz & DeRouen Jr, 2010, p. 80). The PH theory suggests that foreign policy decisions are frequently based on eliminating unfavorable alternatives based on at least one criterion (Mintz, 1993, p. 596). While the expected utility and the cybernetic models use compensatory decision-making strategies, the PH theory uses a non-compensatory strategy as a search pattern (Mintz, 1993, p. 596). The PH theory stretches beyond "rational actor" or "bureaucratic politics" models to predict foreign policy decisions.

The PH theory examines why decision-makers make these decisions and how they make them (Mintz, 2004, p. 7). The primary of the theory is that decision-makers use a mixture of decision strategies when making decisions (Mintz, 2016, p. 101). The theory posits that decision-making is a two-stage process. In the first stage, policymakers adopt the "non-compensatory" decision-making strategies by considering various aspects of the issue and eliminating unacceptable policy alternatives that are in a critical dimension. In the second stage, policymakers adopt a more rational approach and select an alternative from the subset of remaining alternatives while maximizing benefits and minimizing risks. During the first stage, leaders tend to focus most on the "political dimension." Each political actor is primarily concerned with remaining in power (Patrick and Zhang, 2005, p.35).

The PH theory assumes that domestic politics is "the essence of the decision." Politicians value success and failure in political terms. Leaders consider policy alternatives to remain in power (Mintz, 2016, p. 101; Kinne, 2005, p. 118). This premise is significant for many Middle East and North Africa states. To choose a policy alternative, the model defines a key dimension(s), and the alternatives are rated according to their total scores. The non-compensatory decision process alludes that there is no "substitution effect" between dimensions (Dacey and Carlson, 2004, p. 40). The non-compensatory choices will remove any decision that would endanger the leader's political survival (Özdamar & Erciyas, 2020, pp. 459–460). Due to time constraints and the complexity of the decision environment, decision-makers rely on cognitive heuristics to filter out unacceptable policy options, comparing policy options in several dimensions during international crises (James & Zhang, 2005, 35; Ye, 2007, p. 319).

While constructing the model, the researcher needs to define the policy alternatives available to the leader, the dimensions that will be used to evaluate the matrix, the implications of each dimension, the ratings for each option in each dimension, and the total weight of each dimension (Brulé, 2005, p. 102). Political, economic, military, and diplomatic dimensions appear important in decision matrices. Therefore, the first stage of decision-making eliminates policy alternatives in terms of key dimension(s). Cognitive political heuristics are also important in the first stage of decision-making. Decision-makers reduce the set of alternatives while using cognitive shortcuts (Mintz & DeRouen Jr, 2010, p. 78). In the second stage of the decision, decision-makers turn to the rational approach to opt for the remaining policy alternatives (Below, 2008, p. 4). In evaluating the alternatives, irrespective of nationality or ideology, every leader makes non-compensatory choices to streamline the decision-making process (Brulé, 2005, 100). In this context, the case analysis below showcases that the Ba'ath ideology had no dramatic effect on Saddam's evaluation of the policy alternatives regarding Iran.

How do we measure the above-noted assumptions? A high score on one dimension (e.g., military) can compensate for a low score on another dimension (e.g., political) when a political leader makes a decision based on the overall score. Nonetheless, compensatory strategy seldom captures the cognitive processes involved in decision-making. In the non-compensatory decision-making model, when a certain alternative is unacceptable in a given dimension, a high score in another cannot compensate for it. That is why the alternative is eliminated. For instance, political leaders review alternatives, consider a political dimension, and reject all alternatives that may damage them politically. Then, they move to a substantive dimension and reject alternatives that are low on this dimension.

Against the backdrop, an alternative that damages the leader's political prospects is rejected before evaluating the score on the other dimension(s). The remaining options are evaluated depending on how they score on a substantive dimension (e.g., economic, strategic, diplomatic, etc.). There are often at least two distinct dimensions (sets of calculations) nested in the calculus of political leaders' decision-making (Mintz 1993, 597–602). It is important to analyze the hierarchy and order in which dimensions and/or alternatives play a role in decision-making calculus (Mintz 1993, 602). The hierarchy of information and the order in which it was processed are significant for understanding the decision. It is, therefore, crucial to examine the order and hierarchy of dimensions and alternatives in decision-making calculus (Mintz, 1993, pp. 597-602).

As an example of the non-compensatory decision rule, the decision of the United States to attack Iraq was a result of the non-compensatory decision rule. Mintz showed

that the domestic political economy served as a crucial dimension in the calculus of the decision to use force against Iraq. Mintz concluded that the US president eliminated two policy alternatives, the withdrawal and the containment, because it would have hurt him in both the military and political dimensions. However, Mintz's analysis did not clearly distinguish between the first and second stages of decision-making (Mintz, 1993, pp. 605-614). Instead, I base the case analysis on selected books, chapters, and articles on the Iran-Iraq war and the Iraqi foreign policy, as well as the Middle Eastern regional system. Additionally, I use secondary sources based on primary sources to uncover the decision-making processes of the Iraqi leadership.

The Domestic Decision-Making Environment of the Saddam Hussein Regime

Two weeks after the July 17 coup in 1968, the Ba'ath Party consolidated its position on the Revolutionary Command Council (RCC), the new fulcrum of power (Batatu, 1978, p. 1088), and constructed a totalitarian state that held a monopoly on institutions of violence (Holden, 2012, p. 212). The formal publication of a new constitution brought a strong hold on the country's executive and legislative organs. The constitution bestowed dominant power on the RCC, including the authority to declare war and conclude peace. The RCC controlled and eliminated opposition within the government, the military, and society (Al-Marashi & Salama, 2008, p. 112; Perlmutter, 1977, p. 136). As the head of the RCC, the president had the authority to appoint, promote, and dismiss judiciary, civil, and military personnel (Marr, 2012, p. 141).

Hasan Bakr and Saddam Hussein supported the "Iraq First" policy, which prioritized the country's unity, regime stability, and economic independence over everything else (Belmonte, 2012, p. 872). Bakr presented the regime with a paternal face, while Hussein, careful not to challenge Bakr's leadership, took the blame for removing Bakr's rivals. President Bakr permitted Hussein to establish an independent power base in the security services (Kelidar, 1975, p. 9). The process in which Hussein became the principal decision-maker in the fields of both domestic politics and foreign policy formulation was a cumulative one (Abdelsalam, 1984, p. 113). In order to ensure regime survival, the Ba'ath rule set to remove the military from decision-making positions at the time the regime was faced with internal pressures from the military, the Communist Party, the Kurdish and Shiite groups, and external challenges from Iran (Marr, 2012, p. 139). The years from 1968 through 1973 lasted with waves of secret arrests of Communists and left-wing Baathists. In June 1973, when President Bakr was in Eastern Europe concluding a series of economic and cultural agreements, Nazem Kazzar, the Director General of Public Security,

reportedly intended to remove the Ba'ath rule. The coup attempt guaranteed that the military was ultimately excluded from top-policy-making positions in the government (Belmonte, 2012, pp. 858-859).

With the elimination of key military and civilian competition from 1974 through 1977, the domestic balance of political power in Iraq turned out overwhelmingly to the Ba'ath Party. The influence competition between Bakr and Hussein shifted on behalf of the latter. Bakr retired from politics, and Hussein became the primary decision-maker (Marr, 2012, pp. 149–150). There were three main opposing groups: the Kurds, particularly the Barzani faction, the Iraqi Communists, and Shi'i Islamist groups, especially the Da'wa Party of Baqir al-Sadr. The Kurds challenged the internal security and stability of successive governments of Iraq (Marr, 2012, p. 169; McDowall, 2000, p. 343). The Barzani faction maintained its relations with Israel by receiving Israeli aid in return for distracting and undermining the Ba'ath in the June 1967 war (McDowall, 2000, p. 331). Therefore, the Ba'athist political circles viewed Barzani as an American "agent" (Khadduri, 1978, pp. 173–174).

Indeed, Iraq's foreign policy served the regime's efforts to control regime rivals by aiming to neutralize political threats from them (Stein, 2021, pp. 104–105). The Soviets' insistence on Iraqi communists participating in the Iraqi government paved the way for a political alliance with them due to Iraq's reliance on Soviet technology and military support (Belmonte, 2012, p. 870). The Communists sided with the ruling Ba'ath government when relations between Kurds and the central government deteriorated in 1972 and 1973 (Smolansky & Smolansky, 1991, pp. 16–17). However, hostility between the Iraq Communist Party (ICP) and the Ba'ath Party recurred in 1978, when Iraqi purchases of military equipment from Western countries were criticized by the ICP, as was its soft attitude towards the Camp David Accords (Smolansky & Smolansky, 1991, p. 131; CIA, 1984, pp. 3-4). By 1978, the Iraqi government charged the communists with "subservience to Moscow." The ICP leadership fled to other countries abroad, and the ICP was driven underground by mid-1979 (Aburish, 2001, pp. 123–124; Tripp, 2003, p. 192).

By the late 1970s, the Shi'a succeeded the Kurds as the primary concern of the Saddam Hussein regime. The Shi'ite groups did not pose a severe threat to the central authority in Baghdad until Ba'athist secularism deepened Shi'ite hostility in the mid-1970s. The most severe Shi'ite disturbance in Iraq became the bloody incidents in the Shi'ite holy cities of al-Najaf and Karbala that occurred in February 1977 (Abdelsalam, 1984, p. 66). The Saddam regime suppressed Shi'i scholars, culminating in the Shi'ite leader Muhammad Bakir al-Sadr's execution due to his fatwa forbidding Muslims from joining the Ba'ath Party. These moves were accompanied

by continued deportations of Shi'i Iraqis beginning in 1980 (Marr, 2012, p. 195; Chubin & Tripp, 1988, p. 101; Nelson, 2018, p. 252).

Iran-Iraq Crisis

Iraq's most significant challenge came from Iran. In February 1969, Iran demanded that the border between the two countries be drawn along the *Thalweg*, the deep-water channel in the middle of the river since Iraq had not met its 1937 obligations. Iraq rejected it, and the two countries backed their dissidents (Marr, 2012, p. 145). Iraq's main rival in the Persian Gulf, Iran, was disturbed by the 1972 Iraqi-Soviet treaty and proclaimed its disagreements with the Iraqi regime in terms of its essential role in the US-led security system in the Middle East. The Iraqi-Soviet treaty led to American support for Barzani and the KDP from 1972 at a time when armed clashes between the government and Kurdish forces broke out almost immediately after the negotiations continued (Mufti, 1996, pp. 205–206; Tripp, 2007, p. 203). The direct and indirect assistance of the US to the Kurdish groups, upon request of the Shah of Iran, provided Iran with an instrument of exerting pressure on Iraq (Belmonte, 2012, p. 605).

Ultimately, the USRR's unwillingness to help Iraq and Iran's military primacy as a result of the flow of US arms to Iran because of the two Gulf pillars of US policy caused a stalemate in Iraq-Iran ties in 1975 (Acharya, 1989, p. 29; Marr, 2012, p. 144). The Iraqi leadership was obliged to make several concessions to Iran, as embodied in the Algiers Accord of 1975 (Tripp, 2003, pp. 205–206). In return, Iran pledged to stop backing Baghdad's Kurdish opponents in return for Iraqi acceptance of Iranian territorial demands along the Shatt al-Arab, including Iraq's abandonment of its claim to Iran's province of Khuzistan (F. G. Gause, 2002, p. 49; Tahiri, 2007, p. 113). This agreement resolved the Shat'ul Arab waterway issue in favor of Iran. The agreement gave Iran shipping rights on the waterway and expanded Iranian territory (Marr, 2012, pp. 46–48, 150–154).

The First Stage of Decision-Making

In the first stage, “diplomatic efforts” were the most favorable option for the Iraqi leader. After engaging in the “diplomatic” ways of solving problems with Shah's Iran, the Saddam regime eliminated the “diplomatic” dimension, which did not satisfy his regime's interests. After evaluating the available options, the article argues that Saddam's regime dismissed “do nothing” as a policy alternative. In the first place, the temporary settlement of the Kurdish problem following the Algiers agreement with the Shah and warming relations with the West decreased Ba'ath's need for

Communist support. In fact, Saddam was uncomfortable with the Communists seeking a place for a communist party in Iraq. Iraq never became a client state in its relations with the Soviet Union as the Iraqi Ba'ath leadership tried to follow an independent course in foreign policy (Aburish, 2001, pp. 123–124; Fukuyama, 1980, p. V). Soviet-Iraqi relations cooled partly because Iraq pursued closer ties with Saudi Arabia and cultivated military and economic relations with the West and partly because Iraq was dissatisfied with the poor quality of Soviet goods. Iraq also barred Soviet planes from overflying Iraqi territory during Moscow's intervention in the Horn of Africa in 1978 (Marr, 2012, p. 146; Walt, 1990, p. 141). Last but not least, President Saddam Hussein denounced the USSR for its failure either to restrain Iran in its assistance to the Kurds or to present Baghdad with adequate ammunition to defeat the Kurds overwhelmingly (Marr, 2012, pp. 153–154; McDowall, 2000, pp. 38–39, 330).

In the second place, Iraq reduced its dependence on the Soviet Union and diversified its sources of arms purchases by benefiting from its oil income. Accordingly, President Saddam Hussein made a trip to France in September 1975 in order to diversify the sources of Iraq's military and industrial purchases (Mufti, 1996, pp. 205–206). The two countries signed contracts worth around \$4 billion for agricultural projects and steel plants. France agreed to provide Iraq with scientific and technical assistance in improving an Iraqi nuclear energy program (Smolansky & Smolansky, 1991, p. 24; CIA, 1984, p. 9). While Iraq sought military supplies from France, Italy, and even the US, the Soviet share of its imports decreased from 95 percent in 1972 to 63 percent in 1979 (Dawisha, 1980, pp. 136–137). Saddam's crackdown on the Communists in 1977 and expulsion of Khomeini, the man threatening the pro-West Shah, earned him credit in Western capitals (Aburish, 2001, p. 163). Diversifying major trading partners gave Saddam increasing economic independence to ensure the autonomy of the Iraqi political system under his own direction (Chubin & Tripp, 1988, pp. 200–215). Iraq did not occupy a central place in American Gulf policy before 1979. The Iranian revolution, however, undermined the US's twin pillar strategy. The American hegemonic position in the Gulf required Iran's containment and maintaining a regional balance of power. The survival of the Iraqi regime, thus, became a foremost American priority until George W. Bush. The US came to support Iraq in protecting the Gulf countries against Iran (Hurst, 2009, p. 84).

The Second Stage of Decision-Making

President Saddam eliminated the “do nothing” and “diplomatic efforts” options in the first stage and had one remaining policy choice: military intervention. I begin an evaluation of the Saddam regime's foreign policy reformulation and threats to

the survival of the regime. Following the Camp David Accords between Egypt and Israel, which pushed Iraq into the mainstream of Arab politics, Iraq led the radical anti-Sadat front and put the Saudis under pressure to join this front (Helms, 1984, p. 185). Saddam cooperated with Saudi Arabia and Jordan with a view to sustaining Iraq's position in the Arab world and the Persian Gulf and balancing the increasing threat from Khomeini's Iran. In other words, the transnational implications of the Iranian revolution left the strategic vacuum to be filled by Iraq, the protector of the smaller Arab Gulf States against the Iranian threat (Dawisha, 1980, p. 145; Walt, 1990, p. 145). In this context, Saddam Hussein took steps to mend fences with Jordan and signed a series of agreements ensuring the expansion of the Aqaba port and the improvement of the road system between Amman and Baghdad (Marr, 2012, p. 166). Besides, Iraq signed an internal security agreement with Saudi Arabia in February 1979. Consequently, Iraq considered gaining over the Arab Gulf countries, the international community, and the Great Powers about the humbling of the Iranian government (G. Gause, 2010, p. 50; Tripp, 2007, p. 243).

There was growing discontent within the Ba'ath Party, especially its national (pan-Arab) leadership, over Saddam's rapprochement with the West and conservative Arabs. A failed coup plot against Saddam's regime by senior members of the Ba'ath Party helped Saddam consolidate his power through a complete purge of the armed forces and the Ba'ath Party in the summer of 1979. A 250-member National Assembly elected by some 7 million Iraqis will no longer intervene in defense and internal security (Mufti, 1996, p. 217). The Shi'ite groups did not pose a serious threat to the central authority in Baghdad until Ba'athist secularism deepened Shi'ite hostility in the mid-1970s. The most serious Shi'ite disturbance in Iraq became the bloody incidents in the Shi'ite holy cities of al-Najaf and Karbala that occurred in February 1977. Baghdad endeavored to circumscribe the power of Shi'ite *mullahs* by controlling their corporate revenues. In doing so, responsibility for the upkeep of Shi'ite shrines and tombs was transferred from the *ulama* to the government (Abdelsalam, 1984, p. 66).

The Iranian Revolution in February 1979 had a profound effect on the internal development of neighboring countries, mostly Iraq. In the first days of the revolution, Baghdad sought to engage with the new Iranian government following its withdrawal from the Western-aligned Central Treaty Organization, inviting its leader to visit Iraq to improve bilateral relations (Khadduri, 1988, p. 81; Ramazani, 1988, p. 58). In Saddam's view, "Islamic Iran" posed a greater threat to his regime than Israel since Iran had an ideological weapon able to annihilate Iraq as both a political system and a nation-state (Jabar, 2003, p. 226). The Iraqi leadership initially distinguished

between the Bazargan government and clerical forces in Iran. However, the two states did not forge a burgeoning tie, as the Bazargan government could not contain the clerical forces who outmaneuvered Iran (Nelson, 2018, p. 252).

From June 1979, relations between the two states deteriorated, especially after the Bazargan government resigned in November 1979 on the Iranian side and Hussein's rise to the Presidency on the Iraqi side. The new Iranian leadership began Arabic-language radio broadcasts into Iraq, forcing Iraqis to topple Saddam Hussein. As part of its anti-Baathist campaign, Iran maintained support for the Iraqi Kurds and supported the Iraqi Shi'ite social movements, which changed from clandestine to open political struggle (Chubin & Tripp, 1988, pp. 105–106). At this point, Mufti writes, "Dealing with the Kurds and the Shi'a meant dealing with an increasingly aggressive Iran, and he [President Saddam] began shoring up his alliances in preparation for the coming battle" (Mufti, 1996, p. 214).

Iranian dominance in the 1970s characterized the Iran-Iraq competition. Iraq strived to destabilize Iran by using Iranian opposition to overthrow the regime from the inside (Henderson, 1991, pp. 104–105; Nelson, 2018, p. 248). In 1980, pro-Shah forces attempted two coups, both of which were unsuccessful, marking a turning point for Iraq to take the initiative itself (Marr, 2012, p. 181; Hiro, 1991, p. 36). On the other hand, there was an assassination attempt on then-deputy Prime Minister Tariq 'Aziz, a plot Iraq considered Iran's hand in (Nelson, 2018, p. 248). At any rate, Saddam had the perception about the weakening of Iran in conventional power terms owing to a purge of the armed forces in Iran during the revolutionary chaos (G. Gause, 2010, pp. 58–59). Nevertheless, the Iranian leader Khomeini had the power to call the Shi'ites in Iraq and the Gulf to revolt against their rulers (Dawisha, 1980, p. 146).

The Iran-Iraq Crisis Decision

In the second stage, the Saddam regime evaluated the remaining policy alternatives according to their expected consequences. Using the decision matrix, I show that the most favorable decision overall became "military intervention." Under the diplomatic dimension, "diplomatic efforts" emerged as the most favorable option. Solving the question by peaceful methods ranked higher than other alternatives since this option would not cause a war between Iraq and Iran. Thus, this option would ease the pressure from third parties, especially the US and the USSR. However, the US public was preoccupied with issues such as the Iran hostage crisis and the implications of the Soviet invasion of Afghanistan (Brands, 2012, p. 319). The rising power of Iran prompted Iraq to seek support from the Soviet Union, and security ties expanded

rapidly. Iraq's intention to invade Iran could lead to a temporary stoppage of arms deliveries from the USSR, yet Iraq's diversification policy would figure out this standoff. As noted earlier, the USSR replaced the US and France in arms supplies (Sluglett, 2016, p. 63; Walt, 1990, p. 124).

Under the political dimension, the "military intervention" option ranked, as the best choice as the Iraqi leadership had been expecting some action for years because the dissidents of the Saddam regime were receiving much-needed support from Iran. For instance, when Baghdad and Damascus agreed to cease backing each other's opposition forces, the Kurds compensated for the loss of Syrian aid by turning to Tehran (Mufti, 1996, pp. 209–214). Politically, not focusing on the "Iranian revolution" would have set off Iraq's uneasy Shi'ite bloc to revolt against the Saddam regime (Tripp, 2007, p. 244). Under the military dimension, the "military intervention" option scored as the best policy alternative. In Hussein's mind, three opportunities could be realized: to reverse the 1975 decision on the Shatt al-Arab, to end the threat of revolutionary Iran by toppling the regime, and to control the Arab population of Khuzistan, the Iranian territory, which spells to constitute a new political entity at the head of the Gulf (Marr, 2012, p. 181). Table 1 summarizes Saddam's decision matrix.

Table 1				
<i>President Saddam's decision matrix during the Iran-Iraq crisis</i>				
Dimensions				
Policy Options	Diplomatic	Political	Military	Total (Average)
Military Intervention	3	4	2	9 (3)
Diplomatic Efforts	4	2	-	6 (2)
Do nothing	1	1	-	2 (0,6)

Conclusion

This study analyzed Iraqi leader Saddam Hussein's decision-making process during the crisis between Iraq and Iran by employing Mintz's PH decision-making model. It contributes to the decision-making and Iraqi foreign policy literature. First, the study supports that the Iraqi leader's decision during the Iraq-Iran crisis coincides with the PH theory's expectations of a two-stage decision-making process. In the Iran-Iraq crisis case, the Iraqi leader, Saddam Hussein, eliminated the options that appeared too costly to pursue. After eliminating non-compensatory options, the Iraqi leader engaged in a "rational" calculation, weighing the pros and cons of different

alternatives, and engaged in the action he thought would yield the highest rewards. The expected utility operated in the second stage, in which the most important key dimensions were systemic and domestic politics. Table 1 summarizes Saddam's decision matrix. In evaluating the alternatives, irrespective of nationality or ideology, President Saddam Hussein makes non-compensatory choices to streamline the decision-making process. Ba'ath ideology, thus, did not affect Saddam's decision to go to war with Iran.

Second, this study shows interesting results regarding Iraqi foreign policy studies. Iraq's foreign policy was far from being autonomous during the 1960s, yet it set out to be a regional leader in the 1970s by virtue of its huge oil resources, particularly during the talks between Egypt and Israel. The US and Iran acted as a constraining factor on Iraq's foreign policy, like on other regional countries. During the 1970s, the direct and indirect assistance of the US to the Kurdish groups, upon request of Pehlevi Iran, provided Iran with an instrument of exerting pressure on Iraq (Belmonte, 2012, p. 605). On the other hand, the burgeoning relationship with the USSR did not bear fruit for Iraq's supremacy over Iran. By 1975, Iran's military primacy over Iraq led the latter to reach a deadlock (Marr, 2012, pp. 153–154). Pehlevi Iran was able to bring Iraq to the line it favored. Therefore, Iraq acted alone in the face of Pehlevi Iran. Once the Pehlevi regime was overthrown, Iraqi leader Saddam Hussein minded that the new regime in Iran that was isolated in the international system would be fragmented if Iraq went to war to keep the revolution's sweeping effect away from the Iraqi Shi'ite groups in Iraq. As the PH analysis suggests, diplomatic efforts by Iraq reveal that the diplomatic dimension is a major factor in leaders' decisions.

Finally, Iraq has been deeply concerned about sub-systemic developments. The Iraqi leader believes that his country is losing territory and power to Iran. The "Iranian revolution" left a power vacuum in Iran, with purges of the Iranian army, and Iraqi President Saddam believed that disarray would bring Islamic Iran to its knees. He aimed to put an end not only to the Shiite challenge but also to the Kurdish one. I argue that strategic calculations related to the balance of power in the region played into Saddam's decision to use force. I conclude that sub-systemic and domestic factors, as constraining influences on Iraq's behavior, were sources of the Iraqi leader's decision-making. The study has limitations that confine his case study to the Iraqi context, rather than the broader Middle Eastern countries. Scholars can employ the PH theory to conduct further comparative research on Arab countries' decisions on the Arab-Israeli wars.

References

- Abdelsalam, E. A. (1984). *Pan-Arabism and Charismatic Leadership: A Study of Iraq's Foreign Policy Behavior Towards the Arab Region: 1968-1982* [Doctoral dissertation, Northwestern University].
- Acharya, S. K. (2001). *Saddam Hussein: The politics of Revenge*. Bloomsbury.
- Acharya, A. (1989). *U.S. Military Strategy in the Gulf*. Routledge.
- Al-Marashi, I., & Salama, S. (2008). *Iraq's Armed Forces*. Routledge.
- Astorino-Courtois, A., & Trusty, B. (2000). Degrees of Difficulty: The Effect of Israeli Policy Shifts on Syrian Peace Decisions. *Journal of Conflict Resolution*, 44(3), 359-377. <https://doi.org/10.1177/0022002700044003004>
- Bakhash, S. (2004). The Troubled Relationship: Iran and Iraq, 1930–1980. In L. G. Potter & G. G. Sick (Eds.), *Iran, Iraq, and the Legacies of War* (pp. 11-27). Palgrave Macmillan.
- Batatu, H. (1978). *The Old Social Classes and the Revolutionary Movements of Iraq*. Princeton University Press.
- Belmonte, M. L. (2012). Foreign Relations of the United States, Iran; Iraq, 1973–1976. 1969–1976, Volume XXVII. <https://static.history.state.gov/frus/frus1969-76v27/pdf/frus1969-76v27.pdf>.
- Below, A. (2008). US Presidential Decisions On Ozone Depletion And Climate Change: A Foreign Policy Analysis. *Foreign Policy Analysis* 4(1), 1-20. <https://doi.org/10.1111/j.1743-8594.2007.00055.x>
- Brands, H. (2011). Why Did Saddam Invade Iran? New Evidence on Motives, Complexity, and the Israel Factor. *The Journal of Military History*, 75(3), 861–885.
- Brands, H. (2012). Saddam Hussein, The United States, And The Invasion Of Iran: Was There A Green Light? *Cold War History*, 12(2), 319–343.
- Brulé, D. J. (2005). Explaining and Forecasting Leaders' Decisions: A Poliheuristic Analysis of the Iran Hostage Rescue Decision. *International Studies Perspectives* 6(1), 99-113.
- Chubin, S., & Tripp, C. (1988). *Iran and Iraq at War*. Westview Press.
- Cleveland, W. L., & Bunton, M. P. (2013). *A History of the Modern Middle East*. Westview Press.
- Clare, J. (February 2003). *Loss Aversion and Patterns of Israeli-Palestinian Interactions: A Noncompensatory Perspective* [Conference Session]. The International Studies Association, Portland, OR, United States.
- CIA. (1984). *Iran-Iraq: Buying Weapons for War*. Director of Intelligence, United States. <https://www.cia.gov/readingroom/docs/CIA-RDP85T00283R000500120005-5.pdf>
- Cordesman, A. H., & Wagner, A. R. (1990). *The Lessons of Modern War: The Iran-Iraq War*. Westview Press.
- Dawisha, A. (1980). Iraq: The West's Opportunity. *Foreign Policy*, 41, 134–153. <https://doi.org/10.2307/1148177>
- Dacey, R., & Carlson, L. J. (2004). Traditional decision analysis and the poliheuristic theory of foreign policy decision making. *Journal of conflict resolution* 48(1), 38-55.
- DeRouen, K. (2003). The Decision Not to Use Force at Dien Bien Phu: A Poliheuristic Perspective. In A. Mintz (Eds.), *Integrating Cognitive and Rational Theories of Foreign Policy Decision Making: The Polyheuristic Theory of Decision* (pp. 11-28), Palgrave Macmillan.
- DeRouen, K. 2001. *Politics, Economics, and Presidential Use of Force Decision Making*. Edwin Mellen Press.
- Dougherty, K. (2013). *Military Decision-Making Processes: Case Studies Involving the Preparation, Commitment, Application and Withdrawal of Force*. McFarland.
- Fukuyama, F. (1980). *The Soviet Union and Iraq*. RAND Corporation.
- Gause, F. G. (2002). Iraq's Decisions to Go to War, 1980 and 1990. *Middle East Journal*, 56(1), 47–70.
- Gause, G. (2010). *The International Relations of the Persian Gulf*. Cambridge University Press.

- Helms, C. M. (1984). *Iraq: Eastern Flank of the Arab World*. The Brookings Institution.
- Henderson, S. (1991). *Instant Empire: Saddam Hussein's Ambition for Iraq*. Mercury House.
- Holden, S. E. (2012). *A Documentary History of Modern Iraq*. Glatfelter Natures Book.
- Hiro, D. (1991). *The Longest War: The Iran-Iraq Military Conflict*. Routledge.
- Hurst, S. (2009). *The United States and Iraq Since 1979: Hegemony, Oil and War*. Edinburgh University Press.
- İpek, F. O. (2023). *The Impact of Domestic Actors on Iraq's Foreign Policy Formulation: Structural Autonomy, Foreign Policy Coalition, and Domestic Balance of Political Power* [Doctoral Dissertation, Sakarya University].
- Jabar, F. A. (2003). *The Shi'ite Movement in Iraq*. Saqi.
- James, P., & Zhang, E. (2005). Chinese choices: A poliheuristic analysis of foreign policy crises, 1950–1996. *Foreign Policy Analysis*, 1(1), 31-54.
- Karsh, E. (1990). Geopolitical Determinism: The Origins of the Iran-Iraq War. *Middle East Journal*, 44(2), 256–268.
- Kelidar, A. (1975). *Iraq: The Search for Stability*. Institute for the Study of Conflict.
- Khadduri, M. (1978). *Socialist Iraq*. The Middle East Institute.
- Khadduri, M. (1988). *The Gulf War: The Origins and Implications of the Iraq-Iran Conflict*. Oxford University Press.
- Kinne, B. J. (2005). Decision making in autocratic regimes: A poliheuristic perspective. *International Studies Perspectives* 6(1), 114-128.
- Makiya, K. (1998). *Republic of Fear: The Politics of Modern Iraq*. University of California Press.
- Marr, P. (2012). *The Modern History of Iraq*. Westview Press.
- Maleki, A. (2002). Decision Making in Iran's Foreign Policy: A Heuristic Approach. *Journal of Social Affairs* 73, 39–53.
- McDowall, D. (2000). *A Modern History of the Kurds*. I.B. Tauris.
- Mintz, A. (1993). The Decision to Attack Iraq: A Noncompensatory Theory of Decision Making. *Journal of Conflict Resolution*, 34(4), 595–613.
- Mintz, A. (1995). The 'Noncompensatory Principle' of Coalition Formation. *Journal of Theoretical Politics* 7.
- Mintz, A. & Mishal, S. (February 2003). Decision matrixes and outcomes: Explaining Arafat and Sharon's policy alternatives and dimensions during the intifada [Conference Session]. The Gilman Conference on New Directions in International Relations. New Haven, CT, United States.
- Mintz, A. (2004). How Do Leaders Make Decisions? A Polyheuristic Perspective. *Journal of Conflict Resolution*, 48(1), 3–13.
- Mintz, A. (2005). Applied Decision Analysis: Utilizing Poliheuristic Theory to Explain and Predict Foreign Policy and National Security Decisions. *International Studies Perspectives*, 6(1).
- Mintz, A. (2016). Integrating Cognitive and Rational Theories of Foreign Policy Decision Making. Palgrave Macmillan. In A. Mintz (Eds.), *Integrating Cognitive and Rational Theories of Foreign Policy Decision Making: The Polyheuristic Theory of Decision* (pp. 1-9), Palgrave Macmillan.
- Mintz, A., & DeRouen Jr, K. (2010). *Understanding Foreign Policy Decision Making*. Cambridge University Press.
- Mufti, M. (1996). *Sovereign Creations: Pan-Arabism and Political Order in Syria and Iraq*. Cornell University Press.
- Ye, M. Poliheuristic Theory, Bargaining, and Crisis Decision Making. *Foreign Policy Analysis* 3(4), 317-344. <https://doi.org/10.1111/j.1743-8594.2007.00053.x>

- Nelson, C. E. (2018). Revolution and War: Saddam's Decision to Invade Iran. *Middle East Journal*, 72(2), 246–266.
- Özdamar, Ö. & Erciyas, O. (2020). Turkey and Cyprus: A Poliheuristic Analysis of Decisions during the Crises of 1964, 1967, and 1974. *Foreign Policy Analysis*, 16(3), 1–21. <https://doi.org/10.1093/fpa/orz016>
- Parasiliti, A. T. (2003). The Causes and Timing of Iraq's Wars: A Power Cycle Assessment. *International Political Science Review*, 24(1), 151–165. <https://doi.org/10.1177/0192512103024001010>
- Perlmutter, A. (1977). *The Military and Politics in Modern Times: On professionals, praetorians, and revolutionary soldiers*. Yale University Press.
- Ramazani, R. K. (1988). *Revolutionary Iran: Challenge and Response in the Middle East*. Johns Hopkins University Press.
- Redd, S. B. (2000). The effect of advisors on strategy and choice in foreign policy decision making [Doctoral dissertation, Texas A&M University]
- Sathasivam, K. (2003). No Other Choice: Pakistan's Decision to Test the Bomb. In A. Mintz (Eds.), *Integrating Cognitive and Rational Theories of Foreign Policy Decision Making: The Polyheuristic Theory of Decision* (pp. 55-76), Palgrave Macmillan.
- Sluglett, P. (2016). The Cold War in the Middle East. In L. Fawcett (Eds.), *International Relations of the Middle East* (pp. 62–78). Oxford University Press.
- Smolansky, O. M., & Smolansky, B. M. (1991). *The USSR and Iraq: The Soviet Quest for Influence*. Duke University Press.
- Stein, E. (2021). *International Relations in the Middle East: Hegemonic Strategies and Regional Order*. Cambridge University Press.
- Tahiri, H. (2007). *The Structure of Kurdish Society and the Struggle for a Kurdish State*. Mazda Publishers.
- Taylor-Robinson, M.M. & Redd, S.B. (2003). Framing and the Poliheuristic Theory of Decision: The United Fruit Company and the 1954 U.S.-Led Coup in Guatemala. In A. Mintz (Eds.), *Integrating Cognitive and Rational Theories of Foreign Policy Decision Making: The Polyheuristic Theory of Decision* (pp. 77-100), Palgrave Macmillan.
- Tripp, C. (2003). Iraq. In Y. Sayigh & A. Shalim (Eds.), *The Cold War and the Middle East* (pp. 186–215). Oxford University Press.
- Tripp, C. (2007). *A History of Iraq*. Cambridge University Press.
- Walt, S. M. (1990). *The Origins of Alliances*. Cornell University Press.
- Workman, W. T. (1994). *The Social Origins of the Iran-Iraq War*. Lynne Rienner.
- World Bank (1983). *World Tables: Economic Data*. Johns Hopkins University Press.

Afganistan ve Uğradığı İşgaller Karl Polanyi'nin "Çifte Hareket" Kavramıyla Açıklanabilir mi?*

Kemal Gökçay**
Adem Levent

"Bazı ülkelerin geleceği diğerlerinde bugün yaşanıyor olabilir, aynı zamanda bazıları da ötekilerin geçmişini hala içinde taşıyor olabilir."

(Polanyi, 2021, s. 335)

Öz: Afganistan son yüz elli yıllık tarihinde dönemin büyük güçleri tarafından uzun yıllar işgallere uğramıştır. Ancak işgalci güçlerin hepsi günün sonunda geri çekilmek zorunda kalmıştır. Afganistan gibi yoksul ve etnik çeşitliliğe sahip bir ülkenin dönemin büyük güçleri tarafından uzun yıllar işgal edilmesi ve bu işgallerin hepsinin başarısızlıkla sonuçlanması çeşitli yönlerden izaha muhtaçtır. XIX. ve XX. yüzyıllarda sırasıyla İngiliz ve Rus işgalleri ve başarısızlıkları görece coğrafi zorluklarla açıklanabilirken XXI. yüzyıldaki ABD işgalini askeri teknoloji ve ekipmanların gelişmişlik düzeyi göz önüne alındığında tek başına coğrafyaya bağlamak Afganistan'daki işgalleri açıklamada eksik kalacaktır. Öte yandan, Karl Polanyi'nin piyasa ekonomisini izah ettiği çifte hareket (double movement) kavramıyla Afganistan işgallerini açıklamak geniş entelektüel olanaklar sunmaktadır. Polanyi'nin bu kavramsal çerçevede değerlendirdiği piyasa toplumu ve ona karşı toplumun geleneksel değerlerini koruma direnci, Afganistan'ın uğradığı işgallere karşı direncini izah etmemizi mümkün kılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Afganistan, Polanyi, Çifte Hareket, Kapitalizm, Moral Ekonomi.

Abstract: In the last one hundred and fifty years of its history, Afghanistan has been subjected to prolonged occupations by the major powers of the time. However, all occupying forces eventually had to withdraw. The fact that a poor and multi-ethnic country like Afghanistan was occupied for many years by the great powers of the time, and that these occupations all ended in failure, requires explanation from various perspectives. While the British and Russian occupations in the 19th and 20th centuries can be relatively explained by geographical difficulties, attributing the American occupation in the 20th century solely to geography would be insufficient, given the sophistication of military technology and its equipments. However, explaining the occupations in Afghanistan through Karl Polanyi's "double movement" concept to describe the market economy endorses broad intellectual possibilities. Polanyi's such conceptualization -market society and the resistance of society to protect traditional values against it- allows us to explain Afghanistan's resistance vis-à-vis its occupations within the same conceptual framework.

Keywords: Afghanistan, Polanyi, Double Movement, Capitalism, Moral Economy.

* Bu makalede "Modernleşemeyen Afganistan: Karl Polanyi'nin Gömülülük Yaklaşımı Yönünden Bir İnceleme" adlı yayınlanmamış doktora çalışmasından yararlanılmıştır.

** Sorumlu Yazar

@ Öğr. Gör., Atatürk Üniversitesi & Doktora Öğrencisi, Bursa Uludağ Üniversitesi, kemal.gokcay@atauni.edu.tr
Doç. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi, levent49@gmail.com

ID <https://orcid.org/0000-0002-6121-3793>
<https://orcid.org/0000-0002-1683-6107>

DOI: 10.12658/M0756
insan & toplum, 2025; 15(1): 94-122
insanvetoplum.org

Başvuru: 02.07.2024
Revize: 22.08.2024
Kabul: 28.08.2024
Erken Baskı: 26.09.2024

Giriş

Afganistan XIX. yüzyılda iki kez (1839 ve 1878) İngiliz işgaline uğramış ve her iki işgalde de İngiliz birlikleri geri çekilmek zorunda kalmıştır. XX. yüzyılın ikinci yarısında dönemin iki süper gücünden biri olan Sovyetler Birliği'nin işgaline uğrayan Afganistan'dan on yıllık işgalden sonra Ruslar da geri çekilmiştir. Son olarak XXI. yüzyılın hemen başında, ABD'nin 11 Eylül saldırılarını gerekçe göstererek yirmi yıl işgal ettiği Afganistan'dan 2021'de çekilme kararı alması bu ülkeyi yeniden uluslararası siyasetin gündemine taşımıştır.

Son yüz elli yılda dönemin büyük güçleri tarafından işgale uğrayan Afganistan işgalci güçlerin başarısız olarak geri çekilmesini sağlamıştır. Büyük güçlerin Afganistan işgallerinin başarısızlıkla sonuçlanması birçok etkene bağlanabilir. Afganistan'ın coğrafi yapısı, toplumsal dinamikleri, aşiret bazlı toplumsal örgütlenmesi vs. gibi pek çok sebep açıklayıcı olabilir. Büyük güçlerin çıkarları, bölgesel ve küresel güç dengeleri, yeraltı kaynakları, enerji geçişi ve güvenliği, uyuşturucu, terör vs. pek çok sebep bölgesel ve küresel aktörlerin Afganistan'a ilgisine ve işgaline sebep gösterilebilir. Ancak tüm bunların açıklayıcı olup olmadığı tartışmalıdır.

Söz konusu yönlerin dışında *imparatorluklar mezarlığı* olarak bilenen Afganistan'ı Karl Polanyi'nin kavramsal araçlarıyla izah etmek de olasıdır. Başka bir deyişle, Afganistan ve işgal tarihi, Polanyi'nin XIX. yüzyılda İngiltere'de ortaya çıkan piyasa ekonomisini izah ettiği teorik çerçeveye açıklanabilir. Bir moral ekonomist, iktisat sosyoloğu ve iktisat antropoloğu olan Polanyi'nin piyasa ekonomisinin gerçekleştiği toplumda toplumun kendini koruma refleksi çerçevesinde moral ekonominin zuhur ettiği ve bunu *çifte hareket (double movement)* olarak kavramsallaştırdığı şema Afganistan'ın uğradığı işgalleri açıklamada geniş entelektüel imkanlar sunar. Bir piyasa ekonomisi olmayan Afganistan, piyasa ekonomisi olarak bilinen büyük güçlerin işgalleriyle karşılaştığında orada tutunmalarına nasıl engel olmuştur?¹

Polanyi'ye göre, XIX. yüzyıldan sonra toplumların piyasa ekonomisiyle tanışmasının ardından toplumların yapısında bir çifte hareket meydana geldi. Bir tarafta piyasa ekonomisinin gereklerine göre oluşan bir toplum, diğer tarafta kendini koruma refleksiyle piyasa ekonomisi öncesi moral değerleriyle piyasaya direnen diğer toplum (Polanyi, 2021). Bu toplumda görülen çifte hareket uluslararası ilişkilerdeki

1 Soğuk Savaş döneminde ABD ve Sovyetler Birliği, politik olduğu kadar ekonomik olarak da ayrı kutuplarda görülmesine karşın Polanyi'nin metodolojik yaklaşımında iki ülke özünde birbirinden çok da farklı değildi. Amerikan kapitalizmi ve Sovyet sosyalizmi birbirleriyle pek çok ortak noktaya sahipti. Çünkü benzer verimlilik, büyüme, kentleşme ve sosyal psikoloji kaygılarına sahip modern endüstriyel ekonomilerdi (Stanfield, 1980). Polanyi için esas farklılaşma, modern öncesi dönemde ekonominin toplumdaki yeriyile modern piyasa ayrımıdır (Gemici, 2008).

güç mücadelesinde de açıklayıcı olabilir. Kısacası, piyasa ekonomisiyle tanışmış kapitalist bir toplumun piyasa ekonomisiyle tanışmamış bir topluma saldırısı ya da işgali Polanyi'nin çifte hareket kavramıyla izah edilebilir.

Bu çalışmada, Polanyi'nin "çifte hareket" kavramı temel alınarak Afganistan'ın işgallere karşı direncinin nasıl şekillendiği incelenmektedir. Çalışmanın amacı, büyük güçlerin Afganistan'daki işgallerinin başarısızlığını sadece coğrafi zorluklar, dini inançlar, etnik yapı, kabile yaşamı veya diğer aktörlerin politikaları ile değil, bunların yanında ve asıl olarak Polanyi'nin iktisadi antropolojiye dayandırdığı moral ekonomi perspektifiyle açıklamaktır.

Çalışma, dört ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, Polanyi'nin piyasa ekonomisi yaklaşımı detaylandırılacak ve bu yaklaşımın temel kavramları ele alınacaktır. İkinci bölümde, Polanyi'nin "çifte hareket" kavramı çerçevesinde piyasa ekonomisi ile moral ekonomi arasındaki karşıtlık incelenecektir. Üçüncü bölümde ise Afganistan'ın moral ekonomisi, bu ülkenin toplumsal ve kültürel yapısı bağlamında analiz edilecektir. Son bölümde, çifte hareket kavramının uluslararası arenada nasıl görüldüğü ve Afganistan'ın uğradığı işgallerin bu kavram çerçevesinde nasıl değerlendirilebileceği ele alınacaktır. Çalışmanın sonucunda, Polanyi'nin teorik çerçevesinin, Afganistan üzerine yapılan antropolojik, toplumsal, kültürel ve ekonomik çalışmalarla nasıl bir karşılaştırmalı analiz sunduğu tartışılacaktır. Bu yapı doğrultusunda, çalışmada, Afganistan'daki işgallere karşı gelişen direnç ve bu direncin moral ekonomiyle ilişkisi, Polanyi'nin çifte hareket kavramı üzerinden değerlendirilerek özgün bir bakış açısı sunulması hedeflenmektedir.

Polanyi'nin Piyasa Ekonomisi Yaklaşımı

XIX. yüzyıl İngiltere'sinde toprağın, emeğin ve paranın metalaşması devlet müdahalesi ve serbest piyasa² etkisiyle gerçekleşmiştir. Dolayısıyla fabrika sisteminin oluşumuyla ortaya çıkan endüstriyel üretim toprağın, emeğin ve paranın metalaşmasına dayalı yeni bir üretim örgütlenmesine yol açmıştır (Gemici, 2008). Liberalizme göre, bu yeni örgütlenme biçimi -piyasa ekonomisi ya da günümüzde daha sade ve popüler kullanımıyla yalnızca piyasa düzeni- kendiliğinden ortaya çıkan bir fenomendir. Entelektüel bağlamda, piyasa kavramı, yerleşik paradigma taraftarları için her zaman sahip oldukları "mutlaklaştırma", "şeyleştirme" ve yanlış yerleştirilmiş "somutluk" yanılığısı eğilimini paylaşmaktadır. İdeoloji olarak ise piyasa; verimlilik, eşitlik ve

2 Devlet müdahalesi ve serbest piyasanın bir arada bulunması çelişki gibi görünse de Polanyi'nin düşüncesinde bu durum gayet doğaldır. Çünkü Polanyi'ye göre (2021) serbest piyasa kendiliğinden ortaya çıkmamış, bilinçli devlet müdahaleleriyle oluşmuştur.

piyasa ekonomisindeki "yeni özgürlükler" konusunda eski sosyalist toplumların farklı fırsatçılarından özgürleşmeyi de içeren kültürdeki bir dizi önemli değeri meşrulaştırmak için kullanılmaktadır (Barber, 1995). Başka bir ifadeyle, kendiliğinden oluşan piyasa kendi meşruiyetini sağlarken kendisine yöneltilecek eleştirilere de duvar örmektedir.

Kendi kurallarına göre işleyen piyasa fikrinin bir ütopya olduğunu söyleyen Polanyi esasen piyasa fikrine karşı değildir. Her dönemde piyasaların olduğunu söyleyen Polanyi, XIX. yüzyıldaki piyasa fikrinin bir siyasi proje olarak devlet müdahalesiyle oluşturulduğunu iddia etmekte ve bu sistemin insan doğasına uygun olmadığını ortaya koyarak itiraz etmektedir. Polanyi'ye göre devlet tarafından uygulanan *laissez-faire* bir amaç için yürütülen araç değil, amacın ta kendisiydi ve hiçbir doğal yanı yoktu. Ona göre, eğer işler oluruna bırakılmış olsaydı, günümüzdeki biçimiyle serbest piyasalar hiçbir zaman ortaya çıkamazlardı (Polanyi, 2021; 1968).

XIX. yüzyıl uygarlığı olarak adlandırdığı kendi kurallarına göre işleyen piyasanın özgürlüğün önündeki en büyük engel olduğunu düşünen Polanyi, çözümü bu piyasanın sona ermesinde görmektedir. Ona göre, "Piyasa ekonomisinin sona erishi, eşi görülmemiş bir özgürlük döneminin başlangıcı olabilir. Yasal ve gerçek özgürlük, her zamankinden daha geniş ve daha yaygın kılınabilir; düzenleme ve kontrol yalnız birkaç kişiye değil, herkese özgürlük sağlayabilir." (Polanyi, 2021). Ancak piyasa toplumunun sonu, Polanyi'nin gözünde kesinlikle piyasaların sonu demek değildir. Piyasalar ekonomide kendi yasalarına göre işleyişin organları olmaktan çıkmakla çeşitli biçimlerde varlıklarını sürdürecektir.

Polanyi'nin deyişle, ekonomi, toplumsal hayatın içinde diğer tüm toplumsal formlarla bir arada ve onlardan ayrılmayacak şekilde o toplumsal formların içine gömülü (*embedded*) halde var olmuştur. Polanyi, ekonominin insanlık tarihi boyunca toplumdaki değişen yerini ayırt etmek için "gömülülük" (*embeddedness*) kavramını analitik bir yapı olarak ele alırken bunu, ekonominin toplumun geri kalanından ne ölçüde "ayrıldığı" belirtmek için de kullanmaktadır. Burada gömülülük tarihsel bir değişkendir; piyasa ekonomisi tarihteki ilk "yerinden çıkmış, ayrılmış, gömülü olmayan" yani *disembedded* bir ekonomik sistem olduğundan dolayı farklıdır ve insan doğasına³ uygun değildir (Gemici, 2008). *Disembedded* ekonomi sadece toplumun geri kalanından ayrılmakla kalmamış, aynı zamanda, ayrılmış olduğu toplumun diğer formlarını da etkileyen hatta onları belirleyen bir fenomen halini almıştır. Bu

3 Elbette buradaki iddia Polanyi'ye aittir ve onun tezinin merkezindedir. Ancak klasik liberal çizgiyi devam ettiren düşünürler insan doğasına en uygun sistemin piyasa ekonomisi olduğunu dile getirmişlerdir. Hatta XVIII. yüzyılın ikinci yarısından sonra İskoç Aydınlanma mensuplarının "insan doğası" tartışması yapmalarının ardında da bu maksat yatmaktadır.

durumda toplum ekonomize olmakta ve “tek boyutlu” hale gelmektedir. Toplumun diğer yönleri, ekonomi tarafından belirlenmekte ve her şey metalaşmaktadır.

Serbest piyasanın yolu, sürekli ve merkezi örgütlenip kontrol edilen bir müdahaleciliğin sürekli artışıyla açılmış ve korunmuştur. Polanyi, yasama faaliyetlerindeki belirgin artışı ve devletin bürokratik işlevlerindeki muazzam genişlemeyi ayrıntılı şekilde açıklamaktadır. XIX. yüzyıl boyunca, tıpkı bugünkü gibi, piyasa ekonomisinin kendi kurallarına göre işlemlerini engelleyebilecek müdahaleleri ortadan kaldırmak için toplumun maddi yaşamını yeniden şekillendirmeyi amaçlayan yoğun bir yasama faaliyeti hayata geçirilmiştir (Buğra, 2016). Bu faaliyetler neticesinde ekonomik toplum politik toplumdaki (devlet) ayrı olarak ortaya çıkmıştır. Devlet aygıtı, piyasa ekonomisinin işleyişini garanti etmek için yasal düzenlemelerde bulunmuştur. Bir başka ifadeyle hukuk, ekonominin güdümüne bilinçli şekilde sokulmuştur.

Polanyi, ekonomik düşüncenin yeni bir kavram olduğunu belirtmektedir. Diğer uygarlıklar ve kültürlerde, ekonomik olgular dediğimiz şeyler sosyal olgulardan ayrılmamış, bağımsız bir dünya veya sistem oluşturmamışlardır. Tam tersine, bu olgular sosyal dokunun içinde dağınık ve yerleşik (*embedded*) bir şekilde bulunurlardı (Polanyi, 2021). Tarih ve antropoloji çalışmalarının ortaya koyduğu temel bulgulardan biri, ekonominin genellikle sosyal ilişkilerin içindeki yerleşikliğidir. İnsanlar, bireysel maddi çıkarlarını korumaktan ziyade toplumsal konumlarını, sosyal hak ve değerlerini koruma amacıyla hareket ederek maddi zenginliğe de ancak bu sosyal amaçlara hizmet ettiği sürece değer vermişlerdir. Ne üretim ne de dağıtım süreçleri, mal sahiplerinin özel ekonomik çıkarlarına dayanır; aksine, bu süreçlerin her aşaması, gerekli işlemleri sağlamak için bir dizi sosyal çıkara göre düzenlenmiştir. Bu sosyal çıkarlar, küçük avcı ve balıkçı toplulukları ile büyük despotik toplumlar arasında önemli farklılıklar gösterebilir. Ancak her iki durumda da ekonomik sistem, ekonomi dışı amaçlar doğrultusunda işler (Polanyi, 2021; 1947).

Kapitalistleşen dünya bir taraftan uluslararasılık ve karşılıklı bağımlılığa inanmayı sürdürürken diğer taraftan milliyetçilik ve kendine yeterlilik güdülerıyla hareket etmektedir. Bu çelişki Polanyi'nin gözünde XIX. yüzyıl piyasa toplumunun doğuştan gelen zayıflığı olarak görülmektedir. Bu zayıflık XIX. yüzyıl toplumunun bir sanayi toplumu oluşundan değil, piyasa toplumu oluşundan gelmektedir. Polanyi'ye göre ütöpik bir deneyim ve kendi kurallarına göre işleyen piyasa son bulduğunda sanayi uygarlığı varlığını sürdürecektir (2021). Görüldüğü üzere Polanyi, XIX. yüzyılda ortaya çıkan piyasa ekonomisi ile geleneksel toplumda yer alan piyasaları birbirinden ayırmaktadır. İlki tüm toplumsal ilişkileri, ekonomik temelde ele alan arazi bir durumken ikincisi doğal bir fenomendir. Dolayısıyla ekonominin toplumdaki yeri ve toplumun ekonomi karşısındaki konumu, Polanyi'nin başlıca ilgi alanı olarak çifte hareket kavramsallaştırmasıyla doruğa çıkmaktadır.

Piyasa Ekonomisi vs Moral Ekonomi: Çifte Hareket

Polanyi'ye göre XIX. yüzyılda ortaya çıkan ve kendi kendini düzenleyen piyasa ekonomisine karşı toplumun kendini koruma refleksi olarak bir tepki ortaya çıkmıştır. Bu çerçevede, bir tarafta toplumsal ilişkilerden bağımsızlaşmış ve hatta giderek tüm toplumsal hayatı domine eden bir piyasa ekonomisi, diğer tarafta ise toplumun buna verdiği bir tepki olarak koruma mekanizması ortaya çıkmaktadır. Emeğin, toprağın ve sermayenin metalaşmasının karşısında toplumun geleneksel güçleri devreye girmektedir. Polanyi bu durumu *çifte hareket* kavramıyla izah etmektedir. Piyasanın genişlemesi ile toplumun geleneksel kendini koruma refleksi çelişkili, çatışmacı ve yıkıcıdır. Metalaşma, kurumsal ayrışma ve koruyucu karşı hareket arasındaki ilişkiyi sunmaktadır. Kurumsal ayrışma; piyasanın kazanç güdüsünün hakim olduğu, fiyat mekanizması tarafından temizlenen ve diğer sosyal kurumların müdahalesinden arındığı fikrine dayanmaktadır. Piyasanın yıkıcı etkisi ise esas olarak emeğin, toprağın ve sermayenin metalaşmasından kaynaklanmaktadır. Hatta hayali metaların piyasa mekanizmasına tabi olması koruyucu karşı harekete yol açmıştır (Gemici, 2008).

Çifte hareket, sadece XIX. yüzyıl İngiltere'sinde ortaya çıkan piyasa ekonomisi ve buna verilen tepkiyle gelişen ikili toplum yapısını izah etmekle kalmaz aynı zamanda küreselleşme (Birchfield, 1999), XIX. yüzyılın sonundan başlayıp XX. yüzyılda gerçekleşen ve XXI. yüzyılın başına uzanan İngiltere ve Amerika gibi büyük devletlerin hegemonik güç mücadelelerini (Silver ve Arrighi, 2003), ekonomik ve finansal krizleri (Özgür ve Özel, 2013) de açıklar. Bu bakımdan çifte hareket, çağdaş kapitalizmin her yönüyle etkilediği dünya toplumlarının tamamının anlaşılmasını sağlayan bir kavramdır. Çifte hareketin tarihsel rolü, tüm ulusların tabi olduğu kurumsal bir modeli temsil ettiğini ikna edici bir şekilde göstermektedir. Başka bir deyişle, çifte hareket, hem piyasa ekonomisi hem de toplumun kendini koruması, İngiltere'nin ötesine yayılan uluslararası bir sistem oluşturmuştur (Vail, 2022).

Bu bakımdan Polanyi'nin çifte hareket kavramının en özgün katkısı, toplumsal mücadele alanını, özellikle küresel bağlamda meydana gelen bir olgu olarak yeniden tanımlamasıdır. Elbette ondan önceki pek çok analist kapitalizmin geniş ve küresel doğasını kabul etmiştir. Ancak o, belirli politikalar içindeki toplumsal mücadelelerin, herhangi bir ulus-devletin uluslararası sistemdeki özel konumu tarafından nasıl kısıtlandığını ve sınırlandırıldığını göstererek argümanı bir adım daha ileri götürmüştür. Bu, çifte hareketin yalnızca ulusal değil aynı zamanda küresel bir olgu olduğu anlamına gelmektedir (Block, 2008). Bir tarafta kapitalistleşmiş büyük güçlerin işgal girişimi, diğer tarafta kapitalistleşmemiş bir ulusun direnci, Afganistan örneği durumunda karşımıza çıkmaktadır. Direniş, dini veya etnik kökenlerden kaynaklanabilir. Hangi saikle geliştiğinden ziyade toplumun koruma refleksinin kendiliğinden devreye girmesi

mühimdir. Öyle ki küresel bağlam, devlet üzerindeki çelişkili baskılar ve ideolojinin seferberliği, çifte hareketin içinde mücadele ettiği bağlamı temsil etmektedir. Bu hareketlere katılan özneler olarak kapitalistler ve işçiler, Polanyi'nin çifte hareket açıklamasında kesinlikle kilit aktörlerdir. Ancak analizindeki tek aktörler kesinlikle onlar değildir. Toprak sahibi sınıflar, esnaf, entelektüeller, hükümet yetkilileri ve ortak sınıf kimliğine sahip olmayan gruplar da dahil olmak üzere diğer sosyal gruplar, bu geniş koalisyonların bir parçası olarak -Gramsci'nin "tarihsel blok" kavramı gibi (Block, 2008)- rutin bir şekilde kilit roller oynamaktadırlar.

Emperyalist rekabet, piyasa genişlemesiyle sosyal korumacılık arasındaki ulusal düzeydeki gerilim ve serbest küresel piyasa ideali ile ekonomik milliyetçilik gerçekliği arasındaki çatışma, ikinci çifte harekette ortaya çıkmıştır. Emperyalizmin biçimi değişmiştir. İlk çifte hareket sırasında yaygın olarak uygulanan kolonilerin doğrudan kontrolü yerine dolaylı kontrol veya gayriresmi imparatorluk artık norm haline gelmiştir. ABD'nin Vietnam, Irak ve Afganistan'daki ulus inşasındaki yenilgileri bu genellemeyi desteklemektedir. XIX. yüzyılın sonlarında Afrika Mücadelesi'nin çağdaş bir karşılığı yoktur. Piyasanın genişlemesiyle sosyal koruma arasındaki çatışma, refah devletinin değişken bir şekilde zayıflaması ve su, eğitim, sanitasyon ve barınmayı salt meta veya kamu malı olarak ele alma mücadelelerindeki farklılıklarla her ülkeye özgüdür (Sandbrook, 2022). Bu durumda kapitalizmi bir dünya sistemi olarak tasvir ettiğimizde çifte hareketin aktörlerini uluslararası güçler ile ulusal güçler olarak da görmek mümkündür. Bir tarafta Afganistan'ı işgale yeltenen büyük güçler -ki elinizdeki analizde daha çok piyasa sisteminin ana aktörleri olarak- betimlenirken diğer tarafta Afganistan'ın bu hareketlere direnişi toplumun kendini koruma tepkisidir. Çifte hareketin ilk muharebe alanı, ulusal düzeyde kapitalistler ile işçilerken ikinci muharebe alanı ise uluslararası düzeyde işgalci kapitalist güçler ile onlara direnen ulusal güçlerdir.

Polanyi, çifte hareketi, toplumsal korumanın uluslararasılaşmasını emperyalizmin kapsayıcı sorunsalına yerleştirmiştir. Buna göre emperyalizm, hem piyasa gerilimleriyle mücadele etme girişimi hem de yıkıcı etkisi açısından mükemmel bir enternasyonalist korumacı kurumdur. Bu nedenle emperyalizm sorunu, Polanyi'nin çifte hareket çerçevesinin ayrılmaz bir motifi haline gelmiştir. Her ne kadar Polanyi, özel olarak emperyalizmin bir tanımını sunmamış olsa da onun temel kavramı, özel kazanç ve karın teşviki ve elde edilmesi için devlet gücünün kasıtlı olarak kullanılmasını tasavvur eden geleneksel görüşü yakından yansıtmaktadır (Vail, 2022).

Çifte hareketin sert ve yumuşak yorumları (Sandbrook, 2022) bulunmakla birlikte, aynı kavram etrafında şekillenen çelişkili yorumlamalar da vardır (Dale, 2010a; 2010b). Örneğin, Polanyi'nin genel çerçevesi birçok açıdan hatalı olabilir ve bu durum kendi entelektüel kuşağının Avrupalı akademisyenlerine de yöneltilmiştir: Bazen nedensel argümanları açık ve sistematik bir şekilde gerektiği gibi detaylandırmakta

başarısız olur. Bunun yerine vardığı sonuçları destekleyecek dramatik retorik iddialar; zaman zaman açıklayıcı karmaşıklık pahasına yanlış ikili konulara ayrıcalık tanıyan “ya ... ya da” mantığına dayanır. Tarihsel-karşılaştırmalı analizi her zaman titiz bir şekilde kullanmaz ve bunun yerine farklı yolları yargılamakta güçlük çeken yapısal bir perspektife başvurur (Vail, 2022).

Benzer şekilde gömülülük kavramındaki belirsizliğin Polanyi'nin düşüncesine bir karışıklık getirdiği söylenebilir. Karışıklık, kavramın Polanyi'nin eserlerinde oynadığı çifte rolden kaynaklanmaktadır. Bir yandan da Polanyi, insanlık tarihi boyunca ekonominin toplumdaki değişen yerini ayırt etmek için gömülülüğü analitik bir yapı olarak kullanır. Burada gömülülük tarihsel bir değişkendir. Piyasa ekonomisi tarihteki ilk “gömülü olmayan” ekonomik sistem olduğundan normal değildir. Öte yandan gömülülük, ekonomi ve toplumun ancak bütünsel bir yaklaşımla analiz edilebileceğini öne süren metodolojik bir ilkedir. Ekonomik hayat, ancak toplumsal ilişkilerin ve kurumların bir parçasını nasıl oluşturduğunun incelenmesiyle çözümlenebilir. Burada gömülülük tarihteki ekonomik sistemlerin ne değişken ne de değişen bir özelliğidir. Buna göre Polanyi, bütüncül ve kısıtlayıcı bir kurumsalcılık arasında gidip gelir (Gemici, 2008). Böylece, gömülülüğe ilişkin iki formülasyon arasındaki temel kırılma, Polanyi'nin ekonomik hayat kavramsallaştırmasındaki bir değişimin sonucu olarak ortaya çıkar. Gömülülüğü kademeli bir değişken olarak formüle ettiğinde Polanyi'nin analizi, ekonomik yaşamı malların değişimi olarak anlayan kısıtlayıcı bir kurumsalcılığa dayanır. Öte yandan, metodolojik bir ilke olarak gömülülük, bütünsel bir toplum görüşünden, ekonomik yaşamın sosyal kurumlar ve ilişkiler tarafından yapılandırıldığı ve şekillendirildiği çeşitli yollara bakmaktan türetilir (Gemici, 2008). Kavram etrafında böylesi belirsizlikler olmasına rağmen yine de çifte hareket, XIX. yüzyıl sonrası hem ulusal hem de uluslararası düzlemde çatışmaları anlamak için önemlidir. Bilhassa da Afganistan'ın uğradığı işgalleri açıklayıcı bir teorik çerçeve çizer.

Afganistan'ın Moral Ekonomisi

Afganistan'da merkezi yönetim anlamında bir ulus-devletten söz edilemeyeceği gibi ulusal bir ekonomiden de söz etmek oldukça zordur. Tarım ve hayvancılığa dayalı geçimlik ekonomisiyle Afganistan, İngilizlere karşı siyasi bağımsızlığını kazandığı 1919'dan itibaren Sovyet işgaline kadar Afgan liderlerin reform, modernleşme ve ekonomik kalkınma hamlelerine sahne olmuştur. Ancak günümüzdeki Afganistan'ı göz önüne aldığımızda bu politikaların başarılı olmadığı görülmektedir. II. Dünya Savaşı'nda tarafsız kalmayı başaran Afganistan, ekonomik bağımsızlık ve kalkınma konusunda aynı başarıyı gösterememiştir. Siyasi bağımsızlık sonrası iktidara gelen Afgan liderler bir yandan çeşitli kalkınma hamleleri denerken diğer yandan birçok iç ve dış sorunla mücadele etmek zorunda kalmıştır.

Son kırk yılını çatışmalarla ve savaşlarla geçiren Afganistan'ın rakamsal göstergeleri de ülkenin ekonomik durumunu yansıtmaktadır. Yaklaşık 750.000 km² toprak parçasıyla orta büyüklükte bir ülke olan Afganistan, yaklaşık 40 milyonluk bir nüfusa ev sahipliği yapmaktadır. Bu nüfusun yaklaşık 4,5 milyonu da başkent Kabil'de yaşamaktadır (World Bank, 2022). Kabil dışında Herat, Bağlan, Kandahar, Celalabad, Mezar-ı Şerif gibi büyük şehirlerde nüfus yoğunluğu görece yüksek olmakla birlikte nüfusun büyük bölümü kırsalda ve köylerde yaşamaktadır. Afganistan'ın başlıca gelir kaynağı kırsalda yaşayan yüzde 80'den fazla nüfusun uğraştığı tarım ve hayvancılığa dayanmaktadır. 2022 verilerine göre ülkenin Gayrisafi Yurt İçi Hasılası (GSYİH) yaklaşık 20 milyar ABD doları, kişi başına düşen milli gelir ise 500-600 ABD doları civarındadır. Milli gelir 2009-2020 arası 500 ABD dolarının biraz üzerine çıkmış olsa da 2009'dan öncesi ve 2020'den sonrası daha düşük düzeylerde seyretmiştir (Trading Economics, 2022). Milli gelirin bu kadar düşük olmasının sebebi, başta uyuşturucu olmak üzere kaçakçılık gelirlerinin hesaba katılmamış olmasıdır. Afganistan'da verilerin güvenliği tartışmalı olduğu için milli gelirin gerçek değerinin hesaplanması da zordur.

Jeopolitik konumu açısından Çin-Rusya-İran üçlüsünün ortasındaki Afganistan dünya ekonomisinde işgal ettiği orandan değil, enerji geçiş güvenliği açısından önemlidir. Dünya ekonomisindeki payı yüzde 0,01 olan Afganistan'ın doğal kaynaklarının ise oldukça fazla olduğu tahmin edilmektedir (World Bank, 2022). Yer altı ve nadir toprak elementleri bakımından dünyanın en zengin ülkelerinden Afganistan'ın toplamda 3 trilyon ABD Doları civarında işlenmemiş maden kaynakları bulunmaktadır. Özellikle hidrokarbon yataklarının bulunduğu kuzeybatı bölgesi petrol ve doğalgazın yanı sıra uranyum, lityum, platinum, kurşun, çinko, demir, elmas, altın, bakır, kömür, kükürt vd. madenler bakımından önemli rezervlere sahiptir (Katawazai, 2020). Başta cep telefonu, bilgisayar, batarya (özellikle elektrikli otomobillerin çok hızlı bir şekilde yaygınlaşmasıyla araç bataryaları), hibrit motor gibi modern teknolojide yaygın kullanılan bu elementlerin ne denli hayati olduğu göz önünde bulundurulduğunda, Afganistan'ın önemi daha iyi anlaşılmaktadır (Seren, 2021).

Kapitalizmin pek de hayat bulmadığı Afganistan toplumunda geleneksel toplum yaşamının yalın bir örneğini görmek mümkündür. Afganistan'ın modernleşme/me tarihi ülkenin iktisadi tarihiyle yakından ilgilidir. Afgan liderlerin ülkedeki siyasal ve ekonomik merkezileştirme politikaları Kabil odaklı olduğu için başkent dışındaki bölgeleri gelişmeye açık olmamıştır (Karaduman, 2023). Öte yandan, Afgan toplumunun ekonomik kalkınmaya ve ona bağlı modernleşmeye bakışı da diğer pek çok gelişmemiş, az gelişmiş ya da gelişmekte olan -Batı dışı- toplumlardan önemli ölçüde farklılık göstermektedir. Bu farklılığın oluşmasında dinin diğer her şeyden önde gelmesi en önemli gerekçe olarak gösterilebilir. Afganistan'da din bir

ideolojiden ziyade her şeyi kapsayan bir yaşam tarzı olduğu için dini ritüeller günlük sosyal ilişkilerin hemen her alanına yayılır ve hiçbir şey ondan bağımsız olamaz. Din tarafından onaylanmamış politik, ekonomik ya da toplumsal bir ilişkiden söz etmek oldukça zordur (Barfield, 2021).

Batıdaki Protestanlığın gelişiminden farklı olarak Afgan toplumunda çeşitli etnik, dini ve mezhepsel farklılıklar olsa da bu farklılıklar hiçbir zaman dine karşı olmamıştır. Weber'in *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu* çalışmasında ortaya koyduğu Protestanlığın gelişimiyle -dine karşı eleştiri ve sorgulamanın artmasıyla- kapitalizmin ortaya çıkması ve gelişmesi arasındaki doğrusal orantı Afgan toplumu için düşünüldüğünde kapitalizmin burada hayat bulması oldukça zordur. Dini inancın, geleneğin, kültürün ve ahlakın, hayatın her alanına nüfuz ettiği Afgan toplumunda dinin emir ve yasaklarını hiçe sayacak bir sistemin tutunması ve yaygınlık kazanması hemen hemen imkansızca yakın, zor bir senaryodur.

Weber, ekonomik olan ve olmayan unsurların kesin bağımsızlığını ve ekonomik işlevselciliğini reddeder. Bütün sosyal eylemler ekonomik olarak etkilenmezler ve tüm gruplar ekonomik olarak ilişkili değildir. Bununla birlikte, kültürel olarak önemli gruplar, ekonomik unsurlarla bir tür ilişkiye sahiptir; tüm devamlı gruplar bir şekilde ihtiyaçlarını karşılamak zorundadırlar. Weber, ekonomik anlamda etkin gruplarla ilgili olarak gerçek ekonomik gruplardan, iktisaden etkin çeşitli gruplar ve salt ekonomik unsurlar tarafından etkilenenler aracılığıyla siyasi, dini ve başka türden düzenleyici gruplara uzanan basit bir tipoloji sunmaktadır (Weber, 2018).

İnsan "doğal olarak" çok para kazanmak istemez; tam tersine, sadece yaşamak, alıştığı gibi yaşamak ve bunu sağlayacak kadar kazanmak ister (Weber, 2013). Başka bir deyişle, özellikle Afgan toplumu için insanlar "homo economicus" değildir. Temel ihtiyaç seviyesinde yaşamını idame ettiren insanların *homo economicus* olmaları da beklenmez. Kapitalist ekonomilerde insanların rasyonel davranışlarda bulunması, ekonomi temelli ve kişisel çıkara dayalı davranışlar yansıtmaları Afganistan için geçerli değildir. Polanyi'nin de ifade ettiği gibi, bir sınıfın çıkarları en dolaysız biçimiyle mevki ve mertebeye, sosyal konum ve güvenlikle ilgili olup temelde sosyaldır, ekonomik değil (Polanyi, 2021; 1968). Bu durum, Afganistan için kristalize şekilde belirgindir.

Büyük oranda tarım ve hayvancılıkla uğraşan insanlar Afganistan'da kendilerini temel ihtiyaç seviyesinde geçindirirler ve para ekonomisinden bahsetmek oldukça zordur. Bir gelire ulaştıklarında ise bunu tamamen ilişkilerine yatırım için kullanırlar. Misafirperverlik, toplu ziyafet, hediye verme ve yeniden dağıtımın diğer biçimleri, malı verenlerin mevkiilerini yükseltmektedir. "Veren el, alan elden üstündür" anlayışı çerçevesinde toplumsal saygınlığa ya da şana, paradan daha fazla değer verilmektedir (Barfield, 2021). Piyasa ekonomisinin hakim olduğu kapitalist bir toplumda bireylerin

varlıklarını sosyal ilişkilerine yatırmaları beklenec bir durum değildir. Bir kapitalistin gözünden bu davranış eğer bir sosyal sorumluluk projesi, reklam veya bir tür yatırım değilse “saçmalık” olarak görülebilir.⁴ Ancak piyasa ekonomisinin hakim olmadığı Afganistan’da sosyal statü, saygınlık ve değer, paradan önce gelir.

Ekonomik farklılaşma arttıkça, ihtiyaçları karşılamada komşular arasında yardımlaşma gelenekleri, çeşitli sosyal katmanlar arasında karşılıklı yardımlaşma geleneklerine dönüşür. Bu süreç modern öncesi zamanda dinsel ahlakı yansıtır. Doğal tarım ekonomilerinin ekonomik koşulları altında soylu bir statüye sahip olmak sadece maddi zenginlikle değil, aynı zamanda misafirperver ve yardımsever bir yaşam tarzıyla onurlanarak gerçekleştirilebilir. İslam’da zekat müminler üzerine düşen beş temel emirden birisidir. Sadaka; Hinduizm, Konfüçyanizm ve erken Yahudilikte emredilen “hayır işi” olarak dini bir görevdir. Din kardeşleri arasındaki ilişkiler; karşılıksız borç hatta hibe ve ihtiyaç zamanında bir kimsenin çocuklarına karşılıksız bakılması gibi arkadaşlar ve komşular arasındaki benzer beklentiler böyle durumlardandır (Weber, 2018). Bu anlayış, dünyanın en yoksul ülkelerinden Afganistan’da neden evsiz (*homeless*) insanların olmadığını çok güzel açıklar. Aynı şeyi tersinden okumak da mümkündür: Dünyanın en gelişmiş, müreffeh, modern ülkelerinden ve Afganistan’ı en son işgal eden ABD’de 2023 verilerine göre 650 binden fazla insan evsiz (*homeless*) durumdadır (endhomelessness.org, 2023). Bu durum oransal olarak ifade edildiği zaman binde ikiye tekabül etmektedir. Başka bir ifadeyle, ABD’de her bin kişiden ikisi evsizdir.

Kapitalist toplumlarda, kişisel çıkarın maksimize edilmesi anlayışı, toplumun genel menfaatini sağlama iddiasıyla ahlaki değerlerin göz ardı edilmesine yol açabilir. Bu bağlamda, kapitalist uygulamaların kök salmadığı Afgan toplumunda, sermaye birikimi yoluyla kişisel çıkar sağlamak yaygın bir kabul görmez. Bunun yerine, toplumsal saygınlık elde etmek daha değerli ve onurlu bir davranış olarak kabul edilir. Esas olan, ihtiyacı kadarını temin etmek ve “kanaatkar” olmaktır. Bir kişinin, kazancını maksimize etmeye çalışmak yerine toplumdaki konumuna uygun ihtiyaçlarını karşılaması, erdemli bir yaşam sürmek için yeterli görülür (Simon, 1987).

Bu perspektiften bakıldığında, din kardeşleri arasında faiz alınması, toplumsal yardımlaşma yükümlülüğüne karşı ciddi bir ihlal olarak değerlendirilmektedir. Faizin İslam’da yasaklanmasının ardında yatan gerçek neden, dini ahlakın rasyonel kar elde etme koşullarına karşı tutumuyla yakından ilgilidir (Weber, 2018). Faizin ve tefeciliğin

4 Kapitalist sistem sadece üretim yönüyle değil, tüketim yönüyle de var olmaktadır. Hatta Werner Sombart’a göre (2013) kapitalizm lüks ve harcamayla ilintilidir. Bu nedenle kapitalizmin oluşum aşamasında sosyal statü, saygınlık ve değer gibi etkenlerin şimdiye nazaran daha etkili olduğunu söylemek mümkündür. Günümüz sosyal ilişkilerinde bu etkenler etkili görünme de kapitalizmin oluşum aşamasında belli bir yere sahiptir.

varlığı, toplumun gelenek ve değerlerinin bozulmasına yol açacağı inancı nedeniyle reddedilir. "Kardeşine faizle borç vermeyeceksin" ilkesi, İslam öncesi Musevilikten başlayarak, Hristiyanlığın Eski Ahit'e (Tevrat) tabi olmasıyla devam eden ve İslam'da karz-ı hasen (güzel borç verme; faizsiz ve ödeyebileceği zamana kadar sıkıştırmadan, başına kakmadan) olarak bilinen faizsiz borç verme uygulamasının temelini oluşturur.

Fransız sosyolog Marcel Mauss, hediye alışverişi üzerine (1925) klasik çalışması *The Gift & The Form and Reason for Exchange in Archaic Societies*'te, öncelikle antropolojik malzemeleri kullanarak, karşılıklı alışverişi modern sosyal bilimcilerin dikkatine getiren ilk kişilerden olmuştur (Mauss, 2002). Jean-Jacques Rousseau da karşılıklı verilmiş sözlerin ve alışverişin önemini şöyle ifade etmektedir: "Bizi topluma bağlayan verilmiş sözler, salt karşılıklı oldukları için zorunludurlar. Bu sözlerin özü öyledir ki, onları yerine getirirken, aynı zamanda kendi hesabımıza çalışmadan başkaları hesabına çalışmalıyız" ([1762] 2006). Bu anlayış bir kişinin yaşadığı toplumda kazanacağı saygınlıkla alakalıdır. Antik Yunan düşünürlerinden Platon ve Aristoteles'in çağdaşı Demesthenes'in "İki tür mülk vardır: Servet ve saygınlık, ikincisi birincisinden üstündür" ve "Saygınlığın zenginlik sahibi olmanın en büyük sermayesi olduğunu bilmiyorsak hiçbir şeyden haberimiz yok demektir," (aktaran: Tarde, 2023) dediği iki pasajında da toplumsal saygınlığın servetten daha önemli olduğu vurgulanmaktadır. Bu durum, uzun yıllar Afganistan'da araştırmalar yapmış antropolog Thomas Barfield'in (2021) "Afganistan modern öncesi dönemde, İslam toplumunun eski bir biçiminin örneğidir" tespitine uygun gelmektedir. Barfield'in Afganistan için yaptığı değerlendirmede "modern öncesi" olarak tanımladığı şey; Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'nın endüstrileşen ve servetin öncelikli görüldüğü toplum yapısı, başka bir deyişle kapitalizmin hayat bulduğu son iki yüzyıllık Batı toplumdur. Kapitalist toplumda Demesthenes'in mülk tanımından birincisi olan servet kıymetli iken Afganistan'da ise ikinci tanım olan saygınlık çok daha kıymetlidir.

Vermek, almaktan çok daha değerli görüldüğünden Afganistan'da hediye vermek hediye veren için saygınlık sağladığı gibi haz da sağlar. Timuss, etkileyici kitabı *The Gift Relationship*'te (1971) kan bağışısı konusunu merkeze alarak, aslında tüm bağışlar/takaslar konusunda, modern dünyada karşılıklılık veya hediye alışverişinin çok daha geniş bir kapsama sahip olduğunu ortaya koymaktadır. O, bu dünyanın, herkesin birbirine kardeş olarak, piyasa mübadelesinden değil, karşılıklılıktan kaynaklanan bir topluluk duygusu ve dayanışmasıyla birbirine bağlanması gerektiğini vurgulamaktadır. Aslında, tüm insanların kardeş olmalarını, birbirlerine sadece lekesiz kan hediye etmekle kalmayıp, aynı zamanda insanların iyi bir hayat yaşamak için ihtiyaç duydukları diğer şeyleri de karşılıklı olarak vermeleri gerektiğini söylemektedir (Titmuss, 1971). Titmuss elbette çalışmalarında hem ütöpik hem de sosyal bilimcidir. Aslında sadece kan bağışısı alanında değil, Zelizer'in kitaplarının gösterdiği gibi başka

yerlerde de dünyada piyasa mutlakiyetçilerinin fark ettiginden veya açıklamaya çalıştıgından çok daha fazla karşılıklı alışveriş olduğunu söylemektedir (Barber, 1995).

Geleneksel ahlakın yerini kapitalist ahlakın aldığı toplumlarda sadaka ve/veya yardım gibi insani davranışların azalması ve yerine kişisel çıkarın, ticari kariyerin ve sermaye birikiminin gelmesiyle ekonominin toplumdaki yeri de ayrılarak Polanyi'nin *disembedded* dediği kapitalist bir yapı hayata geçmiştir. Diğer yandan, toplumsal ve geleneksel değerlerin (sadaka vermek, karşılık beklemeden ihtiyaç sahiplerine yardım etmek veya hediye vermek gibi) ticari kariyerin önünde tutulduğu Afganistan gibi bir toplumda ekonomik kaygı, insanlar için bir endişe kaynağı değildir. Para ya da maddi servet ancak toplumsal ve geleneksel değerlere hizmet ettiği sürece ve toplumun diğer tüm unsurlarıyla bir arada değerli olabilir. İnsanların statüsünü, saygınlığını, değerini belirlemede para bir ölçü aracı olarak görülmez. Bu durum bizi Polanyi'nin ortaya koyduğu *çifte hareket* kavramının Afgan toplumunda karşılık bulduğu sonucuna götürür. Piyasa koşullarıyla şekillenen işgalci güçlerin Afganistan gibi geleneksel değerlere sıkı sıkıya bağlı bir topluma karşı üstün gel(e)memesi, uzun yıllar işgal etmelerine rağmen sonunda geri püskürtülmesi, Polanyi'nin perspektifiyle izah edilebilmektedir.

Çifte Hareketin Uluslararası Görünümü: Afganistan ve Uğradığı İşgaller

Afganistan'ın yakın tarihi, dış müdahaleci kapitalist güçlerin müdahale ettiği, kapitalist olmayan bir devlete karşı giriştikleri mücadelenin hikayesidir. Bu hikayeyi ilginç kılan, müdahaleci kapitalist güçlerin kendileriyle kıyaslandığında ekonomik, teknolojik, askeri ve savaş ekipmanı konusunda çok geri bir devlete karşı her işgal girişiminin başarısızlıkla sonuçlanmasıdır. 1850'lerin ortalarından itibaren İngiliz işgallerinde ve görece 1979 Rus işgalinde coğrafi zorluklar işgallerin başarısızlıkla sonuçlanmasında gerekçe gösterilebilirdi. Ancak 11 Eylül sonrası Amerikan işgali döneminde teknoloji ve askeri gelişmişlik seviyesini de göz önünde bulundurduğumuzda yirmi yıllık bu işgalin başarısızlıkla sonuçlanmasını tek başına coğrafi şartlara bağlamak, Afganistan'ın işgallere karşı direncini anlamada yetersiz kalacaktır.

Afganistan'ın günümüzde "kırılgan devlet" (*fragile state*) görülmesinde ülkenin kendi iç problemleri kadar uğradığı işgallerin de etkisi olduğu rahatlıkla söylenebilir. "Fund for Peace" (FFP) kuruluşunun yıllık yayımladığı "kırılgan devletler" endeksi verilerine göre 2023'te Afganistan dünyanın en kırılgan altıncı devletidir. Aynı kuruluşun 2006-2023 arasındaki verilerine göre ise Afganistan dünyanın en kırılgan on ülkesi arasındadır (FFP, 2023). Merkezi bir yapının sağlanamamış olması ve buna bağlı güvenlik zafiyeti, ekonomik kalkınmanın sağlanamaması nedeniyle fakirlik, yüksek doğum ve ölüm oranlarının birbirine eşit olması, sağlık hizmetlerinin

yetersizliği, kamu hizmetlerinin eksikliği gibi birçok etken Afganistan'ın kırılğan yapısında önemli rol oynamaktadır. Ancak bunlara ilaveten ve esas olarak, ülkenin on yıllarca maruz kaldığı işgaller de kırılğan devlet yapısında önemli pay sahibidir.

Bulunduğu jeopolitik konum nedeniyle her zaman bölgesel ve küresel aktörlerin ilgi odağındaki Afganistan bu konumunun avantajını ve dezavantajını bir arada yaşamıştır. Afganistan coğrafyası tarih boyunca pek çok devletin önemli merkezlerinden biri olagelmıştır. Afganistan toprakları bazı uzak, zar zor erişilebilen bölgeleri içerdiği gibi Belh, Herat, Kabil ve Kandahar gibi eski metropollerini de kapsamaktadır. Tarihin büyük bir kısmında bu yerler çevre değil, uygarlık merkezleri olarak ticaretin yanısıra dinlerin ve sanat tarzları da dahil olmak üzere fikirlerin yayılmasının kavşak noktalarıdır (Rubin, 2020).

XIX. yüzyılın ortalarından itibaren başlayan işgaller, Afganistan'ın başka bir boyutta mücadele vermesini gerektirmiştir. 1839'daki ilk İngiliz işgaline kadar ki dönemde Afganistan'ın yaptığı savaşlar Müslüman Afganlarla diğer Müslümanlar arasında gerçekleşirken bu tarihten sonra yaşanan ve bu çalışmaya konu savaşlar ise Müslüman Afganistan ile Müslüman olmayan işgalci devletler arasında yaşanmıştır. Başka bir ifadeyle bu savaşlar, Müslümanlığı en iyi şekilde yaşadıklarına inanan Afganlar ile gayrimüslimler arasında olmuştur. Bundan dolayı işgallere verilen toplumsal tepki de başta dini inanış ve din ile şekillenen değerlerin bir gereği olarak görülmüştür. İbn Haldun'un *Mukaddime*'sinde de belirttiği gibi, din başka bir temelde birleşemeyecek kadar bölünmüş kabileleri birleştirmenin her zaman en iyi yolu olmuştur ([1377]2021). İşgal dönemi dışında kendi iç problemleriyle uğraşan Afganlar, ülkelerinin yabancı güçler tarafından işgal edilmesi durumunda kendi problemlerini rafa kaldıramışlardır.

1839 ve 1878'de İngilizlerin iki kez işgal ettiği Afganistan, Ruslar ile Hindistan'ı kontrol eden İngilizler arasında bir sınır bölgesi konumundaydı. Böylece XIX. yüzyılın ikinci yarısı ve XX. yüzyılın ilk döneminde Afganistan, Rus ve Britanya imparatorlukları arasında tampon bölge görevi görmekteydi (Rubin, 2020). Tarih sayfalarına "İngilizlerin bataklığı" olarak geçen Afganistan, Sovyetler için de sonun başlangıcı olmuştur. Son işgalci güç ABD ise 2001-2021 arasındaki yirmi yıllık işgalinden sonra geri çekilmek zorunda kalarak selefleriyle aynı kaderi paylaşmıştır. İngilizlerin belirli dönemlerde işgal edip kontrolü altında tuttuğu ülke, yaklaşık 15.000 İngiliz askerine mezar olurken Afganlar 1919 Ağustos'unda imzalanan Ravalpindi Anlaşması ile İngilizlere karşı bağımsızlıklarını kazanmışlardır (McCarthy, 2021).

İngiliz işgallerini geri püskürten ve I. Dünya Savaşı sonunda bağımsızlığını kazanan Afganistan, Emanullah Han döneminde ülkenin reform ve modernleşme çalışmalarına ağırlık vermiştir. Ancak ülkenin toplumsal dinamiklerinin (etnik

gruplar, kabileler ve ulema), sosyal ve siyasi yapının belirlenmesindeki baskın rolü ile karşı karşıya kalmıştır. Reform ve modernleşme çabalarının, Batılı kapitalist devletlerin Afgan toplumundaki değerleri sarsacağı endişesi, bu grupları direnişe yönlendirmiştir. Afgan toplumunu oluşturan bu dinamiklerin endişesine sebep olan en önemli örnek ise İngiliz endüstrileşmesinin Hindistan'da toplumsal yapıyı büyük ölçüde değiştirmesidir (Malik, 2011). Bu örnek, Polanyi'nin çifte hareket kavramının uluslararası görünümünü bize sunmaktadır.

1933'ten 1973'e kadar 40 yıllık Zahir Şah dönemi görece istikrarlı ve güvenli bir dönemdir. Bu dönemin son on yılında "ilk demokrasi tecrübesi" yaşansa da gerek ülkenin iç problemleri gerekse küresel aktörlerin güç mücadelesi Afganistan'ı yeniden uluslararası siyasetin gündeminin ilk sıralarına taşımıştır. Soğuk Savaş'ın (1945-1990) yumuşama (Détente) döneminde iki kutuptan biri olan Sovyetler'in Afganistan'ı işgali; ABD, Çin ve Pakistan gibi küresel ve bölgesel aktörlerin Afganistan ve bölge üzerindeki nüfuzunu kırarak küresel hegemonya politikası doğrultusunda ve komünist ideolojinin yayılması amacıyla gerçekleşmiştir (Seren, 2021). Sovyetler Birliği'nin on yıllık Afganistan işgali küresel güç mücadelesiyle gerçekleşse de Afganistan'ın toplumsal yapısı bu işgale de karşı koymuştur. Her ne kadar başta ABD olmak üzere komünizm karşıtı devletlerin desteğini almış olsa da Afganistan'daki mücahit grupların ortaya koyduğu kararlı direniş, Sovyetler Birliği'nin yenilmesini sağlamıştır.

Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgali, başlangıçta sol hükümetlere karşı gösterilen tepkilerin ve direniş hareketlerinin daha organize ve sistematik bir hale gelmesine yol açmıştır. Bu süreç, sadece yerel düzeydeki muhalefetin güçlenmesine neden olmakla kalmamış, aynı zamanda geniş çapta bir ulusal dayanışmayı ve işgale karşı toplumsal bir duruşu da beraberinde getirmiştir (Naimi, 2023). Bu direniş, Afgan halkının farklı kesimlerinin bir araya gelerek, işgale karşı ortak bir mücadele yürütme iradesini göstermesine vesile olmuş ve bu sayede ülke genelinde ulusal bir bilinç ve birlik duygusu pekişmiştir. Mir Akâ Hakcu (2005, s. 92), *Afganistan ve Müdâhilât-ı Hârici* çalışmasında bu durumu aşağıdaki gibi ifade etmiştir:

Kızıl Ordu'nun Afganistan'a girmesi, mücadele ve direniş hareketlerinde nicelik ve nitelik bakımından değişiklikler yaşanmasını beraberinde getirdi; düzensiz başkaldırıları ve dağınık ayaklanmaların düzenli hale gelmesini sağladı ve bütün hareketler, ecnebi işgalci güçlere karşı topluca ulusal başkaldırıları hüviyetini aldı. Toplumun kalbinin derinliklerinde cihat ruhunu canlandırdı ve direniş ve ayaklanma, aşk ve ibadet şeklini almaya başladı. İslami cihat, toplum katmanlarının hepsinin birlik ve beraberlik içinde hareket etmesinin asli amili oldu.

Hakcu'nun değerlendirmesi, Sovyet işgalinin Afgan toplumundaki direniş hareketlerini sadece bir askeri mücadele olarak değil, derin bir manevi ve dini

bağlamda yeniden vurguluyor. Kızıl Ordu'nun Afganistan'a girişi, dağınık ve düzensiz ayaklanmaları disipline ederek ulusal bir başkaldırıya dönüştürmüş, bu süreçte cihat toplumun tüm kesimleri için birleştirici bir güç haline gelmiştir.

Sovyetler Birliği'nin on yıllık Afganistan işgali sonrası yenilgiye uğratılması, ülkede bir zafer havası yaratmaktan ziyade derin bir "güç boşluğu" ortaya çıkarmıştır. Bu boşluk, Sovyetler'in mağlup olmasında rol oynayan mücahit grupların, birbirleriyle iktidar mücadelesine girmelerine ve ülkenin istikrarsız bir yapıya sürüklenmesine neden olmuştur. Bu gruplar iktidar savaşı verirken, farkında olmadan Taliban'ın yükselmesine zemin hazırlamışlar ve nihayetinde kendi tasfiyelerine yol açmışlardır (Seren, 2021). Barfield'in (2021) de belirttiği gibi, "Afganlar, işgalci güçler için ülkeyi yönetilemez hale getirirken, ülkelerini kimse için yönetilemez hale getirmişlerdir."

Afgan nüfusu içerisinde, yüksek etnik çeşitliliğe rağmen güçlü bir birleştirici unsur mevcuttur. Tarih boyunca Afganlar, kendi aralarında iç çatışmalara girseler bile, dış tehditlere karşı bir arada durmayı başarmışlardır. Afganlar kendi aralarında mutlu bir şekilde kavga edebilirler ama dışarıdan gelen tehditlere karşı bir arada dururlar ve Afgan olmaktan duydukları gururu ortaya koyarlar. Afgan tarihine bakıldığında, birbirini takip eden bölünme ve birleşme dönemlerinin sıklıkla tekrarlandığı görülür. Bu döngü, Afganların dış tehditler karşısında ulusal kimliklerinden duydukları gururu ve birlikteliği sergiler (Dupree, 2002).

Sovyet işgali boyunca ortak düşman olarak Sovyetler'e karşı birleşebilen Afgan gruplar, işgalin ardından girdikleri iktidar mücadelesiyle ülkelerine Sovyetler'den daha fazla zarar vermişlerdir. Mücahit grupların arasındaki bu mücadele, iç savaşa doğru evrilirken, bu süreç Molla Ömer liderliğindeki Taliban hareketinin yükselmesine ve 2001'de ABD'nin Afganistan'ı işgaline zemin hazırlamıştır (Ghurfan, 2001: 467). Bu gelişmeler, ülkenin Sovyet işgali sonrasındaki karmaşık ve kaotik sürecini daha iyi anlamamızı sağlamaktadır.

Taliban'ın Afganistan yönetimini ele alması yıllardır savaşımlardan, işgallerden ve mücahit grupların iktidar mücadelesinden bıkan Afgan toplumu tarafından olumlu karşılanmış ve Afganistan'da görece istikrar sağlamıştır. Ancak 11 Eylül 2001 tarihinde El-Kaide tarafından ABD'de gerçekleştirilen saldırılar Afganistan'ın gelecek yirmi yılını derinden etkileyecektir. ABD'nin New York şehrindeki Dünya Ticaret Merkezi'nin "İkiz Kuleler" olarak bilinen binalarına ve Pentagon'a yolcu uçaklarıyla yapılan saldırılar sonucunda yaklaşık üç bin kişi ölmüştür. Saldırıların sorumlusu olarak El-Kaide ve örgütün lideri Usame bin Ladin gösterilmiştir. ABD, bu saldırılar sonrasında Afganistan'da bulunan Usame bin Ladin ve örgüt üyelerinin ABD yetkililerine teslim edilmesini talep etmişse de o dönem Afganistan'ı yöneten Taliban bu talebe olumsuz cevap vermiştir (Aparı, 2021). Bunun üzerine dönemin ABD Başkanı George W. Bush

Taliban'ın da El-Kaide üyeleriyle aynı kaderi paylaşacağını belirterek Afganistan'ı terörle küresel savaş doktrininin bir numaralı hedefi olarak göstermiştir. Uluslararası terörizmle mücadele olarak sunulan ve Bush doktrini olarak da adlandırılan, kısaca "ya bizimlesiniz ya da teröristlerle" söylemi, 11 Eylül saldırılarından kısa süre sonra, 7 Ekim 2001'de, ABD ve İngiltere öncülüğündeki koalisyonun Afganistan'a müdahalesini getirmiştir.

"Kalıcı Özgürlük Harekatı" adıyla başlayan ABD'nin Afganistan işgali, geniş koalisyon ve uluslararası kuruluşların da desteğini alarak yürütülmüştür. BM nezdinde Bonn Anlaşması ile demokratik bir Afganistan kurulması, geçiş hükümetinin ve anayasal yapının oluşturulması, sadece başkent Kabil değil, tüm ülkenin güvenliğinin sağlanması gibi hedefler ortaya konmuştur (Seren, 2021). Amerikan işgalini diğer işgallerden ayıran temel farklılık, ABD'nin 11 Eylül saldırılarını yapan El-Kaide lideri ve örgüt üyelerinin Afganistan'da bulunuyor olması ve Afganistan'ın bu kişileri ABD'ye teslim etmemesi sonucu ABD'ye uluslararası alanda bir nevi "meşruiyet" vermesidir. Bundan dolayı başta İngiltere olmak üzere pek çok ülkenin de yer aldığı geniş bir koalisyon ile NATO ve BM gibi küresel kuruluşların da desteklediği bir müdahale süreci başlamıştır.

2001'de başlayan işgalin uluslararası görüntüsü; Afganistan'ı terör yuvası olmaktan arındırmak, Afganistan'da ulus-devlet temelli demokratik bir yapı oluşturmak gibi kimsenin kolay kolay itiraz edemeyeceği gerekçelerle sunulmuştur. Yirmi yıllık işgalde ABD'nin Afganistan'daki asker sayısı kimi dönem 100 bini aşmış ve binlerce Amerikan askeri de hayatını kaybetmiştir. 2.500'ü ABD askeri, 4.000'den fazlası sözleşmeli sivil personel olmak üzere 6.500'den fazla işgalci güç taraftarı insan hayatını kaybederken, 70.000'e yakın asker ve güvenlik gücü, 50.000'e yakın sivil ve savaşan unsur da Afganistan safları cephesinde hayatını kaybetmiştir. Yirmi yıllık Afganistan işgalinin ABD'ye toplam maliyeti ise 2 trilyon ABD dolarının üzerinde olmuştur (Forbes, 2021).

Seren'in Afganistan'da gerçekleştirdiği saha çalışması, ülkenin işgalci kapitalist güçlere karşı gösterdiği direnişi anlamak açısından önemli ipuçları sunmaktadır. Seren; dış işleri, güvenlik ve savunma bürokrasisi, savaş ağaları, siyasiler, akademisyenler ve sivil halktan oluşan geniş bir kesimle yaptığı mülakatlar sonucunda, Afgan toplumunun etnik farklılıklarının ABD'nin askeri müdahalesi ve ardından gelen ulus-devlet inşa süreçleriyle bilinçli bir şekilde derinleştirildiği konusunda yaygın bir görüş olduğunu belirtmiştir (Seren, 2021). Bu bulgular, Afganistan'daki direnişin sadece bir askeri veya siyasi mücadele olmadığını, aynı zamanda uluslararası kapitalist güçlerin toplumsal yapıyı manipüle ederek, halk arasında daha fazla bölünme ve ayrışma yaratma çabalarını da içerdiğini göstermektedir.

Bu bağlamda, Seren'in saha çalışması, Polanyi'nin çifte hareket teorisiyle de örtüşmektedir. Kapitalist güçlerin piyasa ekonomisini genişletme ve hakimiyetini

artırma girişimleri, Afgan toplumunun moral değerlerini ve toplumsal dayanışma ağlarını zayıflatmaya yönelik bir strateji olarak okunabilir. Seren'in bulguları, bu stratejinin Afganistan'da nasıl işlendiğini ve yerel direnişi nasıl şekillendirdiğini gözler önüne sermektedir. Afgan halkı, etnik ayrımcılığı derinleştiren bu dış müdahalelere karşı kendi sosyal yapısını ve moral değerlerini koruma refleksi geliştirmiştir. Bu direnç, sadece işgalcilere karşı silahlı mücadelede değil, aynı zamanda kapitalist güçlerin toplumu bölme ve zayıflatma girişimlerine karşı da kendini göstermektedir. Seren'in mülakatları, bu direncin sahada nasıl tezahür ettiğini ve halkın işgalci güçlere karşı nasıl bir araya geldiğini detaylandırmaktadır. Bu analiz, Afgan direnişinin sadece askeri değil, aynı zamanda toplumsal ve moral bir savunma stratejisi olduğunu ortaya koyması bakımından da önemlidir.

Amerikan işgali sırasında Afganistan'da "özgürleştirme" ve "demokratik bir ulus-devlet inşası" söylemleri sıkça kullanılmıştır. Bu süreçlerde kadınların toplumdaki yeri ve kamusal alandaki görünürlüğü, Batı'nın Afgan toplumuna dayattığı modernleşme projelerinin merkezinde yer almıştır. Ancak Afgan kadınlarının durumu, bu projelerin dayandığı varsayımlarla örtüşmeyen karmaşık bir yapıya sahiptir. Örnek vermek gerekirse Alman antropolog Hanna Papanek, *burkayı*⁵ "taşınabilir inziva" olarak tanımlayarak, Afgan kadınlarının kamusal alanda var olma biçimlerinin, Batı'nın beklentilerinden çok farklı olduğunu vurgular. Papanek'in bu yorumu, Afgan kadınlarının burkayı sadece bir dini sembol değil, aynı zamanda toplumsal bir koruma aracı olarak gördüğünü gösterir. Bu durum, Batı'nın kadınları özgürleştirme projelerine yönelik bir direniş olarak okunabilir.

Columbia Üniversitesi'nden antropolog Lila Abu-Lughod ise, *burkayı* "mobil evler" olarak nitelendirerek, Afgan kadınlarının kamusal alanda yer alabilme ve toplumsal düzeni koruyabilme çabalarını anlamaya çalışır. Abu-Lughod'a göre, Batı'nın Afgan kadınlarını "kurtarma" söylemi, onların gerçek istek ve ihtiyaçlarını göz ardı ederek, Batı'nın özgürlük anlayışını dayatmaya çalışır (Shaikh, 2012).

Afgan toplumu, tarih boyunca birçok kez işgalcilere karşı direnç göstermiştir ve bu direnç sadece silahlı mücadelelerle sınırlı kalmamış, aynı zamanda toplumsal değerlerin korunması yoluyla da kendini göstermiştir. Kadınların kamusal alanda nasıl yer aldığı ve toplumda nasıl konumlandığı da bu direnişin bir parçası olmuştur. *Burka*, bu bağlamda bir direniş sembolü değil, aksine Afgan toplumunun kendi iç dinamiklerini ve değerlerini koruma çabası olarak anlaşılabilir.

5 Burka giyinenin yürürken önünü görebilmesi için göz kısmı kafesli ve tüm bedeni örten bir kıyafettir. Farklı coğrafyalarda görülmele beraber yaygın olarak Müslüman Afgan kadınlar tarafından kullanılmaktadır.

ABD'nin Afganistan'daki işgal ve modernleşme projeleri, kadınların kamusal alanda görünürlüğüne artırmayı amaçlarken, bu projelerin başarısız olması, Afgan toplumunun kendi değerlerine sıkı sıkıya bağlı olmasından kaynaklanmıştır. Batılı özgürlük anlayışının Afgan kadınlarına dayatılmaya çalışılması, sadece Batı'nın kendi değerlerini yüceltme çabasının bir parçası olarak kalmış ve Afgan kadınlarının gerçek ihtiyaçları ve talepleri göz ardı edilmiştir. Bu durum, Afgan toplumunun işgallere karşı gösterdiği direnişin ne kadar güçlü ve derin köklere sahip olduğunu bir kez daha gözler önüne sermektedir. Liberal düzenin temel fikirlerinden biri olan *Civilisatrice*⁶ misyonu bu durumda gerekli olmayabilir. Artan güvensizlik, yaygın köktencilik ve yabancılar tarafından teşvik edilen veya dayatılan değerlerin reddedilmesi bağlamında Afgan kadınlarının geleceği genellikle geçmişlerinden gelen direniş kalıplarına dayanmaktadır (Dupree, 2002).

Siyasi tarihi iç çatışmalarla ve işgallerle geçen Afganistan, istikrardan uzak ve kırılğan yapıli bir görünüm sergilemektedir. ABD'nin işgal sürecinde bu kırılğan yapısının ortadan kaldırılması ve ulus-devlet vaadiyle geçen yirmi yıl büyük bir başarısızlıkla sonuçlanırken Afganistan'ın kırılğan yapısı daha da derinleşmiştir. Afganistan'ın uzun yıllar boyunca süren savaşları ve siyasi düzensizlikleri, nasıl olup da dünyanın diğer yerlerine kıyasla daha iyi durumda atlattığının cevabı, temel ekonomik ihtiyaçları karşılayan ve sıkı aile örgütlenmesinin üzerinde yükselen sosyal bağlar ile insanları bir arada tutan ve koruyan üretim stratejisinde bulunabilir. Geçimlik ekonomi ile hayatlarını sürdüren insanlar, piyasa ekonomisindeki insanlara nazaran yüksek düzeyde özerkdirler. En yaygın alanlardan tarım konusunda, örneğin, tahıl fiyatları geniş bir aralıkta ve sıklıkla büyük ölçüde dalgalanma gösterebilir ancak çiftçiler öncelikle kendi tüketecekleri kadarını ayırdıkları için bu tür dalgalanmalar karşısında piyasa ekonomisinin hakim olduğu topluluklara kıyasla daha az etkilenirler. Tarım ve hayvancılığa dayalı üretimin her boyutu ev ve/veya köy seviyesinde kalmaktadır. Böylesine temel düzeyde geçim şartlarına sahip bir yapı, daha karmaşık sistemleri çökertecek başlıca ekonomik ve siyasi bozulmalara karşı yüksek direnç gösterebilmektedir (Barfield, 2021).

Rousseau'nun da ifade ettiğı gibi bütün toplumların en eskisi ve tek doğal ailedir. Bu toplulukta bakım ve korunmaya muhtaç çocuk, anneye bağlı kalır. Diğer

6 *Civilisatrice*: Mission civilisatrice (uygarlık misyonu) kavramı, Fransızların sömürgecilik anlayışının temel taşlarından biri olarak tanımlanır. Bu kavram, Fransız kültürünün üstünlüğü ve insanlığın mükemmelleştirilebilirliği üzerine kuruludur. Fransızlar, sömürge altındaki halkların kendi kendilerini yönetemeyecek kadar "ilkel" olduklarını, ancak Fransız rehberliği altında gelişebileceklerini iddia ederler. Bu bağlamda, civilisatrice kavramı, Fransızların bu misyonu yerine getirmek için özel olarak uygun olduklarına ve bu görevi üstlenmenin onların hakkı ve görevi olduğuna işaret eder (Conklin, 1997).

yandan babanın da çocuklar üzerinde sorumlulukları vardır. Aile içindeki karşılıklı yükümlülükler aynı zamanda aileyi politik toplumların da ilk örneği yapar (Rousseau, 2018). Rousseau'nun tarif ettiği aile yapısı günümüzden yaklaşık iki yüz elli sene evvel modern öncesi zamanlar için yapılmış bir tanımdır. Kapitalizmin hakim olduğu modern Batı toplumlarında bireysellik (*individualism*) sosyal yaşam içinde her şeyden daha önemli hale gelirken Rousseau'nun bahsettiği aile yapısı da ciddi değişime uğramıştır. Ancak Afganistan için durum oldukça farklıdır. Bu toplumda aile, bireyden önce gelmektedir. Başka bir ifadeyle, Rousseau'nun tarif ettiği aile ve toplum yapısı günümüz dünyasında Afganistan için halen geçerlidir.

Aileyi bireyin önünde gören Afganlar için bezer şekilde toplum hem bireyden hem de aileden önde gelmektedir. Bundan dolayı işgal girişimlerinde kendi iç problemlerini bir kenara koyan toplumda direniş yüksek olabilmektedir. Bu anlayış, bireyden başlayarak toplumu ve değerlerini korumak için, işgal girişimlerinde ilave motivasyon kaynağı olmuştur. Birinci İngiliz işgalinde, ülke yönetimindeki Dost Muhammed Han, çeşitli iktidar mücadeleleriyle de uğraşmaktaydı. Ancak ülke İngiliz işgaline uğradığında toplumun büyük bölümü, bu durumdan duyduğu hoşnutsuzluklarıyla kendi iç problemini dondurarak İngiliz işgaline karşı birlik olabilmıştır. Başka bir ifadeyle aileler, aşiretler, kabileler böylesi bir durumda polis ve askerlere ait faaliyetlerde bulunmuşlardır (Rubin, 2020).

İster savaş ister işgal olsun hiçbir girişimin, hedef ülke toplumunun geniş tabanı tarafından kabul görmediği sürece ne kadar uzun ve çetin olursa olsun başarıya ulaşma şansı azdır. Bu minvalde Afganistan, uzun yıllar büyük güçler tarafından işgallere uğradığı halde bütün işgal girişimlerinin başarısızlıkla sonuçlanmasını sağlamıştır. Bununla birlikte, yıllar süren işgallere rağmen işgalci güçler Afganistan'ı terk ettikten sonra Afganistan'da işgalci güçlerin sosyal, siyasal, kültürel izlerinden de eser kalmamıştır. Afgan toplumu ve idarecileri geleneksel sosyokültürel yaşamlarına devam etmişlerdir.

XIX. yüzyılın ortalarından XXI. yüzyılın ilk çeyreğine kadar ki dönemde büyük güçler tarafından işgallere uğrayan Afganistan bu işgallerin hepsini geri püskürtmüştür. Kendi içinde etnik ve mezhepsel gruplara ayrılan, kabilecilik ve aşiret anlayışının hakim olduğu Afganistan, sahip olduğu bu sosyo-kültürel yapı sebebiyle iç çatışmaların her zaman var olduğu bir ülkedir. Afgan gruplar arasındaki iş birliği ya da husumet, problemin kapsamı ile belirlenmektedir. Bu siyasi dinamiği etnografik bir klişeyle ifade etmek gerekirse durum; "Kardeşlerime karşı ben; kuzenlerimize karşı ben ve kardeşlerim, dünyaya kaşı ben, kardeşlerim ve kuzenlerimiz" (Barfield, 2021) şeklinde açıklanabilir. Bu klişenin ortaya koyduğu "ben ve öteki" anlayışı çerçevesinde toplumun en temel yapı taşı olan aileden başlayarak "biz ve öteki" ayrımını genişleten Afgan toplumu, ülkelerine müdahale eden işgalci güçlere karşı tepkiyi bu anlayışla göstermiştir.

Kültürleri ve değerleri konusundaki üstünlüklerini ortaya koyma hususunda hiç de mütevazı olmayan Afganlar, İslam toplumunun geleneksel bir biçiminin örneğini yaşamaktadırlar. Afganların gözünde, gayrimüslimler başta olmak üzere yabancılar, Müslümanlara göre üstün sayılmazlar. Büyük devletler askeri, teknolojik ve ekonomik olarak çok güçlü olabilirler ancak inançsız veyahut kafir olduklarından değerleri ve yaşam tarzları şüphelidir. Yabancıları ahlak ve değerler konusunda aşağı gören Afganlar için Müslüman komşuları da yabancıardan yalnızca biraz daha iyidirler (Barfield, 2021). Bu anlayışı benimseyen Afgan toplumu, Polanyi'nin piyasa toplumu olarak tanımladığı işgalci kapitalist devletlerin kendi topraklarında tutunma izni vermediği gibi, Afganlardan onların sosyal, kültürel ve ekonomik özelliklerini benimsemesi de beklenemez.

Sonuç

Afganistan, son yüz elli yıllık tarihinde dönemin büyük güçleri tarafından işgallere uğramıştır. Bu çalışma, Afganistan'ın uğradığı işgallere karşı direncini Karl Polanyi'nin *çifte hareket* kavramıyla açıklamaktadır. Bir tarafta piyasa ekonomisi egemenliğine teslim olmamış toplumsal yapısıyla Afganistan, diğer tarafta piyasa ekonomisiyle yönetilen ve döneminin büyük güçleri işgalci devletler. Afganistan işgallerinin başarısızlıkla sonuçlanması, Afganistan'ın coğrafi özellikleri, toplumsal yapısı ve büyük güçlerin Afganistan üzerindeki rekabeti gibi sebeplerle izah edilebilir. Ancak bunların yanında ve asıl olarak mesele, Polanyi'nin XIX. yüzyılda İngiltere'de ortaya çıkan piyasa ekonomisini izah ettiği teorik çerçeveye açıklanabilir. Gerek işgalci devletler gerekse Afganistan'ın merkezi yönetimi, başkent Kabil'i önceleyen bir yaklaşım sergiledikleri için Afgan toplumunun yüzde 80'den fazlasını oluşturan kırsal kesim, merkezin politikalarından uzak kalmıştır. Afganistan, tarihi boyunca kendi iç problemleriyle de mücadele etmiştir. Ancak söz konusu ülkelerinin işgali olunca kendi iç problemlerini bir kenara bırakarak sömürgeci güçlerle mücadele etme konusunda oldukça cesaretli olmuşlardır. Hele ki bu güçler başka coğrafyalardan, farklı kültür ve değerleri taşıyan yapılar olduklarında verilen mücadelenin direnci de o denli yüksek olmuştur.

Polanyi'nin *çifte hareket* kavramıyla izah ettiği piyasa toplumu ya da kapitalist kültür ile ona karşı toplumsal ahlak değerlerini koruma refleksi olarak ortaya koyduğu kavramsal yaklaşımı, uluslararası boyutuyla Afganistan'ın uğradığı işgalleri açıklamaktadır. Bir tarafta piyasa toplumunun gerekleriyle yönetilen işgalci güçler, diğer tarafta ise geleneksel toplumsal yapısıyla ahlak değerlerini koruyan ve işgallere karşı koyan Afganistan toplumu. 1850'lerin ortalarından itibaren uğradığı işgallere tepkisini bu çerçevede gösteren Afgan toplumu, Polanyi'nin çizdiği kavramsal çerçeveye uyumluluk göstermektedir.

Could Afghanistan and Its Occupations be Explained through Karl Polanyi's "Double Movement" Concept?

Kemal Gökçay
Adem Levent

"The future of some countries may be happening today in others, while some may still be carrying the past of others within them."

(Polanyi, 2021, p. 335)

Abstract: Over the past one hundred and fifty years, Afghanistan has experienced prolonged occupations by several major global powers. Despite the military might of these occupiers, all eventually faced the need to withdraw. The persistent occupation of a relatively poor and multi-ethnic country like Afghanistan by such powerful nations -and the consistent failure of these occupations-demands analysis from various perspectives. While the British and Russian occupations in the 19th and 20th centuries can be partially explained by the geographical challenges of the region, attributing the failure of the American occupation in the 21st century solely to geography would be inadequate, especially given the advancements in military technology and equipment. However, Karl Polanyi's concept of the "double movement", which describes the dynamics of the market economy, provides a compelling framework for understanding these occupations. Polanyi's theory -whereby market society provokes a societal resistance to protect traditional values- can be applied to interpret Afghanistan's resistance to occupation through a similar conceptual lens.

Introduction

Afghanistan experienced two British occupations in the 19th century, in 1839 and 1878, both of which ended with the withdrawal of British troops. In the second half of the 20th century, the Soviet Union, one of the two superpowers of the era, occupied Afghanistan. After a decade-long occupation, the Soviets too were compelled to withdraw. Most recently, at the beginning of the 21th century, the United States, citing

@ Lecturer, Atatürk University & PhD Student Bursa Uludağ University, kemal.gokcay@atauni.edu.tr
Assoc. Prof., Bursa Uludağ University, levent49@gmail.com

https://orcid.org/0000-0002-6121-3793
https://orcid.org/0000-0002-1683-6107

DOI: 10.12658/M0756
insan & toplum, 2025; 15(1): 94-122
insanvetoplum.org

Received: 02.07.2024
Revised: 22.08.2024
Accepted: 28.08.2024
Online First: 26.09.2024

the 9/11 attacks, decided to withdraw from Afghanistan in 2021 after a twenty-year occupation, once again thrusting Afghanistan into the center of international politics.

This study examines the factors shaping Afghanistan's resistance to these occupations, utilizing Karl Polanyi's concept of the "double movement" as a theoretical framework. The objective of this research is to explain the failure of the great powers' occupations in Afghanistan not solely in terms of geographical challenges, religious beliefs, ethnic composition, tribal dynamics, or the policies of other actors, but through the lens of Polanyi's moral economy perspective, which is fundamentally rooted in economic anthropology.

Polanyi's Market Economy Approach

In 21st century England, the commodification of land, labor, and money was driven by state intervention alongside the influence of the free market. This process facilitated the rise of industrial production through the establishment of the factory system, which was fundamentally based on the commodification of these key economic factors (Gemici, 2008). According to liberalism, this new form of organization -referred to as the market economy, or more commonly today as the market order- is viewed as a spontaneous phenomenon. Within intellectual discourse, the concept of the market often leads adherents of the established paradigm to engage in "absoluteness", "reification", and the fallacy of misplaced "concreteness". As an ideology, the market serves to legitimize a range of cultural values, such as efficiency, equality, and the "new freedoms" within the market economy, which are often celebrated as liberation from the inefficiencies of former socialist societies (Barber, 1995). In essence, the market not only justifies itself but also builds a barrier against potential criticisms. Karl Polanyi, however, challenges the notion of a self-regulating market, which he views as a utopian idea. While not opposed to the concept of the market itself, Polanyi argues that markets have existed throughout history, but the particular form of the market that emerged in the 19th century was a product of state intervention and was crafted as a political project. He asserts that this system is fundamentally incompatible with human nature. For Polanyi, the laissez-faire policy implemented by the state was not a natural outcome but rather the ultimate goal, lacking any inherent naturalness. He contends that, if left to evolve organically, free markets in their current form would never have come into existence (Polanyi, 2021).

Market Economy vs Moral Economy: Double Movement

According to Polanyi, a societal reaction emerged as a self-protection reflex against the self-regulating market economy that developed in the 19th century. In this

context, while the market economy became increasingly autonomous from social relations and began to dominate various aspects of social life, a protective mechanism simultaneously emerged as a societal response. Traditional social forces mobilized against the commodification of labor, land and capital. Polanyi explains this phenomenon with his concept of the "double movement" (Gemici, 2008).

The double movement not only elucidates the market economy that arose in 19th century England and the subsequent societal response but also offers insights into broader phenomena such as globalization (Birchfield, 1999), the hegemonic power struggles of major powers like England and the United States from the late 19th century to the early 21st century (Silver & Arrighi, 2003), as well as economic and financial crises (Özgür & Özel, 2013). In this sense, the double movement is a concept that aids in understanding the experiences of societies worldwide affected by contemporary capitalism. The historical significance of the double movement lies in its demonstration that it represents an institutional model to which all nations are subjected. In other words, the double movement, encompassing both the market economy and society's self-preservation efforts, has created an international system extending beyond England (Vail, 2022).

Polanyi's most original contribution with the concept of the double movement is his redefinition of social struggle as a phenomenon occurring specifically within a global context. While many analysts before him recognized the global nature of capitalism, Polanyi advanced the argument by demonstrating how social struggles within individual polities are constrained and shaped by the specific position of any given nation-state within the international system. Thus, the double movement is not only a national but also a global phenomenon (Block, 2008).

Polanyi further situated the double movement -the internationalization of social protection-within the broader context of imperialism. He viewed imperialism as the ultimate internationalist protectionist institution, designed to address market tensions and mitigate their destructive effects. Consequently, the issue of imperialism became an integral aspect of Polanyi's double movement framework. Although Polanyi did not explicitly define imperialism, his core concept closely aligns with the traditional view of imperialism as the deliberate use of state power to promote and achieve private gain and profit (Vail, 2022).

Afghanistan's Moral Economy

In Afghanistan, the concept of a nation-state with a strong central government is elusive, and the existence of a cohesive national economy is equally difficult to assert. Afghanistan, with its subsistence economy primarily based on agriculture

and animal husbandry, has witnessed various attempts at reform, modernization, and economic development by Afghan leaders since 1919, following its political independence from the British, up until the Soviet invasion. However, the current state of Afghanistan suggests that these policies were largely unsuccessful. Although Afghanistan managed to maintain neutrality during World War II, it did not achieve similar success in terms of economic independence and development. Successive Afghan leaders, post-independence, launched several development initiatives but faced significant internal and external challenges that hindered progress.

Afghanistan offers a clear example of a society where capitalism has yet to take root, and traditional social life remains predominant. The history of modernization -or the lack thereof- in Afghanistan is intricately linked to the country's economic history. The political and economic centralization efforts by Afghan leaders were largely focused on Kabul, leaving the regions outside the capital underdeveloped (Karaduman, 2023). Furthermore, Afghan society's perspective on economic development and the accompanying modernization significantly differs from that of many other underdeveloped or developing non-Western societies. The most notable reason for this difference is the primacy of religion. In Afghanistan, religion is not merely an ideology but a comprehensive way of life, with religious rituals deeply embedded in nearly all aspects of daily social relations. Consequently, it is challenging to discuss political, economic, or social relationships in Afghanistan that are not influenced by religious considerations (Barfield, 2021).

The majority of Afghans, who primarily rely on agriculture and animal husbandry for their livelihood, operate largely within a subsistence economy, making the concept of a money economy less relevant. When income is generated, it is often reinvested in social relationships. Acts of hospitality, communal feasting, gift-giving, and other forms of redistribution serve to enhance the status of those who give. Within the cultural belief that "it is more blessed to give than to receive", social prestige or fame is valued more highly than monetary wealth (Barfield, 2021).

The International Perspective of the Double Movement: Afghanistan and Its Invasions

Afghanistan is widely regarded as a "fragile state" today, a status resulting from both its internal problems and the numerous occupations it has endured. According to the Fragile States Index published annually by the Fund for Peace (FFP), Afghanistan was ranked the sixth most fragile state in the world in 2023. Moreover, from 2006 to 2023, Afghanistan has consistently been among the ten most fragile countries globally (FFP, 2023). Several factors contribute to Afghanistan's fragility, including

the lack of a centralized governmental structure, associated security weaknesses, poverty stemming from inadequate economic development, high birth and death rates, insufficient healthcare services, and a general lack of public services. However, in addition to these factors -and perhaps most significantly- the long history of foreign occupations has played a crucial role in perpetuating the country's fragility.

Despite the high ethnic diversity within Afghanistan, there exists a strong unifying element among its people. Throughout history, Afghans have shown a remarkable ability to stand together against external threats, even when engaged in internal conflicts. While internal disputes are common, Afghans unite against foreign invaders, demonstrating a deep pride in their national identity. Afghanistan's history is marked by recurring cycles of division and unification, reflecting the resilience and unity of Afghans in the face of external threats (Dupree, 2002).

In Afghan society, where the family takes precedence over the individual, and society is prioritized over both, there is a strong collective resistance to foreign occupation. During such times, internal conflicts are often set aside in the interest of national unity. This collective mindset has historically served as a powerful motivator during periods of occupation, as Afghans strive to protect their society and its values, starting at the individual level. For example, during the first British occupation, while Dost Mohammad Khan was embroiled in various internal power struggles, the British invasion prompted the majority of society to unite against the occupiers, setting aside their internal disputes due to widespread dissatisfaction with the situation. In these circumstances, families, clans, and tribes often engaged in political and military resistance against the invaders (Rubin, 2020).

Afghanistan, which faced invasions by major powers from the mid-19th century to the first quarter of the 21st century, ultimately succeeded in repelling all of these foreign occupations. Despite being divided along ethnic and sectarian lines, and the prevalence of tribalism, internal conflicts have always existed in Afghanistan due to its socio-cultural structure. Cooperation or hostility among Afghan groups is largely determined by the nature and scope of the problem they face. This political dynamic is aptly summarized by an ethnographic cliché: "Against my brothers, it's me; against our cousins, it's me and my brothers; against the world, it's me, my brothers, and our cousins" (Barfield, 2021, p. 121). This mindset, rooted in the distinction between "us and the other", is deeply ingrained in Afghan society, beginning with the family as the most fundamental unit. It has been a defining factor in how Afghans respond to foreign invasions, uniting to defend their land and values against external forces.

Conclusion

Polanyi's conceptual approach, articulated through the concept of the double movement -a societal reflex to protect moral values against the encroachments of market society or capitalist culture- also provides a valuable framework for understanding the occupations that Afghanistan has endured in an international context. On one side, the occupying forces were driven by the imperatives of market society, seeking to impose capitalist structures. On the other side, Afghan society, grounded in its traditional social structure, steadfastly protected its moral values and resisted these occupations. The reaction of Afghan society to the series of occupations it faced from the mid-1850s onward aligns closely with the conceptual framework proposed by Polanyi.

Kaynakça

- Aparı, S. F. (2021). ABD'nin en uzun savaşı: Afganistan'da 20 yıl, Anadolu Ajansı, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/abdinin-en-uzun-savasi-afganistanda-20-yil/2351523>, (Erişim Tarihi: 28.05.2024)
- Barber, B. (1995). All economies are "embedded": The career of a concept, and beyond, *Social Research*, 62 (2), 387-413.
- Barfield, T. (2021). Afganistan & politik ve kültürel bir tarih, Burhan Yüksektaş (Çev.), İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları.
- Birchfield, V. (1999). Contesting the hegemony of market ideology: Gramsci's "good sense" and Polanyi's "double movement", *Review of International Political Economy*, 6 (1), 27-54.
- Blackburn, S. (2017). Etik, Erkan Uzun(Çev.), Dost Kitabevi.
- Block, F. (2008). Polanyi's double movement and the reconstruction of critical theory, *Revue Interventions économiques*, 38: 1-16.
- Buğra, A. (2016). Polanyi'nin çifte hareket kavramı ve günümüz piyasa toplumunda siyaset, Ayşe Buğra ve Kaan Ağartan (Der.). *21. Yüzyılda Karl Polanyi'yi Okumak & Bir Siyasi Proje Olarak Piyasa Ekonomisi* içinde (pp. 237-260), İletişim Yayınları.
- Conklin, Alice L. (1997). *A Mission to civilize: The republican idea of Empire in France and West Africa, 1895-1930*, Stanford University Press.
- Dale, G. (2010a). *Karl Polanyi: The Limits of the market*, Politiy Press.
- Dale, G. (2010b). Social democracy, embeddedness and decommodification: On the conceptual innovations and intellectual affiliations of Karl Polanyi, *New Political Economy*, 15 (3), 369-393.
- Dupree, N. H. (2002). "Cultural heritage and national identity in Afghanistan," *Third World Quarterly* 23(5), 977-989.
- Forbes (2021). "The war In Afghanistan cost America \$300 million per day For 20 years, with big bills yet to come billionaires", <https://www.forbes.com/sites/hanktucker/2021/08/16/the-war-in-afghanistan-cost-america-300-million-per-day-for-20-years-with-big-bills-yet-to-come/?sh=5dcb6267f8d> (Erişim Tarihi: 20.02.2024)
- Fund for Peace (2023). Country dashboard: Afghanistan. <https://fragilestatesindex.org/country-data/> (Erişim Tarihi: 18.01.2024)
- Gemici, K. (2008). Karl Polanyi and the antinomies of embeddedness, *Socio-Economic Review*, 6: 5-33.

- Ghufran, N. (2001). "The Taliban and the civil war entanglement in Afghanistan". *Asian Survey*, 41(3), 462-487.
- Giddens, A. (2000). *Üçüncü yol-sosyal demokrasinin yeniden dirilişi* Mehmet Özay (Çev.), Birey Yayıncılık.
- Giddens, A. (2001). *Siyaset sosyoloji ve toplumsal teori & toplumsal düşüncenin klasik ve çağdaş temsilcileriyle hesaplaşmalar* Tuncay Birkan (Çev.), Metis Yayınları.
- Hakcu, M. A. (2005). *Afganistan ve müdahilât-ı hârici*, İntişârât-ı Maiwand.
- İbn Haldun, ([1337]2021). *Mukaddime*, Süleyman Uludağ (Çev.), Dergah Yayınları.
- Karaduman, G. (2023). 1919'dan 1973'e Afganistan'ın ekonomik durumu, *Afganistan & tarih, sosyo-kültürel yapı, ekonomi ve dış politika* içinde, İskender Karakaya, Yılmaz Ulvi Uzun (Ed.), Nobel Akademik Yayıncılık.
- Katawazai, A. S. (2020). "Afghanistan's mineral resources are a lost opportunity and a threat". The Diplomat, <https://thediplomat.com/2020/02/afghanistans-mineral-resources-are-a-lost-opportunity-and-a-threat/> (Erişim Tarihi: 06.12.2023)
- Kurz, D. H. (2020). *İktisadi düşünce tarihi*, Hüsnü Nilir ve Ekin Değirmenci (Çev.), Heretik Yayınları.
- Malik, A. M. (2011). "The modernisation process in Afghanistan: A retrospective", *Strategic Studies*, 31/32 (1), 35-43.
- Mauss, M. (2002). *The gift & The form and reason for exchange in archaic societies*, Routledge.
- Naimi, M. N. (2023). Sosyal, siyasal ve kültürel yönleriyle 1992-1973 yılları arasında Afganistan, *Afganistan & Tarihi, Sosyokültürel Yapı, Ekonomi ve Dış Politika* içinde İskender Karakaya ve Yılmaz Ulvi Uzun (Ed.), Nobel Akademik Yayıncılık.
- Özgür, G. ve Özel, H. (2013). Double movement, globalization, and the crisis, *The American Journal of Economics and Sociology*, 72 (4), 892-916.
- Platon, (2011). *Devlet*, Sabahattin Eyüboğlu ve M. Ali Cimcoz (Çev.), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Polanyi, K. (1947). Our obsolete market mentality & civilization must find a new thought pattern. *Commentary*, 3(2), 109-117.
- Polanyi, K. (1968). Aristotle discovers the economy, in G. Dalton (Ed.), *Primitive, Archaic, and Modern Economies: Essays of Karl Polanyi* 78-115, Beacon Press.
- Polanyi, K. (2021). *Büyük dönüşüm: Çağımızın siyasal ve ekonomik kökenleri*, Ayşe Buğra (Çev.), İletişim Yayınları.
- Rousseau, J. J. (2018), *Toplum sözleşmesi*, Vedat Günyol (Çev.), İş Bankası Kültür Yayınları.
- Rubin, B. R. (2020). *Afghanistan & what everyone needs to know*, Oxford: Oxford University Press.
- Sandbrook, R. (2022). Polanyi's double movement and capitalism today, *Development and Change*, 53 (3), 647-675.
- Scott, J. C. (2021). *Tahıla karşı & ilk devletlerin derin tarihi*, Akın Emre Pilgir (Çev.), Koç Üniversitesi Yayınları.
- Seren, M. (2021). Afganistan'da ulus-devlet inşa projesinin başarısızlığı ve Taliban'ın kazanma stratejisi, *Amme İdaresi Dergisi*, 54 (3), 1-40.
- Shaikh, N. (2012). "Why we can't save Afghan women," interview with Lila Abu-Lughod, *asiasociety.org*, <https://asiasociety.org/why-we-cant-save-afghan-women> (Erişim Tarihi: 22.06.2024)
- Silver, B. J. ve Arrighi G. (2003). Polanyi's "double movement": The belle époque of British and U.S. hegemony compared, *Politics & Society*, 31(2), 325-355.
- Simon, H. (1987). *Decision making and organizational design, Organization Theory, Selected Readings*, New York: Penguin Books, 201-211.

- Sombart, W. (2013). Aşk, lüks ve kapitalizm: Modern dünyanın savurganlığın dünyasından doğması üzerine, Necati Aça (Çev.), Pharmakon Kitap.
- Stanfield, J. R. (1980). The institutional economics of Karl Polanyi, *Journal of Economic Issues*, 14(3), 593-614.
- State of Homelessness: 2023 Edition, <https://endhomelessness.org/homelessness-in-america/homelessness-statistics/state-of-homelessness/>, (Erişim Tarihi:15.12.2023)
- Tarde, G. (2023). *Ekonomik psikoloji* Özcan Doğan (Çev.), Doğu Batı Yayınları.
- Tekir, G. (2022). Ekonomik yapı, Onur Ender Aslan (Ed.) *Afganistan & Devlet ve Toplum* içinde (375-433), Türk İdari Araştırmalar Vakfı.
- Titmuss, R. M. (1971), *The gift relationship & from human blood to social policy*, Pantheon.
- Trading Economics, "Afghanistan GDP", <https://tradingeconomics.com/afghanistan/gdp>, (Erişim Tarihi: 06.12.2023).
- Vail, J. (2022). *Karl Polanyi and the paradoxes of the double movement*, Routledge.
- Weber, M. (2018). *Ekonomi ve toplum*, 1. Cilt, Latif Boyacı (Çev.), Yarı Yayınları.
- Weber, M. (2023), *Protestan ahlakı ve kapitalizmin ruhu*, Milay Köktürk (Çev.), Bilgesu Yayıncılık.
- World Population Review, "Population, Total - Afghanistan 2022", <https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL?end=2022&locations=AF&start=1960&view=chart>, (Erişim Tarihi: 06.12.2023)

Değiştirilmiş Etiketleme Teorisi ve Damgalanmanın Sosyopsikolojik Etkileri: Suç İşlemiş Bireyler Üzerine Fenomenolojik Bir Araştırma*

Hilal Soysal Bulgurcu

Öz: Bu çalışma, cezaevi sonrası deneyimlenen sosyal tepkilerin, özellikle de damgalanmanın sosyopsikolojik etkilerini ve suç tekrarındaki rolünü anlamayı amaçlamaktadır. Fenomenoloji deseni kullanılarak gerçekleştirilen bu araştırmada, Karaman ilinde yaşayan 26 denetimli serbestlik yükümlüsü ve 9 eski hükümlü ile derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiş ve sosyal tepkilerin mükerrer suçlulukla ilişkisi incelenmiştir. Araştırma verileri MAXQDA nitel veri analiz programı kullanılarak analiz edilmiştir. Elde edilen bulgular, araştırmann teorik arka planını oluşturan damgalama yaklaşımı ve yerel literatürde ilk kez ele alınan değiştirilmiş etiketleme teorisinin varsayımları üzerinden tartışılmıştır. Bu çalışmanın sonucunda, bireylerin toplumsal yaşama katılımını engelleyerek ve suçlu kimliğin benimsenmesine yol açarak, damgalamanın suç tekrarı üzerinde belirleyici bir faktör olduğu ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte değiştirilmiş etiketleme teorisinin öne sürdüğü damgalanma olasılığı olan bir özelliğe sahip bireylerin (suçlu, akıl hastası vb.), damgalama ile baş etmek için çeşitli stratejiler geliştirdiği yönündeki iddiaların katılımcılar arasında varlık bulduğu görülmüştür. Nitekim araştırma, damgalanmanın yaşamsal fırsatlara engel teşkil ederek dolaylı ya da doğrudan suç tekrarı tetiklediğini ortaya koymuştur.

Anahtar kelimeler: Sosyal Tepki, Damgalanma, Sosyal Dışlanma, Suç Tekrarı, Sosyopsikolojik Etki

Abstract: This study aims to understand the sociopsychological effects of social reactions experienced after prison, especially stigmatization, and its role in recidivism. In this phenomenological study, in-depth interviews were conducted with 26 probationers and 9 ex-convicts living in Karaman province and the relationship between social reactions and recidivism was examined. The research data were analyzed using MAXQDA qualitative data analysis program. The findings are discussed through the stigmatization approach, which constitutes the theoretical background of the study, and the assumptions of the modified labeling theory, which is discussed for the first time in the local literature. As a result of this study, it was revealed that stigmatization is a determining factor in recidivism by preventing individuals from participating in social life and leading to the adoption of a criminal identity. In addition, it was observed that the claims of the modified labeling theory that individuals with a characteristic that is likely to be stigmatized (criminal, mentally ill, etc.) develop various strategies to cope with stigmatization found existence among the participants. As a matter of fact, the study revealed that the experience of stigmatization triggers direct or indirect recidivism by creating obstacles to vital opportunities.

Keywords: Social Reaction, Stigma, Social Exclusion, Recidivism, Sociopsychological Impact

* Bu makale doktora tezinden üretilmiştir.

@ Dr., Türkiye Cumhuriyeti Adalet Bakanlığı, hilalsoysal@gmail.com

id <https://orcid.org/0000-0001-8229-8450>

DOI: 10.12658/M0757
insan & toplum, 2025; 15(1): 123-157
insanvetoplum.org

Başvuru: 21.05.2024
Revize: 29.09.2024
Kabul: 21.10.2024
Erken Baskı: 21.01.2025

Giriş

Suç veya suçluluk, insanın biyolojik, psikolojik, fizyolojik özelliklerinin veya toplumsal, kültürel ve benzeri etkenlerin biri ya da bir kaçının neden olduğu toplumsal bir olgudur. Bu nedenle suçun oluşumu konusunda onlarca değişken etkili olabilmektedir. Suç davranışının ortaya çıkmasında olduğu gibi suçun tekerrür etmesinde de etkili olan birçok faktör bulunmaktadır. Yoksulluk, işsizlik, çevresel ve sosyal faktörler bu değişkenler arasında ilk akla gelenlerdir. Ayrıca yeniden suç işlemenin belirleyicileri arasında, cezasını çekerek işlediği suçun bedelini ödeyen bireyin damgalanma ve dışlanmaya yoluyla tekrar toplum tarafından cezalandırılması yer almaktadır. Böyle bir durumla karşı karşıya kalmanın neticesinde bireyler toplumsal yaşama uyum sağlayamama, üretken bir birey olarak topluma yeniden dahil olamama ve sosyal yaşamdan soyutlanma gibi sorunlar yaşayabilmektedir.

Ceza infaz kurumundan tahliye edilen hükümlülerin topluma yeniden entegrasyonu, hemen hemen tüm toplumların sorunudur. Cezaevinden çıkan kişilerle birçok insan serbestçe etkileşime girmemektedir ve toplumsal olarak eski hükümlüler, damgalanma, reddedilme, ayrımcılık ve her türlü kötü muameleye maruz kalabilmektedir (Ahmed, Ahmad, 2015). Güncel araştırmalara göre damgalanma, cezaevinden çıktıktan sonra topluma başarılı bir şekilde entegre olma ve istikrarlı bir yaşam sürmenin önündeki ana engellerden biridir (Alexander, 2010; Park, Tietjen, 2021; Quinn-Hogan, 2021). Toplum, eski hükümlülere olumsuz etiketler yapıştırarak ve güvensizlik atfederek onların topluma yeniden dahil olmasını engellemektedir. Bu ayrımcı pratikler, bireylerin toplumdan dışlanmasına, aile ve çevresinden uzaklaşmasına, kısıtlı istihdam fırsatlarına ve yeniden suç işlemenin artmasına neden olmaktadır. Bu sorunlar, topluma başarılı bir şekilde yeniden dahil olmanın önünde bir engeller girdabı oluşturmakta ve daha önce hüküm giymiş bireyleri toplumun üretken bir üyesi olma fırsatından mahrum bırakmaktadır (Frankel, DePoy, 2024).

Eski hükümlülerin damgalanmaya ilişkin deneyimleri, bakış açıları ve bu deneyimden nasıl etkilendikleri hakkında zengin bir bilgi birikimi, hapsedilme sonrası bireylerin topluma yeniden entegrasyonu ve kazandırılmasında başarıyı sağlamak ve müdahaleler geliştirmek için gereklidir. Türkiye’de suçlular üzerine yapılan araştırmalarda; cezaevinin mekansal anlamı, eski hükümlülerin ve denetimli serbestlik yükümlülerinin yaşadıkları sorunlar, istihdam problemi, suç tekrar nedenleri, damgalanma ve dışlanma deneyimleri gibi konular üzerinde durulmaktadır (Aydoğan, 2018; Bilgiç, 2012; Dağdelen, 2017; Demirci, 2021; Gençtürk, 2019; Kaya, İnan, 2020; Macit, 2022; Özata, 2016; Savaş, Eryalçın, 2020; Timurturkan ve diğerleri, 2017). Aydoğan (2018) tarafından 40 denetimli serbestlik yükümlüsü ile yapılan nitel çalışmada, sosyal dışlanma ve damgalanma durumları incelenmiş ve

bireylerin damgalanmaya ve birçok alanda dışlanmaya maruz kaldıkları görülmüştür. Timurturkan ve diğerleri (2017) tarafından denetimli serbestlik altındaki 2560 yükümlü ile gerçekleştirilen niceliksel araştırmada, katılımcıların damgalanmaya bağlı olarak işsizlik dahil birçok sorun yaşadıkları bulunmuştur. Dağdelen (2017), denetimli serbestlik yükümlüleri (55) ile derinlemesine görüşmeler yaparak damgalanma bağlamında suç tekrarını araştırmış ve damgalanmanın kendini damgalama eğilimine, statü kaybına yol açtığı, özellikle iş arama süreçlerinde karşılaşılan muamelelerin kişileri suçtan uzaklaşmaktan alıkoyduğu ve dolaylı olarak suç tekrarına neden olduğu sonucuna varmıştır. Kaya ve İnan (2020) suçluların damgalanma deneyimini ve bunun tekrar suç işlemeye etkisini incelediği araştırmasında, damgalanmanın bireyleri yeniden suça yönelten faktörlerden biri olduğu sonucuna varmıştır. Macit tarafından (2022) uyuşturucu suçluları üzerine yapılan araştırmada ise toplum tarafından damgalanmanın yasal bir iş bulma sürecini engellediği ve bunun suç işlemeye zorlayan damgalanma döngüsüne sebep olduğu tespit edilmiştir. Yapılan araştırmalarda, suçluların damgalanma ve dışlanma deneyimlerine odaklanılmasına rağmen bu deneyimin nasıl yorumlandığını, algılandığını ve bireyler üzerindeki etkilerini derinlemesine ele alan araştırmalar oldukça sınırlıdır. Ayrıca yapılan suç çalışmalarında, fenomenoloji deseni kullanılan araştırmaların kısıtlılığı göze çarpmaktadır (Gençtürk, 2019). Bu araştırma, fenomenolojik yaklaşımla sosyal tepkilerin, suç işlemiş bireyler üzerindeki sosyopsikolojik etkilerini kapsamlı ve bütüncül bir şekilde ele almakta ve yeniden suç işlemedeki belirleyiciliğini araştırmaktadır. Bununla birlikte yapılan literatür taramasında, Türkiye’de değiştirilmiş etiketleme teorisi ile ilgili herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu yönüyle araştırma, özgün bir çalışma olup literatürdeki boşluğu ampirik verilerle tartışarak doldurmayı amaçlamaktadır.

Bu çalışma, daha önce birden fazla kez cezaevine girmiş bireylerle yapılan yarı yapılandırılmış görüşmelere ve bu görüşme verilerinin sistematik analizine dayanan bir sorgulama yoluyla, topluma geri dönen bireylerin yaşadıkları deneyimleri, karşılaştıkları sosyal tepkileri, gündelik yaşam zorluklarını ve bunların birey üzerindeki sosyopsikolojik etkilerini ortaya koymaya çalışmaktadır. Bu bağlamda çalışmada, suç davranışı sonrasında bireye karşı toplumsal tepki olarak gelişen sosyal dışlanma ve damgalanma durumunun suçluların gelecekteki davranışları üzerindeki potansiyel etkileri ve suçlu davranış örüntüsü ile ilişkisi ele alınmıştır. Yaşanılan olumsuz deneyimlerin kendilik algısı, duygular ve davranışlar üzerindeki etkilerine dair bulgular, damgalanma kuramı ve değiştirilmiş etiketleme teorisi bağlamında tartışılmıştır.

Kuramsal Çerçeve

Damgalama Teorisi

Sembolik etkileşimcilik geleneğinden doğan damgalama veya sosyal tepki perspektifi, suç olgusuna yönelik farklı bir bakış açısı getirmiştir. Damgalama teorisi, suç işlemeye iten nedenlerden çok, suçun toplum tarafından nasıl oluşturulduğuna, toplumun suç davranışına gösterdiği sosyal tepkilere ve damgalanmanın bireyin yaşamı üzerindeki olası sonuçlarına odaklanmaktadır. Bu yaklaşım, damgalanmanın, sosyal izolasyon, toplumsal bağların kopması, dışlanma, daha fazla suç işleme eğilimi ve zaman içinde suçlu davranışın pekiştirilmesi gibi eş zamanlı etkileri bulunduğunu vurgulamaktadır (Siegel, 2011). Teorinin merkezinde yer alan damga kavramı Erving Goffman'a göre (2019) istenmeyen bir niteliğe sahip bireylerin diğer niteliklerini ikinci plana iten, sosyal açıdan kabul görmekten men edilmesine neden olan ve bireyi itibarsızlaştıran, toplumsal olarak inşa edilmiş bir duruma ilişkindir. Dolayısıyla kişinin başkaları tarafından damgalı gruba dahil edilmesine ve değersizleştirilmesine neden olan algı ya da anlam, sosyal etkileşim yoluyla üretilir. Damgalama ise "tamamen farklılıkların tanımlanması, stereotiplerin oluşturulması, etiketlenen kişilerin farklı kategorilere ayrılması ve onaylamama, reddetme, dışlama ve ayrımcılık" bileşenlerinin bir araya gelmesidir. Bu bakımdan damgalama, birçok süreci kapsayan şemsiye bir kavrama işaret etmektedir (Link, Phelan, 2001).

Teorinin kökeninin dayandırıldığı Frank Tannenbaum (1938), damgalama sürecini "kötülüğün dramatize edilmesi" başlıklı çalışması ile tartışmıştır. Suçluluğun toplum tarafından oluşturulma sürecini, kötülüğün drammatizasyonu kavramı üzerinden açıklayan Tannenbaum, hatalı davranış gösteren kişinin deşifre edilerek "kötü" olarak tanımlanmasının ve etiketlenmesinin, onun davranışının pekiştirilmesine ve sapkın gruplara katılmasına neden olabileceğini öne sürmektedir. Damgalanma kuramının temel varsayımlarını formüle eden Edwin Lemert ise teoriyi ileriye taşıyan önemli isimlerden biri olmuştur. Lemert'in 1951'de yazdığı "Sosyal Patoloji: Sosyopatik Davranış Teorisine Sistematik Bir Yaklaşım" eseri damgalama teorisinin en önemli kaynakları arasında kabul edilmektedir. Lemert, etiketlenme sürecine odaklanarak suçlu davranış karşısında gösterilen tepkilerin yansımalarını "birincil sapma" ve "ikincil sapma" kavramları üzerinden analiz etmiştir. Ona göre, ilk sapma davranışına sert toplumsal tepkiler verilmedikçe sapkın davranış gösterme eğilimi devam etmeyecektir, yani birincil sapma olarak kalacaktır. Suç işleyene karşı sosyal tepki gösterilirse suçlu davranışın sürdürülmesi anlamına gelen ikincil sapma gerçekleşecektir (Lemert, 1951). Dolayısıyla Lemert'e göre ilk sapma eylemine verilen tepkinin niteliği, suçluluğu sürdürme ve sapkın kimliği benimseme aşaması olan ikincil sapmayı harekete geçirebilir.

Etiketleme teorisinin önemli temsilcilerinden Howard Becker, 1963 yılında yayınladığı ve oldukça ses getiren “Hariciler” çalışmasıyla etiketleme teorisinin kriminoloji alanında dikkat çekmesini ve etkili hale gelmesini sağlamıştır. Becker, eserinde etiketlemenin birey açısından sonuçlarına odaklanmanın yanı sıra suç ve sapkınlığın oluşmasında etkili olan koşulları tartışmaktadır. Ona göre suç, ahlak girişimcileri olarak adlandırdığı, belirli otoriteler tarafından belirlenen kurallar sonucu toplum tarafından üretilmektedir. Böylece kurallara aykırı davrananlar, yasal yaptırımlar uygulanarak etiketlenmekte ve “ötekiler” grubu oluşturulmaktadır (Becker, 2017). Becker, etiketlemenin, kişinin daha önce sahip olduğu tüm nitelikleri geçersiz kıldığını, yeni bir sosyal statüye yerleştirdiğini ve onun tanımlayıcı özelliği haline geldiğini belirtmektedir. Becker’e göre, bunun sonucunda kaçınılmaz olarak dışlanan kişi, etiketine uygun bir kendilik algısı geliştirerek sapkın gruplara yakınlık duyabilir ve sapkın rolünü benimseyerek suçlu kariyer geliştirebilir (Becker, 2017).

Becker’den sonra popülerliği azalan etiketleme perspektifine farklı bir yorum getiren John Braithwaite, “Suç, Utandırma ve Yeniden Entegrasyon” adlı eseri ile teoriye yeni bir açılım kazandırmıştır. Braithwaite eserinde, “yeniden bütünleştirici utandırma” ve “ayrıştırıcı utandırma” kavramları üzerinden sosyal tepkinin işlevini tartışmaktadır. Braithwaite, suçlu davranıştan vazgeçirmek için hiçbir etkisi olmayan damgalayıcı, dışlayıcı, aşağılayıcı, bireyin toplumsal kimliğine ve benliğine zarar veren ayrıştırıcı utandırmanın aksine, bütünleştirici utandırmanın, suç tekrarlarının önüne geçilmesinde işlevsel olabileceğini iddia etmektedir. Ona göre bütünleştirici utandırma, suçlu davranışta bulunanı onaylamamakla birlikte, damgalamadan ve itibarını kaybetmesine yol açmadan, utandırma yoluyla hatalarını fark etmesini sağlama ve toplumla yeniden bütünleştirme çabalarını ifade eder. (Braithwaite, 2006). Braithwaite’nin bu görüşleri, hapis cezasına alternatif yaptırımları savunan, utandırma temelli onarıcı adalet yaklaşımının gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır.

Değiştirilmiş Etiketleme Teorisi

Yakın dönem kuramsal gelişmelerden biri, klasik damgalama teorisine getirilen eleştirileri göz önüne alarak teoriyi ileriye taşıyan ve kapsamını genişleten bir yaklaşım olan “Değiştirilmiş Etiketleme Teorisi”dir. Thomas Scheff’in (1966) “Akıl Hastası Olmak: Sosyolojik Bir Teori” başlıklı çalışmasında ortaya koyduğu etiketleme teorisini temel alarak bu görüşe ampirik destek sağlayan Bruce G. Link ve arkadaşları (1987, 1989), MLT (Modified Labeling Theory) olarak da adlandırılan bir yaklaşım geliştirmişlerdir. Değiştirilmiş etiketleme teorisi, ceza mahkumiyetinin neden olduğu resmi etiketlemenin ve sosyal damgalamanın, sosyal ağlar, iş hayatı ve öz saygı açısından olumsuz sonuçlara yol açtığını savunmaktadır (Sampson, Laub, 1997).

Değiştirilmiş etiketleme teorisi, akıl hastalığı veya damgalanmaya neden olabilecek bir niteliğe sahip olanların deşifre edilerek resmi olarak damgalanmasının, etikete dair toplumsal kalıp yargıların etiketlenen bireylerle ilişkilendirilmesini beraberinde getirdiğini, diğer bir ifadeyle, bu algıların damgalı bireye karşı etkinleştiğini teorize etmektedir. Bu fikrin kaynağını ise Sheff'in (1966) etiketleme teorisi formülasyonundan almaktadır (Link ve diğerleri, 1987). Bu yaklaşım, kalıplaşmış toplumsal algıların neden olduğu sosyal tepkilerin sonucunda gelişen sosyal destek kaybı ve dışlanma süreçlerine odaklanarak birey açısından nasıl olumsuz sonuçlar doğurduğunu ve insanların yaşamlarını nasıl şekillendirebileceğini açıklamaktadır. Bu yaklaşım, damgalayıcı inançlara sahip olan toplum üyeleri tarafından sergilenen olumsuz yaklaşımların kişilerin kendilik algısını ve benlik saygısını etkilediği ve kendini damgalamaya yol açtığını iddia etmektedir (Link ve diğerleri, 1989).

Link ve arkadaşlarının teorisi, damgalanma olasılığı yüksek gruplardan biri olan akıl hastaları özelinde damgalama sürecini adım adım ele alarak analiz etmektedir. İlk olarak teori, değersizleştirme ve ayrımcılıkla ilgili inançlara odaklanarak bireylerin (hastalar, hasta olmayanlar) akıl hastalığına ilişkin toplumsal kalıp yargıları ve inançları içselleştirdiğini öne sürmektedir. Buna göre hastalar, sosyalleşmenin ve kültürel bağlamın bir sonucu olarak toplum tarafından reddedilme beklentisi içine girmektedir. Teoriye göre ikinci adım, tedavi merkezleri ile temas sonucu hastalara yönelik değersizleştirme ve ayrımcılıkla ilgili toplumsal inanışları kişiselleştiren resmi etiketlemedir. Üçüncü aşama, hastaların damgalanma deneyimlerine verdikleri tepkilere odaklanmaktadır. Dördüncü adım, damgalanma durumunun bireylerin yaşamları üzerindeki sonuçlarını vurgulamaktadır. Son aşama ise yaşanan süreçlerin bir sonucu olarak hastaların gelecekteki bozukluklara karşı savunmasızlığıdır. Yani bireyler başkalarının etiketlerine gösterdikleri tepkinin bir sonucu olarak kendilerinde gelişen düşük öz güven ve öz saygı, zayıflamış sosyal bağlar ve işsizlik sorunu ile karşı karşıya kalabilirler (Link ve diğerleri, 1989).

Bu teori, toplumda akıl hastası olarak nitelendirilen kişilerin statü kaybı yaşayacağını, değersizleştirileceğini, ayrımcılığa uğrayacağını ve insanların onlardan uzaklaşacağını, sosyalleşme sürecinde bireylere öğrettiğini öne sürmektedir (Triplett, Upton, 2016). Bu sebeple değiştirilmiş etiketleme teorisi, damgalanmaya neden olabilecek bir özelliğe sahip olan (akıl hastalıkları, bedensel engeller, suçluluk) bireyler tarafından damgalanma olasılığına karşın veya damgalanma deneyimi sonucunda damgalı kimlikleriyle toplumsal yaşamda karşılaşacakları zorluklarla baş edebilmek için çeşitli davranışsal stratejiler geliştirildiğini iddia etmektedir. Herkesin etiketlemeye aynı tepkiyi vermediğini iddia eden bu teori, geliştirilen davranışları "damgalama yönetimi stratejileri" olarak kavramsallaştırmıştır (Link ve diğerleri, 1989). Buna göre damgalı bireyler, beklenen ve algılanan damgalanma sonucunda

geri çekilme, gizlilik ve önleyici anlatım olarak adlandırdığı davranış stratejilerini geliştirmektedir. *Geri çekilme*, etiketlenmiş kişilerin, insanların hasta/suçlu olarak etiketlenenlere güvenmeyeceğine ve onları reddedeceğine inanarak veya tahmin ederek kendisini toplumdan izole etmesini, önemli rutin sosyal karşılaşmalardan ve etkileşimlerden kaçınmasını ifade eder. *Gizlilik*, sosyal kimliğini korumak için ve statüsü yüzünden damgalanma ihtimaline karşı sosyal çevreden ve işverenlerden geçmişini ve kendisi hakkındaki gerçeği gizlemeyi içermektedir. *Önleyici anlatım* ise geçmiş hakkında yeni tanıştığı kişilere karşı açık ve dürüst olarak olası damgalanmayı önleme stratejisidir. Kişi bu stratejiyi kullanarak olumsuz tepkileri savuşturmayı ve dışlanma riskini azaltmayı amaçlamaktadır (Link ve diğerleri, 1989). Link ve arkadaşlarının yaklaşımı, etiketlemenin statik ve “deterministik” yönlerine eğilmekten ziyade sonraki davranışlar üzerindeki daha ince ve dolaylı sonuçlarına odaklanmaktadır (Sampson, Laub, 1997).

Değiştirilmiş etiketleme teorisi, temelde akıl hastalarının damgalama sürecini ve bunun bireye etkilerini incelemek için geliştirilmiş olsa da teorinin kapsamı, akıl hastalarının yanı sıra toplum tarafından olumsuz stereotipleri çağrıştıran bir niteliğe veya statüye sahip olan kişilerin koşullarını incelemede yararlanılabilecek şekilde yapılandırılmıştır (Ray, Dollar, 2014). Nitekim son zamanlarda araştırmacılar, değiştirilmiş etiketleme yaklaşımının öne sürdüğü görüşleri, damgalanma olasılığı yüksek gruplardan biri olan suçlular üzerinde test etmeye ve suçluların damgalanmaya karşı verdikleri psikolojik ve davranışsal tepkileri araştırmaya başlamıştır. Bu araştırmalardan birini gerçekleştiren Winnick ve Bodkin (2008), 450 kişilik bir örneklem üzerinde yaptıkları araştırmada, erkek mahkumların toplum tarafından damgalanacağı beklentisi ve deneyimlenen damgalanma sonucunda çeşitli stratejiler (önleyici anlatım, gizlilik, geri çekilme) geliştirdiklerini ve özellikle işverenlerden olumsuz tepki alacakları yönündeki endişelerinin sosyal geri çekilme davranışı ile ilişkili olduğunu ortaya koymuşlardır. LeBel (2012) tarafından yapılan araştırmada ise eski hükümlülerin (229) algıladıkları damgalanma ile suç işleme arasında pozitif bir ilişki olduğu ortaya çıkmış ve algılanan damgalanmanın suçluların uyumsuz davranışları üzerinde olumlu etki oluşturduğu sonucuna varılmıştır. Bu sonuçlar, değiştirilmiş etiketleme teorisinin öne sürdüğü görüşlerin, suçlular üzerinde yapılan araştırmalar tarafından desteklendiğini gösterir niteliktedir.

Yöntem

Bu çalışmada suçta tekerrürün belirleyicileri arasında gösterilen bir suçtan hüküm giyme ve ceza mahkumiyeti sonucunda karşılaşılan sosyal tepkilerin (damgalanma, sosyal dışlanma), sosyopsikolojik etkileri ve yeniden suç işleme üzerindeki rolü incelenmiştir. Deneyimlere ve olgulara ilişkin derinlemesine bir kavrama ve anlama

amacına sahip bu çalışma nitel araştırma yöntemlerinden fenomenoloji deseni kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Fenomenoloji, belirli olguya dair deneyimlerin anlamı ve doğası hakkında derinlemesine bir anlayış kazanmak için kullanılan bir araştırma desendir (Patton, 2014). Fenomenoloji deseni, farkında olunan ancak derinlemesine bir anlayış gerektiren olgulara odaklanmaktadır (Creswell, 2013). Derinlemesine görüşmeler içeren fenomenolojik yöntemin tercih edilmesinin sebebi, katılımcılara kendi bakış açılarını sunma fırsatı vermesidir. Bu açıdan fenomenoloji deseni, suç işlemiş bireylerin suçluluğa ilişkin deneyimlerini, duygularını, inançlarını, algılarını, toplumsal eylemlerini ve fenomenin onları nasıl etkilediğini anlamaya daha uygun olduğu için tercih edilmiştir.

Araştırmanın amacı doğrultusunda yanıt aranan araştırma problemi, cezaevi sonrası sosyal tepkiye maruz kalmanın suç tekrarına etkisidir. Araştırmanın alt problemleri ise şu şekildedir;

- Suç işlemiş bireyler cezaevi sonrası damgalanma ve/veya dışlanma deneyimi yaşamışlar mıdır?
- Damgalanma ve dışlanma yaşamışlar ise bu durum iş, aile ve sosyal hayatlarını nasıl etkilemiştir?
- Damgalanma deneyimi bireylerin kendilik algısını, duygularını ve davranışlarını nasıl etkilemiştir?

Veri Toplama

Fenomenolojik araştırmalarda çalışma grubunun odaklanılan konuyla ilgili deneyim sahibi bireylerden oluşması gerektiği için (Creswell, 2013) çalışma grubu, Karaman'da yaşayan birden fazla kez cezaevine girmiş ve fenomeni tüm yönleriyle deneyimlemiş eski hükümlü statüsündeki bireylerden ve cezaevinden koşullu salıverilen denetimli serbestlik tedbiri altındaki kişilerden seçilmiştir. Kişisel temas olmaksızın ulaşılması kolay olmayan hedef kitle olduğu için infazı devam eden denetimli serbestlik yükümlüleri ile Karaman Denetimli Serbestlik Müdürlüğünde yüz yüze görüşülerek araştırmanın kriterlerine uygun katılımcılar belirlenmiştir. Denetimli serbestlik sürecini tamamlamış eski hükümlülere ise kurumda kayıtlı telefon numaralarından ulaşılarak araştırma hakkında bilgi verilmiş ve görüşmeyi kabul edenlerle Denetimli Serbestlik Müdürlüğünde görüşülmüştür. Katılımcı grubu 18-60 yaş aralığındaki 35 kişiden oluşmaktadır ve katılımcıların 27'si erkek, 8'i kadındır. Erkek katılımcıların 9'u denetimli serbestlik sürecini tamamlamış eski hükümlü statüsündedir.

Araştırma verileri, derinlemesine görüşme tekniği kullanılarak elde edilmiştir. Katılımcıların duygularını ve deneyimlerini ifade etmede daha açık ve samimi olacakları

düşünüldüğü için yarı yapılandırılmış görüşme formu uygulanarak ve ek sondalar içeren açık uçlu sorular yönlendirilerek veriler toplanmıştır. Yarı yapılandırılmış sorular, demografik özellikler, topluma uyum süreci ve sosyal tepki bağlamında damgalanma ve dışlanma deneyimi hakkında bilgi toplamayı amaçlamıştır. Bu çalışma kapsamında veri toplamaya başlamadan önce etik kurul onayı alınmıştır. Ayrıca görüşmeler Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğü Denetimli Serbestlik Daire Başkanlığından araştırma izni alınarak (ses kaydı alınmaksızın) 01.11.2021-31.01.2022 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Bilgilendirilmiş onam formu imzalatıldıktan sonra görüşmelere başlanmış ve katılımcılarla yapılan görüşmeler ses kaydı alınmasına izin verilmediği için doğrudan alıntılara olanak sağlayacak şekilde kelimesi kelimesine yazıya aktarılmıştır. Görüşme süreleri 75 dakika ile 120 dakika arasında değişmiştir.

Görüşmeler, adli bir kurum olan Denetimli Serbestlik Müdürlüğünde gerçekleştiği için görüşme ortamının katılımcıların kendilerini baskı altında hissetmesine, çekimser davranmasına veya yanıtlarını olumsuz etkilemesine neden olmaması için kendilerini rahat ve güvende hissetmeleri sağlanmaya çalışılmıştır. Katılımcıların deneyimlerini içtenlikle ve açık bir şekilde paylaşabilmeleri için katılımcılara araştırmanın bağımsız bir çalışma olduğu, verdikleri bilgilerin denetimli serbestlik sürecini etkilemeyeceği, hakkındaki bilgilerin kesinlikle başkalarıyla paylaşılmayacağı belirtilmiştir. Araştırmacı amacına büyük oranda ulaşmış ancak ön yargılı yaklaşan iki kişinin bilgi paylaşmaya isteksiz olması ve kısa cevaplar vermesi nedeniyle görüşmeler değerlendirmeye alınmamıştır. Geçerlilik ve güvenilirliği sağlamak adına görüşme esnasında katılımcılara sorular farklı formatta tekrar yönlendirilerek ve görüşme notları tekrar okunarak katılımcıların söylemek istedikleri ve kastettikleri şeyin doğruluğu teyit edilmiştir.

Veri Analizi

Fenomenolojik araştırmalarda veri analizi, fenomenin nasıl deneyimlendiğini detaylı betimlemeye ve deneyimin özünü ortaya çıkarmaya yöneliktir (Creswell, 2013). Fenomene dair deneyimlerin nasıl algılandığına ve yorumlandığına odaklanan bu araştırmada, suç işlemiş bireylerin deneyimlerini, inançlarını ve algılarını anlamak için görüşme verileri derinlemesine analiz edilmiştir. Veri analizinin ilk aşamasında, görüşme verileri birçok kez okunmuş ve bire bir transkripsiyonu gerçekleştirilmiştir. İkinci aşamada, dijital ortama aktarılan görüşme verileri MAXQDA Pro 2022 nitel veri analiz programı aracılığıyla kodlama işlemine tabi tutulmuştur. Geçerlilik ve güvenilirliği sağlamak için veriler tekrar tekrar gözden geçirilmiş ve ifadeleri karşılayan kodlar revize edilmiştir. Kodlama işlemi tamamlandıktan sonra yapılan kodlamalar iki uzmanın görüşüne sunulmuş ve kontrol ettirilmiştir. Üçüncü aşamada, kodlanan benzer ifadeler ve görüşler kategorize edilmiş ve uygun temalar altında sınıflandırılarak

bir taslak oluşturulmuştur. Daha sonra, elde edilen temaların birbiriyle ilişkileri incelenmiş ve ortak deneyimleri tanımlayan temalar sistematik olarak üst ve alt tema şeklinde kategorilere ayrılıp isimlendirilmiştir. Bununla birlikte MAXQDA programı ile ortaya çıkan kodlara ve temalara ilişkin kod-alt kod bölümler modeli oluşturularak ve kodlara dair frekans analizi yapılarak veriler görselleştirilmiştir. Son olarak araştırma raporu katılımcıların deneyimlerini yansıtacak biçimde hazırlanmıştır. Araştırmacı, denetimli serbestlik kurumunda uzun süredir sosyolog olarak görev yapmakta olduğu için verilerin analizi ve yorumlanmasında, suç işlemiş bireylerle bire bir teması sürecindeki saha deneyimi ve gözlemlerinden yararlanmıştı.

Bulgular ve Tartışma

Denetimli serbestlik yükümlülerinin sosyodemografik verilerine göre yaşları 18 ile 60 arasında değişen 26 katılımcıdan 12'si evli, 6'sı bekar, 4'ü boşanmış olup, 4 kişinin birlikte yaşadığı birisi bulunmaktadır. Katılımcıların birinin eğitim durumunun lise, diğerlerinin ilköğretim ve altı olduğu ve erkeklerin 2'sinin sadece okuryazar olduğu öğrenilmiştir.

Tablo 1

Denetimli Serbestlik Yükümlülerinin Sosyodemografik Özellikleri

Kod	Cinsiyet	Yaş	Medeni durum	Eğitim durumu	Meslek
DS/E1	Erkek	41	Evli	Lise	Esnaf
DS/E2	Erkek	31	Evli	Okuryazar	Hurdacı
DS/E3	Erkek	18	Diğer	İlkokul terk	İşçi
DS/E4	Erkek	18	Bekar	İlköğretim	İşçi
DS/E5	Erkek	39	Evli	İlkokul	İşçi
DS/E6	Erkek	50	Evli	İlkokul	Çiftçi
DS/E7	Erkek	33	Bekar	İlköğretim	İşçi
DS/E8	Erkek	38	Boşanmış Bekar	İlköğretim	Esnaf
DS/E9	Erkek	43	Evli	İlköğretim	İşçi
DS/E10	Erkek	23	Evli	İlköğretim	Esnaf
DS/E11	Erkek	27	Bekar	İlköğretim	İşçi
DS/E12	Erkek	28	Evli	İlköğretim	Esnaf
DS/E13	Erkek	44	Evli	İlkokul	İşçi
DS/E14	Erkek	27	Bekar	İlköğretim	İşçi
DS/E15	Erkek	40	Evli	İlkokul	Esnaf
DS/E16	Erkek	18	Evli	İlkokul	İşçi

DS/E17	Erkek	30	Boşanmış Bekar	İlköğretim	İşçi
DS/E18	Erkek	30	Bekar	İlköğretim	İşçi
DS/K1	Kadın	60	Evli	İlköğretim	Ev Hanımı
DS/K2	Kadın	33	Boşanmış Bekar	İlkokul	Kuaför
DS/K3	Kadın	47	Diğer	İlkokul	Ev Hanımı
DS/K4	Kadın	28	Bekar	İlköğretim	Kuaför
DS/K5	Kadın	49	Evli	İlkokul	Ev Hanımı
DS/K6	Kadın	31	Diğer	İlköğretim	Ev Hanımı
DS/K7	Kadın	51	Diğer	İlköğretim	Ev Hanımı
DS/K8	Kadın	31	Boşanmış Bekar	İlköğretim	Kuaför

Eski hükümlülerden oluşan katılımcı grubunun sosyodemografik durumlarına bakıldığında ise 9 katılımcının tamamının evli olduğu ve bir katılımcının lise mezunu, diğerlerinin ilköğretim ve altı eğitim seviyesinde olduğu görülmektedir.

Tablo 2

Eski Hükümlülerin Sosyodemografik Özellikleri

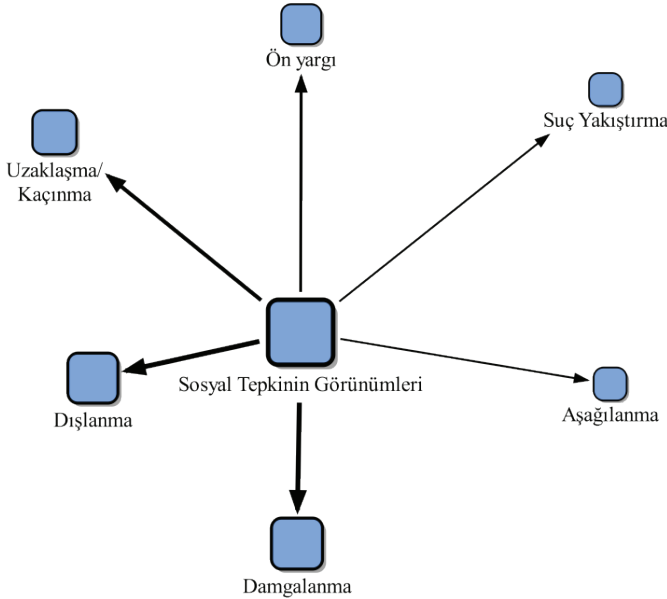
Kod	Cinsiyet	Yaş	Medeni durum	Eğitim durumu	Meslek
EH1	Erkek	34	Evli	Lise	İşçi
EH2	Erkek	36	Evli	İlköğretim	İşçi
EH3	Erkek	53	Evli	İlkokul	Çiftçi
EH4	Erkek	60	Evli	İlkokul	Çiftçi
EH5	Erkek	33	Evli	İlköğretim	İşçi
EH6	Erkek	27	Evli	İlköğretim	Esnaf
EH7	Erkek	38	Evli	İlköğretim	Esnaf
EH8	Erkek	55	Evli	İlkokul	Çiftçi
EH9	Erkek	39	Evli	İlkokul	İşçi

Denetimli serbestlik yükümlülerin ve eski hükümlülerin gelir durumları incelendiğinde, 35 kişiden 6'sı araştırmanın yapıldığı dönemin şartlarında asgari ücret aldığını, 11'i asgari ücretin üzerinde bir gelir elde ettiğini, 13'ü işsiz olduğunu, 5'i ise yaptığı işin niteliğinden dolayı düzenli gelirinin olmadığını belirtmiştir. Dolayısıyla katılımcı grubunun hem eğitim hem de ekonomik durum açısından oldukça düşük seviyede olduğu belirtilebilir. Katılımcıların işlediği suç türüne bakıldığında ise 17'si şiddet suçlarından, 6'sı mala karşı suçlardan, 6'sı uyuşturucu, 2'si fuhuş, diğerleri ise kaçakçılık, taksirle adam öldürme ve kültür varlıklarını koruma kanununa muhalefet suçundan hüküm giymiştir.

Araştırmanın kuramsal perspektifi ve araştırma problemi çerçevesinde yapılan veri analizi sonucunda ortaya çıkan temalar, sosyal tepkinin görünümüleri, damgalanma ve dışlanmanın sosyopsikolojik etkileridir. Bu temalar, sosyal tepki sonrası hissedilen duygular, kendilik algısı ve geliştirilen davranışlar gibi alt temaları içermektedir. Bu bölümde doğrudan alıntılara yer verilirken katılımcıların gizliliğinin korunması amacıyla kod isimler kullanılmıştır. Denetimli serbestlik yükümlüsü erkek katılımcılara DS/E, kadınlara DS/K ve eski hükümlü statüsündeki katılımcılara EH kod adları verilmiş ve hepsi numaralandırılmıştır.

Sosyal Tepkinin Görünümüleri

Suç işleyen ve yasalara aykırı davranışlarda bulunan bireylerin, toplum tarafından gösterilen çeşitli tepkilere maruz kalma durumu bilinen bir gerçekliktir. Bu tepkiler, suçluları tehlikeli, gayriahlaki davranan ve güvenilmez olarak kabul eden toplumsal kalıp yargılardan kaynaklanmaktadır ve ön yargılı, aşağılayıcı tutumlardan toplumdan dışlanmaya kadar uzanmaktadır. Araştırma bulgularına göre katılımcıların karşılaştığı sosyal tepkiler; damgalanma, dışlanma, uzaklaşma/kaçınma, ön yargı, suç yakıştırma ve aşağılanma şeklinde görünürlük kazanmaktadır.

Şekil 1: Sosyal Tepkinin Görünümüleri

Araştırma kapsamında elde edilen bulgulara göre katılımcılar tarafından hapsedilmenin, damgalanmaya neden olarak yaşam boyu fırsatlardan bloke edilmeye ve toplum tarafından kabul görmemelerine yol açtığı düşünülmektedir. Çıktıktan sonra tam anlamıyla suçlu statüsüne yerleştirildikleri ve bununla yaşamak zorunda bırakıldıkları katılımcıların ortak ifadeleri olmuştur:

Bütün hayatımda damgalar var. Herkes biliyor, ben de saklamıyorum. Dilekçe verdim, sicilimin temiz görünmesini istedim, özel işlerimde önüme engel olmasın diye. Başka bir işe gireceğim de sorun olmasın. (EH5)

“EH5” kod adlı katılımcının sürekli damgayı çağrıştıran sabıka kaydının kalıcılığına atıfta bulunduğu görülmektedir. Bir kez cezaevine girildiği zaman hayatı boyunca suçlu olarak damgalandıklarını ifade eden bir başka katılımcının görüşü şöyledir:

Zaten içerden çıktığın için güvenilmez ve ön yargıyla baktığı için zaten damgalanmış oluyor. Devlet dışlıyor başta, kaldırsın sicilini memur olabilir, memurluk hakkını elinden alıyor. (EH1)

Daha derinlemesine ve detaylı bilgi edinmek için katılımcılara nasıl bir damgalanma deneyimi yaşadıkları sorulmuş ve haklarında ne tür söylemler üretildiği hakkında bilgi alınmıştır. Bununla birlikte damgalanmanın aile ve toplum üyeleriyle ilişkilerini nasıl etkilediği, kişiler arası ilişkilerde ne gibi değişikliklere yol açtığı sorulmuştur. Anlatılara göre katılımcıların aile ve sosyal çevresi tarafından çeşitli olumsuz ithamlara ve söylemlere maruz kaldığı ve uzak durulması gereken insanlar olarak lanse edildikleri görülmüştür:

Evet, dışlandım da bu çok kötü bir şey. Fabrikadaki personelin uzaklaştığını... Benden korkuyorlardı. İçiyor, suçlu, cezaevine girmiş çıkmış, sıkıntılı diyorlardı arkamdan. Bana bunu şefim söylüyordu, öyle duydum. (DS/E9)

Bu ifadeden yola çıkarak, katılımcıların genel manada hapsedilme yoluyla resmi olarak damgalanmalarının aile ve akraba ilişkilerini bozduğu, cezaevinden çıktıktan sonraki sosyal yaşamlarını idame ettirmek ve düzene sokmak için ihtiyaç duyduğu koşulları engellediği ve toplumdan dışlanmaya sebebiyet verdiği yönünde düşünceye sahip oldukları söylenebilir.

Araştırma sonuçları, eski hükümlülerin karşılaştıkları önemli sorunlardan birinin sosyal dışlanma olduğunu göstermektedir. Sosyal dışlama, damgalamanın kaçınılmaz bir sonucu olarak (Goffman, 2019) toplumda eşitsizlik ve muhtelif ayrımcılıklara maruz kalmayı ve genel bir yoksunluğu ifade eder (Millar, 2007). Damgalanmanın yüzleşildiği ön yargı ve ayrımcılık, iletişim süreçleriyle başlamakta

ve daha derinleşerek dışlanmayla sonuçlanmaktadır. Ceza mahkumiyetinin sonunda ceza sona ermemekte, kişi hakkında olumsuz çağrışım yapan damgaya bağlı olarak değersizleştirilme ve ikincil bir cezalandırma biçimi olan sosyal dışlanma ortaya çıkmaktadır. Damgalanmış kimliğin yerleştirildiği “suçlu”, “mahkum”, “eski hükümlü” gibi yeni statü, kişiyi potansiyel olarak hayatı boyunca ayrımcılık, dışlanma, adaletsizlik ve güçsüzlük ile mücadele etmeye mahkum etmektedir (Baffour, 2020). Alexander (2010), “pek çok açıdan hapisneden tahliye edilmenin, özgürlüğün başlangıcını değil, damgalama ve kontrolün acımasız yeni bir aşamasını temsil ettiğini” belirtir. Nitekim cezaevinden topluma suçlu damgasıyla dönen bireylerin aile, sosyal çevre ve iş hayatı olmak üzere en az birinden dışlanma deneyimi yaşadığı ortaya çıkmıştır. Suç işlemiş bireyler, hapsedilme sonrası toplumsal yaşama dönüşte en önemli destek kaynağı olan ailelerinin dışlanması ile karşı karşıya kalabilmektedir. Katılımcılar; aile ilişkilerinde bozulma, evliliğinin sona ermesi ve ailesi tarafından reddedilme gibi durumlar yaşadıklarını belirtmişlerdir:

Evet, aileden herkes dışladı, uzaklaştılar. Halam falan görüşmüyorlar benimle. Herkesle ilişkilerim bozuldu. Sevgi, şefkat, samimiyet yok. Yabancı hissediyorsun ister istemez, bir aile bağı kalmadı. (DS/K6)

Cezaevine girdiği için evliliği sonra eren bir katılımcının ifadesi ise şöyledir:

Cezaevine girince eşimden ayrıldım. Çocuğumu göstermediler. Ceza aldım diye ailesi benden ayrılmasını istemiş, ben oradayken biriyle birlikte yaşamaya başlamış. (DS/E13)

Bazı katılımcılar ise sosyal çevresi ve iş arkadaşları tarafından dışlanmaya maruz kaldığını, kendileri ile iş yapmak istenmediğini ve bu durumun kendilerini derinden üzdüğünü belirtmişlerdir. Bununla birlikte literatürde yer alan çalışmaların sonuçlarıyla uyumlu olarak (Dako-Gyeke, Baffour, 2016; Demez ve diğerleri, 2018; Gençtürk, 2019; Karakartal, 2018; Neff, 2024; Ryan-Jones, 2022) bireylerin hapsedilme durumunun, iş ve istihdam şansı elde etmelerinde olumsuz etkiye sahip olduğu neticesi bulunmuştur. İşverenlerin güvenli bir çalışma ortamı sağlamak ve sorun yaşamamak için sabıka geçmişini önceleyen kriterleri ve eski hükümlülere yaklaşımları, topluma geri dönenler için aşılması güç bariyerler oluşturmaktadır. Bu bağlamda ortaya çıkan önemli bulgulardan biri, potansiyel işverenler tarafından ayrımcılığa maruz kalmakla ilgilidir. Katılımcıların birçoğu işverenler tarafından istenilen sabıka kaydı nedeniyle ayrımcılığa uğradıklarını ve nereye gitseler suç geçmişlerinin damgalayıcı gölgesinin kendilerini takip ettiğini ifade etmiştir:

Sabıka varsa hiçbir şekilde almıyor. Tanıdığı da olsa almıyor. Çok yaşadım. Sabıkadan dolayı asla fabrikalara almıyorlar. Çalışmayı çok istemiştim. Ararız dediler, aramadılar, çocuklarıma da aynı şekilde. Yevmiye işlerine mahkumsun, tarla falan. Devlet kamu cezası yaptıracağına bir işe katıverse, ekmeğini bulsa kazansa daha iyi olur. Maddi olarak zorlanıyorsun, parası yok insanların, ailesinin de yok, ne yapсын bu insanlar? (DS/K5)

Araştırmamızda açıkça görüldüğü gibi Karaman'da yapılan bir çalışmada da hükümlülerin-tutukluların tahliye sonrası sosyal hizmet gereksinimleri açısından öncelikli ihtiyacının istihdam edilmek olduğu görülmüştür (Soytürk, 2013). Ancak hükümlü olmanın en büyük açmazlarından biri, bireylerin hayatını yeniden düzene sokma çabasına toplumsal kalıp yargılarının izin vermemesidir. Yeniden toplumsal düzenin bir parçası olmayı arzulayan hükümlüler, normal vatandaşla eşit konumda değerlendirilmemektedir. Çünkü toplum antipatisi nedeniyle suçlu damgasını taşıyanlar, ikincil statüde ve öteki olarak konumlandırılmakta ve sosyal sistemin dışına itilmektedir. Goffman'ın belirttiği gibi toplum, bir yandan damgalı bireye toplumun bir üyesi olduğunu söylerken diğer taraftan toplumsal kavramsallaştırmaya bağlı olarak onun farklı olduğunu ve kendisi gibi olanların grubuna ait olduğu mesajını verir (2019). Bu bağlamda, suçlu damgası taşıyan bireyler de teorikte toplumun üyesi olarak varsayılan ancak pratikte farklı bir kategoriye yerleştirilerek topluma içerilmeyen kişilerdir. Örneğin yapılan bir araştırmada, işverenlerin sözde eski hükümlülerin istihdam edilmesi ve topluma kazandırılması gerektiğine destek verdiği fakat aynı işverenlerin büyük çoğunluğunun sabıkası olan kişilere istihdam ayrımcılığı yaptığı ve yanında eski hükümlü çalıştırmaktan imtina ettiği ortaya çıkmıştır (Savaş, Eryalçın, 2020). Goffman'ın (2019) ifade ettiği gibi bu karşılık, damgalanmış kişilerin kaderidir.

Kalıcı bir çıkmaz olarak damgalanma, "etiketleme, stereotipleştirme, statü kaybı ve ayrımcılık süreçleriyle bağlantılı genel bir dezavantaj modeline işaret eder" (Link, Phelan, 2001). Kişinin istenmeyen özelliklerle ilişkilendirilmesini ifade eden olumsuz bir etiketlemenin doğrudan ortaya çıkan sonucu, kişinin statü hiyerarşisinde genel olarak daha aşağıya yerleştirilmesi durumudur (Link, Phelan, 2001). Öyle ki damgalanma sürecinin önemli bir parçası, statü kaybı olarak görünmektedir. Katılımcılar arasında, suçlu olduğu öğrenildiğinde, insanların onları aşağıda bir konuma yerleştirdikleri ve onlara ikinci sınıf vatandaş veya daha az insan muamelesi yaptıkları yönünde deneyimlerini paylaşıyorlar olmuştur:

Uğradım tabii ki oldu (dışlanmaktan ve ayrımcılığa uğramaktan bahsediyor). İşsiz kalma nedenlerim beni bunalıma soktu. Üstünlük taslama, ön yargı, dışlama, hor görme toplumda çok bize karşı, ikinci sınıf vatandaş muamelesi görüyorsun, kısaca toplum cahil. (EH1)

Benzer şekilde Demirci (2021) tarafından Karaman cezaevindeki mahkumlar üzerine yapılan araştırmada, katılımcıların ikinci sınıf vatandaş muamelesi gördükleri ve hatta insan yerine koyulmadıklarına ilişkin sonuçlar elde edilmiştir. Bu sonuçlar, Goffman'ın tespitleri ile oldukça örtüşmektedir. Zira Goffman'a göre (2019) toplum üyeleri, damganın doğası gereği, damgalı kişinin çok da insandan sayılacağına inanmazlar. Suçlu damgası taşıyanlar, genellikle başarısız bir vatandaş olarak hor görülür ve tehdit olarak algılanır (Frankel, DePoy, 2024). Bu bağlamda Alexander (2010), suçlu olarak damgalananların topluma geri döndüklerinde sadece işverenler veya sosyal yardım çalışanları değil, aynı zamanda komşuları, arkadaşları ve hatta aileleri tarafından da sıklıkla hor görüldüğünü ve aşağılandığını ifade ederek algılanan damgalanmanın, topluma uyum üzerindeki potansiyel etkisini vurgulamaktadır. Dolayısıyla eski hükümlüler, topluma geri dönüş sürecinin getirdiği yaşam zorluklarıyla tek başına yüzleşmek zorunda kalmaktadır (Chui, Cheng, 2013). Bununla bağlantılı olarak pek çok katılımcı, statü ve itibar kaybı yaşadıklarını, eski hükümlü olarak yeni toplumsal kimliklerinin, sosyal ilişkilerinin bozulmasına yol açtığını, insanların kendilerinden uzaklaştığını ve kendilerine ön yargılı davranıldığını belirtmişlerdir:

Artık düzelsem de herkesin gözünde saygın bir kişi olamam diye düşündüm. Düzelmek için çaba göstermeyi bıraktım. Fırsat vermediler, ön yargılı davrandılar, özellikle babam! (duygusaldı). (DS/E14)

Sabıkalı olanlarla ilgili nasıl bir insan oldukları ve ne şekilde davranacakları hakkında çok sayıda basmakalıp inanış ve klişe bulunmaktadır. Dolayısıyla toplumsal ve kültürel olarak suçlulara ilişkin kalıplaşmış imajlar kişinin hayatında ön plana çıkarılmaktadır (Bernbug ve diğerleri, 2006). Bu kalıp yargular, genel olarak suçluların şiddete meyilli, her türlü suçu işleyebilecek, tehlikeli veya güvenilmemesi gereken insanlar oldukları yönünde düşünceleri içermektedir. Goffman (2019), insanların, bir kusura sahip olanlara karşı, mevcut kusuru temelinde daha fazla kusur yakıştırma eğiliminde olduğunu belirtmektedir. Bu noktaya temas eden ve benzer deneyimi yaşayan katılımcılar, suç türü ve cezaevinde kaldığı süre göz önüne alınmaksızın suçlu statüsüne yerleştirilmenin, her türlü gayriahlaki eylemleri yapacağına veya yasa dışı davranacağına yönelik düşünceleri doğurduğunu ve çevresindeki insanlar tarafından bizzat bu düşüncenin ürünü olan yakışsız ithamlara ve iftiralara uğradıklarını vurgulamıştır:

Akrabalarım arkamdan konuştular, ben çıkınca, ben onu demedim falan dediler. Türlü türlü suç yakıştırdılar, ben cezaevindeyken arkamdan bir sürü dedikodu yapıldı. Ailem bu yüzden bana tepki aldı, aramız bozulmuştu. Başkasından çocuğu var diyen oldu, dolmuş benim diyen vardı yani (sahibi olduğu minibüsten söz ediyor). (EH7)

Benzer şekilde “DS/K6” kod adlı katılımcı kendisine fuhuş gibi işlemediği suçların yakıştırılmaya başladığını ifade etmiştir. Bu durum, “geriye dönük okuma” kavramını akla getirmektedir. Buna göre, etiketlenmiş kişinin durumu, mevcut damga etrafında yeniden değerlendirilir ve geriye dönük okuma adı verilen süreç yaşanır (Siegel, 2011). Becker’e göre, suçlu olarak etiketlenme sonucu mevcut toplumsal konumundan düşürülüp yeni bir statüye yerleştirilen kişiler, belli koşullarda sapan eylemlerde bulunan kişi yerine bireysel özelliklerinden bağımsız tanımlanarak her yönden sapkınmiş gibi değerlendirilir. Dolayısıyla insanlar, suçlu davranış sonucunda etiketlenenlerin, etiketin çağrıştırdığı olumsuz stereotiplerden dolayı ahlaklı ve kurallara uyan biri olarak davranmayacaklarını varsaymaktadır (Becker, 2017).

Sosyal Tepkilerin Sosyopsikolojik Etkileri ve Suç Tekrarı

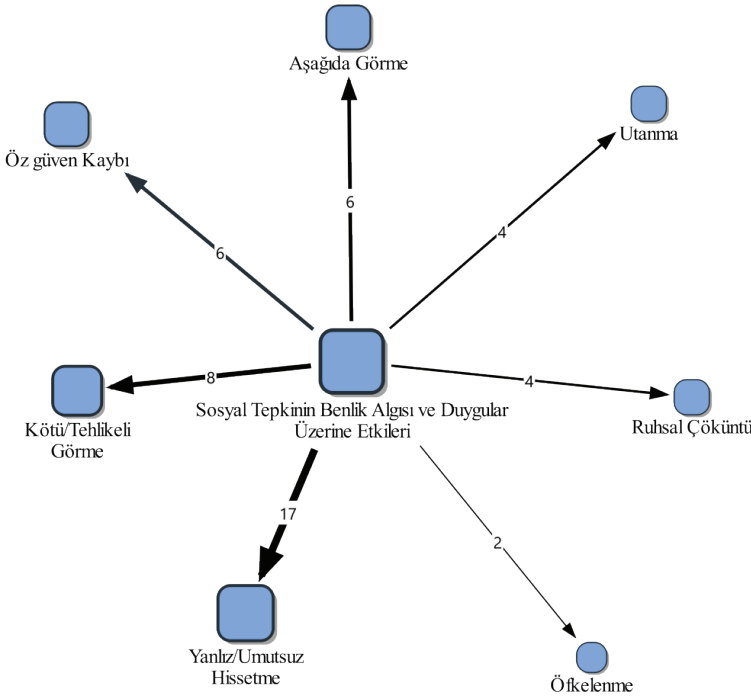
Cezai mahkumiyetin ötesine geçecek sorunlardan biri olan damgalanma ve dışlanma durumu, bireyin suç işlemekten önceki yaşantısına geri dönmesini güçleştirmekte ve bireyleri sosyal ve psikolojik açıdan olumsuz etkileyebilmektedir. Böylesi bir deneyimi yaşamış olan bireylerde bilhassa suç tekrarı olasılığı yüksek olarak görülebilmektedir. Nitekim cezalandırma müeyyideleri, suçtan caydırma amacını taşıırken ve toplumun güvenliğini gözetirken, diğer taraftan kişilerin suçlu olarak belgelendirilmesi ceza adalet sisteminin bozuk işlevi olarak görülebilecek suçta tekerrüre neden olabilmektedir. Resmi damgalama, kişilere karşı olumsuz algıların oluşması ve kalıp yarguların devreye girmesine neden olmaktadır.

Suçluluk, ne yazık ki kanuni yaptırımlar sonucu damgalama ve hissettirilen dışlanmışlık duygularıyla pekiştirilmektedir. Ampirik kanıtlar, damgalamanın ve dışlanmanın sosyal, psikolojik ve ekonomik olarak birçok açıdan ciddi boyutta sorunlar yaşanmasına yol açtığı (Aydoğan, 2018; Demirci, 2021; Gençtürk, 2019; Karakartal, 2018; Timurturk ve diğerleri, 2017) ve tekrar suça yönelmede etkili olduğu görüşünü desteklemektedir (Ahmed, Ahmad, 2015; Bernburg, 2009; Bilgiç, 2012; Dağdelen, 2017; Frankel, DePoy, 2024; Kaya, İnan, 2020; LeBel, 2012; Özata, 2016; Quinn-Hogan, 2021). Mevcut araştırmanın bulguları ele alındığında, damgalanma ve dışlanma gibi ciddi tepkilere maruz kalan bireylerin duygusal ve davranışsal açıdan negatif etkilendiği ve kendilik algılarında değişimlerin meydana geldiği görülmüştür. Katılımcıların anlatılarına dayanarak karşılaşılan sosyal tepkilerin, bireylerin öz kimlikleri, duyguları ve davranışları üzerine etkileri ve sonuçları iki alt tema altında sınıflandırılmıştır:

- Damgalanma ve dışlanmanın duygular ve kendilik algısı üzerine etkisi
- Damgalanma ve dışlanmanın davranış üzerine etkileri

Damgalanma ve Dışlanmanın Duygular ve Kendilik Algısı Üzerine Etkisi

Damgalanma, genellikle sosyal dışlanmanın öncülü olarak görünmektedir. Yapılan araştırmalarda, damgalanmanın dışlanma ile birleştiği durumların, bireylerin kendini kontrol etme ve ruh sağlığı üzerinde olumsuz sonuçlara yol açabileceği bulunmuştur (Baffour ve diğerleri, 2020; Turney ve diğerleri). Ayrıca hapsedilme sonrası damgalanmanın öz güven kaybı ve utanma duygularına neden olduğu ve bunun da kendilerini damgalayıcı tutum benimsemelerine ve değersiz hissetmelerine yol açtığı belirtilmektedir (Chui, Cheng, 2013). Bu bağlamda katılımcıların damgalanmaya karşı verdikleri duygusal tepkileri anlamak için onlara damgalanma deneyiminin kendilerini nasıl hissettirdiği (Örn. utanma, öz güvensiz, üzgün, yalnız, umutsuz, depresif) ve benlik imajını nasıl etkilediği sorulmuştur.

Şekil 2: Sosyal Tepkilerin Benlik Algısı ve Duygular Üzerine Etkisi

Katılımcıların ifadelerinden ortaya çıkan alt temalar, frekans yoğunluklarına göre yalnız ve umutsuz hissetme, kendisini kötü/tehlikeli görme, öz güven kaybı yaşama, kendini diğerlerinden aşağıda görme, utanma, ruhsal çöküntü ve öfkelenme olarak sıralanmıştır. Katılımcıların yaşadığı duygularla ilgili ifadeleri aşağı yer almaktadır:

Psikolojik olarak yoruldum, yıprattı. Kendimi kötü, başarısız hissediyorum". (DS/E6)
"Eskiden çok fazla öz güvenim vardı. Şu an öz güven kaybım var. Bunu yansıtmamaya çalışıyorum ama. (DS/K3)

Sosyal damgalama, toplum tarafından bireyin belirli bir statü temelinde aşağılayıcı bir tavrıla damgalanması ve lekelenmesi durumudur (Ahmed, Ahmad, 2015). Toplum içinde suçluyu aşağılama ve küçük düşürücü davranışlarda bulunma, kişinin öz saygısı ve kendilik algısı üzerinde önemli bir etkiye sahip olabilmektedir. Bazı katılımcıların toplumun bakışı ve yaşadığı olumsuz deneyimler sonucu, kendilerini kötüleyenlerin gözünden görmeye başladıkları, diğer insanlardan daha aşağıda ve değersiz hissettiği veya kusurlu/eksik hissine kapıldığı görülmüştür:

Kendimi diğerlerinden alçakta, düşükte hissettim, kusurlu gibi görmeye başladım. Kimse bir şey demese bile onlardan düşük seviyede hissettim. Ortamlarda bir şey söylemeye hakkım yok gibi görüyordum, alçakta. (DS/E11)

Damgalama, bireyin değer duygusunu azaltarak topluma yeniden entegrasyonunu zorlaştırır, sosyal mesafeye ve toplumsal rollerde sınırlamaya yol açabilir ve böylece kişiyi mücadele etme konusunda güçsüz hale getirebilir (Sinko ve diğerleri, 2020). Daha ötesi, damgalanan bireyler toplumsal kimliklerine ve durumlarına ilişkin değersizleştirilmeyi içselleştirebilir ve bu da düşük öz saygıya/öz değerliliğe yol açabilir (Bernburg, 2009). Bazı katılımcıların yaşadıkları olumsuz deneyimler sonucunda; kendileri hakkında negatif değerlendirmelerde buldukları, kendilerine yönelik olumsuz değerlendirmeleri içselleştirdikleri, kendilerini damgalama eğiliminde oldukları, kendilerini kötü, güvenilmez veya tehlikeli olarak gördükleri ortaya çıkmıştır. Katılımcıların ifadeleri şu şekildedir:

Beynimden vurulmuşu döndüm. İşe yaramaz, tehlikeli, güvenilmez biri olarak gördüm. Tabii öyle görüyorum. Hala öyle görüyorum. (DS/E14)

Damgalama teorisyenlerinden Lemert (1951) ve Becker (2017) suçlu olarak etiketlenmenin, kişinin damgalayıcı tutumları içselleştirmesine ve sapkın bir kimliği benimsemesine yol açabileceğini ileri sürmektedir. Bu bağlamda katılımcıların ifadeleri, toplumun suçlular hakkındaki tehlikelilikle ilgili görüşleri de dahil, suçlulara karşı damgalayıcı ve ayrıştırmacı muamelelerinden önemli ölçüde etkilenildiğini göstermektedir. Bu durum, Cooley'in, başkalarının hakkımızdaki değerlendirmelerinden yansıyan bilgiye göre kendimize ilişkin benimsediğimiz imge ve hissettiğimiz duygular anlamına gelen ayna benlik kavramı (Wallace, Wolf, 2018) çerçevesinde değerlendirildiğinde, katılımcılar tarafından toplumun kendilerine ilişkin bakış açısı ve değerlendirmeleri üzerinden bir benlik tanımlaması yapıldığını göstermektedir. Literatüre bakıldığında,

katılımcıların yaşadıkları olumsuz deneyimlerin, hissettikleri duygular ve kendilik algısı üzerindeki etkilerine ilişkin değerlendirmelerinin, yapılan araştırmaların sonuçları ile paralellik gösterdiği görülmektedir (Baffour ve diğerleri, 2020; Dağdelen, 2017; Turney ve diğerleri, 2013; Chui, Cheng, 2013; Mak ve Cheung, 2010).

Bu çalışmalardan birini gerçekleştiren Mak ve Cheung (2010), Hong Kong'daki suçlular üzerine yaptıkları çalışmada, damgalanmış bireylerin olumsuz inanç ve stereotipleri içselleştirmeleri nedeniyle kendini damgaladıklarını bulmuşlardır. Kendini damgalamanın oluşumunu ise kendini damgalayan bilişler (kendilerinin diğerlerinden daha az yetkin ve daha az değerli olduğu algısı), kendini damgalayan duygulanım (utanma, umutsuzluk veya öfke gibi duygusal tepkiler) ve kendini damgalayan davranışlar (kendini aşağılama ve sosyal etkileşimden kaçınma) olarak birbirine paralel üç bileşeni kullanarak kavramsallaştırmıştır (Mak, Cheung, 2010). Bu kavramsallaştırma bağlamında değerlendirildiğinde, araştırma bulgularında katılımcıların kendini değersiz ve diğerlerinden aşağıda hissettikleri, utanma ve öfke duygularına kapıldıkları ve aşağıda değinileceği üzere sosyal ilişkilerden kaçındıklarının açıkça ortaya çıkması, önemli ölçüde kendini damgalamanın varlığına işaret etmektedir. Zira bulgularda, cezalandırmanın ve toplumsal yaptırımların öfke ve kızgınlık duygularına yol açtığı ortaya çıkmıştır. Katılımcıların bazıları, gördükleri olumsuz muameleler ve tepkiler karşısında öfkelenediklerini, intikam alma duygusuna kapıldıklarını ifade etmişlerdir:

Evet, ona yaklaşmayın, bu kötü falan diye arkamdan konuşuluyordu. Bunları duydum, uzak durun, zaten tehlikeli falan. Bu beni öfkelen diriyordu. Kendimi anlatmaya çalışsam da anlatamıyordum. (DS/E10)

“DS/E13” kod adlı bir katılımcı da karşılaştığı olumsuz tepkiler ve söylemler neticesinde kendisini dışlayanlardan intikam almak istediğini, acımasız ve saldırgan bir kişiye dönüştüğü ifade etmiştir. Damgalanmaya maruz kalmanın tekrar suç işleme riskini artırdığı varsayılmaktadır. Etiketleme teorisyenlerinden Braithwaite'e (2006) göre cezalandırma (resmi etiketleme), genellikle utanç ve mahcubiyet oluşturarak ıslah etmekten ziyade öfkeye ve tekrar suça yönelmeye neden olmaktadır. Lemert'e göre (1951) ise toplumsal tepkiler, kişide öfke, düşmanlık ve kızgınlık duygularını tetikleyerek suçlu davranışın şiddetlenmesine yol açmaktadır. Katılımcı ifadelerinde görüldüğü üzere, karşılaşılan muameleler ve tepkiler sonucunda hissedilen öfke ve intikam alma arzusuna kapılma, bireylerin karşıt tepki olarak yeniden suç işlemeye yönelme riskini artıran bir faktör olarak görülmektedir.

Öte yandan damgalanma deneyiminin geleceğe dair umutsuzluğa kapılma, yalnız ve desteksiz hissetme gibi duygusal durumlara yol açtığı görülmektedir (Dağdelen, 2017; Karakartal, 2018; Kaya, İnan, 2020). Damgalanma olayları, dışlanma ve

ayrımcılıkla birleştğinde, kişilerin umutsuzluk duygusuna kapılmasında etkili olabilmektedir (Baffour ve diğerleri, 2020). Nitekim katılımcılar arasında en çok ifade edilen duygular; yalnız, umutsuz ve çaresiz hissetme olmuştur. Buna ilişkin katılımcı ifadeleri şu şekildedir:

Her gün ve yıllardır hissediyorum (yalnız, umutsuz ve çaresiz hissettiğinden bahsediyorum). Hem ailem hem de iş hayatımı istediğim seviyeye getiremedim. Düzenli işim olsa yeterdi. Hayallerim olmadı zaten. (DS/E13)

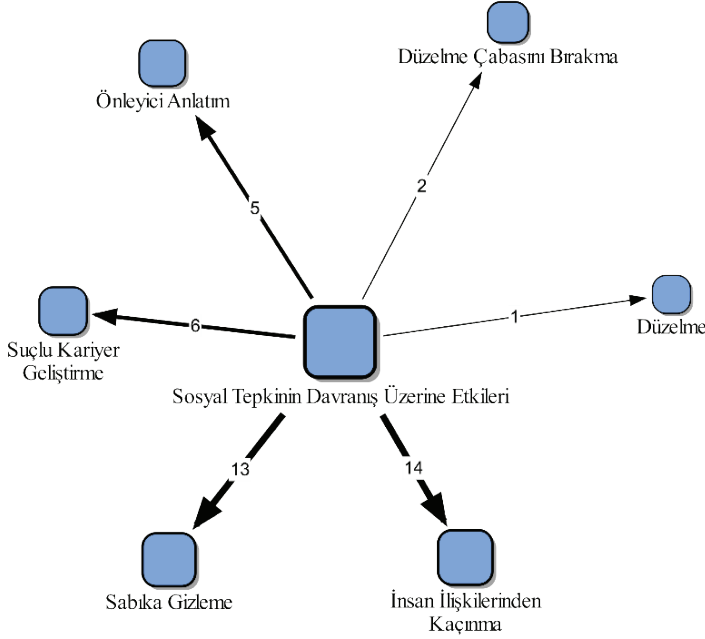
Bir katılımcı ise yaşadığı damgalanma ve dışlanma deneyiminin intiharı düşünmesine neden olduğunu ve bu damgalardan kurtulmak istediğini ifade etmiştir:

Cezaevine girdiğimde kendimi asmayı düşündüm ama kabullenmiş olurum diye yapmadım. Şu an Karaman'da dışlanma, damgalanma, ağır ithamlar zorluyor. İntiharı düşünüyorum. (DS/K3)

Cezaevi sonrası damgalanma sosyoekonomik ayrımcılığa yol açarak kişilerin ciddi bir duygusal sorun ve stres yaşamalarına neden olmaktadır (Turney ve diğerleri., 2013). Bu gibi durumlarla başa çıkma mekanizması olarak insanlar, intihara ya da yasa dışı maddelere başvurabilmektedir. Baffour ve arkadaşlarının (2020) yaptığı araştırmada, damgalanmaya ve aşağılayıcı muamelelere maruz kalmanın ve bunun sonuçlarının ruhsal sağlığı olumsuz etkilediği, kişileri madde bağımlılığına ve intihar düşüncesine yönelttiği bulunmuştur. Bu bağlamda deneyimlenen ayrımcılık, umutsuzluk, utanç, üzüntü, değersizlik duygularının bireylerin intiharı düşünmesine yol açabildiği belirtilebilir.

Damgalanma ve Dışlanmanın Davranış Üzerine Etkileri

Eski hükümlülerin toplum tarafından damgalandığı ve ayrımcılığa uğradığı, araştırmalarla desteklenen ve büyük çapta kabul gören bir görüştür. Bu çalışmanın sonuçlarında da görüldüğü üzere, katılımcıların suç nedeniyle ekonomik, sosyal ve aile hayatında önemli bir damgalanma yaşadıklarına şüphe yoktur. Damgalanmanın ise birey açısından bir takım duygusal ve davranışsal sonuçları olduğu tartışılmaktadır. Link ve arkadaşlarına göre, damgalanan kişiler genellikle başkalarının kendilerine değersizleştirici, ayrıştırıcı ve dışlayıcı biçimde davranmasını bekleyebilir ve bu yüzden damgalanma yaşayacaklarını tahmin ettikleri durumlardan ve etkileşimlerden kaçınabilir (Link ve diğerleri, 1989). Bu araştırmada, genel olarak sosyal tepkilerin özelde ise damgalanmanın davranışlar üzerine etkisi incelenmiş ve ortaya çıkan bulgular altı alt tema altında sınıflandırılmıştır. Bu sınıflandırma biçimi, katılımcıların suç sonrası yaşadıkları olumsuz tepkilere karşı geliştirdiği ve gösterdiği davranışlara göre sıralanmış ve frekans yoğunlukları ile birlikte aşağıdaki modelde gösterilmiştir.

Şekil 3: Sosyal Tepkilerin Davranış Üzerine Etkileri

Şekil 3'e bakıldığında katılımcıların en çok insan ilişkilerinden kaçınma davranışında buldukları görülmektedir. Katılımcılar, damgalanmanın veya dışlanmanın sonuçlarından kaçındığı için sosyal etkileşimini sınırlandırmayı tercih ettiklerini belirtmişlerdir. Konuyla ilgili katılımcı ifadeleri şöyledir:

Bana bakış açısının değiştiğini hissettim. Kendim de insanlardan uzaklaştım. Kendini kenara çekiyorsun, benimle muhatap olmak istemezler diye düşünüyorsun. Ev tutmaya kendim gidemedim, evi vermezler diye. Eşimi gönderdim, adam belki beni tanır da vermez diye düşündüm. (DS/E6)

Sinko'nun (2020) yaptığı araştırmaya göre damgalanma, değersiz hissetmeye neden olarak sosyal entegrasyonu zorlaştırmakta ve sosyal mesafeye, ilişkilerden kaçınmaya yol açmaktadır. Bu bulguyu destekler nitelikte başka bir katılımcı, yaşadıkları damgalanma deneyimi sonucu sosyal tepkiyle karşılaşmaktan ve dışlanmaktan korktuğu için yeni insanlarla tanışmaktan ve iletişim kurmaktan kaçındığını ifade etmiştir:

Evet, eskiler yetiyor, yeni bir insan tanımak istemiyorum. Tekrar dışlanmak zor. (DS/E9)

Bunların yanı sıra sabıkalı bireyler, insanların onlara verecekleri tepkilerden çekindikleri, kendilerini geçmişleri yüzünden lekelenmiş gördükleri ve işverenlerin ön yargı göstereceklerine inandıkları için toplumsal bütünleşmenin önemli bir unsuru olan çalışma hayatına dahil olma çabası göstermekten vazgeçebilmektedir. Çünkü algılanan damgalanma, hapsedilmiş kişilere güvenilmeyeceğine dair inançlara yol açarak sabıkalı birini kimsenin işe almayacağı yönündeki düşünceleri beslemektedir (Sinko ve diğerleri, 2020). Bundan dolayı katılımcıların, işverenler tarafından damgalanmayı bekledikleri ve bu nedenle iş fırsatları elde etme konusunda dezavantajlı ya da başarısız olacaklarını düşünerek iş arama girişiminde bulunmadıkları ortaya çıkmıştır:

Çok fazla yaşadım. Sabıka kaydı vermeye utanıyorum. Beni damgalarlar, suçlu, sabıkalı derler diye girmek istemedim, işe girmedim. Sabıkayı görseler kesinlikle almayacaklardı. Yoksa konuşmuştuk, işe alacaklardı. Ama kimse dinlemek istemiyor. Sabıka kaydım olduğu için alınmayacağımı biliyordum. Başvurmadım, kendime yakıştıramadım. Utanıyorum hakkımda söyleneceklerden. (DS/K2)

Bu bulgu, değiştirilmiş etiketleme teorisinin argümanları arasında yer alan ve suçlu bireylerin başkaları tarafından ayrımcılığa uğrama beklentisini ifade eden, “beklenen damgalanma” kavramı ile açıklanabilir. Beklenen damgalanma, olumsuz bir niteliğe sahip bireylerin, olumsuz tepkilere, damgalanmaya ve ayrımcılığa uğrayacağı beklentisi olarak tanımlanmaktadır (Moore ve diğerleri, 2016). Bununla birlikte araştırma bulgularına bakıldığında, beklenen ve deneyimlenen damgalanma nedeniyle insan ilişkilerinden kaçınma ve işe başvurmama davranışı, değiştirilmiş etiketleme yaklaşımının damgalama yönetimi stratejileri olarak adlandırdığı “geri çekilme” davranışını ile oldukça ilişkilidir. Değiştirilmiş etiketleme teorisine göre, damgalanmış kimliklere sahip bireyler, benzer deneyimlerden ve damgalanmanın etkilerinden kaçınmak için sosyal faaliyetlerden ve karşılaşmalardan geri çekilebilmektedir. Damgalanma, insanların kendileri hakkındaki değerlendirmelerini ve algıları etkilemesinin yanında toplumun üyeleri tarafından görecekleri muamelelere dair beklentilerini de önemli derecede etkilemektedir (Link ve diğerleri, 1989). Nitekim katılımcıların, işverenlerin kendilerine karşı sergileyecekleri tutum ve davranışlarını tahmin ettikleri, ayrımcılığa uğrayacakları ve olumsuz bir geri bildirim alacakları beklentisi içerisinde oldukları için iş bulma girişiminde bulunmadıkları yani sosyal olarak geri çekildikleri görülmektedir. Dahası katılımcıların, damgalanmaya tepki olarak sosyal yaşamdan izole olması ve üretken davranışlardan çekilmesi, değiştirilmiş etiketleme teorisini suçlular üzerinde test eden araştırmaların elde ettiği sonuçlarla tutarlıdır (Frankel, DePoy, 2024; Mingus, Burchfield, 2012; Park, Tietjen, 2021; Winnick, Bodkin, 2008). Dolayısıyla Moore ve arkadaşlarının (2016) ortaya koyduğu

gibi, kişisel olarak ayrımcılığa uğrama beklentisi veya öngörülen damgalanma, bireylerin toplum içinde faaliyet gösterme becerisini, toplumsal işlevselliğini ve daha genel olarak topluma uyumunu olumsuz etkilemektedir.

Sosyal geri çekilmenin yanı sıra geçmişini ve sabıkalı olduğunu saklamaya karşılık gelen “gizlilik” ve geçmişi hakkında şeffaf olmayı işaret eden “önleyici anlatım” davranış stratejisi de çalışmanın sonuçlarında ortaya çıkmıştır. Öyle ki katılımcıların birçoğu damgalanma ve dışlanmaktan kaçınmak, sosyal ve özel hayatındaki ilişkileri korumak ve iş hayatında yaşadıkları sorunları yönetmek için suçlu statülerini maskeleyi ve sabıkasını gizlemeyi tercih ettiklerini ifade etmiştir:

Söylemiyorum, tabii saklıyorum. Kim olduğumu söylemiyorum yeni tanıştığım insanlara, toplum tarafından dışlanmaktan korktuğumdan dolayı söylemiyorum. (DS/K3)

Bazı katılımcılar, literatürle uyumlu olarak, insanların onları nasıl karşılayacakları konusunda endişelendikleri için sabıka geçmişini açıklamama kararı alırken (Aydoğan, 2018; Dağdelen, 2017; Timurturk, 2017), bazıları bunun işe yaramadığını, sonradan bir şekilde hapsedilme geçmişinin öğrenilmesi sonucu iş hayatının sonlandırıldığını veya sosyal ilişkilerinin bozulduğunu düşünmektedir. Bu kişiler, geçmişini tanıştığı yeni kişilere anlatarak olası damgalanma veya dışlanma durumuna karşın önleyici anlatıma başvuranlardır. Damgalanma olasılığına karşı önleyici anlatımı tercih eden bir katılımcının ifadeleri şöyledir:

Hayır, saklamıyorum. Sonrasında ortaya çıkacak nasılsa, beni böyle kabul etsinler, umutlarım kırılmasın diye. (DS/E13)

Katılımcıların damgalanmaya karşı geliştirdikleri davranışlara ilişkin bulgulardan hareketle, araştırma sonuçlarının, değiştirilmiş etiketleme teorisinin varsayımlarını destekler nitelikte olduğu söylenebilir. Zira bu çalışmada, katılımcıların sosyal yaşamlarında mevcut durumlarını yönetmenin ve sosyal ilişkilerinde reddedilmeyi veya iş gücü piyasasından dışlanmayı azaltmanın bir yöntemi olarak geri çekilme (14), gizlilik (13) ve/veya daha az tercih edildiği görülen önleyici anlatım (5) stratejilerine başvurdukları belirgin bir şekilde ortaya çıkmıştır.

Tüm bu davranışların ötesinde belki de en önemlisi, hapsedilmenin ve yaşanan olumsuz deneyimlerin bireylerin yaşamında ve benliğinde oluşturduğu yıkım ve tahribatın tekrar suç işlemede etkili olup olmadığıdır. Bu çalışmada bu sorunun cevabı aranmış ve ortaya çıkan bulgulara göre katılımcıların öncelikle topluma içermeyi engelleyen faktörlerden, damgalanma ve dışlanmanın kişinin tekrar suça yönelme olasılığını arttırdığı, böylece suçluluğun şiddetlenmesine sebep olduğu kanaatinde oldukları görülmüştür. Damgalanma ve dışlanmanın özellikle suçlu

çevreden kopamama ve yasa dışı faaliyetleri sürdürme noktasında önemli etkileri olduğu gözlemlenmiştir:

Daha kötüye gitti hayatım. Arkadaş çevremle iyice vakit geçirmeye başladım. Ortak suçlar işledik. Ailem sahip çıkmadı. Düzeltme şansım olmadı, elimden tutan olmadı, herkes kendi derdindeydi. Ne zaman tahliye olursam o zaman o günü beklediler sadece, başka bir şey yok. (üzgün ve sitemkardı). (DS/E3)

Bernburg ve arkadaşları (2006), çocuk yaşlarda suça karışarak resmi olarak etiketlenenlerin, daha sonraki dönemde sapkın gruplara dahil olma ihtimalinin akranlarına göre önemli ölçüde daha yüksek olduğunu ve suçlu gruplara katılımın ciddi suçlara karışmayı artıran süreçleri tetiklediğini bulmuşlardır. Araştırma bulgularında da katılımcıların yaklaşık yarısının ilk suç işleme yaşlarının genellikle ergenlik ve gençlik dönemlerine denk geldiği (12-24 yaş) ve suçluluğun sürdürülmesinde sosyal çevre ve akran etkisinin belirgin olduğu gözlemlenmiştir. Ancak damgalama teorisinin iddialarının aksine, katılımcıların ilk suçlarını genellikle suçlu çevreyle tanışması sonucu işlediği ve deneyimlenen damgalanmanın daha çok bu kişilerle temasın artmasına neden olduğu görülmüştür.

Bununla birlikte damgalanmanın, daha sonraki iş ve istihdam şansı elde etme üzerinde kısıtlayıcı bir etkiye sahip olduğu görülmüştür. Zira birçok katılımcının damgalanma ve dışlanma nedeniyle iş gücü piyasasına dahil olamamalarının, onları yasa dışı işlere başvurmak zorunda bırakacağına ve bu nedenle tekrar suç işlemenin başlıca sebebinin işsizlik olduğuna dair ifadeleri bu durumu açıkça göstermektedir:

Kesinlikle bu korkunç bir şey. İnanın suç işlemeye meyilli olan, suç işlemeye devam eder bu koşullarda. Sen bana hükümlü diye iş vermezsen ben gider yasa dışı iş yaparım, ne yapacağım. (DS/K2)

Sampson ve Laub (1997), damgalamayla tetiklenen dışlayıcı süreçleri vurgularken etiketlenen, eğitimsel kazanımın ve istihdam şansının azalmasına yol açtığını ve bu tür koşulların yetişkinleri topluma bağlayan sosyal ve kurumsal bağları zayıflatarak suç ve sapkınlığın gelişimi üzerinde uzun vadeli bir etkisi olabileceğini savunmaktadırlar. Bu görüşü destekleyen sonuçlara ulaşan Funk'un (2004) araştırmasına göre damgalanma, eski hükümlüleri işsizliğe ve düşük ücretlerde çalışmaya mahkum ederek yeniden suç işleme eğiliminin artmasına ve yasa dışı faaliyetlerin cazip hale gelmesine yol açmaktadır. Bu sonuçlarla paralel olarak sabıka kaydı nedeniyle uzun

1 Dünya Sağlık Örgütü (WHO), ergenlik dönemini 10-19 yaş arası, gençlik dönemini ise 15-24 yaş arası olarak tanımlamaktadır (WHO, 2024).

süre iş bulamadığını ve denetimli serbestlik kapsamında yapılan bir proje sayesinde istihdam edildiğini ifade eden bir katılımcı, eski hükümlülerin iş sahibi olmasının kritik önemine vurgu yaparak işsizliğin suç tekrarına düşülmesinde önemli bir etkisi olduğunu belirtmiştir:

Bu işe girmeden 7-8 ay iş problemi yaşadım. Denetimli serbestlik hayatıma dokundu. Ailemi geçindiriyorum. Yasa dışı işler yapmak zorunda kalmıyorum. İşsiz kalmaya devam etseydim bir yerde patlak verirdi. Her şeyi yapabiliyordum, adam bile öldürebilirdim. Uyuşturucu satarsın, zorbalık yapanlara takılır yaparsın. Beni sıkıntının içinden kopardı, kendi işimi yapıyorum, kimseye minnet etmiyorum. (EH5)

Bu bulgu, birincil sapkınlığa verilen tepkilerin ikincil sapkınlık biçiminde, sonraki suçları teşvik eden işsizlik ve topluma dahil olamama gibi uyum sorunları oluşturabileceğine dair etiketleme teorisinin (Lemert, 1951; Becker, 2017) varsayımlarını desteklemektedir. Bunun yanı sıra toplumsal yaşama geri dönüş yaptıktan sonra karşılaşılan sosyal tepkilerin, bireyler üzerinde duygusal ve davranışsal açıdan olumsuz etki oluşturduğu araştırma sonuçlarında belirgin bir şekilde ortaya çıkmıştır. Yaşadığı damgalanma sonucunda kişiler, kendisi hakkındaki olumsuz etiketleri ve algıları değiştiremeyeceğine inanabilmektedir. Böylesi bir durum ise kişinin yaşam biçimini ve davranışlarını değiştirme çabası göstermekten ziyade kendisini damgalanmış bir grubun üyesi olarak kabullenmesine ve tekrar suç işlemesine yol açabilmektedir:

Evet, ben bu damgalardan kurtulamam diye hissediyorum. Herkes birbirine benden bahsediyor çünkü. O yüzden düzelsem de hakkımdaki düşünceler düzelmeyecek diye kendimi düzeltmeye çabalamıyorum. (DS/E10)

Öte yandan maruz kalınan sosyal tepkiler sonucu yaşanan umutsuzluk, ruhsal çöküntü hali, öz güven kaybı, kendini diğer insanlardan aşağıda/kusurlu görme gibi durumlar, bireylerin olumlu davranış geliştirmeye yönelik motivasyonlarını bozabilmektedir. Bununla birlikte bulgularda ortaya çıkan kendini damgalama davranışı, suçlu kimliğin benimsenmesine ve suçlu eylemlerin sürdürülmesine neden olabilmektedir. Çünkü karşılaşılan tepkiler sonucu hissedilen duygular, geliştirilen olumsuz benlik algısı ve içselleştirilen damgalanma, dolaylı olarak bireylerin hatalı davranışlarından vazgeçmek, yasalara saygılı ve üretken bir birey olmak için çaba göstermesini engelleyebilmektedir. Nitekim tüm bu bulgular ışığında, Becker'in (2017) etiketleme süreci tarafından tetiklenen bir davranış yönelimi olarak kavramsallaştırdığı "sapkın kariyer"e benzer şekilde damgalanmanın, duygusal ve davranışsal değişimlere yol açarak ve prososyal kaynakları ve faaliyetleri azaltarak, yeniden suç işleme üzerinde olumlu bir etki oluşturduğunu söylemek mümkündür.

Her ne kadar araştırmalar, damgalanmanın çoğunlukla birey açısından olumsuz sonuçlar doğurduğunu ortaya koymuş olsa da bu durumun herkes için geçerli olmadığı söylenebilir. Yaygın görüşlere karşın bir katılımcı, cezaevi sonrası yaşadığı olumsuz tepkilere karşın olumlu davranış değişikliği yaptığını ve hayatını düzene sokmak için çaba gösterdiğini ifade etmiştir:

Düzelmemen neden oldu bu yaşadıklarım, U dönüşü yaptım resmen. Akrabalarımından biri senden nefret ediyordum, görünce yolumu değiştiriyordum dedi. Şimdi kendini düzelttiğin için, hal ve hareketlerin düzgün olduğu için seviyorum dedi. Ben bunların farkında değildim yani. (EH6)

McGrath (2014) tarafından, hüküm giymiş 394 genç üzerinde yapılan araştırmada, damgalanmanın genç erkekler için değil, genç kadınlar için yeniden suç işlemenin önemli bir göstergesi olduğu ortaya çıkmıştır. Bu bulgular ışığında, tüm suçluların toplumun tepkisine ve utandırma girişimine aynı şekilde tepki vermediklerini, gerek damgalanma teorisinin gerekse de değiştirilmiş etiketleme teorisinin ileri sürdüğü, sosyal tepkilerin bireylerin suç işlemede ısrarcı olmasına veya uyumsuz davranış geliştirmesine yol açabileceğine dair görüşlerinin geçerli olmadığı durumların söz konusu olduğunu söylemek mümkündür.

Sonuç

Fenomenolojik yaklaşımın benimsendiği bu çalışmada, katılımcıların ifadelerinin altında yatan anlamlar, fenomene dair algıları ve yorumlamaları derinlemesine incelenmiştir. Araştırma, öncelikle sosyal tepkilerin görünümünü, damgalanmanın doğasını ve damgalanma biçimlerini ortaya koymuştur. Ayrıca damgalanma deneyimlerine ve bunun gündelik yaşam üzerindeki sonuçlarına ve sosyopsikolojik etkilerine dair derin bir kavrayış sağlamaya çalışmıştır. Saha bulgularında, katılımcıların tamamının damgalanma ve dışlanma başta olmak üzere çeşitli sosyal tepkilere maruz kaldığı görülmüştür. Bu durum, kişilerin hayatında sosyal açıdan statü kaybı, aile ilişkilerinin bozulması, suç yakıştırılma, ekonomik açıdan ise işsizlik ve maddi yoksunluk gibi sorunlara yol açmıştır. Bunun yanı sıra sosyal tepkilerin, bireylerin duyguları, benlik algısı ve davranışları üzerinde önemli etkileri olduğu ortaya çıkmıştır. Damgalama teorisinin ileri sürdüğü görüşlerle ve literatürle uyumlu olarak (Chui, Cheng, 2013; Dağdelen, 2017; Mak, Cheung, 2010; Sinko ve diğerleri, 2020) toplumun suçluya bakış açısının, bireye ayna tutarak benlik algısında olumsuz değişime ve kendini damgalamaya yol açtığı ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla katılımcıların toplumsal ilişkiler ve etkileşimler sırasında karşılaştıkları tepkilerin, onlarda iz bıraktığı, onların umutsuzluğa kapılmasına ve yasalara saygılı bir birey olma çabasından vazgeçmesine neden olduğu görülmüştür. Damgalanma nedeniyle

suçtan uzak kalmalarını sağlayacak sosyal ve ekonomik destekten yoksun kalan ve böylece yeni olumlu kimlik oluşturma ve topluma dahil olma konusunda başarısız olan bireylerin, gayrimeşru kaynaklardan destek arama eğiliminde olduğu ve kabul gördüğü suçlu çevreyle teması kesmediği dikkat çekmektedir. Bu tür durumların, tekrarlı suç davranışına büyük ölçüde katkıda bulunduğu söylenebilir. Nitekim çalışma boyunca tartıştığımız damgalama teorisi ve değiştirilmiş etiketleme yaklaşımının ileri sürdüğü görüşlerle tutarlı olarak araştırma sonuçları, suçluluğun ve resmi yaptırımların yol açtığı damgalanmanın, gelecekteki suçların oluşumunu doğrudan ya da dolaylı olarak etkilediğini ve suç tekrarının belirleyicilerinden biri olduğunu göstermektedir (Ahmed, Ahmad, 2015; Dağdelen, 2017; McGrath, 2014; LeBel, 2012).

Bunlara ek olarak araştırma kapsamında elde edilen özgün ve önemli bulgulardan biri, Türkiye’de ilk kez suçlular üzerinden tartışılan değiştirilmiş etiketleme teorisinin iddialarını doğrular nitelikteki sonuçlardır. Araştırma bulguları, bireylerin başkaları tarafından damgalanmayı beklediklerini ve bu yüzden insan ilişkilerinden ve yaşamsal faaliyetlerden geri çekildiklerini göstermektedir. Katılımcıların, damgalı kimlikleri ile yaşamlarını sürdürmek için sosyal yaşamdan geri çekilme, sabıka gizleme ve önleyici anlatım şeklinde damgalama yönetimi stratejileri geliştirdikleri görülmüştür. Bu bulgular, değiştirilmiş etiketleme teorisinin varsayımlarını doğrulamanın yanı sıra bu teoriyi suçlular üzerinde test eden ve suçluların durumlarını yönetmek için çeşitli damgalama yönetimi stratejisi kullandığını ortaya koyan araştırmaların sonuçlarıyla tutarlıdır (Frankel, DePoy, 2024; Mingus, Burchfield, 2012; Park, Tietjen, 2021; Ray, Dollar, 2014; Van Der Hell, 2021; Winnick, Bodkin, 2008). Yapılan araştırmalarda, eski hükümlüler tarafından en çok başvuru damgalama yönetimi stratejileri değişiklik gösterirken bu araştırmada, geri çekilme ve gizlilik stratejisi en fazla kullanılan davranış stratejisi olarak bulunmuştur. Bu davranış tercihlerinin, toplumsal değer sistemlerine ve sosyal bağlama göre değiştiği belirtilebilir.

Öte yandan araştırma bulguları, ihtiyaç duyulan politika ve uygulamalar hakkında içgörüler kazandırmıştır. Hapsedilme sonrası toplumsal yaşama yeniden giriş sürecinde hükümlülerin karşılaştıkları sosyal tepkiler, hayatlarını idame ettirme noktasında güçlük yaşamalarına neden olmaktadır. Özellikle sabıka kaydı nedeniyle iş gücü piyasasından dışlanma ve iş fırsatlarından men edilme, bireyleri psikolojik olarak derinden etkilemektedir. Sosyal içerilmenin başarısız olması durumunda ise uygulanan cezai yaptırımların caydırıcılık ve ıslah etme potansiyeli istenilen seviyenin altında kalmaktadır. Dolayısıyla katılımcıların özellikle istihdam ile ilgili süregelen ve çözüme ulaşmasını bekledikleri zorlukları dile getirmelerinden hareketle, eski hükümlü istihdamına yönelik uygulamalarda inovasyonun gerekli olduğu görülmektedir. Sosyal içerme bağlamında suçluların topluma katılımının önündeki

engellerin kaldırılması, maddi destek ve istihdam programlarının geliştirilmesine ağırlık verilmesi, suçta tekerrür etmenin önüne geçme noktasında gereklidir. Eski hükümlülerin istihdam engelini aşmalarına yardımcı olmak için her ilde bu kişilerin çalıştırılacağı bir işletme veya fabrika faaliyete geçirilebilir. Böylece hükümlü bireyler için hem istihdam alanı açılması hem de çalışma ortamında dışlanma sorununun önüne geçilmesi sağlanabilir. Ayrıca eski hükümlülerin yaşadıkları istihdam ayrımcılığının önüne geçmek ve topluma yeniden kazandırılmasını sağlamak için ciddi suçlar dışında temiz sicil kaydı verilmesine yönelik uygulama hayata geçirilebilir.

Bu çalışma, damgalanma ve değiştirilmiş etiketleme teorisi bağlamında sosyal tepkilerin duygu ve davranışlar üzerinde etkisini derinlemesine incelemekle birlikte, bunun sonuçlarına ve yeniden suç işleme üzerindeki etkilerine dair bölgesel bir açıklama sunmaktadır. Değiştirilmiş etiketleme teorisini suçlular üzerinden ele alan başka çalışmalara rastlanmadığı için araştırmanın alana katkı sunması beklenmektedir. Bu çalışmada damgalanmanın özü, çeşitli suçlardan hüküm giyen ve birden fazla kez cezaevine giren denetimli serbestlik yükümlülerinin ve eski hükümlülerin damgalanma deneyimi ve bu deneyime dair algılarından hareketle ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu durum, araştırmanın temel sınırlılığıdır. Toplumun tepkisi, işlenen suçun türüne göre değişkenlik gösterebilmekte ve toplum üyeleri tarafından belirli suçlara verilen tepkiler daha sert olabilmektedir. Dolayısıyla fenomenolojik desenin yanı sıra nicel ve nitel araştırma yöntemleri bir arada kullanılarak, suç sayısının ve suç türünün, suçluların yaşadıkları damgalanma derecesini nasıl belirlediğinin araştırılması, toplumsal algıları ve damgalamanın hangi suçlarda daha belirgin yaşandığını anlamaya daha fazla katkı sağlayabilir. Yanı sıra değiştirilmiş etiketleme teorisini temel alarak, sosyal tepkilerin sosyopsikolojik etkileri dahil, damgalanma, dışlanma ve tekrar suç işleme arasındaki ilişki ve toplumun eski hükümlülere yönelik algıları hakkında bu araştırmanın ötesine geçecek geniş çaplı araştırmaların yapılması önemli bulunmaktadır.

Modified Labeling Theory and the Sociopsychological Effects of Stigmatization: A Phenomenological Study on Criminalized Individuals

Hilal Soysal Bulgurcu

Crime is a phenomenon that causes a social reaction to an act of which society does not approve. Individuals who have committed a crime that has faced a social reaction tend to have a problematic status when being reintroduced into society after incarceration. Societal stigmatization and being labeled a criminal results in exclusion. Exclusion from the social environment, especially from the field of employment, prevents one from reintegrating with society and developing a sense of belonging to the society. This situation may cause individuals who have already experienced a break from society to turn to crime again. In this context, a comprehensive investigation into the effects and experience of stigmatization on individuals is important. For this reason, the research aims to examine the sociopsychological effects of the experiences of and social reactions toward criminal individuals after their release and their impact on recidivism.

This study addresses stigmatization as a criminal from a phenomenological perspective and tries to understand stigmatization through the daily life experiences of individuals who have been released from prison and are in the process of reintegrating into society. The problem of the research is the effect that being exposed to social reactions after prison has on recidivism. In this respect, the study aims to understand the experiences, feelings, beliefs, convictions, perceptions, and social actions of individuals who have committed crimes and how the phenomenon of stigmatization affects them.

@ Dr., Republic of Türkiye Ministry of Justice, hilallsoysal@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0001-8229-8450>

 DOI: 10.12658/M0757
insan & toplum, 2025; 15(1): 123-157
insanvetoplum.org

 Received: 21.05.2024
Revised: 29.09.2024
Accepted: 21.10.2024
Online First: 21.01.2025

The research was carried out on two groups: individuals under probation who had been conditionally released from prison in Karaman province and ex-convicts who have completed their prison sentences. Participants who met the specified criteria were determined by interviewing and examining their files when they came to the probation institution for their ongoing obligations or file procedures. The first criterion is that the participants have been in prison more than once, as this will help to understand the factors underlying recidivist behavior. The second criterion is that probationary measures are/were part of their sentence. For this reason, the participants were formed from people who have experienced or are experiencing probation. The third criterion is to be an ex-convict who has completed probation and served their sentence. People who do not meet these criteria (i.e., those who were imprisoned only once and those who have not actively experienced probation or who did not fulfil their obligations due to a pandemic permit) were excluded from the study group. In this context, the study group consists of 26 individuals on probation (18 men, 8 women), as well as nine individuals (all men) who are ex-convicts and have completed their probation.

This study was developed using the qualitative research method and has adopted the phenomenological approach. The study uses the interview technique, a basic data collection method for phenomenological research. The phenomenological method includes in-depth interviews and has been preferred as it allows participants the opportunity to present their own perspectives and is more suitable for gaining an in-depth understanding of the meaning the phenomenon has for individuals. The research data were collected using a semi-structured interview form the researcher had prepared. The interviews were conducted face-to-face with eligible, voluntary individuals at the probation institution. After signing the informed consent form was signed, the interviews with the participants began, with the interviews being transcribed verbatim so as to allow direct quotations. This was necessary as audio recording was not allowed within the scope of the research permit obtained from the General Directorate of Prisons and Detention Houses Department of Probation. The data obtained were analyzed using the program MAXQDA Analytics Pro 2022. The research findings are discussed within the framework of stigmatization theory and modified labelling theory, which emerged as a variation of the stigmatization approach developed by Link et al. (1989) based on the results of their empirical research on groups of mentally ill people at high risk of being labelled.

The research findings have been classified under two themes: the manifestations of social reactions and the sociopsychological effects of social reactions. The first theme discusses the social reactions to which the participants were exposed while

returning to social life and being reintroduced into society after being released from prison within the framework of the concepts of stigmatization, exclusion, prejudice, humiliation, distancing/avoidance, and criminalization. The second theme addresses the sociopsychological effects of social reactions, in particular stigmatization. The study analyzed this meta-theme by dividing it into two sub-themes: (1) the effects of social reactions on self-perception, and (2) the emotions and behaviors developed in response to social reactions. The emotional effects on individuals from experiencing stigmatization and other social reactions become visible as changes in self-perception, self-stigmatization, feelings of inferiority, loss of self-confidence, and mental depression. The discourses and behaviors individuals are exposed to while communicating with others were observed to cause the feeling of having a second-class citizen status, with the participants using expressions about themselves that reflect society's perspective and perception of criminals (e.g., dangerous, unreliable, bad). In addition, the findings show negative experiences to lead to hopelessness, loneliness, feelings of helplessness, anger, and loss of self-confidence. These effects have been concluded to disrupt the motivation of individuals to lead a life free from crime, where the obstacles encountered in social life, especially in the process of searching for work, can lead individuals to illegal activities and where internalized stigmatization leads them to return to criminal acts. Another result of experiencing stigmatization and exclusion involves behavioral changes. The participants were observed to develop various behavioral strategies to manage their current situation in the face of social reactions. These strategies include: avoiding human relations, hiding their criminal record, and preventive narrative behaviors. The participants were revealed to avoid human relations in order not to relive negative experiences; they preferred hiding their criminal record in order to protect the relationships in their social and private lives and in order to find their place in the job market. They were also revealed to tell people about their criminal history in the first place in order to be accepted as they are or to prevent possible reactions. These results support the assumptions of modified labelling theory, as well as findings from studies that have tested this theory. As seen in the research findings, perceived and experienced stigmatization has not only individual but also social consequences and hinders the reintegration of offenders into society.

This study has been conducted using a phenomenological design with the aim of understanding the essence of criminality and stigmatization from the perspective of individuals who have committed crimes. The study provides an in-depth examination of the impact of social reactions on emotions and behaviors, as well as a regional explanation of its consequences and effects on recidivism. Based on modified labelling theory, which this study discusses within its scope for the first time in the Turkish

national literature, conducting large-scale research on the relationship between the sociopsychological effects of social reactions that goes beyond the current research will be important.

Kaynakça

- Ahmed, A. M., Ahmad, A. B. (2015). Prison, stigma, discrimination and personality as predictors of criminal recidivism: A preliminary findings. *Journal of Social and Development Sciences*. 6(2), 20-29. <https://doi.org/10.22610/jsds.v6i2.838>
- Alexander, M. (2010). *The new Jim Crow*. The New Press.
- Aydoğan, R. (2018). Cezaevi sonrası denetimli serbestlik sürecindeki hükümlülerin suç, damga ve sosyal dışlanma bağlamında incelenmesi [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi.
- Bal, H. (2013). *Nitel araştırma yöntemi*. Fakülte Kitabevi Yayınları.
- Baffour, F. D., Francis, A. P., Chong, M. D., Harris, N., Baffour, P. D. (2020). Perpetrators at first, victims at last: Exploring the consequences of stigmatization on ex-convicts' mental well-being. *Criminal Justice Review*. 46(3), 1-22. <https://doi.org/10.1177/0734016820960785>
- Benson, M. L., Alarid, L. F., Burton, V. S., Cullen, F. T. (2011). Reintegration or stigmatization? Offenders' expectations of community re-entry. *Journal of Criminal Justice*. 39, 385-393.
- Beccaria, C. (2016). *Suçlar ve cezalar üzerine*. Sami Selçuk (Çev.). İmge Kitabevi Yayınları.
- Becker, H. S. (2017). *Hariciler (Outsiders): Bir sapkınlık sosyolojisi çalışması*. Ş. Geniş, L. Ünsaldı (Çev.). Heretik Yayınları.
- Bernburg, J. G., Krohn, M. H., Rivera, C. R. (2006). Official labeling, criminal embeddedness, and subsequent delinquency: A longitudinal test of labeling theory. *Journal of Research in Crime and Delinquency*. 43(1), 67-88.
- Bernburg, J. G. (2009). Labeling theory. M. D. Krohn et al. (Eds.). *Handbook on Crime and Deviance, Handbooks of Sociology and Social Research (içinde)*. Springer Science+Business Media
- Bilgiç, Ş. (2012). *Hapsedilme, iyileştirme ve yeniden suç işleme*. Vadi Yayınları.
- Braithwaite, J. (2006). *Crime, shame and reintegration*. Cambridge University Press.
- Chui, W. H., Cheng, K. K.-Y. (2013). The mark of an ex-prisoner: Perceived discrimination and self-stigma of young men after prison in Hong Kong. *Deviant Behavior*. 34(8), 671-684. <https://doi.org/10.1080/01639625.2013.766532>
- Creswell, J. W. (2021). *Nitel araştırma yöntemleri: Beş yaklaşıma göre nitel araştırma ve araştırma deseni*. Siyasal Kitabevi.
- Dağdelen, G. (2017). Ankara ilinde denetimli serbestlik yükümlülerinde suç tekrarı, [Yayımlanmamış doktora tezi]. Hacettepe Üniversitesi.
- Dako-Gyeke, M., Baffour, F. D. (2016). We are like devils in their eyes: Perceptions and experiences of stigmatization and discrimination against recidivists in Ghana. *Journal Of Offender Rehabilitation*. 55(4), 235-253. <http://dx.doi.org/10.1080/10509674.2016.1159640>
- Demez, G., Kart, E., Timurturkhan, M., Ertan, C., Cankurtaran, S., Aktin, S. (2017). *Denetimli serbestlikte yeniden sosyalleşme: Suç ve dezavantajlılığın sosyolojisi*. Bağlam Yayıncılık.
- Demirci, A. A. (2021). İçeriden ya da dışarıdan olmak: Mekân olarak Karaman'da "cezaevleri"nin sosyal anlamı. [Yüksek lisans tezi]. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi.
- Field, J. (2008). *Sosyal sermaye*. Bahar Bilgen, Bayram Şen (Çev.). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

- Frankel, A., DePoy, E. (2024). Thoughts beyond stigma-implications for change reflected in the voices of previously incarcerated citizens. *Journal of Qualitative Criminal Justice and Criminology*. 13(1), 1-29. <https://doi.org/10.21428/88de04a1.497f21ab>
- Funk, P. (2004). On the effective use of stigma as a crime-deterrent. *European Economic Review*. 48(4), 715-728. <https://doi.org/10.1016/j.euroecorev.2003.11.003>
- Gençtürk, Z. (2019). Eski hükümlü bireylerin sosyal hayata katılımı sürecinde işgücü piyasası politikaları: Isparta ilindeki işverenler ve eski hükümlü bireyler üzerine bir araştırma. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Süleyman Demirel Üniversitesi.
- Goffman, E. (2019). *Damga: Örselenmiş kimliğin idare edilişi üzerine notlar*. Heretik Basım Yayım.
- Karakartal, D. (2018). Cezaevinden çıkan eski hükümlülerin yaşadıkları sorunların incelenmesi. *International Journal of Humanities and Education*. 4(9), 72-85.
- Kaya, Y. ve İnan, K. (2020). Suça ve suçluya toplumsal damga: Niğde ili örneği. *Milli Kültür Araştırmaları Dergisi*, 4, 45-61.
- Millar, J. (2007). Social Exclusion and Social Policy Research: Defining Exclusion. D. Abrams, J. Christian & D. Gordon (Eds.). *Multidisciplinary handbook of social exclusion (içinde)*. John Wiley & Sons Ltd.
- LeBel, T. P. (2012). Invisible stripes? Formerly incarcerated persons' perceptions of stigma. *Deviant Behavior*. 33(2), 89-107. <https://doi.org/10.1080/01639625.2010.538365>
- Lemert, E. M. (1951). *Social pathology, A systematic approach to the theory of sociopathic behavior*. Mc Graw-Hill Book Company.
- Link, B. G., Cullen, F. T., Frank, J., Wozniak, J. F. (1987). The social Rejection of former mental patients: Understanding why labels matter. *American Journal of Sociology*. 92, 1461-1500.
- Link, B. G., Cullen, F. T., Struening, E., Shrout, P. E., Dohrenwend, B. P. (1989). A modified labeling theory approach to mental illness. *American Sociological Review*. 54(3), 400- 423.
- Link, B. G., Phelan. J. C. (2001). Conceptualizing stigma. *Annual Review Sociology*. 27(1), 363-85.
- Mak, W. W. S., Cheung, R. Y. M. (2010). Self-stigma among concealable minorities in Hong Kong: Conceptualization and unified measurement. *American Journal of Orthopsychiatry*. 80, 267-281.
- McGrath, A. J. (2014). The subjective impact of contact with the criminal justice system: The role of gender and stigmatization. *Crime & Delinquency*, 60(6), 884-908. <https://doi.org/10.1177/0011128710389589>
- Mingus, W., Burchfield, K. B. (2012). From prison to integration: Applying modified labeling theory to sex offenders. *Criminal Justice Studies: A Critical Journal of Crime, Law and Society*. 25(1), 97-109. <https://doi.org/10.1080/1478601X.2012.657906>
- Moore, K. E., Stuewig J. B., Tangney, J. P. (2016). The effect of stigma on criminal offenders' functioning: A longitudinal mediational model. *Deviant Behavior*. 37(2), 196-218. <http://dx.doi.org/10.1080/01639625.2014.1004035>
- Neff, A. (2024). *Prospective hires: Examining ex-offender stigma Effects on employment*. Roger Williams University. Justice Studies.
- Özata, M. (2016). Sosyal dışlanma ve suç ilişkisi. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Park, N., Tietjen, G. (2021). "It's not a conversation starter." Or is it?: Stigma management strategies of the formerly incarcerated in personal and occupational settings. *Journal of Qualitative Criminal Justice & Criminology*. 10(3), 1-39. <https://doi.org/10.21428/88de04a1.df4b4cc7>
- Patton, M. Q. (2014). *Nitel araştırma ve değerlendirme yöntemleri*. M. Bütün, S. B. Demir (Ed.). Pegem Yayınevi.
- Ray, B., Dollar, C. B. (2014). Exploring stigmatization and stigma management in mental health court: Assessing modified labeling theory in a new context. *Sociological Forum*, 29(3), 720-735. <https://doi.org/10.1111/sofc.12111>

- Ryan-Jones, L. (2022). *Stigma related to criminal justice history: The role of offense type, mental health treatment, mental illness, and race from formerly incarcerated persons' perspective*. City University of New York Academic Works.
- Sampson, R. J., Laub, J. H. (1997). A Life-Course Theory of Cumulative Disadvantage and the Stability of Delinquency, T. P. Thornberry (Eds.). *Developmental theories of crime and delinquency new brunswick (içinde)*. Transaction.
- Savaş, G., Eryalçın, T. (2020). Eski hükümlülerin ve denetimli serbestlik yükümlülerinin istihdamı üzerine uygulamalı bir araştırma. *Toplum ve Sosyal Hizmet*. 31(2), 336-367.
- Soysal B. H. (2023). Sosyal reaksiyon ve suçta tekerrür: Denetimli serbestlikte resosyalizasyon. [Yayımlanmış doktora tezi]. Necmettin Erbakan Üniversitesi.
- Soytürk, S. (2013). Hükümlü ve tutukluların sosyal hizmet gereksinimlerinin değerlendirilmesi: Karaman M Tipi Kapalı-Açık Cezaevi örneği. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi] Hacettepe Üniversitesi.
- Scheff, T. J. (1966). *Being mentally ill: A sociological theory*. Aldine.
- Siegel, L. J. (2011). *Criminology: The core*. Cengage Learning.
- Sinko, R., DeAngelis, T., Alpajora, B., Beker, J., Kramer, I. (2020). Experience of stigma post incarceration: A qualitative study. *The Open Journal of Occupational Therapy*. 8(3), 1-16. <https://doi.org/10.15453/2168-6408.1610>
- Tannenbaum, F. (1963). *Crime and the community*. Colombia University Press.
- Timurturkan, M., Demez, G., Kart, E., Ertan, C., Cankurtaran, S., Aktin, S. (2017). "Hükümlü" olmanın sosyal tezahürleri: Sosyal dışlanma, damga ve suç. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 9(20), 138-157.
- Triplett, R., Upton, L. (2016). Labeling Theory: Past, Present, and Future. *The handbook of criminological theory (içinde)*. Alex R. Piquero (Eds.). Wiley & Sons.
- Turney, K., Lee, H., Comfort, M. (2013). Discrimination and psychological distress among recently released male prisoners. *American Journal of Men's Health*, 7(6) 482-493.
- Quinn-Hogan, A. N. (2021). *The stain of a criminal label: Post-release stigmatization and its effects on reintegration and recidivism among ex-offenders*. Western University Sociology Publications.
- Van Der Hell, WLB (2021). Subjective stigma among icelandic prison inmates: An explorative analysis. [Master's Thesis]. University of Iceland.
- World Health Organization (WHO) (2024). <https://www.who.int/southeastasia/health-topics/adolescent-health> (Erişim Tarihi: 10.04.2024)
- Wallace, R. A., Wolf, Alison (2018). *Çağdaş sosyoloji kuramları: Klasik geleneğin geliştirilmesi*. Leyla Elburuz, M. Rami Ayas (Çev.). Doğu Batı Yayınları.
- Winnick, T. A., Bodkin, M. (2008). Anticipated stigma and stigma management among those to be labeled "ex-con". *Deviant Behavior*. 29(4), 295-333. <https://doi.org/10.1080/01639620701588081>

Ethnic and Religious Dynamics of the North-South Conflict as a Colonial Legacy in Africa: An Analysis of the Sara Tribes

Osman Türk

Abstract: This study endeavors to scrutinize the effects of colonial-era political governance policies on the north-south conflict in the Republic of Chad, analyzed through the complex interplay of ethnic and religious dynamics. The research employs in-depth interview data collected from Chiefs of the Christian Sara tribes in southern Chad, utilizing Ted Gurr's "relative deprivation" model as a theoretical framework for analysis. Chad, a Francophone nation, emerged as a strategic outpost for France in the Sahel region following the Berlin West Africa Conference of 1884. This formal colonial regime persisted until the early 1960s, culminating in Chad's nominal independence. However, rather than entering a postcolonial phase, Chad's trajectory has been marked by a neocolonial continuity, with colonial powers, pioneered by France, maintaining their strategic interests in the region. Concurrently, the internal power struggles among Chadian political actors have exacerbated structural issues across various domains, including the economy and social fabric. This period witnessed the emergence of a dialectic rooted in ethnic and religious identities, particularly between the northern and southern regions of the country. Initially, this dialectic was dominated by the Christian Sara tribes, who held political power from 1960 to 1975. However, this dominance was reversed in the post-1975 period, especially with the ascension of the Deby family and the Zaghawa tribe in 1990, marking the onset of an era characterized by northern Muslim hegemony. Consequently, this shift in power dynamics fostered a sense of marginalization and exclusion among the Sara tribes, leading to an intensification of ethnic and religious division against the northern factions. Within the Sara tribes, who consider themselves the original and rightful inhabitants of Chad, there have been intermittent calls for secession, reflecting deep-seated grievances and a desire for autonomy.

Keywords: North-South Conflict, Sara Tribes, Chad, Africa, Sahel Region

Öz: Bu çalışma, Çad Cumhuriyeti'ndeki kuzey-güney çatışması üzerinde sömürge dönemi siyasi yönetim politikalarının etkilerini, etnik ve dini dinamiklerin karmaşık etkileşimi üzerinden incelemeye çalışmaktadır. Araştırmada, güney Çad'daki Hristiyan Sara kabile şeflerinden toplanan derinlemesine mülakat verilerinden faydalanılmış ve analiz için teorik çerçeveye olarak Ted Gurr'un "göreceli yoksunluk" modeli kullanılmıştır. Frankofon bir ülke olan Çad, 1884 Berlin Batı Afrika Konferansı'nı takiben Sahel bölgesinde Fransa için stratejik bir karakol görevi gördü. Bu resmi sömürge rejimi 1960'ların başlarına kadar sürdü ve Çad'ın nominal bağımsızlığı ile sonuçlandı. Ancak, sömürge sonrası bir aşamaya girmek yerine, Çad'ın yönügesi, Fransa'nın öncülük ettiği sömürge güçlerinin bölgedeki stratejik çıkarlarını koruduğu bir neo-sömürgeci süreklilik ile belirlenmiştir. Eş zamanlı olarak, Çadlı siyasi aktörler arasındaki iç güç mücadeleleri, ekonomi ve sosyal doku dahil olmak üzere çeşitli alanlardaki yapısal sorunları şiddetlendirmiştir. Bu dönem, özellikle ülkenin kuzey ve güney bölgeleri arasında, etnik ve dini kimliklere dayalı bir diyalektik ortamı çıkışına tanık oldu. Başlangıçta bu diyalektik, 1960'tan 1975'e kadar siyasi gücü elinde tutan Hristiyan Sara kabileleri tarafından domine edildi. Ancak bu hakimiyet, 1975 sonrası dönemde tersine döndü, özellikle 1990'da Deby ailesi ve Zaghawa kabilesinin yükselişiyle birlikte, kuzey Müslüman hegemonyası ile karakterize edilen bir dönemin başlangıcını işaret etti. Sonuç olarak, güç dinamiklerindeki bu değişim, Sara kabileleri arasında marjinalleşme ve dışlanma hissi yarattı ve kuzey fraksiyonlarına karşı etnik ve dini bölünmenin yoğunlaşmasına yol açtı. Kendilerini Çad'ın asıl ve meşru sakinleri olarak gören Sara kabileleri içinde, derin köklü şikayetleri ve özerklik arzusunu yansıtan aralıklı ayrılık çağrıları oluşmaya başlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Afrika, Kuzey-Güney Çatışması, Çad, Sahel Bölgesi, Sara Kabileleri

@ Dr., Police Academy, osmanturk.25@hotmail.com

https://orcid.org/0000-0002-6233-8870

DOI: 10.12658/M0758
insan & toplum, 2025; 15(1): 158-178
insanvetoplum.org

Received: 29.08.2024
Revised: 20.10.2024
Accepted: 11.11.2024
Online First: 21.01.2025

Introduction

In the modern history of Chad, France has undoubtedly exerted the most significant influence. On March 17, 1920, a decree formally integrated Chad as a colony under the direct administration of the French Equatorial Africa General Government (FEA). Initially, in 1905, Chad was annexed to three southern French colonies: Ubangi-Shari, Moyen-Congo (present-day Congo), and Gabon. However, Chad did not achieve the status of a separate colony or a unified administrative policy until 1920. These four colonies were collectively governed as French Equatorial Africa under a general governor based in Brazzaville (Colleo, 1998, pp. 12-13). This arrangement persisted both legally and practically until Chad gained its independence in 1960. Yet, despite Chad's formal independence from France *de facto* dependency continued to characterize the relationship between the two countries. For Chad, the post-independence era represented not so much decolonization as a period of neocolonization.

The primary issue that rendered escape from this neocolonial phase nearly impossible was the metastasizing nature of the colonial process itself. Economic interventions, multilateral foreign aid, trade agreements, and economic cooperation treaties, along with the manipulation of currency, allowed for continued intervention in national politics and the economy. These interventions were designed to reduce trade barriers and protect foreign investments in favor of the central powers (Nkrumah, 1965, p. xiii). Ferro, in describing the post-1960 period, characterized it not only as "neocolonialism" but also as "imperialism without settlers" (Ferro, 1997, p. 19). In the case of the Republic of Chad, which gained independence after 1960, it became apparent that the colonial powers, although nominally relinquishing their colonies on paper, had not abandoned their strategies for control in practice. Hence, this era has been aptly described as a neocolonial period or as "old wine in new bottles" (Olivier, 2011, p. 59, cited in Turan, 2020, p. 57). Furthermore, territories that had been subjected to classical colonialism became increasingly dependent on globalized economic structures serving imperialist objectives (Ferro, 2002, pp. 48-50).

Another legacy of imperialist interventions in Chad, both during the classical colonial period and post-1960, has been what could be termed as a form of "black imperialism." The spiritual interventions by France in the region, coupled with the power struggles among local actors, accelerated ethnic divisions within Chadian society. During the power struggle from 1960 to 1990, Chadian tribes and political elites, in their attempts to outmaneuver each other on the political stage, sought external support, thereby transforming from opponents of imperialism into instruments of it (Yacoub, 2022, p. 13). This dialectical process, characterized by shifts in power

between southern Christians in the early period and northern Muslims later on, frequently translated into conflict driven by the ethnic and political interpretations of exclusion.

This study aims to examine the position, attitudes, and motivational factors of the Christian Sara community, who were gradually marginalized from power post-1990. The research is grounded in extensive field observations and interviews with local actors, which serve as the primary data sources for the study. The primary research question in this study examines the extent and dynamics of the response by the Sara tribes to political marginalization. Another key inquiry investigates the underlying reasons for the north-south conflict in Chad. Finally, the study seeks to determine whether there exists a religious dimension to this divide.

Methodology and Data Collection

Semi-structured interviews were conducted with prominent leaders and members of the Sara tribes to explore the root causes of the tension between northern and southern Chad. Since 2018, the country has been visited a total of 22 times, although these visits, until 2023, were unrelated to the research. Nonetheless, they provided the researcher with significant anthropological insights into both the general and specific conditions of Chad. The visits in 2023 were carried out specifically for the research, focusing on interviews and observations directly related to the research question.

Given that interviews are an effective data collection method involving open-ended questions, allowing for an exchange of information (Tekin, 2012, p. 101), they serve as a particularly useful tool for exploring the tribe's stance toward central authority. Magaldi and Berler (2020) define semi-structured interviews as exploratory discussions, enabling the researcher to delve deeper into the subject matter (Magaldi & Berler, 2020). For this study, interviews were conducted with three different tribal leaders from the Logone regions of Moundou and Goré, as well as ten individuals from various other regions, all using the semi-structured interview technique. The selection of these regions was based on their ethnic composition, with Sara tribes predominantly residing in these areas. Additionally, the tribal chiefs live in these regions. The interviews with the chiefs and members were conducted face-to-face in Arabic, one of Chad's two official languages alongside French. While tribes have their own languages, many of their leaders are fluent in Arabic or French, or both.

Throughout the interviews, the same questions were posed to each participant, ensuring consistency and thematic coherence. Responses were recorded by the researcher and categorized accordingly, as participants sometimes digressed into unrelated topics.

Participants in this study represented traditional authority figures in Chad, with tribal chiefs playing an essential role in the governance of their communities. The selection of tribal chiefs for the interviews was made with an understanding of the influence they wield over their members. In regions bordering the Lake Chad Basin, armed groups often operate in areas governed by traditional authorities (Molenaar, Tossell, & Schmauder, 2019, p. 18), making the stance of these leaders critical to the region's security dynamics. In Francophone countries like Chad, traditional leaders sometimes engage in political and economic partnerships independent of their communities, a factor considered in this study by interviewing not only tribal chiefs but also members. The selection of these members was based on their awareness of the community's broader dynamics and their lack of political affiliations.

The interviews with key Sara tribe figures and the subsequent observations of their respective regions have been scrutinized through Ted Gurr's "relative deprivation model". Gurr's conceptualization of relative deprivation, which examines the gap between expected and actual levels of well-being, was chosen as the theoretical framework for this study due to its focus on explaining the roots of collective dissatisfaction and rebellion. This model provides valuable insights into how disparities between expectations and lived realities can fuel unrest (Çelik, 2021, pp. 119-120) making it a fitting analytical tool for understanding the sociopolitical dynamics of the Sara tribes in Chad. This approach offers a robust interpretive framework, capturing the nuanced ways in which perceived marginalization fuels disillusionment, while simultaneously reinforcing the systemic nature of tribal discontent under centralized governance.

Ted Gurr's Relative Deprivation Theory

The core theme of the relative deprivation theory centers on the notion that individuals or groups experience deprivation when they perceive their conditions (economic, political, social, cultural, etc.) unfavorably in comparison to those of others (Flynn, 2011, p. 108). In this context, relative deprivation is defined as the perceived inconsistency between an actor's value expectations and value capabilities. Value expectations refer to the goods and living conditions that people believe they deserve, while value capabilities denote the goods and conditions they think they can attain and maintain. Gurr's hypothesis emphasizes the perception of deprivation, which can manifest not only at the individual level but also collectively among groups. Gurr characterizes relative deprivation within groups as a state of collective dissatisfaction and resentment. The primary source of this dissatisfaction and resentment is rooted in the perceived cultural and/or socio-economic deficiencies experienced by a segment of society (Gurr, 1970, pp. 73-75).

The concept of relative deprivation is a broad social phenomenon that can be analyzed both at individual and collective levels. As Hudson (2018, p. 45) highlights, the perception of deprivation spans a wide spectrum, manifesting in both personal experiences and across societal groups. Gurr's theory places particular emphasis on group-level relative deprivation, describing it as a state of collective discontent and resentment that arises from shared experiences and collective consciousness. This collective emotion stems from perceived deficiencies, whether cultural or socio-economic, felt by a segment of society (Gurr, 1970, p. 76).

Wilson (2016, p. 488) extends this understanding by pointing out that these perceived deficiencies are not limited to material resources but also encompass intangible values such as social status, political representation, and cultural rights. One key feature of group-level relative deprivation is its reliance on a comparative perception system shaped by collective identity. Smith (2018, p. 152) demonstrates that when groups assess their situation, they not only consider their current conditions but also their past experiences and the advantages held by other groups. This comparative evaluation fosters a sense of injustice, which, in turn, fuels a shared feeling of dissatisfaction among group members.

Furthermore, Marcus and Raleigh (2013, p. 220) note that this collective dissatisfaction is a fundamental dynamic that enhances a group's potential for mobilization and shapes their demands for social change. In this light, the manifestation of relative deprivation at the group level is a complex phenomenon, one that extends beyond mere economic inequality to encompass intricate social, cultural, and political dimensions. This complexity significantly enhances the theory's explanatory power, particularly when analyzing conflicts involving ethnic, religious, or cultural groups.

Ted Gurr's Relative Deprivation Theory posits that the perceived gap between what individuals or groups possess and what they believe they are entitled to can lead to collective violence (Gurr, 1970, p.24). According to Gurr, this sense of deprivation is relative, not absolute, and as the gulf between expectations and reality widens, the potential for conflict escalates (Gurr, 2015, pp.57-58). This theoretical framework proves particularly useful in explaining the conflicts between tribes and the central authority in Chad. As Smith (2018, pp.147-149) highlights, tribes in Chad often feel marginalized, believing they are denied a fair share of the country's oil revenues and insufficiently represented in political decision-making processes.

The applicability of Relative Deprivation Theory to the Chadian context can be substantiated through three core indicators. First, economic data from tribal regions, when compared to central areas, reveals significant disparities in access

to public services and economic indicators (Wilson, 2016). Second, as Gurr (1970) emphasizes, the degree of political representation and participation in decision-making mechanisms underscores the tribes' disadvantaged position. Finally, socio-economic data during periods of heightened conflict demonstrates a direct correlation between the perception of relative deprivation and violent actions. These factors collectively affirm the relevance of the Relative Deprivation Theory in analyzing the tribal-central authority conflict in Chad.

Tribalism and the Sara Tribes in Chad

The concept of tribalism is fundamentally rooted in the pioneering scholarly work of Tajfel and Turner (1979) on social identity theory. Tribalism and ethnic identity are subsets within the broader framework of social identity theory. The literature defines social identity as an individual's sense of who they are based on their group membership. McLeod (2019) suggests that, according to Tajfel and Turner (1979), the groups people belong to—such as social class, family, or sports teams—serve as significant sources of pride and self-esteem (Tajfel & Turner, 1979).

This theory posits that individuals define themselves in relation to the groups they belong to and evaluate themselves through this group identity. According to Tajfel and Turner, people distinguish themselves as part of an “us” group, which they see as distinct from “them” groups, and they form social relationships based on this group identity. Social identity theory seeks to explain how group membership shapes individuals' behaviors, attitudes, and perceptions of identity. Group membership plays a crucial role in individuals' processes of self-definition and meaning-making, where members may take pride in their own group while also displaying discrimination and prejudice against other groups. In this context, tribalism represents a core concept of social identity theory, and Tajfel and Turner's work has significantly contributed to understanding how group identity influences individual behavior (Tajfel & Turner, 1979).

In conjunction with this, Ndlovu-Gatsheni argues that the colonial legacy of state structures in Africa has contributed to the persistent tensions between tribal identities and national identities. The author notes that in many African countries, attempts by central governments to undermine the traditional authority of tribal leaders have led to political instability (Ndlovu-Gatsheni, 2023, p.28). The distribution of economic resources also constitutes a significant dimension of these conflicts. Osei-Tutu and Akonor assert that the struggle over control of natural resources has exacerbated tensions between central governments and local tribal communities. They emphasize that the demands of tribes residing in resource-rich regions for

an equitable share of national income are frequently disregarded (Osei-Tutu and Akonor, 2024, pp105-106).

Yeboah and Asante (2024, pp. 89-92) have demonstrated that the inequalities resulting from economic exclusion have intensified conflicts, particularly in relation to the control and distribution of natural resources. It is argued that the restriction of access to economic resources for tribes marginalized by the central authority has exacerbated existing social tensions, thereby increasing the potential for conflict. Diallo and Nkomo (2023, pp. 142-145) highlight that systematic exclusion in education and employment sectors has led to growing discontent among the youth. This is particularly evident in the Sahel region, where a large and dynamic youth population is increasingly contributing to internal unrest, sometimes leading to radicalization. In summary, the political tension resulting from tribal exclusion in Sahel countries has significantly eroded the legitimacy of state institutions, thereby escalating the potential for conflict. (Adebayo & Kwame 2024, pp. 115-118).

In the context of traditional authority, tribalism occupies a central position in Chadian society. In Chad, tribal allegiance often supersedes national consciousness, leaving Chadian society vulnerable and fragile in the face of internal and external interventions. Chad, home to approximately 270 tribes, is predominantly dominated by the Sara tribe in terms of ethnic composition (Yacoub, 2022, s. 12) .

Table 1

Tribal Distribution in Chad

Tribe Name	(%)	Tribe Name	(%)
Sara (Ngambaye/Sara/Madjingaye/Mbaye	30	Mundang	2,7
Kanembu/Borno/Buduma	9,8	Bidiyo/Migaama/Kenga/Dangleat	2,5
Arap	9,7	Dadjo/Kibet/Muro	2,4
Wadai/Maba/Masalit/Mimi	7	Tupuri/Kera	2
Gorane	5,8	Gabri/Kabalaye/Nanchere/Somrai	2
Masa/Musseye/Musgum	4,9	Fulani/Fulbe/Bodore	1,8
Bulala/Medogo/Kuka	3,7	Karo/Zime/Peve	1,3
Marba/Lele/Mesme	3,5	Zagawa/Bideyat/Kobe	2,1
Tama/Assongori/Mararit	1,1	Diğer	2,4

(www.cia.gov, 2024).

However, paradoxically, despite comprising only about 2% of the population, the Zaghawa tribe holds the reins of power in N'Djamena, which forms the first dynamic of the Conflict (Minority Rights Group, 2020). The Sara people, indigenous to southern Chad, northwestern regions of the Central African Republic, and the southern borders of northern Sudan, constitute the largest ethnic tribal structure in Chad. Unlike the Arab and Borno tribes, the majority of the Sara community is Christian, predominantly Catholic.

According to Grégoire and Tappa, the term “Sara” is used to describe several ethnic groups, particularly those in southern Chad, which are divided into various sub-groups, including Sara Kaba, Sara Madingaye, Sara Ngambaye, Sara Goulaye, Sara Kaba Ngangelbe, and others (Grégoire & Tappa, 2020). The Sara tribes are concentrated in the regions of Chari, Logone, Goré, and Tandjilé. The Sara people are specifically recognized as Francophone, having developed a closer cultural and socio-economic relationship with the French, particularly through French-centered education and compulsory labor and military service during World War I. When Chad gained independence from France in 1960, the Sara tribes had become more assimilated into French institutions than their northern counterparts. This assimilation was significantly influenced by the fact that Chad's first President, François Tombalbaye, was a southern Christian from the Sara community. Consequently, the Sara played a prominent role in the forefront of independence and in the emergence of party politics (Yacoub, 2022, pp. 9-11).

Political Marginalization Round-1: Southerners Versus Northerners

With the official end of France's colonial rule in 1960, a new era of hope for decolonization emerged for Chad. However, this period also brought challenges associated with the Francophone system. François Tombalbaye, also known as N'Garta Tombalbaye, served as Chad's first President from its independence in 1960 until his overthrow in 1975. As a southern Christian and member of the Sara tribe, Tombalbaye's presidency left a lasting impact on Chad (Powell, 2020). His administration, characterized by policies that emphasized tribal sensitivities, authoritarianism, and enduring political instability, is still regarded by many Chadians as one of the root causes of the country's ongoing problems.

Tombalbaye's rise in Chadian politics began in 1952 when he secured a seat in the Colonial Regional Assembly, and it continued as he was elected vice president of the French Equatorial Africa General Council in 1957. During this period, he garnered significant support from the southern Sara tribes. Following Chad's independence on August 11, 1960, Tombalbaye became the country's first head of government. Initially, he succeeded in forming a coalition of progressive forces from both the

northern and southern regions, though Muslim groups representing the North were sidelined in this process. This exclusion led to a rebellion in the northern region, prompting Tombalbaye to dissolve the National Assembly in 1963, a move that was widely perceived as authoritarian. Additionally, Tombalbaye implemented policies such as heavy taxation through the nationalization of public services and “national credit” to finance nationalization efforts. He also launched an “Africanization” program aimed at promoting Chadian culture. However, these efforts exacerbated divisions between the Muslim North and the Christian and animist South, fueling unrest and civil discontent (Colleo, 1998, pp. 18-21).

In the early years following independence, Tombalbaye initiated a national “purity” policy, encouraging Chadians to abandon European names in favor of Chadian ones. He himself changed his name from “François” to “N’Garta,” and colonial geographical names were replaced with Chadian names. The capital’s name was also changed as part of this wave of reform. Despite these symbolic changes, no significant progress was observed in addressing the country’s broader issues. During this period, Chad’s economic indicators continued to deteriorate, and discontent against the N’Djamena government grew. These tensions further alienated many Chadians, particularly the predominantly Muslim populations in the North and East. Faced with worsening economic, social, and political conditions, the Chadian military decided to act. On April 13, 1975, soldiers and police surrounded Tombalbaye’s residence, demanding his surrender. He resisted, was shot, and killed (Tubiana & Debos, 2017).

In his work on Chadian history, Samuel Decalo notes that after gaining independence and becoming Chad’s President in 1960, Tombalbaye systematically eliminated all political opposition outside of the Sara group. He banned all political parties except for those associated with the southern Sara ethnic group, and Muslim leaders opposing southern political dominance were arrested. Tombalbaye’s repressive regime explicitly marginalized the North (Decalo, 1997, pp. 1037-1040). This period under Tombalbaye also triggered a dialectic between Muslims and Christians within Chadian society. Although this dialectic did not escalate into major conflicts at the time, interviews with tribal leaders suggest that underlying tensions were growing.

Political Marginalization Round-2: Northerners Versus Southerners

Following Tombalbaye’s death, internal conflicts in Chad escalated, leading to a three-year period of clashes among rebel leaders. One of these leaders, Hissène Habré, seized control of the country in 1982, becoming Chad’s second most influential president after Tombalbaye. His eight-year rule was marked by conflict with Libya, support from France and the United States, widespread repression, and severe human rights violations (Tubiana & Debos, 2017, p. 6).

Habré, often referred to as the “Desert Warrior,” “Man of the Maki,” or “Warlord,” was born in 1942 in Faya-Largeau in the North. In 1963, he left Chad to study at the Institut des Hautes Études d’Outre-Mer in France. He later studied law in Paris, joined the Institute of Political Studies, and completed his education there. During that era, obtaining a French education was seen as a key stepping stone to political advancement in Chad. Upon returning to Chad in 1971, Habré joined the Chadian National Liberation Front (FROLINAT), which he led, and later co-founded the Northern Armed Forces Council (FAN) with Goukouni Weddeye, another northerner. According to Adewale, Habré’s rise to power in 1982 resulted from a combination of his ambition, Gaddafi’s expansionist policies towards northern Chad, and strong support from both the United States and France (Adewale, 2022, pp. 2-4).

Evidence uncovered by the Chadian Truth Commission and Human Rights Watch, among others, documents the widespread political killings, systematic torture, and arbitrary detentions carried out by Habré’s regime. His government routinely targeted civilians and various ethnic groups, including the Chadian Arabs, Hadjerai, and Zaghawa, particularly when the group’s leaders were perceived as threats to his government. Habré’s regime is accused of involvement in systematic killings and torture, primarily carried out by the Documentation and Security Directorate (DDS), resulting in the deaths of approximately 40,000 people (Adewale, 2022, pp. 4-5). In 1990, Habré was overthrown by his former advisor, Idriss Déby Itno.

Déby, accused of planning a coup against Habré in 1989, fled to Sudan, where he joined other opponents of the Habré regime to form the Patriotic Salvation Movement (MPS). Supported by France, Sudan, and Libya, MPS rebels began fighting Habré’s forces in late 1989 and marched into Chad’s capital a year later. Habré fled to Senegal, and on December 5, 1990, Déby assumed the presidency of Chad (Powell, 2020). Déby’s first words as President were, “I promise you neither gold nor money, but freedom.”

In his first year as president, Déby pledged to bring democracy to Chad, releasing political prisoners, allowing the formation of new political parties, and increasing press freedom. For a time, he adhered to this initial commitment. However, various elites from different ethnic groups formed their political parties not as alternatives to Déby and the MPS, but rather to pursue their personal interests. By then, there were about 140 political parties in Chad, most of which were closely aligned with the ruling MPS, and the “democratic opposition” never managed to mount a serious challenge. In the 1996 Presidential Election, Déby received only 44% of the vote in the first round, forcing a runoff. In all subsequent presidential elections (2001, 2006, 2011, and 2016), Déby secured at least 60% of the vote in the first round,

consolidating his victory. Chad's first democratic Constitution, adopted in 1996, imposed a two-term limit on the presidency. Déby won both the 1996 and 2001 elections. However, in June 2005, amid widespread criticism of a "constitutional coup," Déby removed the term limit from the Constitution (Hansen, 2021, p. 189).

In the following years, Déby not only gained military strength and international prestige but also restructured the military to include more Zaghawa soldiers, who were better equipped and trained. By 2016, a U.S. Air Force official described Déby as "one of the best performers in the fight against terrorism and violent extremist organizations in Africa." Both the United States and France expressed confidence in Déby and his ability to maintain stability in Chad (Burgess, 2016, p. 316). This represented a significant shift for Déby. In his early years as president, military spending was relatively low. Chad's military expenditure was \$50 million in the year Déby took power, decreasing annually to \$24 million in 1998. However, with the regime facing repeated coup attempts, military spending increased dramatically, reaching \$640 million by February 2008 and remaining consistently high thereafter (Hansen, 2021, p. 190).

However, most Chadians did not benefit from Déby's rule or his strategic partnerships. As Déby's regime became more repressive, feelings of deprivation and public frustration grew, while violence, corruption, and the privatization of power became the norm. Additionally, the continued leadership of the same elderly men within both the "democratic opposition" and the "presidential majority" eroded confidence in democracy itself (Marchal, 2016). The Sara tribes were among the groups most affected by these developments. Déby's kleptocratic rule, which favored the Zaghawa and Goran tribes to which he was connected, displayed a reluctance to address the demands of Chad's more than 200 other tribes. Over time, this prolonged rule deepened the North-South divide, gradually fostering a division between northern Muslims and southern Christians.

Following the Tombalbaye regime, the hegemony of the southern regions began to steadily decline. By the 1990s, although southerners, particularly from the Sara tribe, continued to serve in the civil service and military, they found themselves increasingly marginalized from political power and bureaucratic influence. This marginalization led to a growing insurgency in the southernmost province of Logone Occidentale and the neighboring Logone Orientale, where the Sara tribe is predominantly concentrated. The discovery of oil in the region further intensified these uprisings against northern dominance (Yacoub, 2022, pp. 25-27).

During the Habré era, this insurgency, led by the Sara tribes, evolved into a cycle of armed rebellion, retaliation, and counter-retaliation. It is documented that approximately 40,000 people were killed during Habré's regime. From 1990 to 1995,

under Déby's government, over 2,000 people were killed by government forces, with villages burned and civilians terrorized. Rebel forces, in turn, began deliberately targeting Muslim northerners (UNHCR, 2008). These incidents in recent Sara history remain as frozen conflict zones and unresolved tensions in Chad today.

The Political Interpretation of Marginalization: Extremism or Fragmentation?

In a previous section, the ethnic and religious origins of the Sara tribe were discussed, highlighting their demographic majority in Chad but political minority status under the N'Djamena administration. Confronted with the economic consequences of this marginalization, members of the tribe have increasingly found themselves in conflict with northerners, particularly when these groups encroach on their lands for various reasons. This tension is most evident in the recurring conflicts between herders and farmers.

From 2021 to 2024, southern regions where the Sara tribes reside witnessed approximately 100 conflicts between farmers and herders from the North. These clashes resulted in over 1,000 deaths and more than 2,000 injuries. The food insecurity exacerbated by the Ukraine-Russia war has further deepened the North-South divide in the country. The multifaceted conflict, driven by identity-based grievances, has escalated as some herder groups have begun to arm themselves. A notable example occurred in February 2022 in the village of Sandana in the Moyen-Chari province of southern Chad, where armed herders killed thirteen people, sparking nationwide protests and accusations that central authorities were protecting the perpetrators (International Crisis Group, 2024).

The Sara tribe perceives northern intervention in their regions as a form of resource exploitation. Tribal leaders and members assert that they are the true indigenous people of Chad, while the northerners are seen as latecomers who arrived after the fact. This sentiment is particularly fueled by the perceived injustice in the distribution of resources following the discovery of oil in the country. The discovery and subsequent exploitation of oil have sparked conflicts between the N'Djamena government and southern tribes. The unequal distribution of oil revenues and the control of southern oil wealth by northern elites, particularly the Zaghawa and Goran tribes, have generated significant discontent among the Sara tribes. This situation has further exacerbated longstanding tensions between the North and South. The concentration of oil revenues in the hands of the Zaghawa and allied northern elites has led to the economic and political marginalization of southern tribes, prompting them to launch insurgencies and engage in armed conflict. This unrest was particularly evident in the Logone region and other southern provinces,

where armed resistance against the government emerged (Participant-9: 2023).

By the mid-2000s, the N'Djamena government's authoritarian policies and the unfair distribution of oil revenues led to increased rebellions in the South. These rebellions escalated into violent conflicts, which the government attempted to suppress through military operations in the southern regions. During this period, clashes between government forces and rebel groups, along with widespread human rights violations, further destabilized the region. This rising discontent among the Sara tribes was linked to their ethnic and religious identities, as highlighted in an interview conducted in the Moundou region.

"We are referred to as southern tribes. Many of us are Christians and Catholics. Essentially, the true indigenous people of Chad are the southern tribes, the Saral. We are the political founders of Chad after independence. The first President of Chad, François Tombalbaye, was a Christian Catholic from the Sara tribe. We have lived on these lands for hundreds of years, whereas the northerners came much later from different regions, many of them from Sudan and Libya" (Participant-1: 2023).

"The government in Chad is in the hands of northerners, while we are a southern Christian tribe. The root of our problems lies in our Christian faith and the fact that François Tombalbaye, the first President of Chad after independence from France in 1960, was a Christian from the Sara tribe. Under his rule, trade and governance were controlled by the Sara tribe. After Tombalbaye, Hissène Habré and Idriss Déby, both northern Muslims, came to power and excluded southerners from governance. This situation has never changed. During Tombalbaye's era, trade was predominantly under the control of southerners, but this has completely changed" (Participant-2: 2023).

Tribal leaders believe they have been marginalized by the N'Djamena administration, attributing this marginalization to their ethnic roots and religious beliefs. They assert that they are the original inhabitants of Chad, while they perceive the northerners as outsiders who have taken control of the government. The religious dimension of this perceived marginalization serves as an auxiliary factor in their political exclusion. Dr. Mohammed Khater, of the High Islamic Council of Chad, emphasized that Chad is a secular country according to its constitutional framework, and no religious group is marginalized based on faith. Dr. Khater cited the construction of the largest Catholic church in Central Africa, funded by the state and located opposite the Presidential Palace, as evidence of this commitment.

However, this unrest has been exacerbated by economic exclusion, which has deepened alongside political marginalization. Members of the tribes in the Logone region describe the impact of this situation as follows:

“The N’Djamena administration has allocated control of trade routes and the sesame market to northern Muslims, particularly Arabs, Gorans, and Zaghawas. Although we produce more agricultural and livestock goods than the North, the high taxes imposed by northerners undermine our economic activities. In the long term, this results in the South being deprived of development projects, leading to increased youth unemployment. Many of our young people are jobless and lack access to quality education. While we have schools in our region, their resources are very limited. There is no university here. We do not receive any share of the oil revenues from our region; these revenues are again taken by the Zaghawas and northerners. This is our rightful share” (Participants-3,4: 2023).

Interviews conducted in the Logone region reveal that the chronic problems facing the region are overlooked due to the political reasons mentioned above. As stated earlier, the Sara community comprises southern Christian tribes. Despite not being as well represented in the N’Djamena administration as the Zaghawa, Goran, and Arab communities, they form a significant opposition faction. Unlike the Borno, Buduma, and Arab communities, the Sara people experience both ethnic and religious marginalization.

For southerners, the climate adds positive value rather than negative, yet this value benefits northerners more than it does southerners. Consequently, the Sara tribes face challenges not only in the production phase but also in marketing their products, which they attribute to their southern identity. The primary reason for this situation is that Chad’s first President during the independence period was a Christian from the southern Sara tribe. During Tombalbaye’s presidency, the Sara tribes held significant control over trade activities, while northerners were marginalized. However, after a northerner assumed power following Tombalbaye’s era, the trade routes shifted from the South to the North. Tribal members explain this as follows:

“We produce goods in our region, our land is fertile, and we have water, but the trade is controlled by northerners. We cannot benefit from our resources as we should. The herders (Fulani and others) frequently invade our lands, plundering our fields. This situation leads to constant conflicts between us. We receive little support from the government to resolve this issue. Sometimes the military intervenes, but their efforts are insufficient. We are taking measures to protect ourselves. We cannot allow northerners to seize our lands” (Participants-5,6: 2023).

The southern tribes also believe that their Christian identity negatively impacts their economic situation. This belief has been propagated by Christian-motivated civil society organizations in the region. Over time, this propaganda has led to efforts by certain American-backed organizations to support the Transformation Party in the region as a political opposition actor against the France-backed Zaghawa tribe and the Déby family. Some members of the Sara tribe have even voiced the possibility of dividing the country into North and South if fairness in resource distribution is not achieved.

“The Déby family has been in power in Chad for years. This needs to change. Elections are often postponed or not conducted fairly. The opposition is not allowed, and there

is heavy pressure on opposition parties. Our primary struggle is to change this. If it doesn't happen, then yes, we as southerners will demand separation. As I said before, we are the true natives of Chad, and the northern Muslims arrived later on these lands. From time to time, our tribe members voice demands for separation, but not always. We simply want representation in government. Yes, we have representatives, but we believe they are there only in a symbolic capacity. If the Prime Minister truly represented us, he would at least support us in solving our problems" (Participants-8,10: 2023).

The conflict dynamics within the Sara tribe largely stem from the ethnic and religious interpretation of political and economic exclusion. Like the Borno and Buduma tribes, the Sara community feels economically and politically marginalized. However, unlike others, they attribute this marginalization to their Christian identity and the fact that the government is controlled by northern Muslims. The vacuum created by this marginalization is being filled by Christian organizations, particularly American-backed groups that encourage the Sara community to consider secession, similar to the South Sudan model. The Sara community views themselves as the true natives of Chad, believing that northern Muslims are outsiders who have usurped their place (Participant-9: 2023).

The situation faced by the Sara tribes can be understood through the lens of "relative deprivation" when compared to the Zaghawa, Goran, and northern Muslim tribes that hold power in the government. The central theme of Gurr's relative deprivation theory is that individuals or groups experience deprivation when they negatively compare their current conditions (economic, political, social, cultural, etc.) to those of others. Gurr's theory posits that uprisings and violence emerge when people can no longer tolerate the misery of their circumstances. In this context, relative deprivation is considered a key precondition for rebellion, violence, and radicalization (Çelik, 2020, p.120)

Since losing their previously held values to the northerners, the Sara tribes have experienced relative deprivation since 1990. This sense of deprivation has led tribe members to increasingly use terms such as "they," "northerners," and "Muslims" to describe the group perceived as the oppressors. While other tribes in Chad also experience feelings of marginalization, many attribute this to tribal differences. However, the Sara tribe feels not only ethnically marginalized but also religiously excluded due to their Christian identity¹.

1 Field research and in-depth interviews conducted with the Sara tribes in the Maundu and Gore regions during 2023 reveal the complex nature of the region's social dynamics. In these interviews, the local population's tendency to attribute the root of existing problems to ethnic and religious identities reflects the societal perception of deeper structural issues. The emphasis placed by members of the Sara tribe on their ethnic and religious identities when explaining their marginalization demonstrates the significant role these elements play in their collective memory.

Their exclusion from the N'Djamena administration has distanced them from economic opportunities. Rising unemployment among young people in the tribe has contributed to growing discontent within the community. Indeed, factors such as youth unemployment, underemployment, unequal access to education and resources, poor governance, and weak political participation are seen as contributing to young people's alienation from society. When young people subjected to these conditions compare themselves with their peers, they may experience a sense of relative deprivation, which can drive them toward radical actions (Hilker & Fraser, 2009, pp. 12-14).

In line with this motivation, Wiktorowicz argues that negative personal experiences, such as social alienation, can lead to a "cognitive opening" that makes individuals more sympathetic to and receptive toward potentially violent ideologies. The search for significance often becomes a crucial goal when individuals experience personal failure, rejection, or humiliation. Ideological narratives, which typically advocate extreme violence against perceived enemies of one's ethnic, religious, or social group, provide the motivation needed to reclaim significance and reinforce the shared belief system. Furthermore, ideological narratives offer moral justifications for violence against out-group members, making such actions not only acceptable but also desirable. Finally, individuals remain committed to these ideologies, morally justifying the use of violence to regain significance, and are motivated by the presence of similar groups. The universal motivation to achieve mutual understanding and a shared sense of reality suggests that people's beliefs are likely to influence the type of group they join. These epistemic and relational motivations are satisfied by being part of a group of like-minded individuals, providing a predictable and controllable environment (Belanger et al., 2019, pp. 2-3).

In the Sara community, this search for significance and struggle for existence has manifested through the formation of opposition movements, particularly supported by external (American) aid. The primary aim of this opposition is to reclaim the political and social status, along with the economic resources, that they perceive to have been lost due to their ethnic and religious beliefs. Driven by Christian motivations, this group has united under the Transformation Party in Chad and has expressed a demand for secession if they cannot achieve adequate representation in the government.

Conclusion

The complexities of the political and social landscape in Chad are intricately tied to the challenges faced by the Sara tribe in their interactions with the central authority. This dynamic cannot be understood in isolation from the multifaceted issues that have

emerged in the post-colonial period of the country. Consequently, an examination of the tensions between the Sara tribe and the central government necessitates a comprehensive analysis of Chad's state-building process and its socio-economic dynamics. The roots of the conflicts experienced by the Sara tribe vis-à-vis the central authority are fundamentally linked to economic and governance-related factors. In the post-independence era, members of the Sara tribe, under the leadership of Tombalbaye, secured a dominant position within the country's political framework. This period signified an era during which groups from southern Chad attained considerable political and economic advantages. However, the ascendance of Habré in 1982, followed by the continued dominance of the Déby family and the Zaghawa and Goran tribes from 1990 onwards, precipitated a shift of political power towards the north, resulting in the marginalization of the Sara community. This transformation extended beyond mere political power dynamics, instigating profound changes in the distribution of state resources and access to economic opportunities.

A pivotal dimension of the conflict between the Sara tribe and the central authority pertains to the struggle for control and allocation of the nation's economic resources. Notably, the management of oil revenues has emerged as a focal point of this tension. The central government's utilization of oil revenues to bolster its political base and ensure loyalty has exacerbated the economic marginalization of groups such as the Sara community. This situation has crystallized economic disparities along ethnic lines, culminating in heightened social unrest.

Another significant aspect of the challenges faced by the Sara tribe is the deficiency in political representation and governance. The central government's delegation of state institutions and decision-making mechanisms to select ethnic groups has led to the political exclusion of the Sara community. This exclusion transcends mere symbolic representation issues; it signifies the systematic disregard of the Sara community's interests in the formulation and implementation of public policies. Furthermore, the obstacles encountered in Chad's national integration process constitute another dimension of the tension between the Sara tribe and the central authority. The country's two-sided north-south structure and the divergent perceptions of national identity among various ethnic groups complicate the establishment of a cohesive Chadian identity. The Sara community's sense of alienation from the national framework, exacerbated by the governance strategies employed by the Zaghawa and Goran tribes, intensifies their estrangement from the central authority, thereby undermining social cohesion.

The socio-economic underdevelopment evident in regions predominantly inhabited by the Sara tribe represents another critical dimension of the issues arising

from their relationship with the central authority. The absence of infrastructure investment, obstacles to accessing education and healthcare services, and elevated unemployment rates reinforce the sense of marginalization among the populations in these areas. This scenario lays the groundwork for escalating unrest, particularly among the youth, who may resort to alternative modes of resistance.

The role of religious differences in the tensions between the Sara community and the central government of Chad represents a complex and multifaceted process rooted in sensitive historical and sociopolitical contexts. While the predominance of Christianity among the Sara and the Muslim identity of the central authority suggests a religious dimension to the conflict, it is more accurate to characterize this factor as a catalyst rather than a decisive element. The principal axis of this conflict revolves around the control of economic resources and political representation, indicating that religious differences are frequently instrumentalized in this struggle. Historical shifts in power dynamics have foregrounded ethnic and regional affiliations, suggesting that religious identities serve primarily as secondary factors within the broader framework of power relations. Although religiously motivated issues may emerge during the marginalization of the Sara community, the fundamental challenge lies in their exclusion from economic opportunities and political processes, thereby illustrating that religion alone is not the determining factor in this context. Nevertheless, it is essential to acknowledge that religious differences can contribute to social fragmentation and reinforce collective identities. The interplay of ethnic-based conflicts in other regions of Chad with religious disparities underscores the necessity of considering the religious dimension, while also recognizing its operation in conjunction with other socio-economic and political factors. In conclusion, the underlying causes of the tensions between the Sara tribe and the central authority can be attributed primarily to political, economic, and social factors, with religion acting as a reinforcing element that occasionally legitimizes these foundational issues.

Notwithstanding these dynamics, the current stance of the tribes in Chad does not exhibit radical tendencies. This suggests that targeted reforms addressing the feelings of exclusion among these tribes may strengthen their sense of belonging. A multifaceted and holistic approach is imperative to mitigate tensions between the tribes and the political authority in Chad. In this context, the establishment of an inclusive political framework is paramount; this should encompass the creation of a national dialogue platform that adequately represents all ethnic groups and tribes, along with reforms that enhance proportional representation within the electoral system. Given that the primary factor contributing to the Sara tribes' feelings of exclusion pertains to the distribution of economic resources, particularly oil

revenues, the development of mechanisms that ensure transparency and equity in this distribution will play a critical role in addressing regional disparities. Emphasizing multiculturalism within the education system and ensuring ethnic balance in the security sector are additional crucial steps to support national integration. When combined with the backing of the international community and a conciliatory stance from all parties involved, this multifaceted approach could significantly contribute to establishing a sustainable environment of peace and stability within Chad's intricate ethnic and political landscape.

References

- Adebayo, O. M., & Kwame, F. (2024). Tribal exclusion and political instability: A comparative analysis of Sub-Saharan African states. *African Studies Review*, 67(2), 112-134.
- Adewale, A. (2022). The History and Legality of the Prosecution of Hissene Habre: The Reluctance of Senegal and Lessons for Africa. *Convener and Instructor, Human Rights Information Platform*, 1-20.
- Arifi, B. (2019). Drivers to Violent Extremism in South Eastern Europe the North Macedonian Context. *Journal of Penal Law and Criminology*, 7(1), 27-51.
- Borum, R. (2011). Radicalization into Violent Extremism I: A Review of Social Science Theories. *Journal of Strategic Security*, 4(4), 7-36.
- Burgess, S. (2016). "UN and AU Counterterrorism Norm Acceptance: Comparative Security Policies of Uganda and Chad. *Comparative Strategy*, 35(4), 315-325.
- www.cia.gov. (2024, 10 10). www.cia.gov. 10 20, 2024 tarihinde www.cia.gov: <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/chad/#people-and-society> adresinden alındı.
- Coleman, P. T., & Bartoli, A. (2003). *Addressing Extremism*. New York: Columbia University, The International Center for Cooperation and Conflict Resolution,.
- Colleo, T. (1998). *Chad a Country Study*. Washington: U.S. Government Printing Office.
- Çelik, E. (2021). Yoksulluk Olgusunun Radikalleşme Sürecine Etkileri. 2022 ,14 12 tarihinde <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp> adresinden alındı
- Decalo, S. (1997). *Historical Dictionary of Chad*. Scarecrow Press.
- Diallo, M., & Nkomo, S. (2023). Educational marginalization and youth radicalization: A study of tribal exclusion in West Africa. *Journal of Contemporary African Studies*, 41(3), 138-156.
- Epstein, G., & Gang, I. (2004). *Understanding the Development of Fundamentalism*. Bonn: Forschungsinstitut zur Zukunft der Arbeit Institute for the Study of Labo.
- Ercins, G. (2009). Küreselleştirici modernliğin bir antitezi: Fundamentalizm. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 6(1), 652-672.
- Flynn, S. I. (2011). *Social movement theory: Relative deprivation theory*, in *Sociology Reference Guide*. NJ: Salem Press.
- Global Economy. (2022). *Chad: Human development*. 01 28, 2024 tarihinde www.theglobaleconomy.com: [https://www.theglobaleconomy.com/Chad/human_development/#:~:text=Human%20Development%20Index%20\(0%20%2D%201\)&text=The%20average%20value%20for%20Chad,184%20countries%20is%200.724%20points](https://www.theglobaleconomy.com/Chad/human_development/#:~:text=Human%20Development%20Index%20(0%20%2D%201)&text=The%20average%20value%20for%20Chad,184%20countries%20is%200.724%20points). adresinden alındı
- Gurr, T. R. (1970). *Why Men Rebel*. Princeton: Princeton University Press.
- Gurr, T. R. (2015). *Political rebellion: Causes, outcomes and alternatives*. Routledge.

- Hansen, K. (2021). *CHAD: REALP OLITIK AND ASPIRATIONAL DEPRIVATION*. NEWGEN: OUP UNCORRECTED PROOF.
- Tekin, H. H. (2012). Nitel Araştırma Yönteminin Bir Veri Toplama Tekniği Olarak Derinlemesine Görüşme. *İstanbul University Journal of Sociology*, 3(13), 101-116.
- Haynes, J. (1995). *Religion, Fundamentalism and Ethnicity*. United Nations Research Institute for Social Development (UNRISD). 12 25, 2022 tarihinde <https://www.files.ethz.ch/isn/28966/dp65.pdf> adresinden alındı
- Heywood, A. (2013). *Siyasi İdeolojiler*. (A. K. Bayram, Ö. Tüfekçi, H. İnaç, Ş. Akın, & B. Kalkan, Çev.) Ankara: Adres Yayınları.
- Hilker, L. M., & Fraser, E. (2009). *Youth exclusion, violence, conflict and fragile states*. Birmingham: Governance and Social Development Resource Center.
- Hoffman, J., & Graham, P. (2006). Fundamentalism”, Introduction to Political Theory. *Pearson Education Limited*, 392-413.
- Hudson, J. (2018). *Relative deprivation and social movements: How inequality drives unrest*. Sage Publications.
- Ibrahim, A., & Mwangi, K. (2024). The politics of tribal exclusion: Understanding conflict dynamics in East Africa. *African Security Review*, 33(1), 65-82
- Kruglanski, A., Jasko, K., & Webber, D. (2022). Political Extremism. *Social psychology: Handbook of basic principles*, 1-50. https://www.researchgate.net/publication/336613344_Political_Extremism/link/6209dc81afa8884cabe1eec7/download adresinden alındı
- Marchal, R. (2016). An emerging military power in Central Africa? Chad under Idriss Déby. *Sociétés politiques comparées*, 1-20.
- Marcus, H., & Raleigh, C. (2013). *Mobilization dynamics and collective discontent in Africa*. *Journal of Conflict Resolution*, 57(2), 215-235.
- Martin, G. (2017). *Terörizm: Kavramlar ve Kuramlar*. Ankara: Adres Yayınları.
- Mensah, K., & Adu-Gyamfi, S. (2023). Bridging the gap: Inclusive governance models for mitigating central authority-tribal conflicts in Africa. *Journal of African Politics*, 45(2), 178-195.
- Minority Rights Group. (2020, November 12). *Chad*. Retrieved October 20, 2024, from <https://minorityrights.org/country/chad/>
- Ndlovu-Gatsheni, S. J. (2023). The specter of colonialism: State formation and tribal identities in contemporary Africa. *African Studies Quarterly*, 24(1), 23-42.
- Neumann, P., & Winter, C. (2020, 2 14). Online Extremism: Research Trends in Internet Activism, Radicalization and Counter-Strategies. *International Journal of Conflict and Violence*, s. 1-20.
- Ocheni, S., & Nwankwo, B. (2012). Analysis of Colonialism and Its Impact in Africa. *Cross-Cultural Communication*, 8(3), 46-54.
- Odhiambo, E. (2014). Religious Fundamentalism and Terrorism. *Journal of Global Peace and Conflict*, 2(1), 187-205.
- Powell, N. (2020). France's Wars in Chad: Military Intervention and Decolonization in Africa. N. Powell içinde, *The Decline and Fall of the Central African Empire* (s. 225-262). Cambridge: Cambridge University Press.
- Schmid, A. P. (2013). *Radicalisation, de-radicalisation, counter-radicalisation: A conceptual discussion and literature review*. The Hague: The International Centre for Counter-Terrorism (ICCT).
- Schmitt, J. B., & Rieger, D. (2018). Counter-messages as Prevention or Promotion of Extremism?! The Potential Role Of Youtube. *Journal of Communication*, 1-29.
- Smith, A. D. (2018). Relative deprivation and ethnic conflict in Africa: A case study of Chad. *International Journal of Conflict Studies*, 12(3), 145-168.

- Tubiana, J., & Debos, M. (2017). *political manipulation at home, military intervention abroad, challenging times ahead*. Washington: United States Institute of Peace.
- UNHCR. (2008, 6 12). *Minority Rights Group International*, . 07 06, 2024 tarihinde [www.refworld.org: https://www.refworld.org/reference/countryrep/mrgi/2008/en/64943](https://www.refworld.org/reference/countryrep/mrgi/2008/en/64943) adresinden alındı
- WFP . (2023). *Chad Country Brief*. Rome: World Food Programme.
- Wibtrobe, R. (2018). Rational Extremism. The Political Economy of Radicalism. *Studies in Conflict and Terrorism*, pp. 207-239.
- Wilson, P. (2016). *Economic disparities and political marginalization in Chad: A sociopolitical analysis*. *African Studies Review*, 59(4), 480-492.
- Yayla, A. (2003). *Siyasi Düşünce Sözlüğü*. Ankara: Liberte Yayınları.
- Yacoub, A. (2022). Le Lac Tcad Sans Boko Haram en 2022 c'est Possible. N'djamina: CEDPE.
- Yeboah, K., & Asante, P. (2024). Economic marginalization and resource conflicts: The role of tribal exclusion in African political economy. *Review of African Political Economy*, 51(159), 85-102.

Interview Questions:

Do you believe you have been marginalized by the N'Djamena administration?
هل تعتقد أنك تم تهيمشك من قبل إدارة نجامينا؟

If you believe so, can you explain the reasons?
إذا كنت تعتقد ذلك، هل يمكنك توضيح الأسباب؟

Have you faced discrimination due to your ethnic or religious affiliation?
هل تعرضت للتمييز بسبب انتمائك العرقي أو الديني؟

If so, in what situations have you noticed this?
إذا كان الأمر كذلك، في أي مواقف لاحظت ذلك؟

What do you believe are the main reasons for the conflict between you and the Northerners?
ما هي الأسباب الرئيسية في رأيك للصراع بينك وبين الشماليين؟

“Dini Şiddeti” Çerçevelemek: Kolonyal Modernite, Zaman ve Mekan

Murat Batur

Öz: İslam'ın şiddeti teşvik eden baskıcı bir din olduğu düşüncesinin etkileri, günümüzde Müslüman azınlıkların ötekileştirilmesinden askeri müdahalelerin gerekçelendirilmesine değin birçok alanda izlenebilir. Bununla birlikte benzer tezlere yönelik eleştirel yaklaşımlar da yok değildir. Ancak bu eleştiriler İslam'ın şiddetle ilişkisine dair yaygın söyleme karşı argümanlar üretse de bu söylemin modern öznelerde neden bu kadar kolay yankı bulabildiğini yeterince açıklayamamaktadır. Bu çalışma, söz konusu açığı kapatmak üzere, “dini şiddete” yönelik modern toplumların tepkilerini anlamak için modern öznelliklerin şekillenme koşullarına bakmak gerektiğini önermekte ve dini şiddet anlatısını kendi içinde anlamak yerine; kavramsal, kurumsal ve tarihsel bağlamı içerisinde çözümlemeye odaklanmaktadır. Bu amaçla makale, eleştirel sekülerizm ve postkolonyal/dekolonyal bir yaklaşımı benimseyerek bir soy kütüğü çalışması olarak okunmalıdır: İlkın Avrupa içi bir gelişme olarak modern devlet, “Avrupa Din Savaşları”nda görülen “dini şiddet” mitiyle kurulmuştur. Orada ortaya çıkan şiddeti “dini” olarak tanımlayabilmek ise din kavramının modern dönemde belirli dönüşümleri geçirmesiyle mümkün hale gelmiştir. Ayrıca bu gelişmelerin de gömülü olduğu bir “modern zaman rejimi” ortaya çıkmış ve bunun içinde din, geçmişin bir dinamiği olarak konumlandırılarak modern öznellik için zamansal bir öteki işlevi görmüştür. Avrupalı sömürgeci “keşifler” ile zamansal ve mekansal atıfların iç içe geçtiği ve Batılı olmayan coğrafyaların çeşitli düzeylerde geri kalmışlığı temsil ettiği bir kolonyal modern zaman-mekan rejimi ortaya çıkmıştır. Bu karşıtlıkların kurulabilmesi için tutarlı, bütünlüklü ve kontrast üzerine kurulan öznellikler inşa edilmişse de hem modern hem de diğer öznellikler doğaları gereği aslında müphemdirler ve çoklu referanslar içermektedirler. Buradan hareketle “cihatçı terör” de dahil olmak üzere modern dönem şiddetinin önemli bir kısmını üreten şeyin tam da bu tutarlılığa ve bütünlülüğe zorlayan öznellik inşaları olduğunu söylemek dahi mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Kolonyalizm, Modernite, Din, Sekülerizm, Şiddet, Zaman, Mekan

Abstract: The effects of the idea that Islam is an oppressive religion that encourages violence can be traced in many areas, from the marginalisation of Muslim minorities to the justification of military interventions. However, there are also criticisms against such theses. Yet, although these criticisms produce arguments against the widespread discourse on Islam's relationship with violence, they do not sufficiently explain why this discourse resonates so easily with modern subjects. In order to fill this gap, this paper proposes that in order to understand modern societies' responses to “religious violence”, it is necessary to look at the conditions of the formation of modern subjectivities and focuses on analysing the narrative of religious violence within its conceptual, institutional and historical context rather than understanding it in isolation. To this end, the article should be read as a genealogical study, adopting an approach leaning on critical secular and postcolonial/decolonial studies: Firstly, as an intra-European development, the modern state is founded on the myth of “religious violence” in the “European Wars of Religion”. Defining the violence there as “religious” became possible only after the concept of religion underwent certain transformations in the modern period. In addition, a “modern time regime” emerged in which these developments were embedded, and within this regime, religion was positioned as a dynamic of the past and functioned as a temporal other for modern subjectivity. With the European colonial “discoveries”, a colonial modern time-space regime emerged in which temporal and spatial references were intertwined and non-Western geographies represented various levels of backwardness. In order to

@ Dr. Öğr. Üyesi, Kastamonu Üniversitesi, mbatur@kastamonu.edu.tr

https://orcid.org/0000-0002-8650-5477

DOI: 10.12658/M0759
insan & toplum, 2025; 15(1): 179-203
insanvetoplum.org

Başvuru: 18.07.2024
Revize: 28.10.2024
Kabul: 11.11.2024
Erken Baskı: 31.01.2025

establish these contrasts, subjectivities that are coherent, consistent and based on contrast have been constructed; however, both modern and other subjectivities are ambiguous in nature and contain multiple references. From this point of view, it is even possible to say that it is precisely the constructions of subjectivities that force this coherence and consistency that produce a significant part of the violence of the modern period, including “jihadist terror”.

Keywords: Colonialism, Modernity, Religion, Secularism, Violence, Time, Space

Giriş

Yakın coğrafi bölgemizde yıllardır süregelen çatışmaların sonuncusu, 7 Ekim 2023'te Filistinliler “Aksa Tufanı” adını verdikleri operasyonu başlattıktan hemen sonra İsrail'in beklenenin çok ötesinde tepkiler vermesiyle gerçekleşmiş; bu “tepkiler” bugün artık soykırıma dönüşen boyutlara ulaşmıştır. Tüm bu süreçlerin çözümlenmesinde birçok farklı boyut söz konusu olsa da İsrail'in Aksa Tufanı'na verdiği tepkilerde dikkat çekici bir nokta, İsrail'in bu operasyonu kendi 11 Eylül'ü olarak nitelenmesi (Hürriyet, 2024; Kupchan, 2024; Biden, 2024; Vacchiano, 2024; Schwarz, 2024) olmuştur. Ayrıca İsrail'in Filistinlilerin hamlesine verdiği karşılığa gelen tepkileri ABD'nin 11 Eylül sonrası *war on terror* (“teröre karşı savaş”) sürecinde verdiği tepkilerle kıyaslayarak meşrulaştırmaya çalışması da (Zimmermann, 2023; Hilal, 2024) bu noktada ayrıca önemlidir. Bu kıyası mümkün kılan nedenler arasında “11 Eylül”ün büyük sarsıcı olayların bir dönüm noktası olduğunu vurgulamak için bir metafor olarak kullanılıyor oluşu zikredilebilir (örnekler için bkz. Lichfield 2015; Kugelman 2018; Daoudi 2020). Ancak İsrail'in 11 Eylül ve 7 Ekim arasında kurduğu benzerliğin “dönüm noktası” anlatısından daha önemli başka bir işlevi olduğu öne sürülebilir: 11 Eylül sonrası hafızalarımıza yerleşen “İslami terör” fikri ile Filistinlilerin direnişleri arasında yakınlık kurulmasının sağlanması ve yapılan müdahalelerin meşrulaştırılması. Nitekim bu yaklaşımın Batılı modern hassasiyetlere dokunması ve destekçi bir kitle oluşturmaya katkı sağlaması beklenmiş olmalıdır. Bu anlamda 11 Eylül'den bu yana yerleşen ve “teröre karşı savaşın” şiddetini meşrulaştırmada yaygın olarak dolaşımda olan İslam'ın şiddete meyilli bir din olduğu varsayımı (Ahmed & Matthes, 2017; Kalwa 2013; Cervi ve diğerleri, 2021; Civala ve diğerleri, 2020) 22 yılın ardından 7 Ekim'den sonra bir kez daha önemli bir işlev görmüştür.

11 Eylül saldırılarıyla başladığı varsayılan bu dönemi arka plandaki birtakım gelişmeler ve bu gelişmelere yönelik tutum değişiklikleri dikkate alınmadan anlamak oldukça zordur. Örneğin Soğuk Savaş sonrası özellikle Amerika ve Avrupa'da aydınların bir kısmının liberal zaferciliğe (*liberal triumphalism*) yöneldiği ve tarihin sonunun ilan edildiği (Fukuyama, 1992) yıllarda çok geçmeden yeni düşman arayışlarının medeniyetler çatışması tezi (Huntington, 1993) ile tekrar devreye girdiği görülmüştür. Soğuk Savaş sonrası düşmanını kaybetmiş olan liberal siyasi düşüncenin farklı bir öteki arayışına girdiği bu süreç, boşluğu doldurabilecek şiddete meyilli ve baskıcı Müslüman ötekiiyi gittikçe liberal kamuoyu ve aydınlarının odak noktası haline

getirmiştir. Bu anlamda neredeyse tek dini grup olarak Müslümanlara ciddi bir şiddet potansiyeli atfetmek, ötekileştirmeye duyulan ihtiyaca işaret etmekte ve "teröre karşı savaş"ı meşrulaştırmanın önemli bir argümanını oluşturmaktadır. Gelişmeleri bu şekilde okumak bir yere kadar anlamlı iken bu okuma meseleyi yüzeysel bir araçsallaştırma seviyesinde bırakmaktadır. Ayrıca bu söylemin neden bu kadar taraftar bulabildiğini yeterince açıklayamamakta, özellikle modern öznenin hassasiyetlerine nasıl dokunulduğunu ve bireysel tepkilerin ne şekilde yaratıldığını açıklığa kavuşturmakta yetersiz kalmaktadır. Oysa İslam ve şiddet, daha genel anlamda din ve şiddet arasında kurulan bu bağın ortaya çıkma koşullarını anlamak; bizlere modern öznenin nasıl inşa edildiği ve hassasiyetlerinin kökenleri hakkında daha derin bir kavrayış sağlayacaktır.

Modern toplumlarda, Müslüman aktörlerin siyasi şiddete başvuran eylemlerinin modern gözlemciler için şaşırtıcı bir şekilde öngörülemeyen, nedeni kestirilemeyen eylemler olduğu; eylemlerin öznelinin ise irrasyonel olduğu şeklinde bir düşünce hakimdir. Bu aktörlerin motivasyonları modern siyaset ve din anlayışının tamamıyla dışında, başka bir zamanın, başka bir çağın kalıntısı gibi görünmektedir (Poole, 2002; Richardson, 2004; Alsultany, 2013). Modern yorumcuların bir kısmı, bu anlamda Müslüman aktörleri başka siyasi ideolojilere başvuran grupların aktörlerinden çok daha farklı bir okumaya tabi tutarak dikey okumalar yapmaya yönelirken (bkz. Dawson 2018, 2021; Bale, 2013; Larsen, 2020) örneğin Olivier Roy yatay bir okuma yaparak cihatçı hareketi bir gençlik hareketi gibi anlamak gerektiğini düşünmektedir. Cihatçılıkta dinin görüldüğü kadar önemli olmadığını; cihatçılığın da radikalleşen, militanlaşan başka gençlik hareketlerine benzerlikler gösterdiğini ve modern dinamiklerle şekillenen bir nesil kavgası gibi de okunabileceğini ortaya koymaktadır. Roy bu gelişmeleri, İslam'ın radikalleşmesi olarak değil, radikallığın İslamlaşması olarak anlamının daha doğru olduğunu iddia etmektedir (Roy, 2017; Roy, 2016). Roy'un yaklaşımını doğru kabul edecek olursak yukarıda bahsettiğimiz irrasyonellik vurgusu ve geri kalmışlık söylemi geçerliliğini yitirmekte ve "cihatçı şiddet", modern dönemde üretilmiş diğer şiddet türlerinin arasında yerini almaktadır. Martha Crenshaw'a (2011) göre ise bir ideolojinin içeriğinden çok yapısı şiddete yakınlık açısından önemlidir ve kurtuluşçu (eskatolojik) dünya görüşü, düşmanın insandışlaştırılması, kitlelerin yanlış bilinç içinde olduğu, ahlaki anlamda da şiddetin doğru olduğu görüşü vs. gibi öğeler bir ideolojinin şiddete yakınlığının göstergeleridir (Crenshaw, 2011). Dolayısıyla bu tür hareketler "dini" ya da "seküler" içeriklerle taraftar toplayabilmektedir. Daha fazla örnek için, dini köktencilik ile terörizm arasında bir bağlantı bulamayan Pape (2005), "dini" terörizmin dini motivasyondan çok siyasi bir motivasyon içerdiğini öne süren Aly ve Striegheer (2012) veya daha güncel bir çalışma olarak Sageman'e (2017) bakılabilir.

Ancak çeşitli varyasyonlarıyla dinin modern dönem Müslüman aktörlerin şiddet eylemlerinde bir etken olduğu görüşünün özellikle akademik literatür dışında daha yaygın olduğu ve sıradan insanların birtakım derin hassasiyetlerine temas ettiği gözlemlenebilmektedir. Bu durumun, örneğin Müslümanlara yönelik ayrımcılıklar, Müslüman ülkelere yönelik askeri müdahaleler ve benzeri gelişmelere kolaylıkla meşruluk kazandırdığı değerlendirilebilir.

Bu makalede bunu anlamlandırmak amacıyla modern öznelğin dini şiddete yönelik hassasiyetlerinin hangi güç ilişkileri ve düşünsel gelişmeler içerisinde şekillendiği incelenerek bir soy kütüğü çalışması ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Soy kütüğü yöntemiyle ele alınan konu, eleştirel seküler¹ ve postkolonyal/dekolonyal çalışmalardan² esinlenerek incelenmiştir ve yine bu alanlara katkı sunmayı amaçlamaktadır.

Soy kütük çalışmasında önce modern devlet şiddet tekelinin “dini şiddet” anlatısına dayanarak ortaya çıkışı, seküler ve dini alanların oluşumu ve yeni bir zaman rejiminin belirmesi süreçlerine bakılarak bu gelişmelerin modern öznenin şekillenişindeki rolü incelenmektedir. Bu gelişmeler ilgili literatürde yaygın olarak Avrupa içi gelişmeler olarak ele alınırken bu çalışmada bu gelişmelerin aynı zamanda kolonyal bir bağlamda nasıl ortaya çıkmış olabilecekleri sorusuna da yanıt aranmaktadır. Bu okumayı mümkün kılmak için ise modern zaman rejimi yerine kolonyal bir zaman-mekan rejimi önermesinde bulunulmuştur. Bu matris içerisinde makale, “anlamsız” şiddetten gittikçe uzaklaşmış modern öznenin karşısında konumlandırılan ve “irrasyonel” şiddete başvuran Müslüman öznelğin kurulma biçimini anlamaya çalışmaktadır.

Makalede bu anlamda “dini şiddet” anlatısı kendi içinde ele alınmak yerine, ortaya çıkışındaki çerçeve ile birlikte anlaşılmasına çalışılmış; dini şiddetin taşıyıcısı olduğu düşünülen özneler de -benzer biçimde- onları ötekisi olarak kurgulayan modern öznenin oluşumuyla birlikte incelenmiştir.

Modern Devlet, Şiddet ve Din Kavramı

Modern zihin dünyamızda sekülerizmin ortaya çıkışını, Avrupa Orta Çağı'nın, dinle yoğurulmuş dünyasından keskin bir kopuş olarak tasarlarız. Buna karşın Löwith (2004) seküler modern tarih felsefelerinin teolojiye bağlı olduğunu iddia eder ve

- 1 Eleştirel seküler çalışmalarda öncelikle Talal Asad'ın eserleri (2012; 2015; 2016) ve “Asadcı Ekol”ün (bkz. Enayat, 2017) katkıları çalışma için önemli olmuştur.
- 2 Anibal Quijano'nun (2007) geliştirdiği “Modernite/Kolonyalite” yaklaşımı içerisinde Walter Mignolo'nun (2011), Ramon Grosfoguel'in (2007; 2010; 2013) ve ayrıca postkolonyal bir yaklaşım sunan Gurminder K. Bhambra'nın (2007) moderniteyi kolonyalizm ile birlikte anlamaya ve epistemolojik etkileri açısından ele almaya yönelik önerileri genel anlamda çalışmayı yönlendirmiştir.

sürecin bu anlamda ya Antik Yunan doğal kozmolojik teolojisinden çıkan döngüsel tarih anlayışının ya da (daha sıklıkla) Hristiyan teolojisinin önerdiği kurtuluşçu (eskatolojik) tarihin sekülerleşmiş çeşitlemelerinden ibaret olduğunu vurgulamaktadır. Özellikle modern ilerleme düşüncesini içeren tarih felsefesinin Hristiyanlığın birçok özelliğini taşıdığını ima eden Löwith, sekülerizmi de Hristiyanlığın bir çeşit devamı şeklinde ele alan çalışmalara kapı aralamıştır.³ Ancak her iki anlayışın da tersine sekülerizmin Hristiyanlık ile ilişkisi ne basit epistemolojik bir kırılmanın ne de basit pratik bir devamlılığın ifadesidir. Talal Asad'ın *Dinin Soykütükleri* (2015) ve *Sekülerliğin Biçimleri* (2016) adlı iki önemli yapıtının etrafında şekillendiği düşünce eksenini temel alındığında, bu ilişkiyi daha çok devamlılık ile kırılma, bilgi ile pratik arasında bir yerde konumlandırmak mümkündür. Asad'ın güncel Batı toplumları için kullandığı "Post-Hristiyan Çağ" kavramı bağlamında sekülerizm daha önceki egemen Hristiyan yaklaşımdan farklı olarak eskiyi kısmen dönüştüren, bu yüzden de kısmen eskinin izlerini taşıyan yeni bir pratik ve bununla bağlantılı oluşan yeni bir bilgi ortaya çıkarmaktadır. Bu pratik ve bilgi ilişkisi bağlamından yeni bir öznellik ve bununla birlikte değişen bir faillik anlayışı gelişmiştir. Bu gelişmeler ise örneğin şiddet gibi olgulara eski anlayışların da izini taşıyan yeni duyarlılıklar ve yeni baş etme biçimleri şeklinde kendisini göstermektedir.

Yeni pratiklerin, bilgilerin, failliklerin, duyarlılık ve baş etme biçimlerinin taşıyıcısı modern öznedir. Bu noktada modern öznelliğin ortaya çıkmasında ve onun dini şiddete yönelik hassasiyetlerinin şekillenmesinde en önemli aktörün -seküler liberal modernitenin de en önemli yönetsel çerçevesi olan- modern devlet olduğu, modern devletin ise en belirgin özelliğinin meşru şiddet tekeli olduğu öne sürülebilir.

Modern Devletin Yaratılış Mitosu: Dini Şiddet

Çeşitli sosyal bilimlerde bir klasik olarak görülen Max Weber'in konuyu ele alışı, kurucu bir yaklaşım olması dolayısıyla bu çalışma açısından önemli bir örnek teşkil etmektedir: Modern devleti daha önceki siyasi oluşumlardan ayıran en önemli öğelerden birisinin "şiddet tekeli" olduğu düşüncesinin bu anlamda Weber ile yaygınlaştığı söylenebilir. Bu tanım neredeyse tüm devlet teorisi çalışmalarında bir şekilde karşımıza çıkar ve birçok kez eleştirilmiş olsa da eleştirenlerin dahi göz ardı edemeyeceği bir baskınlığa

3 Sekülerizmin Hristiyanlığın izlerini taşıdığına dair tartışmalar için bkz. Nelson 2015. Ayrıca bu konuda dini ve dini olmayan arasındaki sınırları sorgulayan yaklaşımlar için *Implicit Religion - Journal for the Critical Study of Religion* dergisinin sunduğu tartışmalara bakılabilir (Örneğin "Vol. 25: Special Issue: Belief, Reconsidered" özel sayısına, özellikle Burley, 2023'e bakılabilir; ayrıca "Vol. 22, No. 3-4: Twenty Years of "The Ideology of Religious Studies" sayısı, derginin kendisini konumlandığı "Eleştirel Din Araştırmaları" alanının kurucu metniyle günümüze kadar gelişmeler bağlamındaki tartışmalara bakılabilir).

sahiptir (Anter, 2016; Colliot-Thelene, 2016). Weber, (modern) devletin (meşru) şiddet üzerinde kurduğu tekel ile en belirgin özelliğini kazandığını düşünür.⁴ Weber'e göre ayrıca meşru şiddet tekelinin ortaya çıktığı modernleşmeye bir sekülerleşme sürecinin de eşlik ettiği dikkate alınmalıdır. Buradan hareketle Weber, siyasi ve dinsel (hijerokratik) örgütlenmeleri sürekli bir karşıtlık şeklinde ele alır. Birinin diğerinden özünde farklı olduğunu düşünür ve bunu temelde şiddet kullanımına bağlar (Weber, 2012b). Bu anlamda Weber dinsel ve siyasal alanların tam rasyonellik düzeyine ulaştıklarında birbirine “yabancılaşacaklarını”; siyasi ve dinsel etişin birbirlerine rakip haline geldiklerini söyler⁵ ve bunun en ayırt edici özelliği olarak da şiddet örneğini verir: Hijerokratik (dinsel) örgüt de baskı kurar ama bu baskı ruhanidir; siyasi örgüt ise baskıya fiziksel şiddet şeklinde başvurur (Weber, 2012a). Ayrıca bu iki alanın -diğer bir deyişle siyasetin ve dinin- modern rasyonelleşme süreçleri öncesinde birbirine girmiş gibi görünseler de soy kütüksel olarak iki ayrı karizmatik tipte -savaşçı ve peygamber figürlerinde- temsil edilebileceğini söyler. Weber'de bu iki figür özü itibarıyla birbirinden farklı ve bambaşka alanların temsilcileri gibi karşımıza çıkar.⁶ Karizmatik liderler arasında peygamberin karşısında savaş kahramanını siyasi alan için temel alan Weber'de iki alanı birbirinden ayıran en önemli şeyin yine şiddetin kullanımını olduğu görülmektedir. Dinde meşru olamayacak şiddet kullanımını siyasi örgüt için bir gereklilik sayılmaktadır. Weber'e göre her siyasi örgütün özünde dışa olduğu kadar içe yönelik zorlayıcı araçlarının çplak şiddetselliğine çağrı vardır. Nitekim Weber'in tanımına göre ancak bu özellik onu siyasi bir örgüt haline getirmektedir: Devlet öyle bir birliktir ki meşru şiddetsellik tekelini hizmetine alır, başka türlü de tanımlanamaz. O, Hz. İsa'nın Dağdaki Vaazı'nda yer alan “Kötülüğe karşı şiddetle karşılık vermeyin!” ifadesinin karşısına “Hukukun zaferi için şiddete başvurmalısınız, gerekirse haksızlığın sorumluluğunu üstlenerek” ifadesini koymaktadır (Weber, 1920).

Yukarıda da vurgulandığı gibi devletin şiddet tekeli anlayışı bütün çeşitliliğiyle -ve Weber'in önemli etkisiyle- bilimsel ve genel literatürde oturmuş bir yaklaşım

- 4 Almanca *Staat* (devlet) kavramı ancak meşru şiddet tekelini ele geçirmiş siyasi örgüt için kullanabileceğimiz bir ifadedir, yani sadece modern dönemde bu anlamda *devletten* bahsedebiliriz. Weber'e göre bunun dışında tüm siyasi örgütler İlk ve Orta Çağ'lar boyunca zaten şiddete başvurularıyla karakterize olmuştur (Müller & Sigmund, 2014).
- 5 Weber'e göre, iki alanın da tam rasyonelleşmesiyle birlikte her birinin diğerine karşı yabancılığı şöyle bir etkide kendisini gösterir: Ekonomiden çok özellikle siyaset, dinsel etişin rakibi olarak ortaya çıkar (Weber, 1920).
- 6 Weber'in, *Ekonomi ve Toplum* adlı eserinde III. bölümde “Meşru Egemenliğin Türleri” başlığı altında “IV. Karizmatik Otorite” kısmında yazdıklarından, karizmanın taşıyıcıları olarak tarihsel anlamda en önemli iki figürün peygamber ve savaş kahramanı olduğunu anlıyoruz. Weber burada ayrıca üçüncü bir tip olan “lider” veya “demagog”dan bahsetmektedir (Weber, 2012a). Ancak daha sonra *Gesammelte Politische Schriften* (1921) eserinde Weber, demagogun anayasal devletten ve hatta demokrasiden bu yana Batı'da önde gelen politikacı tipi olduğunu vurgular.

olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu anlayışın neden böyle gelişip yaygınlaşabildiği sorusuna yanıt bulmak için erken modern dönemin, diğer bir deyişle modern devletin ortaya çıkışının hemen öncesinin nasıl yorumladığını anlamak gerekmektedir. Bu anlamda *European Wars of Religion* (Avrupa Din Savaşları) başlığı altında İngilizce literatürde karşımıza çıkan bir buçuk asırlık bir dönemin yorumunu, modern devletin "yaratılış mitosunu" (Cavanaugh, 2009) olarak düşünebiliriz. Ağırlıklı dini şiddetten kaynaklı ve çok acımasız yapıldığı düşünülen bu savaşların modern devletin şiddet tekelini meşrulaştırmada önemli bir rol oynadığı söylenebilir. Bu, bugün "dini" olarak nitelendirdiğimiz şiddet türlerinin modern gözlemcilerde neden bu denli büyük bir dehşete yol açtığını da açıklayabilecek bir çerçeve sunmaktadır: Modern bireyler çok farkında olmadan içinde yaşamaya alıştıkları dünyanın üzerine bina edildiği temel prensiplerin -seküler ve dini alanların ayrımı ve şiddete dayalı iktidar tekniklerinin seküler modern devletin tekelinde olması- tehdit altında olduğunu düşünüyor olabilirler.⁷ Bunu anlamak için modern (Batılı) öznenin geçmiş tahayyülüne bakmak açıklayıcı olacaktır. Bu tahayyülde özellikle dindarlık düzeyi yüksek olduğu düşünülen Orta Çağ ve erken modern dönem⁸, şiddet dolu karanlık bir ortamdır. Rönesans'ta kurulmuş ve Aydınlanma Çağı'nda yaygınlaşmış bu anlatının günümüzde de güçlü savunucuları bulunduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Özellikle konuyu şiddet ile birlikte düşündüğümüzde Steven Pinker'in "Doğamızın İyilik Melekleri Şiddet Neden Azaldı?" (2019) adlı çalışması ve bu çalışmanın yarattığı yankı, söz konusu anlayışın güncelliğini hala güçlü bir şekilde koruduğuna dair bir örnek olarak verilebilir.⁹ Bu noktada bu kadar yaygın bilinen bir anlatının bu bağlamda hatırlatılma nedeninin, bu anlatının modern devleti yetkinleştirici arka plan anlatısı olarak gördüğü önemli işlevle burada geliştirilen argüman için taşıdığı önem olduğunun altı çizilmelidir. William T. Cavanaugh'ın (2009) çalışmasından hareketle, modern devletin bu yaratılış mitosunu özellikle erken modern dönemde Avrupa Din Savaşları (*European Wars of Religion*) başlığı altında ele alınan dönemin bir yorumu olarak düşünebiliriz: Bu yorumu göre dinlerin ve inanışların farklılığı üzerindeki erken modern dönemdeki

- 7 Dini şiddete verilen bu tepkinin sadece şiddetin boyutundan kaynaklanmadığını anlamının bir yolu ise modern bireylerin başka şiddet türlerine nicelik olarak daha büyük ya da nitelik olarak daha acımasız olsa bile aynı tepkiyi göstermediklerini görmektir.
- 8 Graeme Smith *A Short History of Secularism* (2010) isimli eserinde örneğin tarih boyunca dini inanışlarda bir düşünüş olduğu düşüncesine karşı bir argüman geliştirmektedir. Tarih içerisinde dindarlık düzeylerinin yükseldiği ve düştüğü dönemlerin olduğunu ve bunun Orta Çağ'da da benzer olduğunu söyler ve güncel dindarlık düzeylerinin dönem dönem Orta Çağ'da da karşımıza çıktığını vurgular.
- 9 Pinker'in kitabının tetiklediği akademik tartışma için bir örnek olarak *Sociology* dergisinin derlediği polemik incelenebilir [Sociology, 47, (6)]. Ancak Pinker'in eseri özellikle akademi dışı bir okur kitlesi için ele alınmış ve genel anlamda ciddi etkiler yaratmıştır: *New York Times*, *The Guardian*, *WSJ*, *Financial Times* gibi gazetelerde çoğunlukla olumlu değerlendirmeler almıştır. Ayrıca örneğin önemli kamusal bir figür olan Bill Gates de kendi blogunda kitaptan olumlu etkilendiğini vurgulamıştır (<https://www.gatesnotes.com/The-Better-Angels-of-Our-Nature>).

tartışmalar şiddet ile sonuçlanmış ve kaosa yol açmıştır. Avrupa Din Savaşları Katolik ve Protestan/Reformist gruplar ve siyasi erkler arasında gerçekleşmiş; gerekçelerini dini inançlar oluşturmuş ve dolayısıyla Katolik-Protestan cephelerde bir kutuplaşmaya yol açmıştır. Ancak sekülerleşmenin başlaması, modern devletin ortaya çıkması ve şiddet tekeli ele almasıyla birlikte bu tartışmalar sona erdirilmiş ve barış sağlanmıştır.

Bu anlatı çeşitli düzeylerde eleştirilmiştir: Örneğin Avrupa Din Savaşları'nın temelinde gerçekte dini sebepler yatmadığı; onun yerine siyasi, ekonomik ya da kültürel gerekçelerin olduğu, başka çalışmalarda da karşılaşılabilecek bir argümandır.¹⁰ Cavanaugh (2009) bu anlatının gerçekliğini benzer şekilde sorgulamakla birlikte ayrıca işlevini anlamaya yönelik de bir soru yöneltir: Böyle bir anlatı hangi güç ilişkilerini yetkinleştirmektedir? Bu soru bağlamında Cavanaugh'ın argümanı temel bir farklılık göstermektedir: Din savaşlarının arkasında siyaset ya da ekonomi yatıyor diyebilmek için bu alanların birbirinden anlamlı bir şekilde ayrıştırılmış olması gerekir. Ancak Avrupa'da "din savaşları"nın 16-18. yüzyıllar arasında gerçekleştiği göz önüne alındığında o dönem için dini siyasetten, ekonomiyi dinden vs. anlam itibarıyla ayırmak mümkün gibi görünmemektedir. Cavanaugh'e göre (2009) bu yıllarda yaşanan şiddete "dini şiddet" diyebilmek için "din" kavramının bunu anlamlandırabilecek bir düzeyde başka kavramlardan ayrılmış olması gerekmektedir. Ancak birazdan ele alınacak kavramsal gelişmeler sonucunda ortaya çıkabilen bu ayrışma özetle şu çıkarımları beraberinde getirecektir: önceleri din neredeyse her alana hakimken, daha sonra seküler olan dinden sıyrılıp kendisine bir alan yaratmıştır ve bunu gerekli kılan şey ise dinin ürettiği ve içinden çıkamadığı şiddetselliklerdir. Ancak bu çerçevede seküler modern devletin meşru şiddet tekeli neden ele geçirmek "zorunda" kaldığı da anlamlandırılabilir hale gelmekte ve yukarıda Cavanaugh'ın yönelttiği soruya da yanıt vermektedir: Bu anlatı modern devletin ortaya çıkardığı güç ilişkilerini meşrulaştırmaktadır.

Din Kavramının Ortaya Çıkışı

Dini ile seküler olanın ayrımını, birbirine karışmış bir biçimde var olan iki farklı alanın ayrışması gibi düşünmek yanıltıcıdır. Bunun yerine dini ile seküler olanın tanımlanması ile ayrışmasının eşzamanlı gerçekleştiğini söylemek; başka bir ifadeyle bu iki alanın, daha önce olmayan yeni alanlar olarak ortaya çıktığını ve birbirine bağlı,

10 Avrupa Din Savaşları etrafındaki tartışmalarda 20. yüzyılın ilk yarısında dini olmayan sebeplere odaklanan tarihçilerin baskın olduğunu söyleyen Mack P. Holt (1993), 1970'lerde bu tartışmalara tekrar din boyutunun girdiğini vurgular. Housley (2008) & Palaver ve diğerleri (2016) tarafından ele alınan daha güncel çalışmalarda da bu ikinci yaklaşımın halen devam ettiğini görüyoruz.

biri olmadan diğerini anlayamayacağımız, birbirini gerektiren ayrılmaz bir kavramsal ikiz (Asad, 2001) olarak düşünmek daha anlamlıdır. Bu argümanı destekleyecek en önemli kanıtlardan biri, modern din kavramının ortaya çıkışı tarihidir. Burada kavramı tarihsel düzeyde incelemeye başlamadan önce bu gelişmelerin kurumsal olarak modern ulus devletinin şekil almasıyla birlikte ortaya çıktığı da tekrar vurgulanmalıdır.

Din ya da sekülerizm kavramları bazen modern öncesi dönemler için kullanılsa da bu kullanım esasında anlamlı değildir.¹¹ Özellikle Batı dillerindeki kullanımıyla *religion* kavramının modern döneme geçişte keskin bir anlam değişimi yaşadığı görülmektedir. Reinhart Koselleck'in Eşik Zamanı (*Sattelzeit*) dediği ve Almanca¹² için 18. yüzyıl ortalarından itibaren devreye giren bir dönemden itibaren eski kavramlar yeni içerikler kazanmış ve bugün açıklamaya gerek kalmadan anlaşılan muhteviyatlarına ulaşmışlardır (Koselleck ve diğerleri, 1974). Koselleck ve diğerleri *religion* kavramını özelde ele almış olmasa bile başka çalışmalar bu kavramın da benzer zaman diliminde dönüşüme uğradığını göstermektedir.¹³ Buna göre daha önceleri var olan ancak merkezi bir yere sahip olmayan *religion* kavramı 19. yüzyıldan sonra artık temel ve en önemlisi evrensel bir kategori haline gelmiş şekliyle karşımıza çıkar. Bu kategori artık Hristiyan ilahiyat literatürüne ait somut, teknik ve tali bir kavram olmaktan çok, dünyadaki farklı kültürleri de tasnif edebileceğimiz soyut, kategorik ve merkezi bir içeriğe kavuşmuştur: Örneğin bugün mekansal bağlamda dünya dinlerinden veya zamansal bağlamda kadim dinlerden bahsedebilir hale geliyoruz.¹⁴ Ayrıca Orta ve Yeni Çağ boyunca "religio" kavramı çoğunlukla bir erdem ve dışsal davranışa işaret ediyorken modern dönemde burada da bir anlam kayması olduğunu görüyoruz: Dört ciltlik eserinde Rönesans

- 11 Brent Nongbri, *Before Religion - A History of a Modern Concept* (2013) isimli çalışmasında Batı dillerinde modern anlamıyla din sözcüğüne denk gelen *religion* kavramının Antik Dönem'e kadar izlerini sürerken, Latince *religio*, Grekçe *threiskeia*, Arapça *din* gibi kavramların orijinlerinde kullanımının bugünkünden çok farklı olduğunu vurgulamaktadır. Din gibi bir alan, anlamlı bir şekilde başka alanlardan ayrılmayacağı gibi dini bugün anladığımız şekliyle tutarlı bir inançlar ve pratikler bütünü gibi düşünmek de mümkün görünmemektedir. Nongbri aynı çalışmada *religion* kavramının, modern seküler ulus devletinin ortaya çıkmasının yanı sıra "dünya dinleri", "kadim dinler" gibi modern dönem bilimsel ilgi odaklarına bağlı olarak da şekillendiğini vurgular.
- 12 Buradaki kuşak zamanı tanımlamasının Almanca dışı başka dil bölgeleri için farklı olabileceğini hatırlamak gerekir. Örneğin Leonhard (2008), İngiltere için yaklaşık 1500-1800 yılları arası farklı bir kuşak zamanının olabileceğini vurgular. Ancak yine de İngiltere'deki kavram dönüşümü sürecinin de 19. yüzyılda tamamlandığını görüyoruz.
- 13 Ernst Feil, Paul Anton de Lagarde'a atıfla Almanca için *religion* kavramının ancak 1750'lerden sonra yaygın kullanıma girdiğini ve daha önce başlayan kavramsal dönüşüm sürecinin bu tarihsel aralıkta tamamlandığını söyler (Feil, 2007). Nongbri'nin yukarıda bahsettiğimiz eserinde de 19. yüzyılda bu kavram dönüşümünün tamamlandığı vurgulanır.
- 14 Nongbri yukarıda adı geçen eserde kadim dinlerin modern dönemde yeniden keşfinden bahsederken Antik Dönem *Mezopotamya dininin* yoktan var edilmesini de ele alır (Nongbri, 2013). Dünya dinlerinin inşasından da bahseden Nongbri'nin yanı sıra bu konuda *The Invention of World Religions* adlı eseriyle daha detaylı bir çalışma sunan Tomoko Masuzawa'ya da bakılabilir (Masuzawa, 2005).

düşünürlerinden 19. yüzyıla kadar din kavramının izleğini süren Ernst Feil'e göre "religio" kavramının zaman içerisinde modern içeriğine kavuşmasının gerisinde bir erdemden ve dışsallıktan çok, bir "içsellik" ve "duygu" boyutunda ele alınması yatmaktadır (Feil, 2007). Buradan hareketle din ve seküler alanın ayrışmasında önce dinin iç dünyaya aktarılmasının yattığı söylenebilir. Örneğin Hobbes'ta bu düşüncenin başlangıcını görmek mümkündür.¹⁵ Ancak bunun gibi erken örneklere rağmen bu eğilimin etkin ve yaygın hale gelmesi 19. yüzyıla, yaygın görüşe göre modern devletin tam anlamıyla ortaya çıktığı döneme denk gelmektedir. Bu tabii ki burada geliştirilmeye çalışılan bakış açısına göre bir tesadüf olmaktan uzaktır. Hatta modern devletin oluşabilmesinin ön şartlarından birinin bu olduğu iddia edilebilir. Din kavramının modern şeklini alması, hem soyut ve karşılaştırmayı mümkün kılan bir kategori hem de "duygu" düzeyinde yaşanan bir içsellik olarak algılanması ile seküler alanın düşünölmeye başlanabilmesi, birbirini gerektiren gelişmelerin sonucudur.

Buraya kadar dinin modern dönemde dönüşümü, seküler alan ile dini alanın ortaya çıkması ve modern devletin şekillenmesi birbirleriyle bağlantılı süreçler olarak tanımlanmaya çalışılmıştır. Ayrıca daha önce modern devletin şiddet tekeline meşrulaştırırken bunda dini şiddet anlatısının işlevsel bir rol oynadığı da dillendirilmiştir. Tüm bu bağlamlar akılda tutularak bir sonraki başlıkta modern dönemde ortaya çıkan yeni bir zaman-mekan kurgusuna değinilmektedir. Bu hem modern öznelliğin dini şiddete yönelik hassasiyetlerinin şekillenmesindeki çerçeveyi genişletmek hem de bu çalışmanın giriş bölümünde yer verilen soruların yanıtlanabilmesi açısından önemlidir.

Kolonyal Modern Zaman-Mekan Rejimi

Modern Zaman

Yukarıda dini şiddete başvuranların, failliği eksik bulunan modern dönem öncesi aktörler gibi göröldüklerinden bahsedilmiştir. Bu aktörler günümüzde yaşamalarına rağmen eski bir zamanın kalıntısı gibi algılanmaktadırlar. İçinde yaşadığımız çağı modern olarak adlandırdığımızda en temelde zamansal/tarihsel bir ayırmadan bahsediyor gibi görünsek de çağdaşımız olan uzak bazı halkları, dinleri ya da kültürleri bakımından modern öncesi olarak nitelendirebiliyoruz. Günümüzde zamansal ve

15 Hobbes, *Leviathan*'da henüz "din"den değil, inançtan bahsetmektedir, ancak kullanım biçimi yine de argümanımızı desteklemektedir: Hristiyanlığın inancının "içsel ve görünmez" (Hobbes, 2007) olduğunu vurgularken bunu inancın iktidar ile birlikte bir değerlendirilmesi bağlamında yapmaktadır. İnancı siyasi iktidara göre değerlendirmek ve bu bağlamda inancın içsel dünyaya aitliğini vurgulayan bir düşüncenin, modern dönem *religion* kavramının bir ön hazırlığı niteliğinde olduğunu söyleyebiliriz.

mekansal kavramların kullanım biçimine bir örnek teşkil eden bu durum aslında şunu göstermektedir: Modernite sadece bir döneme değil, bir yaşam tarzına, bir dünya görüşüne, bir yönetim biçimine işaret etmekte; bu yaşam tarzını, dünya görüşünü veya yönetim biçimini paylaşmayanları da zamansal atıflarla geri, çağ dışı, arkaik olarak tanımlamaktadır. Zaman ve mekan anlayışının modern döneme geçişte nasıl dönüşümler yaşadığı, hangi yeni içerikler kazandığı üzerinde yapılan tartışmalar "dini şiddet" sorunsalını da bu bağlam içerisinde daha kavranabilir hale getirebilir.

Bu tartışmaların izleğini sürmeye, Jean Leclercq'in geç Orta Çağ'ın zaman anlayışını konu alan bir çalışması ile başlanabilir. Leclercq, Orta Çağ zaman anlayışından modern zaman anlayışına geçişte köklü bir değişimin söz konusu olduğunu düşünür ve bu geçişin başlangıcının 13. yüzyılın sonlarından 14. yüzyılın sonlarına kadar yüzyıllık bir zaman diliminde gerçekleştiğini söyler. Orta Çağ'da zaman deneyiminin Leclercq'e göre en önemli karakteristiği bir kesinliğe sahip olmaması ve dini ritüellere bağlı olması, diğer bir deyişle kutsallık tarafından şekillendirilmesidir (Leclercq, 1974). 14. yüzyılda zaman dünyevileşmeye ve kesinleşmeye başlarken, zamanın kesinleşmesinde fiziğin felsefeden ayrılmasına bağlı olarak zaman üzerinde spekülatif düşünmenin yerine aşamalı bir değişimle başka bir anlayışın hakim olmaya başlaması etkilidir. Bu bağlamda zamanın gittikçe bir fizikçi rolüyle incelenmeye, mekanik yöntemlerle daha net ölçülmeye ve daha nesnel ele alınmaya başlandığı da görülmektedir. Artık nesnel zaman ile öznel deneyim arasında da anlamlı bir farktan bahsedebilir hale gelinmektedir. Yine de nesnel ve öznel deneyimler zamanla kozmolojik döngülerle de uyumlu hale gelip modern zaman anlayışımızı ortaya çıkarmaktadır (Leclercq, 1974). Zamanın dünyevileşmesine dair daha farklı bir yaklaşım *Annales Okulu*'nun önemli temsilcilerinden Jacques Le Goff'ta da görülmektedir. Le Goff, zamanın "kilisenin zamanından" "tüccarın zamanına" geçişinde bir dünyevileşmeye uğradığını düşünür. Açıklama eksenini doğa bilimsel gelişmelerden çok ekonomik dönüşümlere bağlayan Le Goff, bu değişimi kapitalizmin gelişmesinin erken dönemlerine, yani 14. yüzyıla yerleştirir. Burada kutsal olması, çıkara konu olmaması gereken zamandan; ücreti olan, ekonomik çıkar getiren zamana geçildiğini vurgular (Le Goff, 1970).

Ana etkenin doğa bilimlerinin gelişmesi mi, kapitalizmin ortaya çıkması mı olduğu tartışmasının dışında iki yazar bir noktada birleşmektedir: Zamanın dünyevileşmesi modern dünyanın önemli başlangıç noktalarından birisidir. Diğer bir deyişle bu yazarlar, zaman anlayışının dönüşmesinin birtakım değişimlerle birlikte gerçekleştiğini söylerken aynı zamanda köklü değişimlere de yol açtığını iddia ederler. Bu anlamda yeni zaman anlayışının modern dünyayı kurarken önemli bir rol oynadığı düşünüldüğünde, modern düşünce ve kültürün temeline nasıl oturduğu ile ilgili başka bir açıklama boyutuna daha ihtiyaç duyulmaktadır. Aleida Assmann'ın "modern zaman rejimi" kavramsallaştırması bu anlamda tartışmaya önemli bir katkı sağlamaktadır. Yukarıda anılan gelişmeleri

aktaran yazarlara benzer şekilde Assmann da “modern zaman rejimi” diye adlandırdığı şeyin, yeni gelişen dünyevi ve fiziksel nesnel zaman anlayışı temeli üzerinde kendisini kurmaya çalıştığını söyler. Ancak modern zaman rejimi kendi iddiasının aksine “fiziksel nesnel zaman” anlayışını olduğu gibi almak yerine, o anlayışı kültürelleştirerek temeline yerleştirmektedir. Yani modernite, olguyu nesnel bir biçimde açıklamaya çalışan fizikteki zaman kavramına modern değerler, anlamlar ve gereklilikler yükleyerek kendi zaman anlayışının temeli atmış olur (Assmann, 2013). Assmann’ın sunduğu çerçeveye Leclercq ve Le Goff’tan farklı olarak yeni zaman anlayışının normatif içeriğine de vurgu yapmaktadır. Modern zaman rejiminde, örneğin tarihte olup bitenler sadece nötr olarak ölçülmüş “nesnel” zaman dilimleri içerisine yerleştirilmez; aynı zamanda tarihsel olayların birbirlerine bağlı olarak geliştiği ve bir bütün olarak zaman içerisinde gelişen anlamlı bir yapı ortaya çıkardığı düşünülür (Assmann, 2013). Buradan da ilerleme düşüncesi gibi modern değer yargıları içeren yüklemeler, bu zaman anlayışının hem içine aktarılır hem de oradan türetilir. Ayrıca Assmann’a göre modern dönem öncesi “geleneksel zaman rejimlerinde” geçmişin devamlılığı bağlamında istikrar vurgulanırken “modern zaman rejimlerinde” yenilenmenin sürekliliği devreye girer. Modern dönem öncesi zaman rejiminde “sürekliliğin kültürel inşası” üzerine bina edilmiş bir zaman anlayışı hakimdir ve bu zaman anlayışı güç ilişkilerinin devamlılığını ve hakikatin geçerliliğini sağlayabilecek bir “istikrar ağı” üzerine oturmuştur (Assmann, 1998). Modern dönem ilerleme ve yenilenme fikirleri ise sürekli yeni aşamalara geçişi ifade ettiği için aynı zamanda sürekli bir yeniden başlangıcı gerektirir: Assmann bunu “başlangıç fiksiyonu/kurmamacası” başlığı altında, modern zaman rejiminin sürekli kırılmalar üzerinde duran tarafına vurgu yaparak tartışır (Assmann, 2013). Bu kırılmalar geçmiş dönemlerle olduğu gibi geçmiş kavram ve düşüncelerle de gerçekleşmektedir. Örneğin Assmann’a göre modernleşmenin retoriğinde din ya da gelenek ile kırılma, anlatının önemli bir parçasıdır ve din ya da gelenek kavramı da sürekli bir değersizleştirmeye tabi tutulur (Assmann 2013). Yukarıda tartışılan modern devletin “yaratılış mitosu” olarak “dini şiddet” meselesi de bu bağlamda düşünülmelidir. Modern devletin bu anlamda bir kırılma sonrası yeni bir başlangıç fiksiyonuyla ortaya çıktığı görülmektedir ve bu da kendisinden öncesi ve sonrasını keskin bir biçimde ve kontrast yaratacak bir şekilde ayırmaktadır.

Kolonyal Mekan

Avrupa tarihi odaklı bir bakış açısıyla yetinildiğinde Assmann’ın bu açıklama çerçevesi yeterli görünmektedir. Nitekim salt Avrupa odaklı bir perspektifte zamanın mekana göre çok daha önemsendiği açıkça görülmektedir: Modernite, bu perspektifte zamanın çağdır, zamanı mekana tercih eder ve mekanı zamana tabi kılar. Massey’e göre modernitede mekan ve zaman, birbirlerine karşı olacak şekilde kavramsallaştırılmıştır.

Burada zaman önceliklidir, çünkü büyük harfle "Tarih" in yapıldığı yerdir. Mekan ise hiçbir şeyin gerçekleşmediği durağanlıktır (Massey, 1992). Bugün de mekan sabit, ölü, diyalektik olmayan olarak düşünülüyorken zaman ise zenginlik, yaşam, diyalektik ve eleştirel toplumsal kuramsallaştırma için açığa çıkarıcı bağlam olarak ele alınmaktadır (Soja, 1989).

Burada önerilen Avrupa dışı dünyanın da dahil edildiği kolonyal bir çerçeve ise ancak analize mekan da dahil edildiği zaman görünür hale gelecektir. Makale bu anlamda *kolonyal* modern dönemde zaman ile birlikte mekan anlayışının da ciddi anlamda farklılaştığını ve birinin diğeri olmadan anlaşılamayacak şekilde birbirine geçmiş olduğunu önermektedir. Modern zaman anlayışını sadece Avrupa'daki gelişmeler ile şekillenmiş ve kolonyal "keşiflerden" yalıtılmış şekilde tek başına ele almaktansa, analize mekansal kolonyal tecrübeyi de dahil ederek zamanın mekan ile birlikte modern dönemde nasıl tasarlandığını anlamaya çalışmanın daha ufuk açıcı olacağı iddia edilebilir. Bu noktada Assmann'ın "modern zaman rejimi" kavramı "kolonyal modern zaman-mekan-rejimi" biçiminde genişletilerek daha kapsayıcı ve ele alınan konu açısından daha anlamlı bir kavramsallaştırma olarak işlev görebilir.

Modernitenin, Aydınlanma'da olgunlaşan öz anlatısının kendisini Orta Çağ'dan ayırarak kurguladığı zamansal kırılmaya benzer şekilde kolonyal tecrübeyle birlikte Avrupa'nın kendini mekansal olarak da ayrıştırarak kurduğu söylenebilir. Ancak bu ayrışmalar saf olarak zamansal veya mekansal değildir. Avrupa'nın kendini başka dünya bölgelerinden ayrıştırarak tanımlamak için zamansal öncüllere dayanan kriterleri de devreye aldığı görülmektedir. Sadece coğrafi kriterleri kullanarak değil, aynı zamanda tarihsel anlamda gelişmişlik düzeyi itibariyle de Avrupa kendisini dünyanın geri kalanından ayırmaktadır. Bu perspektiften bakıldığında modern ve modern öncesi ayrımının esasında sadece zamansal bir ayrım olarak kurgulanmadığı, mekansal bir ayrımın da bu kurguya eşlik ettiği söylenmiş olur. Bu ayrım detaylandırılıp biraz daha genişletildiğinde "dini şiddet" etrafında oluşan modern hassasiyet daha iyi anlaşılabilir olacaktır.

Zaman ve mekanın bu anlamda iç içeliğine yönelik bir çalışma sunan antropolog Johannes Fabian'a göre modern dönemde sekülerleşmeyle birlikte ortaya çıkan zaman rejimi, zamanı tamamıyla dünyaya içkin hale getirmekte ve bir yandan da dünyanın çeşitli bölgeleri arasındaki ilişkileri de zamansal ilişkiler şeklinde düşünölmeye müsait kılmaktadır (Fabian, 2014). Benzer şekilde Gurminder K. Bhambra'nın *Rethinking Modernity* adlı eserinde anlatmaya çalıştığı Batı'nın bilgi üretimi siyasetinde de zaman ve mekansal ayrımların bu etkileşimi karşımıza çıkar. Bhambra'ya göre bir yandan modern dönemi tarımsal geçmişten ayıran bir *kırılma*, öbür yandan modernitenin geliştiği Avrupa'yı dünyanın geri kalanından ayıran bir *farklılık* ile birlikte içinde

yaşadığımız postkolonyal modernite kurulumu (Bhabra, 2007). Burada vurgulanması gereken şey ise bu gelişmelerin iç içeliğidir: Önce Avrupa içi zamansal kırılma, daha sonra Avrupa dışı mekansal farklılık değil, zaman ve mekansal ayrışmaların birlikte ve birbirlerini gerektirecek şekilde ortaya çıkmasıdır. Yukarıda sekülerizm/din ayrımı için bahsedilene benzer şekilde bir iç içelik söz konusudur. Bu anlamda Assmann'ın öne sürdüğü modernitenin zaman rejiminin *kırılma* üzerine kurgulanmış olmasının kolonyal mekansal keşiflerle tetiklendiği de söylenebilir. Örneğin “Yeni Dünya’nın keşfi” ile yeni bir zamana geçildiği, bir çağın geride bırakıldığı düşüncesi gelişmeye başlamıştır. Modern zaman rejimi çeşitli zamanlar arasında kırılmalar buluyorken, modern mekan rejimi çeşitli coğrafyalar arasında farklılıkları vurgulamakta ve bunları zamansal kavramlarla açıklamayı önermektedir. Erken modern ve modern dönemde kolonyal “keşifler” bunun zeminini sağlamakta, Aydınlanma ve sonrasında ise bu anlayış yaygınlaşmakta, zamanın mekansal, mekanın da zamansal olarak düşünülebilmesi imkanını ortaya çıkarmaktadır. Bu, Batı’nın sadece başka halklar hakkındaki fikrini değil, aynı zamanda kendisi hakkındaki düşüncelerini de değiştirmektedir: Başka bölgelerde karşılaştığı daha “geri” olan halklar, Batı’nın kendi “gelişmişliğini” de “fark etmesini” sağlamaktadır.

Erken modern ve modern dönemde inşa edilen zamansal ve mekansal ayrımların iç içe geçişleri belirli kavram setlerinde de görülebilir. Rönesans’ta düşünce olarak şekillenmiş ancak Aydınlanma’da kavramsal olarak yaygınlaşmış ve oturmuş kavramlar olarak “Orta Çağ” ve “gelenek”, modernitenin zamansal anlamda karşıtı olarak düşünülmüştür. Bu gelişmeler, daha çok Avrupa içi gelişmeler olarak görülebilir. Avrupa, kendi geçmişi içindeki *ötekisini* belirler ve bunu doğal olarak zaman ufku içerisinde yapar. Buna modern dönemde Avrupa’nın kendi dışı ile kurduğu ilişki eklenebilir. Bu noktada Amerika(lar)ın kolonyal “keşifleri” ile Asya ve Afrika’daki sömürgeleştirmelerle başlayan sürece bakış fayda sunacaktır. Süreci anlamlandırmak için Yeni Çağ Batı kolonyalizmi iki aşamaya bölünebilir: Birinci aşama 1492’de “Yeni Dünya”nın “keşfi” ile başlayan ve 1520’lerde hakimiyet alanını genişletmeyle devam eden Avrupa’nın Atlantik ötesini sömürgeleştirme dönemi olarak alınabilir. İkinci aşama ise 1760’ta Asya’ya yayılan ve özellikle 1798’de Napolyon’un Mısır’a girmesiyle “Eski Dünya”ya da (Afrika ve Asya) genişleyen ve yoğunlaşan kolonyalizm dönemine denk gelmektedir (Osterhammel, 2009; Mignolo, 2011).¹⁶ Bu iki aşamanın

16 Bu öneriyi Osterhammel’in daha detaylı dönemselleştirmesiyle Mignolo’nun dönemselleştirmesini harmanlayarak çıkardım. Dekolonyal düşüncenin önemli temsilcilerinden Walter Mignolo’nun dönemselleştirmesiyle moderniteyi kolonyalizm ile birlikte okuduğumuzda, 16. yüzyıldan 21. yüzyıla kadar üç aşamadan geçtik/geçiyoruz ve her aşamada sömürgeciliğin farklı yüzleriyle karşılaşırız: İspanya ve Portekiz’in başını çektiği İber ve Katolik yüzü (yaklaşık 1500-1750); İngiltere, Fransa ve Almanya’nın başını çektiği “Avrupa’nın kalbi” yüzü (1750-1945) ve ABD’nin başını çektiği Amerikan yüzü (1945-2000) (Mignolo, 2011).

modern kolonyal zaman-mekan algısının şekillenmesinde oynadıkları farklı roller bulunmaktadır. Kolonyal keşiflerle birlikte ortaya çıkan "Yeni Dünya" kavramı erken modern dönemde, yani 16. yüzyıl ortalarında bir kavram olarak oturmuştur. Salt coğrafi bir "keşfin" adı olmasının dışında daha geniş bir etki yaratmış, yeni bir ufku, yeni bir başlangıcın da temsili olarak işlev görmüştür. Elden'a (2013) göre Machiavelli, Erasmus, More, Luther, Bodin, Botero, Shakespeare ve benzer 16. yüzyıl düşünürleri, "Yeni Dünya" keşiflerinin ve fetihlerinin oluşturduğu bağlam içerisinde düşüncelerini geliştirmişlerdir. Yeni Dünya kavramı yeni bir tarihi, yeni bir inanç çerçevesini, yeni politik prensipleri, yeni ütopyaları, yeni bir edebiyatı tetiklemiştir.

Kolonyalizmin ilk aşamasında "yeni" ve "eski" terimlerinin zaten belirli coğrafyalara zamansal sıfatlar getirilerek mekan ve zamanın iç içe geçtiği tanımlamalar olarak ortaya çıktığını görüyoruz. Burada "yeni" kavramının "boş" anlamında da kullanıldığını, kavramın, yeni bir başlangıç için "boş bir levha" (*tabula rasa*) şeklinde bir tahayyülün sonucu olarak düşünüldüğünü söyleyebiliriz. O topraklarda kayda değer bir insani varlığın olmadığı, hatta orada yaşayan insanların doğanın bir parçası şeklinde düşünülebileceği anlayışını da görebiliyoruz. Bu anlamda yerleşimci sömürgecilerin yerleştikleri toprakların boş olduğu ve yerlilerin yaşadıkları topraklar üzerinde mülkiyet hakkı olmayacağı iddialarına bakılabilir. Roma hukukuna ait bir terim olan ve sahipsiz, boş toprak anlamında kullanılan *terra nullius* kavramının kolonyal bağlamda tekrar kullanılması (Blaut, 1993) bu açıdan çarpıcı bir örnektir.

Kolonyalizmin ikinci aşamasında ise daha önce eş değer ya da üstün görülen halklara (kadim medeniyetler/kadim dinler) yönelik kolonyal işgaller başlatılacaktır. Burada modern "Batı" ile geleneksel "Doğu" şeklinde zaman ve mekanın iç içe girdiği bir ayrım görülmektedir. Avrupa burada kendi geçmişini -yani gelenek yüzünden durağanlaşan Orta Çağ'- "Doğu" nun şimdiki zamanını tanımlamak için kullanacaktır.

Kolonyalizmin iki aşamasında da zamansal-mekansal tanımlamaların kolonyalizmin meşrulaştırma araçları olarak işlev gördüklerini söyleyebiliriz. "Yeni Dünya" kavramı -yerlileri yok sayarak- el değmemiş boş topraklarda yeni bir başlangıcı mümkün kılan bir anlayışı yansıtırken "geleneksel" Doğu kavramı ise durağanlığından ve geri kalmışlığından kurtarılması gereken bölgelere medeniyet getirme zorunluluğunun zeminini hazırlıyor görünümündedir. Biri yeni bir başlangıcın, diğeri eskiyi dönüştürmenin yansımasıdır.

Böylece ortaya çıkan zaman mekan matrisinin içinde modern Batılı özelliğin şekillenmiş olduğu iddia edilebilir. Bu, dışta kalanlar üzerinden kendisini tanımlayan bir modern özelliğe imkan sunan bir matristir. Bu anlamda kendi geçmişi ile kendisini ayıran, dünyanın başka bölgelerini kendi geçmişi üzerinden okuyarak dışlayan bir anlayış ile modern özelliğin şekillendiğini söylemek mümkündür. Modern seküler ile

Müslüman dindar öznellikler arasındaki fark böylece daha anlaşılır hale gelmektedir. Müslüman öznellik “Doğu”ya ait olmakla daha geleneksel, daha dine bağlı, daha otoriter ve despotik, dolayısıyla Batı Avrupa geçmişiyse benzer, diğeri bir deyişle geri kalmış görünmektedir.

Tutarlılığın Müphemliği: Öznellik ve Şiddet

Daha geleneksel, dolayısıyla daha “geri” tasarlanan Müslüman özne, bu sıfatları aynı zamanda varsayılan yoğun dindarlığına borçludur. Bu dindarlık ve şiddet arasında kurulan bağlantının bugün küresel düzeydeki Müslüman imajını belirleyen önemli faktörlerden biri olduğu ifade edilebilir. Modernitenin yaratılmış mitosunu olarak dini şiddet anlatısının anatomisini ortaya koymaya çalışılan Cavanaugh’ın aktardıklarına nazaran bu mitosa göre “din” kategorisinde olduğu düşünülen olgular mutlakiyetçi, ayrımcı ve yeterince rasyonel olmayan bir karaktere sahip olduğu için daha çok şiddete yatkındır (Cavanaugh, 2009). Bu düşüncüyü çeşitli güncel temsilcilerin çalışmalarını inceleyerek eleştiren Cavanaugh’ın vardığı sonuca göre dini şiddet diye bu çalışmalarda ele alınan olgularda din faktörünün başka faktörlerden ayırt edici özellikleri yeterince gösterilememekte ve argümanlar din kavramının keyfi kullanımıyla geliştirilmektedir. Yani bir Tanrı’ya atıfta bulunan dini görüşler kadar seküler görüşlerin de mutlakiyetçi ve ayrımcı olabileceğini çürütecek argümanlar bu çalışmalarda yoktur, onun yerine bu çalışmalar sadece varsayımlarla şekillenmektedir. Dini düşüncenin belirli yorumları nasıl şiddete yatkın olabiliyorsa, seküler ideolojilerin belirli yorumları da en az aynı düzeyde şiddete meyilli, şiddete yol açan bir karaktere bürünebilmektedir. Milliyetçilik ve sosyalizm gibi dünyevi ideolojiler ya da ABD’nin liberal kurtuluşçu düşüncesi doğrultusunda dünyaya liberalizmi getirme misyonu bu noktada örnek gösterilebilir (Cavanaugh, 2009). Nitekim seküler toplumlarda da birtakım şeyler “aşkınlştırılır”, örneğin ulusun kendisi, bayraklar, semboller ya da ulus devletlerin kurucu figürleri. Bu aşkınlştırmalar da şiddet kaynakları olabilir, nitekim olmuştur. Dini inanışın mutlakiyetçi, ayrımcı ve yeterince rasyonel olmadığını vurgulayan araştırmaların argümanları seküler olgulara uygulansa muhtemelen aynı ya da benzer sonuçlara varılabilecektir.

Fakat buradaki analizde ayrıca önemli bir nokta da şiddeti açıklarken neyin temel alındığıyla ilgilidir. Cavanaugh, dinin mutlakiyetçi karakterine vurgu yapan yaklaşıma yönelik eleştirisinde bu yaklaşımın din algısının ampirik gerçekliği yansıtmaktan çok, inançların teolojik betimlemesine dayandığını vurgular. Yani bu yaklaşımın inananların gözlemlenebilir düzeyde nasıl davrandıklarından ziyade, inandıkları metinlerde neler yazdığıyla ilgili olduğunu ve o okumalardan yapılan çıkarımlardan dinin mutlakiyetçi ve dolayısıyla şiddete meyilli karakterine ilişkin tespitlerde bulunulduğunu söyler (Cavanaugh, 2009). Burada eklenmesi gereken şey ise bu yorumun her dinin inananları

için aynı şekilde yapılmamasıdır. Bu okumayı bu şekilde yapabilmek için geleneksel ile modern aktörlerin metinleri okuma biçiminde farklılıkların ve oradan kendi faillikleri hakkında belirli anlayışlar üretmeleriyle ilgili bir varsayımın devrede olduğunu görmek önem arz etmektedir. Dinin şiddete yatkın olması ve inananların da okudukları metinlerden birebir etkilenmesi, reformlar geçirmiş, kendisini yenilemiş, modernleşmiş dinler ve ona inananlarda değil, özellikle İslam ya da modern dönem öncesi Hristiyanlık gibi "değişime kapalı" dinlerin "geleneksel" inananlarında ve failliklerinde açığa çıkar. Buna göre; inanan kişi ile inandığı metin/öğreti arasındaki ilişkide bütün dinlerde geçerli olabilecek kriterlerin devreye girmesinden ziyade, *kimin* (hangi özneliğin) inandığına göre durumun farklılaşması söz konusudur. İslam gibi "arkaik" dinlerin yarattığı varsayılan öznelliklerde, inanan kişinin inandığı metinle ilişkisinin birebir belirleyici olduğu düşünülür, yani Müslüman inanan metnin edilgen bir okuyucusu şeklinde tasarlanır. (Modern) Hristiyan veya Yahudi inananların ise etkin bir şekilde metni okuduğu düşünülür ve bu okuyucular metnin birebir anlamına bağlı kalmak zorunda değildirler. Dolayısıyla Hristiyan ve Yahudi dini metinlerinde geçen şiddete yönelik kısımlar modern Hristiyan ve Yahudi inananları aynı şekilde etkilememektedir. Burada edilgen geleneksel okur ile etkin modern okur arasında inşa edilen farkın, edilgen geleneksel öznellik ile etkin modern öznellik arasındaki farktan beslendiği görülmektedir. Modern öznellik çerçevesinde okur etkin, dini metin edilgenken, modern öncesi öznelliklerde dini metin etkin, geleneksel okur edilgen olarak kurgulanır. Dolayısıyla modern öznellikler için inşa edici bir öteki gibi düşünebileceğimiz modern öncesi öznelliklerin failliklerini sorgular, özdeşünümüllüğü ve özerkliği eksik gibi algılarız. Bunun karşısında ise modern özneliğin faillik kurgusunun altında özerk hareket edebilen, bireysel aktör fikri yatmaktadır.

Bu modern çerçeve en belirgin haliyle "dini şiddet"e başvuranlara yönelik tutumlarda gözlemlenebilmektedir. Bu söylem sayesinde faillığı eksik, özerkliği olmayan edilgen aktörün bireysel yaşam ve temel hakları da aynı derecede önemsiz görülerek insandışılaştırmaya zemin hazırlanmaktadır. ABD'nin "teröre karşı savaş"ında, Guantanamo Kampı'nda tutuklularda ya da İsrail'in Filistinlilere yönelik uygulamalarını halkına ve Batı kamuoyuna daha rahat açıklayabilmesinde böyle bir insandışılaştırma söyleminin devreye girdiği gözlemlenebilmektedir.

Ele alınan sekülerleşme süreçlerinde ortaya çıkan modern özne/dindar özne karşıtlığı aslında aynı tarihsel süreçlerin söylemsel ürünüdür. Ne tam olarak tutarlı, müphemlikten uzak, ahlaki bütünlük ve tutarlılık arz eden bir dindar özne söz konusudur ne de tam olarak tutarlı, rasyonel bir seküler özne vardır. Bahsedilen öznellikler, güç ilişkileri içerisinde şekillenen, tarihsel süreçler içerisinde ortaya çıkan konfigürasyonlardır ve ancak Weberyen bir terminolojiyle "ideal tip" şeklinde anlaşılmalıdır.

Yine de bu iki uç öznellik tasarımlarını incelemek anlamlıdır. Çünkü bu öznellikler, modern toplumların kamuoyu yönlendirmelerine, siyasi program üretimlerine, savaş kararlarına, meşru görülen hak ihlallerine vb. yön veren bir gerçekliğe sahiptir. Ayrıca özneler de kendilerini bu kurguların içine konumlandırmaktadırlar. Schielke'nin (2009) Katherine Ewing ve Gary Gregg'den aktardığı gibi, insanlar kimliklerini ve amaçlarını belirli bir anda net ve tutarlı olarak sunabilmelerine rağmen birbiriyle çelişen öz temsiller arasında sıkça geçiş yaparlar ve birbiriyle çelişen öz idealler ve amaçlar arasında düzenli olarak bölünürler. Bireylerin, net ve tutarlı bir öznellik sunmak zorunda hissetmelerinin modern bir gelişme olduğu, yine Schielke'nin Mısır'da veli mevlitleri kutlamaları üzerine yaptığı bir araştırmada görülür: Schielke burada İslam'ın modern öncesi daha mistik geleneklerinde müphemliğin normatif bir düzenin parçası olarak kabul edildiğini ifade eder. Rasyonalite ve saflığı vurgulayan modernist ve reformist yaklaşımlar ise genellikle ikircikliğin ortadan kaldırılmasını temel bir görev kabul eder (Schielke, 2006).

Başka bir deyişle öz temsillerimiz ciddi anlamda müphemlik içermelerine rağmen özellikle modern dönemin çok anlamlılığa yönelik düşmanlığı (Bauer, 2019), modern özneleri bütünlüklü bir kimlik idealinin peşinde koşmaya zorlamaktadır. Örneğin dini ve diğer temel metinlerin çoğulcu anlamı klasik dönem yorumcular tarafından bir lütuf gibi görünüyorken aynı durumun modern dönem Müslümanlar tarafından bir bela gibi algılanmaya başlaması da bunun bir göstergesidir (Bauer, 2019). Bunun arkasında yatan modern kolonyal karşılaşma sonrası dönemde sömürgeleştirilen toplum ve kültürlerdeki epistemolojik kırılmaları görmek gerekmektedir (bkz. Grosfoguel 2007; 2010; 2013). Yorumbilimsel ve epistemolojik yaklaşımın benzerini özne tasarımlarında da görmekteyiz. Keskin hatlarla ayrılmış seküler ve dini kimlikler benzer mantığın ürünleridir. Önce Avrupa sonra Avrupa dışı kültürlerde kesinliğe ve müphemliğe karşı geliştirilen bu yaklaşımlar, modern dönem selefiliği ve "cihatçı" öznellikleri de yaratabilmiştir diyebiliriz. Hatta tutarlılık ve bütünlük idealleri dinsel, etnik, milli, cinsel ve benzer modern öznelliklerin neredeyse tamamının şekillenmesinde belirleyici olmuştur.

Sonuç

Sonuç olarak makalenin sunduğu tartışmada, modern devletin şiddet tekeli, modern din kavramının gelişimi ve kolonyalizm ile birlikte şekillenen modern zaman mekan rejimi bağlamında "dini şiddet" anlatısı çözümlenmeye çalışılmıştır. Modern gözlemcide arkaik, geçmiş zamanlara ait bir öznellik ve failik biçimi olan (yoğun) dindarlığın her an (yoğun) şiddet üretimine yol açabileceği düşüncesi ancak modern öznelliğin oluşum şartları ve zikredilen zaman-mekan çerçevesi içinde daha anlamlı

hale gelmektedir. Bu çerçeveyi kurmaktaki amaç modern bakış açısının bu çelişkili yapısını açıklığa kavuşturmadır. Ancak modern dönem Müslüman aktörlerin şiddetini açıklamak için öncelikle kolonyal karşılaşmalarda ortaya çıkan tek anlamlılık, bütünlük ve tutarlılık kültürüne bakmak gerekmiştir. Dini şiddet olarak gözlemlediğimiz eylemlerin, çok anlamlılığı yadsıyan ve tek bir yorumu zorlayan aktörler tarafından şekillenmiş düşüncelerden beslendiği, bunun da geleneksel dini düşünceye olmaktan çok modern bir zihin yapısından kaynaklandığı söylenebilir. Bu anlamda modern dönem düşünsel gelişmelerin -Steven Pinker gibi aydınların anlatılarında olduğu gibi- daha çok hoşgörüyü ve daha az şiddete doğru gittiği argümanının tam tersinin geçerli olduğunu söylemek dahi mümkün görünmektedir.

Framing Religious Violence in the Contexts of Colonial Modernity, Time, and Space

Murat Batur

Introduction

After 9/11 especially, Western public opinion became largely dominated by an image of Muslims as remarkably prone to violence. The related discourse that Islam is an inherently repressive religion that promotes violence has had effects ranging from the marginalization of Muslims in non-Muslim societies to the justification of military interventions in various regions. The last incident in which this image has partly been used to legitimize warfare was the Israeli government's response to the October 7th attacks of the Gazan people in 2023.

This article attempts to understand how this legitimization works and why this rhetoric can convince larger audiences in modern societies. This purpose requires laying out a framework for a deeper understanding of the concept of religious violence in general by examining the underlying historical and conceptual developments. Only after analyzing the genealogy of this broader framework, understanding the sensibilities of modern subjectivities against what is defined as Islamic violence become possible.

 Asst. Prof., Kastamonu University, mbatur@kastamonu.edu.tr

 <https://orcid.org/0000-0002-8650-5477>

 DOI: 10.12658/M0759
insan & toplum, 2025; 15(1): 179-203
insanvetoplum.org

 Received: 18.07.2024
Revised: 28.10.2024
Accepted: 11.11.2024
Online First: 31.01.2025

The Modern State, Violence, and the Concept of Religion

Understanding how the concept of religious violence emerged in the formation period of the modern state is important for the legitimization framework mentioned above. Following William T. Cavanaugh (2009), one can even say that the idea of religious violence is the creation myth of the modern state in the sense that this has made possible the modern states monopoly on the legitimate use of violence. This legitimization was generated from a retrospective interpretation of the European wars of religion. Because of the religious characteristic of these wars, they are considered to have been horrific in scale and brutality and to have created a chaotic Hobbesian state of nature, one only tamable by a legitimate monopoly on violence guaranteed through the formation of the modern state. In this sense, the myth of religious violence has authorized the power the state gained in the modern period.

To define the violence that emerged from these wars as religious only became possible once the concept of religion had undergone certain transformations in the modern period. With the emergence of the modern conceptualization of religion, a separation between the religious and the secular became possible, which in turn also made the initial definition of religious violence possible.

The Colonial Modern Time-Space Regime

Following Aleida Assmann (1998, 2013), one can state a modern time regime to have emerged at roughly the same time as the emergence of the modern concept of religion, and this modern time regime devaluated the newly evolved concept of religion as a dynamic of the past. Religion, particularly religious violence, became something irrational that modern society would gradually overcome. The concept of the modern time regime explains the developments cited above as having emerged solely out of an inherently European context. Only by bringing in a spatial dimension by considering the colonial aspect of modernity is one able to see a more complete picture of how the modern sensibilities toward religious violence have been shaped and formed. By taking into account the Western colonial experience, I suggest discussing a modern colonial space-time regime that places cultures, peoples, and beliefs in geographically distinct regions within different periods of Western history. This enables spatial entities to be described using temporal qualities. From this perspective, some regions and cultures are prehistoric in terms of their development, while others can be described as having remained in the Middle Ages. Taking this alongside the myth of religious violence as an alleged part of the European past allows one to interpret the use of religious violence as backwardness, namely as an irrational remnant of a past deemed long overcome.

The Ambiguity of Coherence: Subjectivity and Violence

Modern subjectivity has been shaped by the formation of modern states, the emergence of the religious-secular divide, and the unfolding modern colonial space-time regime, among other things. These developments were interdependent and took place almost simultaneously. The others of this modern subjectivity are the traditional subjectivity of the European past, as well as the contemporary non-Western subjectivities that represent different stages of the same European past. Only through this construction of otherness do talking about certain actors as backward and irrational and ascribing a lack of agency to them become possible.

Modern subjectivity has been constructed as a homogenous monolithic whole in order to uphold this distinction to the others. However, neither the modern subject nor its alleged counterparts are coherent or consistent, nor do they contrast each other perfectly. Even though people may present themselves as having a clear and coherent identity at a given time, they frequently alternate between contradicting versions of themselves and are divided between opposing goals and ideals. In this sense, modern, secular, or religious subjectivities are never completely and consistently realized. Despite this, the construction of modern subjectivity and its others have had real effects by shaping public opinion and informing political decisions. Not only have these legitimized violent acts of modern states against certain groups but they have also shaped modern jihadist subjectivities to a certain degree through its insistence on coherence and consistency. In this context, the enmity against ambiguity in the modern imagination can be seen as something which perhaps itself has been responsible for a considerable part of the violence that has emerged and continues to emerge in modern times.

Kaynakça

- Ahmed, S. & J. Matthes (2017). Media representation of Muslims and Islam from 2000 to 2015: A meta-analysis. *International Communication Gazette*, 79(3), 219-244.
- Alsultany, E. (2013). Arabs and Muslims in the media after 9/11: Representational strategies for a "postrace" era. *American Quarterly*, 65(1), 161-169.
- Aly, A. & J.-L. Striegher (2012). Examining the role of religion in radicalization to violent Islamist extremism. *Studies in Conflict & Terrorism*, 35(12), 849-862.
- Anter, A. (2016). Max Webers Staatssoziologie im zeitgenössischen Kontext. Andreas Anter, Stefan Breuer (Ed.). *Max Webers Staatssoziologie - Positionen und Perspektiven* içinde. Nomos.
- Asad, T. (2001). Reading a modern classic: W. C. Smith's "The meaning and end of religion". *History of Religions*, 40(3), 205-222.
- Asad, T. (2015). *Dinin soykütükleri. Hıristiyanlıkta ve İslamda iktidarın nedenleri ve disiplin*. Metis.
- Asad, T. (2016). *Sekülerliğin biçimleri. Hıristiyanlık, İslamiyet ve modernlik*. Metis.
- Assmann, A. (2013). *Ist die Zeit aus den Fugen? Aufstieg und Fall des Zeitregimes der Moderne*. Carl Hanser.
- Assmann, A. (1998). *Zeit und Tradition. Kulturelle Strategien der Dauer*. Böhlau.
- Bale, J. M. (2013). Denying the link between Islamist ideology and jihadist terrorism: "political correctness" and the undermining of counterterrorism. *Perspectives on Terrorism*, 7(5), 5-46.
- Bauer, T. (2019). *Müphemlik kültürü ve İslâm: Farklı bir İslâm tarihi okuması*. İletişim.
- Bhabra, G. K. (2007). *Rethinking modernity: Postcolonialism and the sociological imagination*. Palgrave
- Blaut, J. M. (1993). *The colonizer's model of the world. Geographical diffusionism and eurocentric history*. Guilford Press.
- Biden, J. (2024). *Remarks by President Biden on the October 7th terrorist attacks and the resilience of the state of Israel and its people*. The White House. <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/speeches-remarks/2023/10/18/remarks-by-president-biden-on-the-october-7th-terrorist-attacks-and-the-resilience-of-the-state-of-israel-and-its-people-tel-aviv-israel/> (Erişim tarihi: 23.06.2024).
- Burley, M. (2023). Is there such a thing as religious belief?. *Implicit Religion*, 25(1-2), 33-52.
- Cavanaugh, W. T. (2009). *The myth of religious violence: Secular ideology and the roots of modern conflict*. Oxford University Press.
- Cervi, L., S. Tejedor & M. Gracia (2021). What kind of Islamophobia? Representation of Muslims and Islam in Italian and Spanish media. *Religions*, 12(6), 427.
- Civila, S., L. M. Romero-Rodríguez & A. Civila (2020). The demonization of Islam through social media: A case study of #StopIslam in Instagram. *Publications*, 8(4), 52.
- Colliot-Thelene, C. (2016). Das Monopol der legitimen Gewalt. Andreas Anter, Stefan Breuer (Ed.). *Max Webers Staatssoziologie - Positionen und Perspektiven* içinde. Nomos.
- Crenshaw, M. (2011). *Explaining terrorism: Causes, processes, and consequences*. Routledge.
- Daoudi, S. (2020). The war on covid-19: The 9/11 of health security. *Policy Center for the New South*. 20(06).
- Dawson, L. (2021). Bringing religiosity back in: Critical reflection on the explanation of western homegrown religious terrorism (Part II). *Perspectives on Terrorism*, 15(2), 2-22.
- Dawson, L. L. (2018). Challenging the curious erasure of religion from the study of religious terrorism. *Nu-men*, 65(2-3), 141-164.
- Elden, S. (2013). *The birth of territory*. University of Chicago Press
- Enayat, H. (2017). *Islam and secularism in post-colonial thought: A cartography of Asadian genealogies*. Springer.

- Fabian, J. (2014). *Time and the other. How anthropology makes Its object*. Columbia University Press.
- Feil, E. (2007). *Religio. Die Geschichte eines neuzeitlichen Grundbegriffs im 18. und frühen 19. Jahrhundert*. (4. Cilt). Vandenhoeck & Ruprecht.
- Fukuyama, F. (1992). *The end of history and the last man*. Free Press.
- Grosfoguel, R. (2007). The epistemic decolonial turn: Beyond political-economy paradigms. *Cultural Studies*, 21(2-3), 211-223.
- Grosfoguel, R. (2010). Epistemic Islamophobia and colonial social sciences. *Human Architecture: Journal of the Sociology of Self-Knowledge*, 8(2). 29-38.
- Grosfoguel, R. (2013). The structure of knowledge in westernized universities: Epistemic racism/sexism and the four genocides/epistemicides of the long 16th century. *Human architecture: Journal of the Sociology of Self-Knowledge*, 11(1). 73-90
- Hilal, M. (2024). *Israel, the US, and the endless war on terror*. In Stick Media. <https://inkstickmedia.com/israel-the-us-and-the-endless-war-on-terror/> (Erişim tarihi: 14.06.2024).
- Hobbes, T. (2007). *Leviathan*. Yapı Kredi Yayınları.
- Holt, M. P. (1993). Putting religion back into the wars of religion. *French Historical Studies*, 18(2), 524-551.
- Housley, N. (2008). *Religious warfare in Europe 1400-1536*. Oxford University Press.
- Huntington, S. P. (1993). The clash of civilizations? *Foreign Affairs*, 72(3), 22-49.
- Hürriyet. (2024). *11 Eylül ve Pearl Harbor'a benzettiler*. Hürriyet. <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/11-eylul-ve-pearl-harbora-benzettiler-42343378> (Erişim tarihi: 18.05.2024).
- Kalwa, N. (2013). *Das Konzept "Islam": Eine diskurslinguistische Untersuchung*. De Gruyter.
- Koselleck, R. (1974). *Einleitung. Geschichtliche Grundbegriffe: Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*. 1. Cilt. O. Brunner, W. Conze, R. Koselleck & Arbeitskreis für moderne Sozialgeschichte (Ed.). Ernst Klett Verlag.
- Kugelman, M. (2018). *Mumbai terror attacks: The deep legacy of India's 9/11, a decade on*. edition.cnn.com. <https://edition.cnn.com/2018/11/25/opinions/10-year-anniversary-mumbai-terror-attacks-intl/index.html> (Erişim tarihi: 21.05.2024).
- Kupchan, C. A. (2024). *Israel's 9/11 moment*. Project Syndicate. <https://www.project-syndicate.org/commentary/israel-must-learn-from-us-strategic-mistakes-in-middle-east-by-charles-a-kupchan-2023-10> (Erişim tarihi: 24.06.2024).
- Larsen, J. F. (2020). The role of religion in Islamist radicalisation processes. *Critical Studies on Terrorism*, 13(3), 396-417.
- Leclercq, J. (1974). Zeiterfahrung und Zeitbegriff im Spätmittelalter. Albert Zimmermann (Ed.), *Antiqui und moderni. Traditionsbewußtsein und Fortschrittsbewußtsein im späten Mittelalter* içinde (1-20). Walter De Gruyter.
- Le Goff, J. (1970). Church time and merchant time in the middle ages. *Social Science Information*, 9(4), 151-167.
- Leonhard, J. (2008). Erfahrungsgeschichten der Moderne. Von der komparativen Semantik zur Temporalisierung europäischer Sattelzeiten. U. Schneider, L. Raphael (Ed.), *Dimensionen der Moderne: Festschrift für Christof Dipper* içinde. Peter Lang Verlag.
- Lichfield, John. (2015). *Charlie Hebdo: After France's 9/11, This land will never be the same again*. Independent. <https://www.independent.co.uk/voices/comment/charlie-hebdo-after-france-s-9-11-this-land-will-never-be-the-same-again-9969165.html>. (Erişim tarihi: 15.05.2024).
- Löwith, K. (2004). *Weltgeschichte und Heilsgeschehen: Die theologischen Voraussetzungen der Geschichtsphilosophie*. J. B. Metzler.

- Massey, Doreen (1992). Politics and space/time. *New Left Review*, I(196), 65-84.
- Masuzawa, T. (2005). *The invention of world religions, or, how European universalism was preserved in the language of pluralism*. University of Chicago Press.
- Mignolo, W. D. (2011). *The darker side of western modernity: Global futures, decolonial options*. Duke University Press.
- Müller, H.-P. & S. Sigmund (Ed.) (2014). *Max Weber-Handbuch*. J. B. Metzler.
- Nelson, R. H. (2015). Secularism as Christianity in disguise: The secularization myth revisited. *Journal of Markets & Morality*, 18(2), 279-308
- Nongbri, B. (2015). *Before religion: A history of a modern concept*. Yale University Press.
- Osterhammel, J. (2009). *Kolonialismus: Geschichte - Formen - Folgen*. C. H. Beck.
- Palaver, W., Rudolph, H. & Regensburger, D. (2016). *The European wars of religion: An interdisciplinary reassessment of sources, interpretations, and myths*. Routledge.
- Pape, R. (2005). *Dying to win: The strategic logic of suicide terrorism*. Random House.
- Pinker, S. (2019). *Doğamızın iyilik melekleri: Şiddet neden azaldı?* Alfa.
- Poole, E. (2002). *Reporting Islam: Media representations of British Muslims*. I. B. Tauris.
- Quijano, A. (2007) Coloniality and modernity/rationality, *Cultural Studies*, 21(2):168-178
- Richardson, J. E. (2004). *(Mis)representing Islam: The racism and rhetoric of British broadsheet newspapers*. John Benjamins Publishing.
- Roy, O. (2016). *The Islamization of radicalism*. <https://www.madamasr.com/en/2016/01/11/opinion/u/the-islamization-of-radicalism/> (Erişim tarihi: 12.05.2024).
- Roy, O. (2017). *Jihad and death: The global appeal of Islamic state*. C. Schoch (Çev.). Hurst & Company.
- Sageman, M. (2017). *Misunderstanding terrorism*. University of Pennsylvania Press.
- Schielke, S. (2006). *Snacks and saints: Mawlid festivals and the politics of festivity, piety, and modernity in contemporary Egypt*. [PhD thesis, University of Amsterdam].
- Schielke, S. (2009). Being good in Ramadan: Ambivalence, fragmentation, and the moral self in the lives of young Egyptians. *Journal of the Royal Anthropological Institute*, 15(s1), 24-40.
- Schwarz, J. (2024). *Yes, this is Israel's 9/11*. The Intercept. <https://theintercept.com/2023/10/09/israel-hamas-september-11/> (Erişim tarihi: 22.06.2024).
- Smith, G. (2010). *A short history of secularism*. I. B. Tauris.
- Sociology (2013). Book review symposium: Steven Pinker, The better angels of our nature: a history of violence and humanity. *Sociology*, 47(6), 1224-1225.
- Soja, Edward W. (1989). *Postmodern geographies. The reassertion of space in critical social theory*. Verso.
- Vacchiano, A. (2024). *Israeli ambassador calls Hamas attack on Israel 'truly unprecedented': 'This is our 9/11'*. Fox News. <https://www.foxnews.com/world/israeli-ambassador-calls-hamas-attack-israel-truly-unprecedented-9-11> (Erişim tarihi: 25.06.2024).
- Weber, M. (1920). *Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie*. (1.Cilt). JCB Mohr (Paul Siebeck).
- Weber, M. (1921). *Gesammelte Politische Schriften*. Drei Masken Verlag.
- Weber, M. (2012a). *Ekonomi ve toplum*. L. Boyacı (Çev.). Cilt 1. Yarn Yayınları.
- Weber, M. (2012b). *Ekonomi ve toplum*. L. Boyacı (Çev.). Cilt 2. Yarn Yayınları.
- Zimmermann, D. (2023). *'A time for war': Netanyahu rejects calls for ceasefire, citing U.S. response to 9/11, Pearl Harbor*. National Review. <https://www.nationalreview.com/news/a-time-for-war-netanyahu-rejects-calls-for-ceasefire-citing-u-s-response-to-9-11-pearl-harbor/> (Erişim tarihi: 10.06.2024).

Özge Baykan Calafato, *Modern Türk Vatandaşının İnşası Erken Cumhuriyet Döneminde Vernaküler Fotoğraf*, Çev. Solina Silahlı, Doğan Kitap, 2024, 320 s.

Değerlendiren: Erdem Çanak

İnsanlar yaşadıkları güzel anları sevdikleriyle paylaşmak ya da geleceğe hatıra olarak kalması için kayıt altına alırlar. Bilinen en yaygın kayıt altına alma şekli ise fotoğraf çektirmektir. Bu işlem günümüz teknolojisiyle çok kolaydır. Fakat bir asır öncesinde her yerde stüdyo ve fotoğrafçı bulunmadığı gibi bu iş için gerekli olan para da göz önüne alındığında kolay olmamıştır. Ancak fotoğraf makinesi teknolojisinde yaşanan gelişmeler ile akıllı telefonlar sayesinde fotoğraf çekmek/çektirmek artık çok kolay bir hale geldiğinden isteyen herkes, istediği kadar fotoğraf çekebilme/çektirebilmektedir. Hatta aynı poz defalarca çekerek/çektirerek beğenmediğini silmek, beğendiğini ise aile ve arkadaş gruplarıyla paylaşarak moda tabirle “beğeni almak” gibi bir davranış şekli de ortaya çıkmıştır. Fotoğraflar, aynı zamanda dönemlerine dair birçok bilgi de içermektedirler. Bu nedenle fotoğrafları, insanların genelde mutlu anlarında çektirdikleri bir nesne olarak görmemek gerekir. Özge Baykan Calafato da kaleme aldığı *Modern Türk Vatandaşının İnşası Erken Cumhuriyet Döneminde Vernaküler Fotoğraf* başlıklı çalışmasında fotoğraflar üzerinden çekildikleri dönemin analizini yapmaktadır. Yazarın, *Posing for the Republic: Making the modern Turkish citizen in vernacular photographs from the 1920s and 1930s* başlıklı doktora tezinden yola çıkarak hazırladığı eser, “Toward Understanding the Photogenic New Citizen: Performance in Vernacular Photography from the Early Turkish Republic, 1920s-1940s”, “Aile

@ Doç.Dr., Çukurova Üniversitesi, ecanak@cu.edu.tr

id <https://orcid.org/0000-0002-7856-3802>

DOI: 10.12658/D0387
insan & toplum, 2025; 15(1): 204-208
insanvetoplum.org

Arşivi, Sahaf ve Dijital Arşiv Yolculuğunda Bir Güzellik Kraliçesinin Fotoğrafının Serüveni”, “Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Aile Fotoğrafları” başlıklı çalışmalarıyla birlikte değerlendirildiğinde bir bütünlük arz ettiği görülmektedir.

Yazar, eserde cumhuriyetin ilk yıllarındaki Türk modernleşme projesi ile fotoğrafların ilişkisine odaklanarak vernaküler fotoğraflar üzerinden modern Türk ulusu ile kimliğinin inşa sürecini daha anlaşılır kılmak istemiştir (s.22). Bunda da bir hayli başarılı olmuştur. Çalışmada kullandığı 60 fotoğrafı ise 2014-2018 yılları arasında New York Üniversitesi Abu Dhabi’deki (NYUAD) Arap Sanat Çalışmaları Merkezi al Mawrid’e bağlı Akkasah fotoğraf arşivi için topladığı 17.000 fotoğraflık Türkiye Koleksiyonu’ndan almıştır. Geç Osmanlı dönemi ile erken Cumhuriyet dönemine dair bu fotoğraflar, stüdyo ve seyyar fotoğrafçılar tarafından çekilmiş bireysel ve grup portreleri ile çeşitli ortamlarda çekilmiş amatör karelerden oluşmaktadır. Yazar, çalışmada 60 fotoğraf kullanmakla birlikte 97 görsele yer vermiş (fotoğrafların arka yüzü, gazeteler ile dergilerden alınma görseller, reklamlar ve portreler), bunları da yedi gruba ayırmıştır. Ancak yedinci gruptaki fotoğraf alışılmadık şekilde çalışmanın sonuç kısmında yer almaktadır.

Fotoğrafa erişim, Osmanlı’nın son döneminde daha ziyade seçkinlere özgü bir durum iken cumhuriyetin ilk yıllarında kentli modern orta sınıfın (asker, öğretmen, avukat, doktor ve bürokratlar) yaşam tarzının önemli bir parçası haline gelmiştir. Nitekim yazar da modern Türk vatandaşının inşa sürecini İstanbul, Ankara ve İzmir gibi daha gelişmiş olan şehirler ile bu şehirlerdeki orta sınıfın temsilcilerinin fotoğrafları üzerinden değerlendirmiştir. Fakat 1930’larda Türkiye nüfusunun yaklaşık olarak % 76’sının kırsalda yaşadığı göz önüne alındığında, belirli şehirlerde yaşayan ve belli imkânlara sahip olan bir toplumsal sınıfa ait görüntülerin döneme dair fikir vermekle birlikte toplumun geneli hakkında fikir verdiğini söylemek mümkün değildir. Bu nedenle çalışma bu açıdan eksik olup toplumun geneline dair fikir sahibi olabilmek için yurdun muhtelif yerlerine ve gruplara dair resimlerin de değerlendirilmesi gerekirdi.

Yazar çalışmada, “...Bu araştırmanın odağını 1920’lerin ortalarından 1930’ların sonlarına kadarki dönemle sınırlandırıyorum. Bununla beraber 1 Mayıs 1941 tarihli resim 0.1’e dair yaptığım analizde olduğu gibi daha sonraki dönemlere de zaman zaman değiniyorum” (s.24) ifadesine yer vermiştir. Ancak 15 Ocak 1941 tarihli 7.1 nolu fotoğrafın dışında 1941 yılına ve ilerleyen yıllara dair herhangi bir görsel kullanmamıştır. Bunun yanı sıra koleksiyonu oluşturan fotoğrafları İstanbul ve İzmir’den aldığı belirterek, “... Seçtiğim fotoğraflar sadece iki şehirden toplanmış olsa da Türkiye’nin 1950’lerden itibaren tanık olduğu kırsal kesimden büyük şehirlere yapılan iç göçü yansıtan önemli bir coğrafi çeşitliliği sergiliyor” (s.37) diyerek koleksiyonda 1950’lere dair fotoğrafların da olduğunu belirtmektedir. Fakat 1941’den sonraki yıllara zaman zaman değindiğini ifade etmesine rağmen bu fotoğraflara hiç yer vermemiştir. Türkiye’nin 1950’li yıllarda

kırsaldan kentlere doğru gerçekleşen göçle birlikte değişen toplumsal ve sosyolojik yapısını yansıtabilecek fotoğraflara yer vermemesinin ya da çalışmanın kapsamını bu yılları da kapsayacak şekilde genişletmemesinin yaşanan değişim süreci dikkate alındığında önemli bir eksiklik olduğu söylenebilir.

Çalışmada, kullanılan fotoğraflara sıkça atıfta bulunulmuştur. Ancak atıfta bulunulan görsele bakmak için zaman zaman sayfalarca geri dönmek zorunda kalınması okuma sürecini olumsuz yönde etkilemektedir. İstisna olmakla birlikte 5.5, 5.6 ve 7.1 nolu görsellerde olduğu gibi bahsedildikten birkaç sayfa sonra yer verilen görseller de söz konusudur (s.261). Ayrıca görseller siyah-beyaz olarak verildiği için yazarın bunlara dair verdiği bazı ayrıntıları fark etmek de mümkün değildir. Görseller biraz daha büyük ve renkli olarak verilerek bu sorunlar çözülebilirdi. Bunun yanı sıra çalışmada, 5.5 ve 5.6 nolu görsellerde olduğu gibi bozuk ve silik görsellere de yer verilmiştir (s.220-221).

Konuyla ilgili “alaminütçü”, “dagerreyotipi”, “dikotomi”, “efemine”, “fenomenoloji”, “gönderge”, “heteronormatif”, “indeksellik”, “kuir”, “penetre”, “performatif”, “performativite” ve “plastisite” gibi kavramların bilhassa bazı bölümlerde çok sık kullanılması okuma sürecini olumsuz yönde etkilemektedir. Oysa sayfa altına bunların açıklamaları verilerek sorun çözülebilirdi. Fakat böyle bir yöntemle başvurulmamıştır. Bunun yanı sıra fotoğraflara dair yorumlarda sıkça kullanılan “olabilir” ifadesinin yarattığı belirsizliğin yanı sıra dile getirilen seçenekler de okuyucunun eserden kopmasına yol açmaktadır. Buna karşın çalışma, erken cumhuriyet döneminin siyasi, ekonomik ve toplumsal tarihi üzerine yapılan çalışmalardan farklı olarak yaratılmak istenen modern Türk vatandaşının inşa sürecini fotoğraflar üzerinden ortaya koymaya çalışmaktadır. Bu açıdan çok istisna bir çalışma olduğu söylenebilir.

Çok zengin bir literatüre sahip olan eserin kaynakçası, arşivler, çevrimiçi kaynaklar, gazete ve dergi yazıları, mülakatlar, kitap ve dergi makalelerinden oluşmaktadır. Bilhassa dönemin siyasi, sosyal, kültürel ve iktisadi hayatından bahseden eserler, romanlar ile fotoğraf ve fotoğrafçılık konusunda yerli ve yabancı çok sayıda kaynak kullanılmıştır. Bu referans listesi, geç Osmanlı ile erken Cumhuriyet dönemi fotoğrafçılığı üzerine ilgi duyanlar açısından önemli bir referans niteliğindedir. Çalışmanın sonunda yer alan dizin de özellikle araştırmacılar için büyük kolaylık sağlamaktadır.

Çalışma; Teşekkür, Giriş ve Sonuç bölümleri dışında “Fotoğraf, Toplumsal Cinsiyet ve Modernite (s.65-144)”, “Modern Bedenin İnşası (s.149-189)”, “Fotoğraf ve Mekân İnşası (s.193-222)”, “Fotoğraf, Maddesellik ve Dil (s.227-256)” olmak üzere dört bölümden oluşmaktadır. Ayrıca her bölümün sonu ile çalışmanın sonunda genel bir sonuç kısmı yer almaktadır. Bununla birlikte birinci bölüm, “Yeni Türk Kadınının İnşası” ile “Modern Türk Erkeklikleri”, ikinci bölüm ise “Poz, Duruş ve Aksesuar: Fotoğrafla Yapılan Dünyalar” ile “Cumhuriyetin Bedenleri” alt başlıklarından oluşmaktadır.

“Fotoğraf, Toplumsal Cinsiyet ve Modernite (s.65-144)” başlıklı birinci bölümün “Yeni Türk Kadının İnşası” başlıklı birinci kısmında Türk kadınının Osmanlı’dan Cumhuriyete yaşadığı değişim modern kentli orta sınıf kadının stüdyo ortamında ve dışında çekilmiş olan fotoğrafları üzerinden ele alınmaktadır. Ayrıca kadınların artan kamusal alandaki varlığına da dikkat çekilmiştir. Fakat bu hususun sayısal verilerle desteklenmemesi önemli bir eksikliklerdir. “Modern Türk Erkeklikleri” başlıklı ikinci kısımda ise modern kentli orta sınıf Türk erkeklerinin fotoğraf aracılığıyla sergiledikleri normatif erkeklik performansının bazı temel bileşenleri irdelenmiştir. Ancak kadınların ve erkeklerin kentli orta sınıf üzerinden ele alınıp toplumun geri kalanının göz ardı edilmesi toplumun geneli hakkında bilgi sahibi olmaya ve genelleme yapılabilmesine engel teşkil etmektedir.

“Modern Bedenin İnşası (s.149-189)” başlıklı ikinci bölümün “Poz, Duruş ve Aksesuarlar: Fotoğrafla Yapılan Dünyalar” başlıklı birinci kısmında poz, duruş ve aksesuarların yeni Türk bedeninin inşasındaki önemine dikkat çekilerek bunların orta sınıf kadın ve erkeğin modern benliğini oluşturmasındaki katkısı ele alınmıştır. Fakat yaşanan değişim, kullanılan sınırlı sayıda fotoğraf üzerinden değerlendirilmiştir. “Cumhuriyetin Bedenleri” başlıklı ikinci kısımda ise 19 Mayıs kutlamalarına dair fotoğraflar üzerinden erkek ve kadın bedeninin şekillenmesi poz ve duruşlar üzerinden, modern kadınlık ve erkekliğin şekillenmesi de lohusa ve sünnet fotoğrafları üzerinden incelenmiştir. Lakin 19 Mayıs kutlamalarının şekillenmesine etkili olan iç ve dış faktörlerden bahsedilmemiştir.

“Fotoğraf ve Mekân İnşası (s.193-222)” başlıklı üçüncü bölümün birinci kısmında fotoğraf ve mekân arasındaki ilişki uzun yıllardır İzmir’de faaliyet gösteren fotoğraf stüdyosu Hamza Rüstem fotoğrafhanesi üzerinden ele alınırken stüdyonun kentin inşası ile yeni şekillenen kentli Türk orta sınıfının toplumsal hafızasına katkısı incelenmiştir. Ayrıca kamusal yaşamın belgelenmesinde alüminüt fotoğrafçıların rollerine dikkat çekilerek bunlar ile stüdyo fotoğrafçıların fotoğrafı karşılaştırılmıştır. Ancak bunlar yapılırken sınırlı sayıda fotoğrafa yer verilmiş olup kitabın sonuna ilave edilecek ekler kısmında daha fazla görsele yer verilebilirdi.

“Fotoğraf, Maddesellik ve Dil (s.227-307)” başlıklı dördüncü bölümde vernaküler fotoğrafların dolaşımının yeni Cumhuriyet vatandaşı simgesinin farklı sosyal çevrelerde oluşturulmasına ve yayılmasına yönelik katkısı ile fotoğraflara düşülen notlarda kullanılan dil kalıpları analiz edilerek modern Türk kimliğinin oluşması ve yayılmasında dilin siyasi, sosyal ve kültürel önemine dikkat çekilmiştir. Yazar, 1950’lerin başına kadar olan bazı fotoğrafların üzerine düşülen notların eski harflerle yazılmasını eski kuşak ile 1928 öncesinde eğitim görmüş genç Türklerin alfabe değişikliğine karşı gösterdikleri bir direnç olarak değerlendirmiştir. Ancak bunu bir direnç olarak görmek için bu insanların gündelik yaşamlarında da tamamen bu yazıyı kullanıyor olmaları gerekirdi. Kaldı ki çalışma

boyunca modern Türk vatandaşı kentli ve seküler orta sınıfa ait fotoğraflar üzerinden değerlendirmekte ve bu kişilerin de fotoğraflara yansıyan devrimlere sahip çıktığı görülmektedir. Dolayısıyla bunların yazı konusunda direnç göstermelerini gerektirecek bir durum olmadığı söylenebilir. Bu şekilde yazmalarında ise muhtemelen eski yazıyla yazıyor olabilmeleri etkili olmuş olabilir.

Kentli ve seküler orta kesime dair vernaküler fotoğraflar üzerinden erken cumhuriyet döneminde yaşanan değişimi ele alan çalışma, konuyu ele alış şekli bakımından özgündür. Fakat yaşanan değişimin belirli şehirlerdeki belli sınıfa mensup insanlar üzerinden ele alınması ve imkânı daha kısıtlı olan Anadolu şehirlerine değinilmemesi önemli bir eksikliklerdir. Bu durum topluma dair genel bir kanaatin oluşmasına engel olmaktadır. Ayrıca 1950'lerde başlayan kırsaldan kentlere yönelik göç süreci de çalışmaya dâhil edilebilirdi. Nitekim yazar, elinde bu döneme dair fotoğraf olduğunu belirtmektedir. Şayet çalışmayı bu dönemi de kapsayacak şekilde genişletmiş olsaydı kırsalda yaşayan ve modernleşme sürecinden daha az etkilenmiş olan bireylerin şehirli yaşama uyum süreci ve cumhuriyetin getirdiği kazanımlarla karşılaşmaları ve etkileşimleri ilginç veriler sağlayabilirdi.

Jan De Vries, *Çalışkanlık Devrimi: 1650'den Günümüze Tüketici Davranışı ve Hane Halkı Ekonomisi*, VakıfBank Kültür Yayınları, Çev. Ramiz Üzümlü, 2024, 469 s.
ISBN: 9786256647299

Değerlendiren: Ali Haydar Beşer

İçinde yaşamakta olduğumuz dünyanın ayırt edici özelliklerinin başında iktisadi ilişkilerin tarihte olmadığı kadar sosyal hayatın merkezinde yer alıyor oluşu gelir. 19. yüzyıldan itibaren *sosyal bilimlerin* oluşumunda etkili olan ve sonrasında da cevabını aramaya devam ettiği temel sorulardan biri esasen bu *yeni* durumun nasıl anlaşılacağı meselesidir. Siyaset bilimi, ekonomi ve sosyoloji başta olmak üzere sosyal-bilimsel disiplinler bir yandan mevcut *gerçekliğin/yapının* resmini çizmeye çalışırken diğer taraftan tarihsel süreci dikkate alarak *değişimi* anlamaya çalışır. Sosyal bilimlerde esasında süreklilik-değişim bileşimi bakımından, *modern* olanı önceki bütün değişimlerden büyük bir değişim olduğu önkabülüyle ele alır. Avrupamerkezciliği de zorunlu olarak bünyesinde taşıyan ve tarihte ilk defa değişimin süreklilikten çok daha fazla baskın ve bu denli belirleyici olduğu varsayılan bu dönem ne zaman başlamıştır, kırılma noktaları nelerdir ve hangi izlekleri takip etmiştir soruları 19. yüzyıldan beri çeşitli disiplinler tarafından çeşitli şekillerde cevaplanmaya çalışılan temel sorulardandır. Bu *yeni* dünyanın tarihini bir yerlerden başlatma gerekliliği aslında bir tür “hareket etmeyen hareket ettirici”yi bulma çabası olarak da okunabilir.

Jan De Vries’in 2008’de yayımlanan ve Türkçe’ye yeni çevrilen kitabı, söz konusu tarihin literatürde kısmen yerleşik hale gelmiş bazı kabullerini yapıbozumuna tâbi tutup, farklı değişkenleri dikkate alarak yeniden inşa etme teşebbüsünde bulunuyor.

@ Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, alihaydar.beser@medeniyet.edu.tr

id <https://orcid.org/0000-0002-9496-2002>

DOI: 10.12658/D0388
insan & toplum, 2025; 15(1): 209-213
insanvetoplum.org

Bu yeni formülasyonda ilk olarak arzın/üretimin yanına talebi/tüketimi etkin bir değişken olarak yerleştiriyor. Böylece modern değişimin en önemli bileşeni olarak Sanayi Devrimi'nin merkeze alındığı, üretim ve dolayısıyla arzın patlama yaptığı, sonraki bütün süreçlerin bu arzın ihtiyacı ve yönetimi etrafında şekillendiği anlatıyı yeniden sorgulamaya açıyor. İkinci olarak, teorik yaklaşımında analiz birimi olarak bireyi veya sistemi değil hanehalkını alıyor. Bu iki tercih etrafında formüle ettiği teorisini, iktisat tarihi çalışmalarının ampirik verilerinden hareketle iktisadi ilişkilerin tarihsel sosyolojisini yaparak inşa ediyor. Ana iddiası ise şöyle formüle edilebilir: “Çalışkanlık devrimi” Sanayi Devrimi ile beraber ortaya çıkmamıştır, bilakis çalışkanlık devrimi Sanayi Devrimi'nin zeminini hazırlamıştır (s.121). Şu halde ortaya çıkacak soru “çalışkanlık devrimi”nin ne zaman, nerede ve nasıl ortaya çıktığıdır. Bu sorulara verdiği cevap 17. yüzyılın ortalarında, Hollanda'da ve hanehalklarının yeni tüketici davranışlarıyla ortaya çıktığı şeklindedir (s.92). Yazar kitabının önemli bir kısmında bu tezi tarihsel olarak temellendirmeye çalışmaktadır. Son bölümde ise hanehalkının tüketici davranışlarını esas alan bu teorisinin 20. yüzyılda hâlâ geçerli olup olmadığını test etmekte, fakat başlangıcı açıklamada gösterdiği başarıyı, bütün ampirik veri yığımına rağmen burada gösterememektedir.

Yazara göre çalışkanlık, Sanayi Devrimi'nin ortaya çıkardığı yeni durumda sadece bir zorunluluk sonucu ortaya çıkmamıştı. Sanayileşme sonrasında insanların daha çok çalıştığı doğrudu, ama bu tek taraflı olarak sadece kişilerin icbar edilmesiyle değil aynı zamanda insanların da bunu istemesiyle gerçekleşmiştir. Diğer bir deyişle sadece edilgen olarak değil, insanlar kendi tüketim hedeflerini gerçekleştirmek üzere aynı zamanda etkin olarak daha fazla çalışmayı istediler. Dolayısıyla bu hem bir zorunluluk ama hem de bir “fırsat”tı (s.179). Bu fırsatı arayan fail ise bireyden çok hanehalkı ve onun “tüketim istekleri”ydi. Yani hanehalkları daha çeşitli ve daha çok tüketmek için daha çok çalışıyorlardı (s. 121). 17. yüzyılın ortalarından itibaren ilk defa Hollanda'da ortaya çıkan ve sonra İngiltere ve Avrupa'ya yayılan bu “yeni” arayışlar içerisindeki tüketici, deneme yanılma yöntemleriyle yeni “tüketim öbekleri” oluşturdu. Tüketim öbekleri çeşitli ürünler arasında yeni tamamlayıcılık ilişkileri kurmak, bu denemelerden elde edilen bilgi ise “tüketici sermayesi” anlamına geliyordu (s.59). Hanehalkının “piyasaya teslim olmak ya da ondaki değişimleri yansıtmak yerine onunla etkileşmeye yetecek kadar tutunuma sahip bir iktisadi birim” olarak ele alındığı bu yaklaşımda (s. 46) çalışkanlık devrimi sadece üreticilerin/arzın inisiyatifiyle gerçekleşmemiştir. Aynı zamanda onunla etkileşim halinde “arayış içindeki etkin tüketici” de devrededir. Hanehalkının da belirleyiciliği ile bu tüketiciler “yaşam tarzını yeniden formüle eden tüketim öbeklerini inşa ederler” ve yeni arayışları ve beğenileri ile üreticiyi de etkilerler (s. 70). Ayrıca bu tüketim eylemi sadece üst sınıf davranışından veya alttakilerin üst sınıfı “taklit”inden ibaret değildi. Bunun için de

tüketim kültürüne giden yol zannedildiği gibi yukarıdan aşağıya doğru yayılan bir “virüs” gibi işleyen taklit sonucu değil, “yenilik” arayışıyla geliyordu. Bu aşamada “toplumsal gruplar yukarıya değil ileriye bakmaktadır.” (s.92). Söz konusu bu yenilik arayışı, yeni tüketim öbekleri ve bunları oluştururken elde edilen tüketici sermayesi daha çok çalışmayı beraberinde getirdi.

Hanehalkını analiz birimi olarak almış ve iktisadi ilişkileri sosyal ilişkilerin içerisinde konumlandırmış olsa da yazar halen söz konusu tarihsel süreci liberal bir perspektif içerisinde açıklamaya çalışmaktadır. Bunu yaparken aynı zamanda bir tüketim teorisi de geliştirmiş olmaktadır. Buna göre tüketim fayda sağlamak amacıyla yapılır. Fayda ise ikiye ayrılabilir: a) Konfor arayışı, b) Haz arayışı. Yazar bu ayrımı Tibor Scitovsky’den alarak daha analitik bir hale getirerek her birini tekrar iki alt kısma böler. Konfor arayışını; a1) bireysel konfor ve a2) sosyal konfor olarak ayırır. Bireysel konfor sınırlıyken sosyal konfor sınırsız ve doyumsuzdur. Tüketime daha çok sosyal ilişkilerdeki anlamına gönderme yapan sosyal konfor, Veblen’den itibaren Frankfurt Okulu temsilcilerinin ve daha sonrasında Baudriallard’ın “tüketim toplumu” analizlerinde işlediği türden bir tüketimdir. Buna göre tüketimin mübadele ve kullanım değerlerinin ötesinde sembolik değeri daha fazla öne çıkar. “Gösterişçi tüketim”i de içerisinde barındırdığı bu durumda artık asıl önemli olan bireysel konfor değil, tüketim vasıtasıyla “toplumsal bir değerler kodunun üretilmesi” ve diğerlerine gönderilen mesajdır (Baudrillard, 2000, s. 83). Kişi, tüketimini başkalarını da dikkate alarak gerçekleştirdiği için tüketim sadece kendi gelirinin değil aynı zamanda başkalarının gelirinin de bir fonksiyonudur. Yazarın burada vurguladığı farklılık, bu anlamda tüketimin zannedildiği gibi yeni bir şey olmadığı, çok daha erken bir tarihte ortaya çıkmış olduğudur. Dahası bu hayflanılacak bir şey değil “sevinilecek bir şey”dir (s.80). Zira daha önce ahlaki eğitimin bir parçası olarak bastırılan “öz-sevgi” tam da bu zamanlarda “kullanışlı ve yapıcı bir duygu” haline dönüştü (s.102) ve “daha üstün bir İyi’ye ulaşmayı sağladı” (s.113). Diğer bir söyleyişle yazara göre 17. yüzyılın ortalarından itibaren ortaya çıkan ve yayılan yeni tüketici davranışları daha müreffeh ve üstün bir toplum oluşmasına katkı sundu. Haz arayışını da yazar b1) (geleneksel) hedonizm ve b2) yenilik (modern hedonizm) olarak ikiye ayırır. Buna göre geleneksel haz arayışı çeşitli mallara duyulan iştahla alakalıdır ve doyumludur. Yenilik (modern haz arayışı) ise “arzu hülyalarına” dayanır ve tüketim eyleminden çok tüketim hayali ve beklentisi söz konusudur ve dolayısıyla doyumsuzdur. Çünkü tüketici sermayesi artmakta ve sürekli olarak yeni tüketim öbekleri oluşturmaktadır (s.66).

Sonuçta ortaya çıkan yeni dünyanın anlamlandırmasını yazar şu şekilde yapmaktadır: Sanayi Devrimi’nden önce bir aktör/fail olarak yeni arayışlar içerisindeki tüketici (hanehalkı) daha fazla çalışma ihtiyacı duymuş, bu talep sanayileşmenin

zeminini oluşturmuştur. Sanayileşme ile beraber bu talebini ancak işçi olarak daha fazla çalışarak yapabilir hale gelmiştir. Dolayısıyla bir yandan işçileşme baskısına maruz kalırken aynı zamanda bu, kendi talebini gerçekleştirmesinin bir imkanı olarak görülmüştür. Bu süreçte hanehalkının talepleri önemli ve belirleyici olduğu için aile yapısının yeniden düzenlenişi gerekli hale gelmiştir. Burada da süreç zannedildiği gibi sadece ailenin çeşitli işlevlerini terk etmesi ve bireyselleşme istikametinde ilerlememiş, aile içi geliştirilen yeni ilişkiler, işbölümü ve zamanın yeniden bölüşülmesi gerekliliği hanehalkını aktör olarak devrede tutmaya devam etmiştir. Yazar, bu açıklama şemasını sadece Avrupa’da zamansal bir karşılaştırma için kullanmamakta aynı zamanda Avrupa’nın diğer coğrafyalardan farkını ortaya çıkaran ayırt edici özellikler olarak da kodlamaktadır. O kadar ki yazara göre “çalışkanlık devrimi” Asya’da da görülmüştür, ama oradaki çalışkanlık sadece “arz-yanlı”ydı ve insanlar “daha üretken işçiler” haline geldiler. Avrupa’daki gibi “daha etkin ve yenilikçi tüketiciler” olmadılar. Dolayısıyla bunlar arasında asıl farkı oluşturan şey çalışkanlık ve üretim değil “hane halklarının tüketim kararları”dır (s.176). Bu açıklamayı yazarın sıkça başvurduğu yeni ürün terkipleri yapma kabiliyeti olarak “tüketim öbekleri” ve bunun birikimsel olarak daha rafine haline gelmesi olarak “tüketici sermayesi” kavramlarıyla beraber düşündüğümüzde alışık olmadığımız bir “oryantalist” açıklama ile karşı karşıya olduğumuz söylenebilir. Zira buradan çıkan sonuç şudur: Avrupa, sadece ürettiği için değil, aynı zamanda ve ondan daha önemlisi daha ince beğenilerle yeni tüketim biçimleri ve yeni ürün kombinleri yapabildiği için daha “medeni” ve üstündür.

Kitabın son bölümünde ise yazar, geliştirdiği teorik yaklaşımın ve kullandığı kavram setinin 20. yüzyıldaki iktisadi ilişkiler için de açıklayıcı olup olmadığını test etmeye çalışmaktadır. Yazara göre burada da hanehalkının iktisadi bir birim olarak gücü devam etmektedir. Fakat öncekinden farklı olarak “devlet bugün hane halkı kararlarına eskiden yapabildiğinden çok daha fazla karışıyor.” (s.352). Devletlerin uyguladığı politikalar hanehalklarının eskiden yaptıklarını artık yapamamalarına sebep oluyor (s.353).

Yazara göre “eleştirel kültürel yorumlar” karamsar bir bakış ve “kuramsal zayıflık” ile sadece “tüketicileri aşağılama fırsatı” yakalamış oluyorlar (s.358). Oysa tüketiciler, üreticilerin kararları karşısında sadece edilgen bir pozisyonda değillerdir. Tüketiciler rasyonel ve etkin aktörlerdir. Zira “yetenekli bir tüketici olmak çaba, bilgi ve hesaplama gerektirir.” (s.301). Bunun için de tüketiciler güdülen bir sürü gibi görülemezler. Oysa Zygmunt Bauman’a göre (2023, s.22) “tüketici toplumunda hiç kimse önce kendisi bir meta haline gelmeden özneleşemez ve yine hiç kimse satılabilir bir meta olmanın gerektirdiği ve ondan beklenen yetenekleri durmaksızın diriltmeden, hayata döndürmeden ve canlandırmadan güvenle özne olarak kalamaz.”

İçinde yaşamakta olduğumuz ve hangi perspektiften bakarsak bakalım iktisadi ilişkilerin etkin olduğu bugünkü dünyayı anlama çabası sosyal bilimlerin en önemli sorularından biri olmayı sürdürecektir gibi gözüküyor. Bir iktisat tarihçisi olan Jan De Vries, alanının bütün ampirik imkanlarını kullanarak bu çalışmada tarihsel bir iktisat sosyolojisi yapıyor. Bugünkü sosyal gerçekliğe ister olumlayarak isterse de eleştirel bir perspektifle bakalım, en azından kitap bize şunu söylememize imkân verdiği için bile kıymeti hak ediyor: Etki dereceleri ve belirleyicilik gücü farklılaşsa da içinde yaşadığımız dünyayı hep birlikte ürettik!

Kaynakça

- Baudrillard, J. (2000). Tüketim Toplumu: Söylenceleri/Yapıları. Çev. Hazal Deliçaylı ve Ferda Keskin. Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z. (2023). Tüketici Hayat. Çev. Kübra Oğuz. Tellekt Yayınları.

Fatma M. Göçek, *Osmanlı'da Burjuvazinin Yükselişi: İmparatorluğun Çöküşü*, Fol Yayınları, 2023, 368 s.

Değerlendiren: Ömür Nihal Karaarslan

Osmanlı ve Avrupa tarih boyunca farklı sosyal, kültürel ve ekonomik temeller içinde ilerleyen yapılar olarak var ola gelmişlerdir. Her iki coğrafyanın kendisine özgü farklılıklarından kaynaklı siyasal, askeri ve sosyal yapılanmaları söz konusudur. Bu farklılıklar sebebiyle Avrupa ve Osmanlı kendine özgü imtiyazlı sınıflar üretmiştir. Avrupa'da bu imtiyazlı sınıf büyük oranda ekonomik güce dayalıdır. Özellikle Henri Pirenne (2024) ve Werner Sombart (2008) bu imtiyazlı sınıfın ortaya çıkışını ve Avrupa toplumsal yapısındaki önemini ayrıntılı bir şekilde tartışmıştır. Osmanlı'nın Avrupa'dan askeri, iktisadi ve siyasi açıdan geri kalması, birçok alanda olduğu gibi, söz konusu imtiyazlı sınıf konusunda da kendisini Avrupa ile kıyas etmesine neden olmuştur. Avrupa'nın oluşmasında ve güçlenmesinde önemli bir kaynak olan burjuva sınıfının Osmanlı'da olup olmadığı ya da bu sınıfın karşılığının bulunup bulunmadığı tartışılmıştır. Özellikle Sanayi devrimini gerçekleştirecek bir sınıfın varlığı sorgulanmıştır¹. 19. yüzyılla birlikte Osmanlı İmparatorluğunun dünya siyasetinde ekonomik ve siyasal güç kaybı Osmanlı için birçok konuda Batı'yı bir model olarak alma ve onu taklit etme sonucunu beraberinde getirmiştir. Batılılaşma

1 Bu konuyla ilgili ciddi bir literatürün varlığından bahsetmek mümkündür. Fakat kapsamlı bir analiz için (bkz. Pamuk, 2007; Ülgener, 2006).

@ Dr., Özel Gençlik Eğitim Kurumları, nihalkaraarslan1985@gmail.com

id <https://orcid.org/0000-0003-1390-5194>

DOI: 10.12658/D0389
insan & toplum, 2025; 15(1): 214-219
insanvetoplum.org

hareketleri sonrasında devlet yapısında yaşanan köklü değişiklikler ile Osmanlı, Batı karşısındaki dezavantajlı konumunu düzeltmenin yollarını aramıştır.

Osmanlı Devleti batılılaşma yolunda askeri, siyasal ve ekonomik yenilikler yaparken mevcut yapının yerini alan kurum ve kişiler yeni ve ayrıcalıklı bir sınıfın oluşmasına ve bu sınıfın hükümdar karşısında her geçen gün güç kazanmasına neden olmuştur. Batı tarzı yenilikler ile güç kazanan bu sınıfın bir burjuva sınıfı olup olmadığı ise sosyal bilimcilerin üzerinde durduğu önemli meselelerdendir. Osmanlı toplumsal yapısı içinde burjuvanın varlığı üzerine yapılan çalışmalar, genellikle tarihsel perspektiften gerçekleştirilmiş, zenginleşen ve siyasette söz sahibi olan bu sınıf sosyolojik bir temelde, yeterince ele alınmamıştır. Michigan Üniversitesi Kadın Araştırmaları Programında profesör olarak görev yapan, F. Müge Göcek'in 2023 yılında yayımlanan *Osmanlı'da Burjuvazinin Yükselişi, İmparatorluğun Çöküşü* adlı eseri Osmanlı toplum yapısında burjuva sınıfının varlığına ilişkin yapılan sınırlı sosyolojik çalışmalardan birisidir. Eser, Osmanlı'nın Batılılaşmaya yönelik siyasal, askeri ve ekonomik politikaları sonrasında değişen toplum yapısında; zenginleşen, zamanla askeri ve siyasal güce ulaşan ayrıcalıklı bir sınıfın, toplum içindeki konumuna ilişkin tespitlerde bulunmaktadır. Göcek'in bu çalışması kendi doktora çalışması olup zamanla genişletilerek Fol yayınlarından kitaplaştırılmıştır.

Değerlendirmemize konu olan bu çalışma Bernard Lewis ve Bob Wuthnow'un yönlendirmeleri ve ayrıntılı tavsiyeleri ile son halini almıştır. Çalışma "Batılı olmayan çağdaş bir toplumda yani Türkiye'de yaşanıla gelen toplumsal değişimin kökenlerini konu alan uzun bir araştırma sonucunda ortaya çıkmıştır" (s.11). Sade bir dil ile kaleme alınan eser Batılı kaynaklar ve resmi tarih söyleminden ziyade Topkapı ve Süleymaniye arşivlerinde mevcut tereke defterlerinin okunup çözümlenmesiyle gerçekleştirilmiştir. Çalışmada arşivlerde yer alan kayıtlar örnek olarak kullanılmış, savunulan tezin tarihi açıdan güvenilirliği konusuna özen gösterilmiştir. Halil İncalık ve Mehmet Genç ile ilgili zaman zaman yapılan atıflar ve önsöz kısmında bu iki düşünürün arşiv çözümlenmelerine olan yardımına dair aktarılan bilgiler çalışmanın güvenilirliğini arttırma hususunda önemli katkı sağlamıştır.

Göcek, çalışmanın giriş kısmına "Osmanlı imparatorluğunun Batı'yla tuttuğu savaşların ve girdiği ticari ilişkilerin mevcut toplumsal yapıyı etkileyerek parçalı bir burjuva sınıfını oluşturduğunu, 18 ve 19. yüzyıl üzerine yoğunlaşan bu çalışmanın Osmanlı burjuvazisinin tüccar ve bürokrat sınıfı olmak üzere ikiye bölünmüş parçalı yapısının, İmparatorluğun çöküşüne yol açtığını iddia ederek başlamaktadır" (s.17). Osmanlı toplumsal yapısının zaman içindeki değişimi; kapı halkı, padişah, padişahın mutlak otoritesi ve mülkün padişaha ait olması, Batı ile olan savaşlar ve ticaret çerçevesinde ele alınmıştır. Bu unsurlarla birlikte şekillenen toplumsal hayat irdelenmiş

ve toplumsal hayatta ortaya çıkan gruplar üzerinde durulmuştur. Göcek yanı sıra Batıdaki toplumsal değişimde burjuvazinin etkisini açıklamaya çalışmış ve Batı toplumları için burjuva sınıfının konumunun analizini yapmıştır.

Çalışmanın birinci bölümü *Osmanlı Toplum Yapısı, Toplumsal Gruplar ve Batılılaşma* başlığını taşımaktadır. Osmanlı toplumsal yapılanması padişahın yetki verdiği ve denetim altında tuttuğu yönetici bir zümreye ve kapı halkına dayanmaktadır. Padişahın kendi inisiyatifinde oluşturduğu kapı halkı; siyasal yönetimde, savunmada vergi toplamada ve adaleti sağlamada görevlendirilmiştir. Kapı halkı aracılığı ile padişahın sağladığı adalet vergilerin düzenli bir biçimde toplanıp adil bir biçimde dağıtılması, kapı halkının hem padişah için hem de devlet için önemini arttırmıştır. Nitekim ilerleyen zamanlarda hükümdarın başka vilayetlere memur olarak atadığı yönetici sınıf; hükümdarı taklit ederek kendi kapı halkını oluşturmuştur. Bu durum 18. yüzyıl ve sonrasında kapı halkına sahip memurların tebaa ile iş birliği yapıp hükümdara giden gelirleri kendilerine aktarması sonucunu doğurmuştur. Kapı halkı ve yönetici sınıf dışında toplumun geri kalanını tebaa yani reaya oluşturmaktadır. Reayanın hükümdara yaklaşabilmesinin veya onunla ilgili herhangi bir ayrıcalıktan yararlanabilmesinin bir yolu bulunmamaktadır. Yönetici zümre kapı halkının dışında kalan kesimi yönetilmesi gereken araçlar olarak algılamakta reaya ise kendisini, yönetici sınıfın kendisinden talep ettikleri üzerinden tanımlamaktadır. Reayaya göre padişah, kapı halkı ve yönetici zümre devletin kendisidir ve bir bütündür.

Çalışmanın ikinci bölümünde ise imparatorluğun savaşlarını, bu savaşlar sonrası yaşanan ekonomik kaybı ve imparatorluğun yeniden güç kazanmak adına oluşturduğu batılı tarzdaki kuruluşların üzerinde durulmaktadır. Göcek'e göre 18 ve 19. Yüzyılda Osmanlı'nın yenilgisi ile sonuçlanan savaşların, Osmanlı devleti üzerinde üç önemli etkisi bulunmaktadır. Bunlardan ilki savaşta alınan yenilgilerin Osmanlı mali durumunu olumsuz etkilemesidir. Bu, hükümdarın İmparatorluk masraflarını karşılamak ve sistemi devam ettirmek için yönetici zümre ve ayanlara, özel mülkiyete dayalı imtiyazlar vermesi askeri reformları kendi bütçesi ve saray bütçesinden karşılayarak borçlanması anlamına gelmektedir. Savaşta alınan yenilgilerin bir diğer sonucu ise gayrimüslim halkın hiç olmadığı kadar Osmanlı toplumu içerisinde güç kazanmasıdır. Son olarak hükümdarın yetkisi karşısında padişahın kapı halkının ve vilayetlerdeki kapı halkının, ekonomik güç kazanması gibi önemli bir sonucu bulunmaktadır. Padişahın kapı halklarının mal varlığına karşılık müsadere yetkisi olsa da padişah kapı halkının varlığından rahatsız olmuş ve kendisine sadık yeni bir toplumsal grup oluşturmanın yollarını aramıştır. Batılı tarzda kurumlarda eğitim gören, hükümdara sadık yeni toplumsal grup hükümdarın tasarladığı formdan uzak birbiri ile iletişimi iyi olan bir grup olarak var olmuştur. Batılı tarzda aldıkları eğitim

aracılığı ile batılı fikir ve düşüncelerin Osmanlı toplumunda yayılmasını isteyen bu grup, adalet eşitlik ve özgürlük gibi düşünceler ile padişahın karşısında reformcu yeni bir grup olarak var olmuşlardır. Yazara göre bu grup aynı zamanda Osmanlı'nın bürokratik burjuvazisini de oluşturan gruptur.

Çalışmanın üçüncü bölümünde ise Osmanlıda ticaret burjuvazisinin ayrıntılı bir biçimde ele alındığını görmekteyiz. 18 ve 19 yüzyılda Osmanlı devletinin yaşadığı askeri, siyasal ve ekonomik olaylar Osmanlı toplum yapısında hem gayrimüslim nüfusun artmasına hem de gayrimüslimlerin devlet içinde sahip oldukları hakların genişlemesine neden olmuştur. Bu durum ticaret üzerinden siyasal haklarda elde eden gayrimüslim ticaret burjuvazisinin İmparatorluğun güç kaybetmesine olan etkisini somutlaştırmaktadır. Devletin batı ile ticari ilişkilerinin artması bu ticarete köprü vazifesi görecektir olan gayrimüslimler ile ilişkilerinin de artmasına neden olmuştur. Gayrimüslimlerin Batı ile teması ise batılı devletlerin gayrimüslimler üzerinde hak sahibi olduklarını padişaha ilan etmesi sonucunu ve yapılan ticaret sonrası gayrimüslimlerin ekonomik olarak zenginleşmesini de beraberinde getirmiştir. Batıyla ticari ilişki kurmuş olan gayrimüslim tüccarın önde gelen batılı güçlerin yasal koruyuculuğu altına girmesiyle, giderek zenginleşen ticaret burjuvazisi kendi ekonomik kaynakları üzerinde tek söz sahibi olmuş bu durum ise padişahın otoritesini sarsmıştır. Bununla birlikte Batı ile yakın temas, Batı'da üretilen malların Osmanlı piyasasını yavaş yavaş ele geçirmesini sağlamıştır. İstanbul'dan başlayıp tüm ülkeyi ele geçiren Batılı ürünler, toprak ve üretim üzerinde bir toplumsal sistem kuran devletin; toplumsal sistem bakımından büyük bir çöküntü yaşamasına neden olmuştur. Kentli halkın batılı mallara olan rağbeti Osmanlı ekonomisi için zor ve aşılamaz bir süreci başlatmıştır. Batılı malların yanı sıra gayrimüslimlerin işlettiği küçük çaplı üretim yerlerinin ülke içindeki yaygınlığı da ekonomik buhranı arttırıcı bir faktör olmuştur. Padişah zaman zaman bu durumun önüne geçmek istese de aldığı tedbirler devletin yıkılması sonucunu değiştirmemiştir.

Göcek çalışmanın dördüncü bölümünde medeniyet, Osmanlı aydınları ve batılı fikirler ile burjuvanın kutuplaşmasını ele almıştır. Osmanlı Devlet'inin yenileşme hareketlerinde etkili olan Batılı kurumlar, aydınının toplum içinde etkinliğinin arttırmasına neden olmuştur. Aydın sınıfının Batı benzeri kurumlarda etkin rol oynaması ile Osmanlı bürokratik burjuvazisi şekillenmeye başlamıştır. Aydınlar batılı tarzda düşüncelere sahip olup gazete, dergi ve roman gibi kültürel faaliyetlere öncü olmakta, Batılı okullarda dersler vermekte ve hükümdarın denetimi dışında ekonomik bir gelir elde etmektedirler. Sahip oldukları bilgi ve beceri hükümdarın aydınlar için tahayyül ettiği imkanların dışında farklı şartlara sahip olmalarına neden olmuş ve batılı okulların desteğini arkasına alan aydınlar batılı fikirler ile daha çok

hemhal olmuşlardır. Kendilerinden önceki düşünürlerden farklı bir biçimde kamusal alanda kendi hayatlarını hükümdardan bağımsız bir biçimde ikame ettirebilen aydın kesim, Osmanlı toplumu için de hükümdardan bağımsız bir yönetim biçimi tasavvur edebilmişlerdir. (s. 269) Aydınların sahip olduğu düşünceler, Batılı okullar, hükümdardan gizli kurulan dernekler, imparatorlukta yayımlanan kitap ve gazeteler, açılan kütüphaneler, okuma salonları Osmanlı toplumunda yeni bir kültürel atmosferin yaygınlaşmasını sağlamıştır. Osmanlı sivil toplumu bu alternatif bakış açısı kapsamında anlam kazanmıştır. Göcek, çalışmasının bu bölümünde Osmanlı burjuvazisinin parçalı yapısı üzerinde de durmaktadır. Osmanlı burjuvazisinin kutuplaşmış yapısının nedenlerini analiz eden Göcek bu kutuplaşmanın temelini etnik ve dini sebeplere bağlamaktadır. Kapitalizm ve milliyetçilik gibi batı menşeli fikirlerde burjuvanın ayrışmasında etkili olan fikirlerdir. Etnisiteden milliyetçiliğe, dinsel cemaatten ulusa geçiş, Osmanlı toplumunun farklı kesimlerinde farklı şekillerde olmuştur. Bu durum aynı zamanda sınıfsal eşitsizlikleri perdelemiş ve sınıf ilişkilerinin siyaset ve ideoloji düzleminde bireyselleşmesine yol açmıştır. Göcek'e göre bu iki grup birlikte Osmanlı burjuvazisini oluşturmuşlardır. Fakat etnik ve dinsel çizgilerin ayrıştırdığı Osmanlı toplumsal yapısı içinde farklı yerlerde konumlanmalarından dolayı bu parçalı yapı aynı kalmıştır (ss. 303-304). Zamanla Müslümanlar bürokratik burjuva oluştururken gayrimüslimler de ticaret burjuvazisi içinde kendilerini göstermişlerdir. Fakat ne kadar imtiyazlı olursa olsun bürokrasi ve memur sınıfın burjuva olarak kabul edilip edilmeyeceği tartışmalı bir konudur. Özellikle burjuvanın Avrupa ticaret dünyası ve mülkiyet anlayışı içinde şekillenen bir toplumsal sınıf olduğunu düşündüğümüzde ve Osmanlı da söz konusu imtiyazlı sınıfın farklı sosyal ve iktisadi koşullar ile zenginleştiğini dikkate aldığımızda bu tartışmanın önemi artmaktadır. Bundan dolayı Burjuvanın Avrupa devlet ve toplum yapısında oynadığı rolü düşündüğümüzde (bkz. Sombart, 2008) Osmanlı'daki imtiyazlı, zenginleşmiş kesimi burjuva olarak nitelendirmekte acelesi olunmaması gerektiği ortaya çıkacaktır.

Sonuç olarak Göcek çalışmasında Osmanlı ticaret ve bürokratik burjuvazisinin parçalı yapısını her bir bölümde ayrıntılı olarak incelemiş ve Osmanlı burjuvazisinin Osmanlı imparatorluğunun çöküş sürecini hızlandırdığını iddia etmiştir. Çalışma 18 ve 19 yüzyıl Osmanlı toplum yapısını, askeri siyasal ve ekonomik yönleri açısından ele almasından dolayı önemlidir. Çalışmaya dair yöneltilebilecek en önemli eleştiri, çalışmanın çoğu yerinde Batılı bir bakış açısının hâkim olmasıdır. Özellikle önsöz kısmında Osmanlı'da burjuvazi dışında özel ilgi alanının azınlıklar olduğunun altını çizen yazar bu ilgisini Türkiye Cumhuriyeti Devlet'inin azınlıklar ile ilgili tutumuna bağlamaktadır (s. 15). Osmanlı Devleti'nin ve Türkiye Cumhuriyeti'nin azınlıklara yönelik olumsuz tutumlarının altını çizen yazar; Kürtler ve Suriyelilere yönelik oldukça güncel olan meselelere yönelik açıklamalarda da bulunmuştur. Bu açıklamalarda

herhangi bir tarihsel kanıt olmaksızın resmi tarih söyleminden hareketle yapılmış açıklamalardır. Çalışmanın giriş kısmında Osmanlı toplum yapısı ile ilgili ifadelerde tarafsızlık ilkesi temelinde bir bakış açısı hakimken azınlıklar, özgürlük ve hükümdarın otoritesi gibi konularda aynı hassasiyetin gözetilmediği görülmektedir.

Kaynakça

- Pamuk, S. (2007). *Osmanlı- Türkiye iktisadi tarihi 1500-1914*. İletişim Yayınları.
- Prinne, H. (2024). *Ortaçağ Avrupa'sının ekonomik ve sosyal tarihi*, Uygur Kocabaşoğlu (çev.), İletişim Yayınları.
- Sombart, W. (2008). *Burjuva: modern ekonomi dönemine ait insanın ahlaki ve entelektüel tarihine katkı*. Oğuz Adanır (çev.) Doğu Batı Yayınları.
- Ulgener, S., F. (2006). *İktisadi çözülmenin ahlak ve zihniyet dünyası*. Derin Yayınları.

Eva Illouz, *Modern Ruhu Kurtarmak: Terapi, Duygular ve Kişisel Gelişim Kültürü*, Çev. Kadir Gülen, Fol Kitap, 2024, 368 s.

Değerlendiren: Ali Eren Demir

Eva Illouz, çağdaş sosyoloji alanında öne çıkan bir isim olup terapi, kültür, duygular, romantik ilişkiler, tüketim kültürü ve kapitalizmin bireysel yaşamlardaki etkileri üzerine yaptığı çalışmalarıyla tanınır. Eserlerinde duygusal kapitalizm kavramını tartışarak, modern toplumlarda duyguların nasıl ticarileştiğini ve bireysel kimliklerin nasıl şekillendiğini analiz eder. Örneğin, *Aşk Neden Acıtır* (2013) kitabında aşk ve ilişkilerin toplumsal bağlamını incelerken, *Soğuk Yakınlıklar* (2021) ile duygusal bağların ekonomik sistemlerle nasıl yeniden yapılandığını ele alır. *Mutlu Yurttaş İmalatı* (2023) adlı eseri, bireysel mutluluk kavramının neoliberal sistemler tarafından nasıl araçsallaştırıldığını ve vatandaşlık anlayışının bu bağlamda nasıl yeniden tanımlandığını ele alır. Türkiye’de Illouz’un çalışmaları, özellikle psikoterapi, mutluluk endüstrisi ve tüketim sosyolojisi ekseninde akademik çevrelerde ilgi görmektedir. Bununla birlikte, Peter Morrall’ın terapi ve sosyoloji üzerine çalışmaları ve Edgar Cabanas’ın mutluluk üzerine yaptığı çalışmalar, Illouz’un eleştirileriyle birlikte değerlendirilerek literatüre yeni bir zenginlik katmaktadır. Son yıllarda mutluluk, depresyon ve ilaçla tedavi konuları, bireysel ve toplumsal boyutlarıyla derinlemesine incelenen önemli alanlardan biri haline gelmiştir. William Davies’in *Mutluluk Endüstrisi* (2018), mutluluk kavramının kapitalizm ve neoliberal politikalarla nasıl araçsallaştırıldığını ortaya koyarken, Ann Cvetkovich’in *Depresyon: Toplumsal Bir His*

@ Doktora Öğrencisi, Mardin Artuklu Üniversitesi, alierendemir@harran.edu.tr

id <https://orcid.org/0000-0003-3812-3519>

DOI: 10.12658/D0390
insan & toplum, 2025; 15(1): 220-225
insanvetoplum.org

(2021) kitabı, depresyonu sadece bireysel bir durum olarak değil, kültürel ve toplumsal bir bağlamda ele alır. Joanna Moncrieff'in *İlaçla Tedavi Efsanesi* (2017), modern tıp ve psikiyatrinin ilaç merkezli yaklaşımlarını eleştirel bir perspektiften sorgular. Johann Hari'nin *Kaybolan Bağlar* (2019) adlı eseri ise depresyonun altında yatan toplumsal ve bağlamsal nedenlere odaklanarak çözüm önerileri sunar. Lynne Segal'in *Radikal Mutluluk* (2020) ise bireysel mutluluk arayışını aşarak kolektif deneyimlerin gücünü savunur. Bu kitaplar, bireylerin mutluluk ve depresyon kavramlarını sorgulamalarını sağlarken, toplumsal ve ekonomik bağlamları tartışmaya açan önemli kaynaklar olarak öne çıkmaktadır. Türkiye'de bu konular üzerine yapılan çalışmalar, özellikle bireysel gelişim kültürü ve duygusal kapitalizmin yerel etkilerini inceleme yönünde bir artış göstermektedir.

Eva Illouz'un *Modern Ruhu Kurtarmak: Terapi, Duygular ve Kişisel Gelişim Kültürü* (2024) adlı eseri, günümüz bireyinin modern terapi ve kişisel gelişim kültüründe adeta bir tüketim nesnesine dönüştüğünü ortaya koyan derin bir sosyolojik analiz sunmaktadır. Illouz, terapi ve kişisel gelişim sanayisinin manevi ve duygusal yaşamı metalaştırmasını eleştirirken, modern bireyin kendi ruhsal derinliğini "iyileştirmek" için piyasa merkezli çözümlere yönelmesinin altında yatan dinamikleri inceler. Kitabın girişinde, bu yönelimlerin bireyi tatmin etmek yerine, daha derin bir tatminsizlik döngüsüne soktuğunu vurgulayan Illouz, böylelikle modern ruhun yaralarını iyileştirmeye çalışırken daha da yaralandığını öne sürer. Illouz, kitabın ana bölümlerinde terapi kültürünün bireysel varoluşu ve toplumsal ilişkileri nasıl şekillendirdiğini inceleyerek, terapi kültürünün adeta bir "duygusal yönetim" aracına dönüşmesinin tehlikelerine değinir. Bireyin kendini sürekli geliştirme ve "şifa bulma" fikrini içselleştirmesi, aslında onu tatminsizlik içinde bir kimlik arayışına iter. Bu süreçte, terapinin toplumsal kurumlar ve kültürel normlar üzerindeki etkisi, modern insanın "kendini gerçekleştirme" çabalarıyla bireysel tatmini bulmaktan ziyade daha fazla karmaşık duygusal ihtiyaçlar ve beklentiler içinde sıkışmasına neden olur. Özellikle "duygu ideolojileri" olarak adlandırabileceğimiz terapi ve kişisel gelişim kültürleri, bireylerin toplumsal rolleri ve benlik algılarını yeniden tanımlamaktadır. Illouz, terapinin bireyin ruhsal arayışını gidermekten çok, yeni bir "kendilik" biçimi yaratmaya yöneldiğini öne sürer. Bu süreç, bireylerin duygusal hayatlarını ve ilişkilerini yeniden yapılandırırken, onları kapitalizmin birer tüketicisi olmaya zorlamaktadır.

Freud'dan esinlenen analitik bir çerçeve kullanarak, terapi ve kişisel gelişim kültürünün arka planındaki tarihsel ve toplumsal dönüşümlere de değinen Illouz, bu kültürün modernite ile olan ilişkisinin izlerini sürer. Freud'un Amerika'da popülerleşmesi ve modern psikolojinin bir tür "karizmatik girişim" olarak kabul görmesi, terapi kültürünün toplumsal kabul görmesinde önemli bir yer tutar. Freudcu

düşüncenin bir dönüm noktası olarak kültürel alanda yerleşmesiyle birlikte, duygusal derinlik arayışları ve bireysel kimlik inşası süreci de hız kazanır. Bu noktada Illouz, terapi kültürünün kendini gerçekleştirme amacının toplumsal bağlamda nasıl bir dönüşüme uğradığını gösterir. Yani modern psikolojinin sunduğu “öznel kurtuluş” vaadi, bireysel düzeyde kalmayıp toplumsal yapılar içinde yer edinen bir ideolojiye dönüşür. Bu ideoloji, bireylerin duygusal kontrol altında tutularak, daha derin bir toplumsal uyum sağlayabileceği fikrini yerleştirir.

Illouz’un “duygusal yönetim” anlayışı, modern yaşamda iş dünyasından özel yaşama kadar birçok alanda gözlemlenen yeni bir duygu tarzını da kapsar. Örneğin, modern organizasyonlarda duygusal zekâ, bireylerin profesyonel başarılarına katkı sağlayan bir yetkinlik olarak ele alınırken, bu aynı zamanda bireylerin “kontrol altında” bir benlik inşa etmelerine neden olur. İş dünyasında duygu yönetimi normları, bireylerin kendilerini sürekli geliştirmeye teşvik edilmesiyle, duygusal yetkinliğin kurumsal başarıyla doğrudan bağlantılı olduğu fikrini güçlendirir. Bu bağlamda, “duygusal zekâ” gibi kavramların yükselişi, bir yandan bireysel başarıları desteklerken diğer yandan bireylerin bu başarıyı sağlamak için duygu dünyalarını denetim altına almasına neden olur. Illouz, duygusal denetimin bir baskı aracı olarak kullanılmasının bireylerin özgün benliklerini nasıl sınırladığını ve onların bireysel yaratıcılığını nasıl körelttiğini eleştirir.

Illouz kitabında, modern terapi ve kişisel gelişim kültürünü ele alarak bireysel duygusal hayatın nasıl bir piyasa ürününe dönüştüğünü, toplum üzerindeki etkilerini ve bu dönüşümün bireyde yarattığı kimlik karmaşalarını inceliyor. Giriş bölümü, kültürel sosyolojiyi terapi kültürüyle buluşturuyor ve bu kavramların modern toplumda nasıl birbirine içkin hale geldiğini analiz ediyor. Illouz, modern kültürdeki “terapötik” kavramının yaygınlaşmasını ve duygusal hayatın bir yönetim nesnesi haline gelmesini sosyolojik bir bakış açısıyla değerlendiriyor. Toplumsal kurumların duyguları nasıl yönetmeye yöneldiği ve bu durumun bireyin manevi hayatını nasıl etkilediği sorgulanıyor. Illouz, terapinin bireysel özgürleşme aracı olmaktan çıkıp toplumsal normların bir devamı haline geldiğini göstererek, modern insanın “kurtuluş” arayışını sorguluyor.

Freud: Kültürel Bir Yenilikçi başlıklı bölümde Freud’un kuramsal mirası, modern terapi kültürünün oluşumuna katkısı üzerinden ele alınıyor. Freud’un psikanalizi, yalnızca bireysel değil toplumsal bir karizma etrafında şekillenen bir “girişim” olarak inceleniyor. Psikanalizin toplumsal bir cazibe merkezi haline gelmesi, terapinin yalnızca bireysel bir ihtiyaç değil, aynı zamanda sosyal bir örgütlenme biçimi olarak nasıl yer edindiğini açıklıyor. Illouz, Freud’un Amerika’daki etkisini ele alarak, psikanalizin kültürel bir matris olarak Batı toplumlarına nüfuz etme sürecini ve bu

süreçte modern insanın duygusal sorunlarının nasıl metalaştığını detaylandırıyor. Psikolojinin popüler kültürle olan romantik ilişkisi, psikoterapinin birey üzerindeki iktidarını pekiştiriyor.

Homo Economicus'tan Homo Communicans'a adlı bölüm, bireylerin ekonomik çıkarlarla tanımlanmasından “iletişim kuran” varlıklar olarak tanımlanmasına geçiş sürecini anlatıyor. Bu geçiş, terapi kültürünün bireylerin duygusal ve sosyal becerilerini geliştirmeleri gerektiği fikrini içselleştirmeleriyle başlar. Özellikle iş dünyasında duygusal zekâ ve duygusal kontrol kavramlarının yükselmesi, bireylerin profesyonel başarıya ulaşmak için duygularını yönetmelerini zorunlu kılar. Illouz, burada duygusal kontrol mekanizmalarının bireyler üzerindeki iktidarı nasıl pekiştirdiğini ve onların öznel deneyimlerini nasıl şekillendirdiğini eleştiriyor. “İletişimci ethos” olarak tanımladığı bu yeni değer sistemi, modern organizasyonların ruhunu yansıtırken, bireyleri duygusal ve ahlaki olarak “yetkin” olmaya itiyor. Bu durum, bireylerin sürekli bir kendini denetim ve geliştirme sürecinde tutsak edilmesine yol açıyor.

Yakınlığın Tiranlığı adlı bölümde, mahremiyet kavramının giderek soğuk bir sığınak haline geldiğini, Illouz, terapi kültürünün evlilik ve ilişkiler üzerindeki etkisini ele alır. Mahremiyetin bir “ideoloji” olarak kabul edilip toplumdaki her bireyin özel yaşamında kendini sürekli gözden geçirmeye zorlandığı bir hale gelişini anlatır. Feminist hareketlerin ve psikolojinin ilişkilerdeki etkisi de burada tartışılır; bireylerin duygusal hayatları üzerindeki baskı artarken, mahremiyet alanının giderek daha da sınırlandığını savunur. Özellikle modern toplumda, iletişimci rasyonalite ve “saf duygu” ideolojisi altında bireylerin ilişkilerinde karşılaştığı beklenti ve baskılar, kişisel mutluluğu bulmak bir yana, bireylerin tutku ve samimiyetten uzaklaşmasına neden olmaktadır.

Istırabın Zaferi adlı bölümde Illouz, terapinin birey üzerindeki baskın başarısını ve bununla bağlantılı olarak kendilik anlatılarının nasıl dönüştüğünü inceler. Terapiye olan toplumsal bağlılık, bireylerin “kendilik anlatılarını” sürekli yeniden inşa etmesine yol açar. Bu durum, bireylerin kendi hikâyelerini terapi yoluyla “oyarken” kimliklerini sürekli performe etmelerine neden olur. Illouz, terapinin bireyin kendilik anlatısını sürekli olarak güncelleyen bir “performans” aracı olarak toplumsal alanda nasıl bir yapı kazandığını analiz eder. Bu anlatı, bireylerin özgün kimliklerinden ziyade terapi tarafından şekillendirilmiş bir benlik yaratmasına ve bunun toplumsal kabul görmesine neden olmaktadır.

Yeni Bir Duygusal Tabakalaşma mı? adlı bölümde, duygusal zekâ ve duygusal yeterlilik kavramlarının yükselmesiyle oluşan yeni bir “duygusal tabakalaşma” sorgulanır. Duygusal yeteneklerin profesyonel başarıda önemi artarken, Illouz

bu yeteneklerin toplumsal sınıf farklılıkları yaratabileceğine işaret eder. “Global terapötik habitus” kavramıyla, duygusal yeteneklerin küresel bir başarı ölçütü haline geldiğini savunur. Bu bölüm, duygusal zekânın toplumsal hiyerarşi içinde nasıl bir rol üstlendiğini, duygusal yetkinliğin bir tür toplumsal sermaye olarak yükseldiğini ve yeni bir insan tipinin ,kendini duygusal olarak kontrol edebilen bireyin, modern toplumda yer bulduğunu gösterir.

Illouz, terapi ve kişisel gelişim kültürünün modern toplumda hangi kurumsal pratikler üzerinden meşrulaştırıldığını anlatarak bitiriyor. Illouz, kurumsal pragmatizmin kültürel çalışmalarındaki yerini sorgularken, bireylerin duygusal hayatlarının kurumsal çıkarlar doğrultusunda nasıl şekillendiğini gözler önüne serer. Modern toplumda, terapi kültürü yalnızca bireysel bir iyileşme aracı olarak değil, aynı zamanda toplumsal normların yeniden üretilmesi ve bireylerin bu normlara uyum sağlamasının bir aracı olarak da işlev görmektedir. Illouz, terapi kültürünün bireysel özgürlükle çelişen yönlerini, bireyin ruhsal arayışını toplumsal bir denetim mekanizması haline getirmesini güçlü bir şekilde eleştirir. Illouz’un *Modern Ruh* *Kurtarmak* kitabı, terapi ve kişisel gelişim kültürünün bireylerin duygusal hayatları üzerinde nasıl iktidar sağladığını, modern toplumdaki kurumsal yapılarla iç içe geçerek nasıl bir baskı aracı haline geldiğini çarpıcı bir şekilde ortaya koyar.

Modern Ruh Kurtarmak, modern bireyin duygu dünyasını manipüle eden terapi ve kişisel gelişim kültürünü çarpıcı bir biçimde ele alıyor. Illouz, terapi sanayisinin insan ruhunu özgürleştirici bir araçtan ziyade, bireyleri yeni bir tür köleliğe sürüklediğini iddia eder. Modern birey, duygusal tatmin arayışında kapitalizmin sunduğu “şifa” vaatlerine bel bağlarken, aslında daha derin bir tatminsizliğin esiri oluyor. Bu derinlemesine analiz, Illouz’un sosyolojik perspektifini, kültürel eleştiriyi ve toplumsal dönüşümlere dair sorgulamalarını içererek, okuru modern terapi kültürünü yeniden düşünmeye davet ediyor. Kitap, bireyin duygusal hayatının piyasa tarafından nasıl şekillendirildiğini gözler önüne sererken, bireysel kurtuluşu arayan modern ruhun aslında kendini nasıl daha büyük bir kısıtlılığa sürüklediğini güçlü bir şekilde dile getirmektedir.

Illouz’un *Modern Ruh Kurtarmak* kitabının 2008’de yayımlandığı ve ancak 2024’te Türkçeye çevrildiği düşünüldüğünde, aradaki uzun zaman farkı eserin güncelliğini ve Türkçe literatürün eksikliğini tartışmaya açıyor. Modern psikoloji, sosyoloji, kişisel gelişim ve terapi kültürüne dair Illouz’un eleştirileri günümüzde hâlâ geçerliliğini korusa da, terapi kültürünün küresel etkisinin 2008’den bu yana nasıl değiştiği ya da hangi yeni yönelimlerin ortaya çıktığı gibi noktalar sorgulanabilir. Örneğin, 2008’den bugüne dijitalleşmenin bireysel terapi arayışlarını dönüştürdüğü, internet tabanlı terapi hizmetlerinin yaygınlaştığı ve sosyal medyanın “kişisel gelişim” içerikleriyle

dolup taşıdığı göz önüne alındığında, kitabın günümüz okuruna güncel bir eleştirel bağlam sunmadığı düşünülebilir. Illouz'a yönelik bir eleştiri de, terapi kültürünün bireyler üzerindeki olumsuz etkilerini derinlemesine tartışmasına rağmen, çözüm önerilerinde eksik kalmasıdır. Kitap, bireylerin duygusal özgürleşme arayışını terapi kültürünün pençesinde kalma tehlikesiyle karşılaştırırken, okura alternatif bir içsel iyileşme yolu sunmuyor. Bu, kitabın eleştirilerini tamamlayıcı bir boyut kazandırmaktan uzaklaştırarak, metni yalnızca olumsuz yönler odaklanmış bir kültürel eleştiri olarak sınırlandırıyor. Özellikle günümüz toplumunun duygusal ihtiyaçları düşünüldüğünde, Illouz'un sadece terapi kültürüne değil, bireysel iyileşme yollarına dair daha geniş bir çerçeve sunması faydalı olabilirdi. Son olarak, Illouz'un Batı merkezli bir perspektif benimsemesi de eleştirilebilecek bir başka yöndür. Batılı toplumlarda terapi kültürü belirgin bir şekilde yaygın ve ticarileşmiş olsa da, dünyanın diğer coğrafyalarında duygusal iyileşme ve kişisel gelişim başka kültürel değerlerle şekilleniyor. Illouz'un eseri, bu kültürel farkları ve Batı dışı toplumların kişisel gelişim, iyileşme ve duygusal tatmin konularına nasıl yaklaştığını dikkate almıyor. Bu, kitabın evrensellik iddiasını zayıflatıyor ve daha geniş bir sosyolojik bağlama dayanan eleştiriler için kısıtlı bir çerçeve sunuyor. Yine de Illouz'un sözleriyle bitirecek olursak: "Hayatımızın devrimci ahlaki amacı mutluluk değil, bilgi ve adalettir" (Illouz & Cabanas, 2023, s. 234).

Kaynakça

- Cvetkovich, A. (2021). *Depresyon: Toplumsal Bir His* (Z. Ertan, Çev.). Sel Yayıncılık.
- Davies, W. (2018). *Mutluluk Endüstrisi* (M. Çavdar, Çev.). Sel Yayıncılık.
- Hari, J. (2019). *Kayıbolan Bağlar Depresyonun Gerçek Nedenleri ve Beklenmedik Çözümler* (B. E. Aksoy, Çev.). Metis Yayınları.
- Illouz, E. (2013). *Aşk Neden Actır* (Ö. Ç. Aksoy, Çev.). Jaguar Kitap.
- Illouz, E. (2021). *Soğuk Yakınlıklar Duygusal Kapitalizmin Şekillenmesi* (Ö. Ç. Aksoy, Çev.). İletişim Yayınları.
- Illouz, E. (2024). *Modern Ruhlu Kurtarmak Terapi, Duygular ve Kişisel Gelişim Kültürü* (K. Gülen, Çev.). Fol Kitap.
- Illouz, E., & Cabanas, E. (2023). *Mutlu Yurttaş İmalatı Mutluluk Endüstrisi Hayatımızı Nasıl Kontrol Ediyor?* (T. Göbekçin, Çev.; 1. Baskı). İletişim Yayınları.
- Moncrieff, J. (2017). *İlaçla Tedavi Efsanesi Psikiyatrik İlaç Kullanımına Eleştirel Bir Bakış* (T. Alıcı, Çev.). Metis Yayınları.
- Segal, L. (2020). *Radikal Mutluluk: Müşterek Neşe Anları* (B. S. Aydaş, Çev.). Sel Yayıncılık.

Zehra Zeynep Sadıkoğlu, *Yeni Anneliğin Sosyolojisi: Postmodern Zamanda Anne Olmak*, Alfa Kitap, 2023, 256 s.

Değerlendiren: Sahra Rayana

Annelik, bireyin çocuk sahibi olması ile kazandığı bir unvan olarak algılansa da, bu unvanın ötesinde, uzun süreli bir psikososyal ve sosyokültürel hazırlık sürecinin sonucu olarak şekillenen bir deneyimdir. Özellikle kız çocukları, dünyaya geldikleri ilk yıllardan itibaren toplumsal beklentiler doğrultusunda, oyunlar ve oyuncaklar aracılığıyla annelik rolüne dair bir simülasyona dahil edilirler. Bu, sadece annelik becerilerinin kazandırılmasını değil, aynı zamanda toplumsal normlara uygun bir şekilde bu becerilerin sergilenmesini de içerir.

Bu bağlamda, annelikle ilgili toplumsal beklentiler, annelerin yaşamlarını hem bireysel hem de toplumsal düzeyde şekillendirir. Anneler, toplumsal ve kültürel baskılarla, kendi arzuları, değerleri ve deneyimleri arasında bir denge kurmaya çalışırken, bu süreç, çoğu zaman hem duygusal hem de psikolojik olarak zorlayıcı olabilir. Toplum, annelik rolünü yalnızca biyolojik bir sorumluluk olarak değil, aynı zamanda kültürel, psikolojik ve toplumsal bir yük olarak da biçimlendirir. Bu yüzden annelik, kişisel bir deneyim olmanın ötesinde, toplumsal ve kültürel bağlamda sürekli olarak yeniden şekillenen ve bireyin içinde bulunduğu sosyal çevreyle etkileşim içinde olan dinamik bir süreçtir.

@ Doktora Öğrencisi, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, psksahrarayana@gmail.com

id <https://orcid.org/0000-0002-3883-062X>

DOI: 10.12658/D0391
insan & toplum, 2025; 15(1): 226-230
insanvetoplum.org

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümünde doktor öğretim üyesi olarak çalışmalarını sürdürmekte olan Zehra Zeynep SADIKOĞLU, *Yeni Anneliğin Sosyolojisi: Postmodern Zamanda Anne Olmak* adlı kitabında bu konuya önemli katkılar sunar. 256 sayfadan oluşan eser, yazarın *Yoğun Annelik Algısı: Annelerin Perspektifinden Çağdaş Ebeveynlik Kültürü* isimli doktora tezine dayanmaktadır. Yazar arka kapak yazısında eserini “gündelik hayat tecrübelerimin akademik bir sorgulamaya dönüşmesi hikayesi” olarak tanımlar. Eserin temelinde yer alan araştırmancının amacı, yeni anneliğin sosyokültürel bağlamını derinlemesine anlamak ve yorumlayabilmek olarak aktarılmıştır. Bu metin kısaca modern sosyolojide postmodern eleştiriler ve sosyal yapıların dönüşümü üzerine akademik bir tartışma olarak tanıtılabilir. Sadıkoğlu’nun kitabı önsöz, giriş ve sonuç dışında annelik olgusunun derinlemesine ele alındığı dört ana bölümden oluşur.

Dört ana bölümden ilki Bilgi Temelli Annelik adlı bölümüdür. Yazar bölümde özellikle postmodern düşüncenin etkisiyle toplumsal kurumların, ekonomik sistemlerin ve bireyin sosyal rolünün nasıl yeniden şekillendiği üzerinde durmaktadır. Yazar bu bölümde otoriter bilginin anneliği toplumsal bağlamda nasıl şekillendirdiğini vurgular. İlk olarak zamanın ruhundan etkilenen annelik süreçlerinin modernleşme öncesi içgüdüsel ve ahlaki sorumluluk olarak görülen anneliğin modernleşme ile birlikte daha standart ve rasyonel düzenlemelere tabi tutulmaya başladığını ifade etmektedir. Modernleşme, annelik ve bilimsellik kavramlarını aynı düzlemde buluşmasını sağlarken aynı zamanda anne çocuk ilişkisinin psikolojik boyutuna vurguyu arttırmıştır.

Türkiye’de 2000’li yıllar çocuk yetiştirme tavsiyelerinin katı bir üsluptan daha destekleyici ve olumlu yaklaşıma doğru evirildiği geçiş dönemidir. Çocuk yetiştirme önerilerindeki bu değişim ilk olarak tıp ve sağlık alanında kendini gösterirken toplumun değişen ihtiyaçları sonrası psikoloji ve pedagoji bilimlerinin çocuk bakım modellerini bilimsel bir temelle değiştirip dönüştürdüğü görülmektedir. Yazar Sadıkoğlu bu noktada kadınların kurduğu profesyonel olmayan uzman bilgi kaynaklarından da bahseder. Kendi ebeveynlik deneyimlerini diğerlerine faydalı olmak adına genellikle dijital mecralarda paylaşan anneler profesyonel olmayan “ebeveynlik uzmanı” oluşumunu meydana getirirler. Geçmişte özel alanda konumlanan, halk bilgeliğine dayanan annelik, profesyonel, bilimsel ve uzman rehberliğine ihtiyaç duydukça kamusal alana taşınmıştır. Yazar, bu değişimin anneliğe geçmişte olduğundan daha rasyonel ve profesyonel bir iş niteliği kazandırdığını ifade etmektedir.

Özetle yazar, bu bölümde modern ve postmodern teorisyenlere atıflarla kuramsal çerçeveyi sağlam bir zemine oturtmuş; konuyu sosyolojik bir perspektiften derinlemesine ele almıştır. Ayrıca günümüz toplumlarının ekonomik, sosyal ve kültürel

dinamikleri iyi bir şekilde analiz edilmiş; esneklik, bireyselleşme ve küreselleşme gibi olgulara yapılan vurgu konunun güncel bir bağlamda değerlendirilmesini kolaylaştırmaktadır. Bauman, Harvey, Castells gibi postmodern toplum teorisyenlerine yapılan atıflar, çalışmayı teorik olarak zenginleştirmektedir. Yine aynı bölümde esere konu alan doktora çalışmasının araştırma verilerini görmek de mümkündür. Annelerin Bilgi ve Bilgiye Erişim Yaklaşımları kısmında, diğer bilimsel görüş ve çalışmalara atfın az olmasına rağmen, katılımcıların ifadelerine yer verilerek argümanlar somut olarak desteklenmiş ve metnin akıcılığı arttırılmıştır.

Kitaptaki dört ana bölümden ikincisi olan Risk Bilinçli Annelik adlı bölümde annelerin risk bilinçlerinin kökenleri ve bu bilincin çocuk yetiştirme süreçlerine etkisi sosyolojik bir perspektiften ele alınmıştır. Modernleşme ile birlikte riski oluşturan kaynaklar ve insanların bundan etkileme biçimleri de farklılık göstermiştir. Yeni risklerin bilinmez sonuçları insanların risklerle ilgili meşguliyetlerini arttırmıştır. Artan risk meşguliyetinin sonuçlarından biri de ontolojik güvenliğin yerini ontolojik kaygıya bırakmasıdır. Bu kaygı güvenli liman arayan ebeveynleri uzman görüş ve önerilerine daha fazla başvurmaya yönlendirmektedir. Çünkü riskin değişen anlamı, kesinliği ve düzeni teşvik etme, geleceği kontrol altına alma gibi motivasyonları barındırmaktadır. Yazar, bu bölümde annelikteki risk bilinci kavramını detaylı biçimde ele almıştır. Bölüm, konuya hakimiyeti olmayan bir okurun da son derece istifade edebileceği açık, net aynı zamanda detaylı, başlıklar arası bağlantıları son derece iyi hazırlamış, içeriği zengin ve bilimsel kaynaklara desteklenmiş başarılı bir anlatıma sahiptir.

Düşünümsel Annelik adlı bölümde annelerin uzman görüşlerini kendi koşullarına göre eleştirel bir şekilde değerlendirip uyarladıkları “düşünümsel” annelik kavramı incelenmektedir. Bu kavram uygulamaların yeni bilgiler ışığında incelenip, eleştirilip, yenilenmesini ifade etmektedir. Yazar bölüm boyunca düşünümselliği annelik perspektifinden ele almakta ve farklı boyutlarını detaylı açıklamaktadır. Bu, anneliğe daha pasif bir geleneksel yaklaşımdan aktif ve yansıtıcı bir yaklaşıma geçişi yansıtmaktadır. Bu çerçevede anneler, sürekli kendilerini değerlendirir ve ebeveynliklerini hem kişisel ideallerine hem de dışsal beklentilere uyumlu hale getirmeye çalışırlar. Bir başka ifade ile annenin çocuğun sağlıklı gelişimi ve başarısı için karşılaştığı uzman önerilerinden birini ya da birkaçını seçmesi, sorgulaması, ihtiyaç halinde yeniden düzenlemesi olarak özetlenebilir.

Yazarın değindiği ve bölümde uzunca yer verdiği bir diğer önemli nokta ideal annelik kavramıdır. Bu kısımda katılımcılara ideal annelik kriterleri sorulmuş ve yanıtlar çeşitli temalar altında toplanarak literatür bilgisi ile desteklenmiştir. Sadıkoğlu, çocuklarını yetenekli gördükleri alanlarda maddi ve manevi olarak desteklemenin ideal

anneler için yatırım gerektiren bir “iş” olduğunu ifade etmektedir. Bu bölümde ideal annelik ve annelik uygulamalarını sosyolojik bir perspektiften değerlendirmesine ele almıştır. Ayrıca günümüz ideal annelik kriterlerini detaylı biçimde işleyerek okuyucuya konuya ilişkin geniş bir bilgi kaynağı sunmuştur. Sosyal değişimlerin ve teknolojik gelişmelerin annelik uygulamaları üzerindeki etkilerini açıkça ortaya koyan Sadıkoğlu, okuru düşünmeye ve gündelik gözlemleri yorumlamaya teşvik etmektedir.

Kitaptaki son bölüm Gözetimden Özdenetime Annelik adlı bölümüdür. Bu bölümde gözetim toplumuna ilişkin sosyolojik fikirlerin annelik olgusuna yansımaları tartışılmıştır. Bölümde özellikle panoptik gözetim ve özdenetim kavramları üzerinde durulmaktadır. Gözetim ve özdenetim kavramlarının annelik açısından ele alındığı kısımda yazar, konuyu kendi içinde hamilelik, doğum, eğitim ve anne çocuk ilişkisi kısımlarına ayırarak araştırma verilerini sunmuştur. Bu sayede metin daha anlaşılır bir temel üzerinde daha akıcı ilerleme imkânı bulmuştur.

Yazar, Foucault'nun panoptikon ve gözetim toplumu kavramları üzerinden modern annelik deneyimini tartışmaktadır. Panoptikon, bireylerin her an gözlenme ihtimaliyle kendi kendilerini disipline etmesini sağlayan bir iktidar aracı olarak ele alınmıştır. Metinde kadınların annelik rollerinde içselleştirdikleri disiplin, toplumsal normların ve panoptik gözetim düzeninin bir uzantısı olarak yorumlanmaktadır. Bölümde gözetim ve özdenetim kavramlarının annelik üzerindeki tezahürünün ele alındığını söylemek mümkündür. Yazar, bu bölümde modern ve postmodern teorisyenlere atıflarla kuramsal çerçeveyi sağlam bir zemine oturtmuş; konuyu literatüre yaptığı atıflarla ele almıştır. Ayrıca günümüz annelerinin gözetim ve özdenetim konularındaki tutum ve davranışları iyi bir şekilde analiz edilmiş; annelerin ifadelerine yer verilerek teorik kısmın okuyucunun zihninde somutlaşması sağlanmıştır. Kitabın sonuç kısmında ise yazar okuyucuya kapsamlı bir özet sunmaktadır.

Sadıkoğlu'nun çalışması, anneliği hem bireysel hem de toplumsal bağlamda anlamaya yönelik önemli bir katkı sunmaktadır. Yazar, çağdaş anneliği şekillendiren sosyo-kültürel bağlamı analiz etmek için fenomenolojik yaklaşım kullanarak anneliğin deneyimsel boyutlarını ortaya koymaktadır. Bu metodoloji, araştırmacının annelik rolünü ve bu roldeki değişimlerin sosyal anlamlarını daha geniş bir toplumsal bağlama yerleştirirken, annelik deneyimlerinin bireysel farklılıklarını da göz önünde bulundurmasına olanak tanır. Kitapta ayrıca nitel veri ve literatür taramaları kullanılarak teorik bilgiler ve pratik gözlemler arasında bağlantı kurulmuştur.

Genel olarak eser, anneliğin bir zamanlar içgüdüsel ve özel bir rol olarak görülen bir deneyimden, postmodern çağda daha karmaşık ve toplumsal olarak şekillenen bir deneyime dönüşümünü ayrıntılı bir şekilde anlamamıza katkı sağlamaktadır. Sadıkoğlu'nun kitabı,

geniş bir literatür taramasına dayanmaktadır. Kitap, annelik üzerine yapılan sosyolojik ve psikolojik çalışmaların yanı sıra postmodern teorilere dair kapsamlı bir literatür özeti sunmaktadır. Bu kaynakların doğru ve etkili bir biçimde kullanılması, kitabın akademik yönünü güçlendirmektedir. Sadıkoğlu, literatürdeki farklı görüşleri derinlemesine tartışarak, kendi argümanlarını bu görüşlerle ilişkilendirmiştir. Aynı zamanda çalışmasına temel olan klasik sosyoloji teorilerinin yanı sıra, modern ve postmodern teori ile çağdaş akademik düşünceye de yer vermektedir.

Kitap, akademik yazımda genel olarak akademik bir dil kullanır. Sadıkoğlu, kavramları ve teorileri açık bir şekilde açıklamak için basit bir dil yerine, görece karmaşık bir dil yapısı tercih eder. Bu, akademik bir çalışma için genellikle beklenen bir özelliktir. Ancak bu dil bazen, daha geniş bir okuyucu kitlesi tarafından anlaşılmasını zorlaştırabilir. Yazar, profesyonel akademik dergilerde ve üniversite düzeyindeki çalışmalarda kullanılan terminolojiye sıkça başvurarak, eserin bilimsel değerini artırma iddiasındadır. Ancak, anlatımda sıkça yer verilen postmodernite, düşünümsel, neoliberalizm gibi kavramların açık bir şekilde tanımlanması, konuyu daha geniş bir kitleye açıklığa kavuşturmak açısından önemli olabilir. Bu tür tanımlar, özellikle disiplin dışı okuyucular için daha anlaşılır hale getirilmelidir.

Yeni Anneliğin Sosyolojisi adlı kitap akademik dil açısından kapsamlı, teorik derinliği yüksek, dikkatli bir çalışmadır. Teorik ve metodolojik yaklaşım açısından sağlam bir altyapıya sahip olan eser, anneliğin toplumsal olarak inşa edilen bir olgu olarak nasıl şekillendiğini ele almaktadır. Kitap, sosyolojik bir bakış açısıyla annelik üzerine derinlemesine bir analiz sunarak hem akademik çevreler hem de konuyla ilgilenen araştırmacılar için önemli bir kaynak niteliği taşır.

Antony Loewenstein, *Filistin Laboratuvarı: İsrail İşgal Teknolojilerini Dünyaya Nasıl İhraç Ediyor?* Çev. Özlem Özarpacı, Metis Yayınları, 2024, 297 s.

Değerlendiren: Ömer Acar

Avustralyalı/ Alman gazeteci, yazar ve belgesel yapımcısı Antony Loewenstein, 1974 yılında Melbourne’da Yahudi bir ailede doğdu. Birçok ülkede gazeteci olarak çalıştı. Uluslararası alanda ilgi gören *Filistin Laboratuvarı* (2023) Avustralya’nın en prestijli gazetecilik ödülü alan Walkley Book Award’a layık görüldü. İsrail ve Filistin konusundaki çalışmalarından dolayı Avustralya’nın önde gelen barış ödülllerinden Kudüs (Al Quds) Barış Ödülü’nü aldı.

Kitabın konusu, İsrail’in işgal teknolojilerini nasıl ihraç ettiğini ve neden bu kadar elverişli bir model olduğunun araştırılmasıdır (s. 32). Bu anlamda değerlendirmeye alınan *Filistin Laboratuvarı* kitabı yedi bölümden oluşmaktadır. Bu bölümler; İsteyen Herkese Silah Satışı, 11 Eylül’den Kararlı Çıkanlar, Barışa Engel, İsrail İşgali Dünyaya Nasıl Satılıyor, İsrail Tahakkümünün Bitmeyen Cazibesi, İsrail Kitle Gözetim Teknolojisi Telefonunuzun İçinde, Sosyal Medya Şirketleri Filistinlilerden Hoşlanmıyor. Kitapta anlatılan bölümlerin değerlendirilmesi tarihsel süreç dikkate alarak yapılmıştır. Son olarak ise eleştirel bir değerlendirme yapılmıştır.

Filistin, 1948 yılında İsrail’in kurulmasından bugüne kadar İsrail’in sömürülerine, katliamlarına ve soykırımına maruz kalmaktadır. İsrail’in bu olumsuz eylemleri, Filistin’in topraklarını işgal etmesiyle birlikte başlamıştır. İsrail işgalini, yıllar

@ Doktora Öğrencisi, 100/2000 YÖK Doktora Bursiyeri, Afyon Kocatepe Üniversitesi, oacar8756@gmail.com

id <https://orcid.org/0000-0003-4377-720X>

DOI: 10.12658/D0392
insan & toplum, 2025; 15(1): 231-235
insanvetoplum.org

içerisinde çeşitli Batılı devletlerin gücünü arkasına alarak gerçekleştirmektedir. Bunun için 1948'de İsrail'in doğuşu dünyanın dört bir yanındaki birçok Yahudi için bir mucize olarak görülürken, Filistinliler için bir felaket olmuştur. Çünkü, Filistin nüfusunun uğradığı yıkımı hesaplamak çok zordur. 1947-1949 yılları arasında 1,9 milyonluk sivil nüfusun en az 750 bini zorla sürgün edildi. İsrail'in kuruluşunu takip eden yedi ay boyunca 531 köy yıkılmış, 15 bin kişi öldürülmüştür. Hayatta kalan Filistinliler dövülmüş, tecavüze uğramış ve toplama kampına gönderilmiştir (s. 42-43). İsrail, sürgün ve işkencelerini geliştirdiği askeri ve teknolojik teçhizatla gerçekleştirmektedir. Savunma sanayisini geliştiren İsrail, 1950'lerin ortalarından başlayarak ölümcül teçhizatını diğer ülkelere satmaya başladı.

1967 yılında Batı Şeria, Gazze, Doğu Kudüs ve Golan Tepelerini hızlı bir şekilde işgal etmesiyle birlikte ülke, bitmeyecek bir askeri yola girmiş oldu. Bu doğrultuda İsrail'e hem Filistin nüfusunun kontrol altında tutmak için teçhizat geliştirme hem de daha sonra bunları satın almak isteyen ihracat pazarları elde etme fırsatı oluştu. İsrail'in geliştirdiği teçhizatları ilk önce Filistin'de denemektedir. Filistin'de denenen teçhizatlar (askeri ve teknolojik araçlar) daha sonra diğer devletlere satılmaktadır. Yazar, "İsrail'in Filistinliler üzerinde rahat bir şekilde deneyip savaşta test edildi ibaresiyle piyasaya sürdüğü teçhizat sayesinde birinci sınıf bir silah sanayisi geliştirdiğini vurgulamaktadır" (s. 22). İsraili güvenlik şirketleri de bundan dolayı dünyanın en başarılı şirketlerinden oldu.

İsrail, yaptığı üretim ve ihracat satışlarını hızla artırmaktadır. 2021 yılında savunma sektöründe ihracatını 11,3 milyar dolarla, iki yıl içinde %55 artış göstermesi dikkat çekmektedir. İsrail'in, 2021 yılında yapılan yüz anlaşmada toplam 8,8 milyar elde eden siber teknoloji şirketleri de sektörün dünyadaki pazar payının %40'ını oluşturmaktaydı (s. 47). Bu durumda İsrail işgalinin gün geçtikçe özelleşmesi kaçınılmaz olarak görülmektedir. Çünkü işgal için altyapıları geliştiren birçok İsraili şirket bulunmaktadır. Bu şirketler, geliştirdikleri hizmetlerini İsrail'e satmak için yaratıcı yollar geliştirdiler. Yazar bu durumda en yeni teknolojilerin, Filistinliler üzerinde denenerek dünyaya ihraç edildiğini belirtmektedir. Filistinlileri belgelemek için giderek büyüyen bir kamera ve cep telefonu ağıyla geniş yüz tanıma teknolojileri kullanılmaktaydı. İsrail askerleri 2019'dan beri, Filistinlilerin yüzlerini kaydettikleri "Blue Wolf" adlı bir uygulama kullanmaya başladı. Bu uygulamadan elde edilen fotoğraflar daha sonra "Filistin Facebook'u" olarak adlandırılan büyük bir veri tabanındaki görsellerle karşılaştırılmaktaydı. İsrail askerleri en çok Filistinlinin fotoğrafını çekmek için yarışa girmektedir. Bu doğrultuda en fazla fotoğraf çeken ödüllendirilmekteydi. 2022 yılına gelindiğinde İsrail, Hebron'da kalabalık yönetimi için uzaktan kumandayla yönetilen, göz yaşartıcı gaz sıkabilen, sünger yaşlı mermisi

ve ses bombaları atabilen bir sistem kurdu. Filistinli protestoculara karşı kullanılan en gelişmiş yeni silah “Gözyaşı Seli İHA” sıydı. Bu İHA istenilen bölgeye göz yaşartıcı gaz bombası atmaktadır. Diğer bir silah ise Kokarca İHA’larıdır. Bu İHA’ların kıyafetler ve vücutta uzun süre kötü bir koku bıraktığı belirtilmektedir (s. 100). Gazze Şeridi’nde ise sürekli İHA gözetiminde kalan ve arada bir füze saldırılarına maruz kalan Filistinliler, İsrail ve Mısır’ın büyük ölçüde kapalı sınırları ötesinde tutulmaktadır.

Yazar, İsrail’in sosyal medya hesaplarından da Filistin için paylaşılan haberleri yasakladığını vurgulamaktadır. Bunun için çeşitli özel şirketlerle anlaşmaktadır. Yani Facebook’tan YouTube’a, Tık-Tok’tan Twitter’a kadar birçok sosyal medya platformu İsrail hakkında kötü bir şey söyleyen ya da Filistinlilerin bakış açısını paylaşan bir hesap gördüğünde kısıtlama getirmektedir. Örneğin Batı Şeria’da yaşayan, Palestine 27k adlı YouTube kanalının kurucusu Filistinli Hamid, videolarından birinin silindiğinin farkına vardığında aynı videoyu denemek için Avrupalı bir arkadaşına göndermiş, arkadaşı da herhangi bir sorun yaşamadan videoyu yükleyebilmiştir (s. 227). Filistinliler bu durumda herhangi bir ayrıcalık veya ilgi beklemediklerini ifade etmektedirler. Yaşanan olumsuzluklara dikkat çekebilmek için sosyal medyanın fark yarattığını belirtmektedirler. Bu doğrultuda dürüst insanlara ve hükümetlere ulaştıklarını düşünmektedirler.

İsraillilerin, Filistinliler hakkındaki görüşlerine bakıldığında Amerikalı Yahudiler Komitesi’nin 2022 yılında yaptığı ankette, Amerikalı Yahudi gençlerin neredeyse %44’ü kendilerini İsrail’e pek yakın hissetmiyor. Y kuşağının beşte birinden fazlası da İsrail ve Filistin’de tek bir demokratik devlet kurulmasını destekliyordu. Aynı yıl Pew Araştırma Merkezi’nin yaptığı bir araştırmada otuz yaşın altındaki Amerikalıların İsraillilere ve Filistinlilere eşit derecede olumlu baktığı sonucu elde edildiği belirtilmektedir. Kitabın yazarı, Ortadoğu’yu ilk olarak 2005 yılında gezdiğini belirterek, o sırada İsrail ve Filistin’e yönelik görüşlerinin hala gerçeklerle bağdaşmadığını ifade etmiştir. İki devletli bir çözüme ve İsrail’in bir Yahudi devleti olarak var olma hakkına inandığını vurgulamıştır. Şu an iki görüşünü de benimsemediğini belirtmektedir. Çünkü bölgeye yaptığı geziden sonra orada muhabirlik yapmış, İsrail’in Filistin üzerindeki baskılarını belgelemiştir. 2016 ile 2020 yılları arasında Doğu Kudüs’ün Şeyh Cerrah Mahallesinde yaşadığı sırada İsrail polisinin sürekli Filistinlileri aşağıladığını ve taciz ettiğine şahit olmuştur. Yahudi olmayanlar için işgalin günlük rutinin baskıdan ibaret olduğunu görmüştür. Bir Yahudi olarak kendi adına yapılanlardan utanç duyduğunu belirterek bugün artık bütün yurttaşların eşit şartlarda yaşayabileceği tek devletli bir çözümü desteklediğini dile getirmektedir. İsrail’de yapılan bir ankette ise Yahudi vatandaşların birçoğu Filistinlilerle yaşanan çatışmayı çözüme kavuşturmayı ne pek dert etmektedirler ne de herhangi bir tecrit korkusu yaşamaktadırlar. Bu durumda

yazar Yahudi vatandaşların, statükodan oldukça memnun oldukları sonucuna varmıştır.

Yazar, 7 Ekim 2023'te başlayan ve hâlâ devam eden savaşa da kitabın ön sözünde yer vermiştir. Hamas'ın 7 Ekim 2023'te İsrail'e düzenlediği gaddar saldırı herkesi derinden sarstı. İsrail ordusunun Gazze'deki kapsamlı gözetim mimarisini etkisiz hale getirmek için uyguladığı gelişmiş yöntemler, İsrail'i hazırlıksız yakalamıştı. Yaklaşık 1200 İsrailinin öldürülmesi ya da kaçırılması sonucunda Yahudi devleti, geçtiğimiz elli yıl içinde daha önce görülmemiş bir basiretsizliğe, korkuya ve öfkeye kapıldı. Ortadoğu'da buna benzer bir şey yaşanmadı. Gazze merkezli militan bir grup olan Hamas, bölgedeki en güçlü ülke olan İsrail'i alt etmiş, bir anlığına da olsa sindirmişti. Grubun amacı, İsrail'in 2,3 milyon Filistinliyi hiçbir yaptırımla karşılaşmadan dünyanın en büyük açık hava hapishanesi olan Gazze'de sonsuza kadar tutabileceğine yönelik uzun zamandır koruduğu inancını sarsmaktı. Bu gerçeklerin hiçbirisi Hamas'ın katliamlarını meşru kılmıyordu. Zalimane, yasadışı ve Filistin davasına bütünüyle zarar veren eylemlerdi bunlar diyerek düşüncelerini ifade etmektedir". Ayrıca ABD Başkanı Joe Biden ve Batı dünyasının büyük bir kısmının 7 Ekim'de İsrail'in arkasında durduğunu belirtmiştir. İsrail'in 7 Ekim'den sonra Gazze'yi yakıp yıkmaya politikasıyla sahada yeni silahlarını denemekten vazgeçmediğine dikkat çekmiştir. Bu savaş silahlarının sosyal medyada gururla paylaşılırken yeni alıcılar bulunduğu da açıklık getirmektedir. Yapay zekânın desteklediği savaş teknolojilerini kullanan İsrail, daha önce görülmemiş bir hiddetle sivil hedeflere saldırdı ifadesine yer vermektedir. İsraili bir istihbarat sorumlusunun bunu toplu katliam fabrikası gibi olduğunu söylemekteydi. Son olarak İsrail ve Filistin hakkında yirmi yıldan uzun zamandır haber yapan biri olarak 7 Ekim ve sonrasında yaşananlar benim için dayanılır gibi değil. Her gün Gazze'deki cesetleri parçalanmış, beyinleri dağılmış Filistinlilerin fotoğraflarını ve videolarını görüyorum ifadelerini kullanarak savaş hakkındaki duygularını dile getirmiştir.

Sonuç olarak yazar, 1948 yılında kurulmuş İsrail'in askeri ve teknolojik teçhizatla Filistinlilere yönelik yaptığı suçları çeşitli boyutlarıyla açıklamaya çalışmaktadır. Bu durumda Filistin'in İsrail tarafından bir laboratuvar olarak kullanıldığını çeşitli örneklerle ortaya koymuştur. Filistin'de denenilen silahların ve teknolojik araçların daha sonra ihraç edildiğine de dikkat çekmektedir. Bunlarla birlikte Yahudilerin, Filistinliler hakkındaki görüşlerini yapılan çalışmalar doğrultusunda ifade etmesi, gerçekliğin diğer bir boyutunu göstermektedir. Yazar bölümler arasında ilişki kurmuştur. Kitabı akıcı ve sade bir dille yazmıştır. Kitabın konusu ve amacı doğrultusunda yapılan araştırmalara yer vermiştir. Ancak yapılan araştırmalar sonucunda ve yazarın kendi düşüncesi olan tek devletli bir çözüm önerisi, Filistinliler için geçerli mi sorusunu

akıllara getirmektedir. Çünkü bu sorunun asıl muhatabı savaşa maruz kalan, öldürülen, katledilen, mülteci kamplarına sürgün edilen, yaşama özgürlükleri ellerinden alınan Filistinlilerdir. Filistin ve Gazze'deki kadın, erkek, çocuk, yaşlı, engelli ve diğer canlılar bu olumsuz durumlara maruz kalmaktadır. Binlerce kadın çocuğunu ve eşini kaybetmektedir. Binlerce çocuğun, fiziksel sağlıkları, psikolojileri, sosyalleşmeleri olumsuz bir şekilde etkilenmektedir. Bunlarla birlikte çocuklar sakatlanma, yaralanma ve yoksullaşma gibi risklerle karşı karşıya kalmaktadır (Acar, 2024, s. 52). Çünkü Gazze, nüfusunun 1 milyon fazlasını çocuklar oluşturmaktadır ve çocuklar tanık olmamaları gereken olumsuzlukları yaşamaktadırlar (UNRWA, 2024). Bu durum, muhtemelen savaşın başlamasından bir hafta sonra birçok çocuğun öldürüldüğü ve binlercesinin de yaralandığı bu olumsuz durumlara eklenerek devam etmektedir (UNICEF, 2023). Diğer bir mesele ise Hamas'ın Gazze'yi kötü yönettiğine yönelik ifade yazarın şahsi düşüncesidir. Bu konunun da Gazze'de yaşayan halka sorulması gerekmektedir. Her ne kadar Gazze'ye çeşitli ziyaretler gerçekleştirilmiş ve kısa dönem yaşanmış olsa da yine bu sorunun karşılığı Gazze halkıdır.

Kaynakça

- Acar, Ö. (2024). *Dezavantajlı Çocukluk Halleri: Savaş Mağduru Gazzeli Çocuklar*. M. Erdil ve A. Usanmaz (Ed.). *İçinde Dezavantajlı Grupları Yeniden Düşünmek*. (37-57). Nobel Bilimsel Eserler.
- UNICEF. (2023). *UNICEF: Gazze'deki Çocuklar İçin Zaman Daralıyor*. <https://www.unicef.org/turkiye/bas%C4%B1n-b%C3%BCtenleri/unicef-gazzedeki%C3%A7ocuklar-i%C3%A7in-zaman-daral%C4%B1yor>.
- UNRWA. (2024). *Gazze Şeridi: UNRWA "Öğrenmeye Dönüş" Faaliyetlerini Başlattı*. <https://www.unrwa.org/newsroom/news-releases/gaza-strip-unrwa-launches%E2%80%9Cback-learning%E2%80%9D-activities>.